

Altay Türklerinin Destanlarındaki Ölüm Teması Üzerine Bazı Tespitler

Mustafa Aça*

Özet

İnsan hayatının üç önemli aşamasından biri olan ölüm, coğrafya, kültür ve inanç faktörleri ayırt edilmeksizin tüm toplumların sanatsal yaratmalarında önemli bir yer edinmiştir. Ölüm, sanatta kimi zaman eserlerin asıl konusunu oluştururken, kimi zaman da diğer konular paralelinde çeşitli vesilelerle karşılaşılan ikincil bir konu olmuştur. Ölümü bu derece popüler kılan unsurların başında korku ve itaat gibi beşeri duygular yer almaktadır. Zira çoğu inanca göre ölümle birlikte canlılık sona erecektir; öte yandan yeni ve sonsuz bir hayat başlayacaktır.

Türk kültürünün çeşitli coğrafya, inanç ve kültür muhitlerindeki yansımalarına bakıldığında ölümle ilgili inanış ve uygulamaların diğer toplumlardaki gibi yaygın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda arkaik ve mitolojik unsurları ile Türk destancılık geleneği içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan Altay Türklerinin destanlarında, ölümle ilgili oldukça dikkat çekici inanış ve uygulama kodları mevcuttur.

Makalede Altay Türklerinin destanlarında ölümün işleniş biçimi, ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrası şeklinde üç kesite ayrılarak incelenmiştir. Çalışmaya dönük malzeme Alıp Manaş, Maaday Kara, Altay Buuçay, Er Samır, Ak Tayçı, Malçı Mergen, Kozın Erkeş ve Almıs Kaan adlı destanlardan temin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Altay Türkleri, ölüm, destan, gelenek, inanç.

* Okutman, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Giresun
mustafaaca@hotmail.com

Giriş

Antropoloji, sosyoloji ve folklor gibi bilim disiplinleri içinde hayatın geçiş dönemleri çoğu zaman doğum, evlilik ve ölüm şeklinde formüle edilmiştir (bk. Örnek 1995: 131-240, Örnek 1979: 11, Acıpayamlı 1974, Boratav 1994: 143-203). Hayatın her bir geçiş dönemi, birbiri içine girmiş, oldukça girift ilişkiler taşıyan bir dizi inanış ve bu inanışlar çerçevesinde ortaya konulmuş uygulama kalıpları ile kuşatılmıştır. İnsan hayatının başlangıcı olan doğumdan, hayatın sonu anlamını taşıyan ölüme kadar geçen zaman zarfında, toplumların kendi sosyokültürel yapıları içinde ortaya koydukları çok sayıda inanış ve bu inanışlar etrafında şekillenen kalıp davranış dikkati çekmektedir.

Ölüm, toplumların insan ve toplum hayatı etrafında şekillenen sözlü üretimlerinde de ciddi bir şekilde yansımaları bulmuştur. Atasözü ve deyim gibi kalıplaşmış sözlerin yanı sıra, başta destan ve halk hikâyesi olmak üzere çeşitli anlatılarda da görülen ölüm teması, bu yazıda Altay Türklerinin kahramanlık destanlarındaki (Alıp Manaş, Maaday Kara, Altay Buuçay vd.) yansımaları bağlamında ele alınacaktır. Ölüm temasının Altay kahramanlık destanlarındaki yansımalarını ölüm öncesi, sırası ve sonrası bağlamında ele almadan önce Altay Türklerinin destanları ve destancılık geleneği hakkında kısa bir bilgilendirme yapılacaktır. Bu bilgilendirmeyi, Altay Türklerinden tespit edilen çeşitli destanlardaki ölümle ilgili unsurlar izleyecektir.

Altay Türklerinin Destancılık Geleneği

Altay Türkleri arasında destan ve masal türünden sözlü eserleri karşılamak üzere *çörçök* terimini veya sadece destan için *kay çörçök* terimi kullanılmaktadır. Destan anlatıcıları *kayçı*, destan icrası *kayla-* olarak adlandırılmaktadır (Ergun 1997: 19-20). *Kayçı* terimi diğer Güney Sibiryalı Türk toplulukları arasında “destan anlatıcısı” anlamında kullanılmaktadır. Kayçılar, *topşuur* veya *jadagan* adı verilen enstrümanları ile oba oba dolaşarak destanlarını anlatmaktadırlar (Aça 1998: 7). Kayçıların destan anlatabilecek olgunluğa erişebilmeleri için düş görmeleri, geleneğin önemli bir parçasıdır. Rüyada destan kahramanı ya da *tayga eezi* gelmekte, kayçıya destanı öğretmektedir. Düşten uyanan kayçının, usta bir kayçı yanında eğitim görerek olgunluğa eriştikten sonra, halk önünde destan anlatmasına izin verilmektedir. Bu şekilde yetişen destancılar, *oygor kayçı* (kutsal kayçı) kabul edilmektedir. Bu karmaşık yapıyı, Türk dünyası destancılık geleneğinin genelinde küçük farklılıklarla görmek mümkündür. Bu durumun Anadolu sahası aşıklık geleneğindeki hak âşığı veya badeli âşık kavramla-

ıyla ilişkisi açıkça görülebilmektedir. Kayçıların en belirgin özellikleri destanları icra biçimleridir. Destan anlatıcısı, özel bir gırtlak ezgisine dayalı icrası sırasında, destanı bütünüyle yaşamakta ve dinleyicilere de yaşatma çabası içerisinde olmaktadır. Kayçı, bunu sağlamak için gerek fiziksel, gerek işitsel ve gerekse dramatik öğelerden bir bütün olarak yararlanmaktadır (Dilek 1998: 309-310).

Altay Türklerinin destanları, konuları ve ifade biçimleri bakımından Türk sözlü edebiyatının arkaik özelliklerini de bünyelerinde taşımaktadır. Mit, destan ve masal üçlemesinde bir bütünü temsil etme kabiliyetine sahip olan Altay destanları, geleneksel Türk inanış ve düşünüş kalıplarına, farklı din (Lamaizm) ve kültürlere (Moğol vd.) ait bazı konuların da eklenmesiyle oldukça zengin bir külliyyat oluşturmaktadır (Aça 2000: 11-22).

Ölüm temasının Altay destanlarındaki yansımalarını ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrası başlıklarıyla değerlendirmek mümkündür.

Ölüm Öncesi

Tıbbî literatürde *ante-mortem* olarak bilinen ölüm öncesi, canlı hayatının son dönemlerinin ifade edildiği ve yaşam-ölüm çizgisi arasındaki kritik geçiş sürecinin yaşandığı dönem olarak kabul edilebilir. Bu evrede, hayatın sonunun geldiğine delalet eden fizyolojik, psikolojik ve hatta parapsikolojik değişimler gözlenir.

Ölümün Sezilmesi ve Savuşturulması: Bu durumu bazı Türk halk anlatmalarında kahramanların ölümlerinin önceden belli olması veya bu yolda belirtilerin ortaya çıkması şeklinde gözlemek mümkündür. Bu belirtiler arasında, kahramanın fiziksel ve ruhsal açıdan güçsüz düşmesi ilk sırada yer alır. Güç ve iktidara dayalı bir hayatın sonrasında düşüş olarak nitelendirilebilecek bir süreci yaşayan kahraman, bedenün ücra yerlerinde veya beden dışında gizlenen *can ya* da *ruhun* bertaraf edilmesi ile ölür (Eliade 1999: 247).¹ Kahramanın veya düşmanın ruhunun, *Er Töştük* destanında olduğu gibi, bazen kahramanın atının, bazen de ilahi yardımcılarının çabasıyla geri geldiği ve canlılığın yeniden sağlandığı görülebilmektedir. Bu durum kimi zaman da *Alıp Manaş*'ta olduğu gibi uzun süreli mahrumiyet veya hapisle ifadesini bulabilmektedir.

Altay Türklerinin destanlarında kahramanların yakınları (annesi, babası, eşi vb.) veya kutsal özellikler taşıyan hâimleri (ihtiyarlar, atlar vb.), çoğu zaman kahramanın öldürüleceğini sezer ve ölümü bertaraf edici önlemler almaya çalışırlar. Ölümün sezilmesi ile ilgili unsurlardan bazıları şöyledir:

Er Samır destanında babasının kendisine verdiği toprakları idare eden destan kahramanı, ava çıkma arzusuna kapılır. Karısı Altın Tana, Er Samır'ın ava çıkararak yurdundan ayrılmasına ısrarla karşı çıkar; ancak eşini bu arzudan vazgeçiremez. Er Samır, rıza almadan yurdundan ayrılırken Altın Tana şunları söyler:

Kara ormana gidince, / Nasıl geri döneceksin? / Bugün ava gitme... / Bugün avlanmaya gidersen / Birimizden biri ölür (Dilek 2002: 35).

Er Samır, yurdundan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Erlik'in damatlarından Kara Bökö yurdu basar ve Altın Tana'yı kaçıtır. Durumu haber alan ve eşinin rızasını almadan yurdundan ayrılan Er Samır, çoğunluğu yeraltı dünyasında olmak üzere uzun süreli bir mücadeleye girişir. Bu mücadele eksenini, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Salur Kazan'ın evinin yağmalanışını anlatan boyun da konusunu oluşturmuştur (Ergin 1994: 95-115).

Ölümün sezilmesi ile ilgili başka bir örnek de *Ak Tayçı* destanında yer almaktadır. Ak Tayçı, öldürüleceğini sezdiği için, yeraltındaki yurdunda yaşayan Temir Kağan'ın düğün davetine katılmak istemez. Ancak en sonunda bu davete katılmaya karar verir. Temir Kağan'a eğlencelerin yapıldığı yeri soran Ak Tayçı, Temir Kağan'ın tuzaklarıyla yüzleşeceği Ak Saray'a gönderilir. Temir Kağan tarafından yeryüzünden kaçırılarak eş edinilen kadın durumu sezerek kocasına şöyle yalvarır:

Gözü ateşli yaratılmış, / Kabiliyetli, yakışıklı yaratılmış, / Bu garibi nasıl öldüreceksin! (Dilek 2002: 148).

Kadının Temir Kağan'a söylediği bu sözleri Ak Tayçı da duyar ama duymamış gibi davranır. Bu şekilde kendini bekleyen akıbetten haberdar olan kahraman başına geleceklere karşı hazırlıklı olur.

Ak Tayçı destanının başka bölümlerinde de ölümün sezilmesi ve bertaraf edilmesi ile ilgili unsurlara rastlanmaktadır. Ak Tayçı'yı çocukken kaçıranak büyüten Ak Börü, artık delikanlı olan evladına gerçekleri anlatıp esas yurduna gönderirken Erlik Bey'le Temir Kağan'ın gün gelip kendisini öldürmeye kastedeceklerini ve buna daha yolda iken başlayacaklarını, bunlara karşı hazırlıklı olmasını şu sözlerle söyler:

Senin yüzün güzelmiş, / Böyle yakışıklı bahadırın / Ölümü nasıl olur?" / Onlara şöyle cevap ver: / "Yalnız insanın ölümü / Şiddetli soğuktan olur herhalde, / Bindiğim atımın üstüne / Yapışıp donup kalırım (de) (Dilek 2002: 122-123).

Ak Börü'nün bu sözlerinin koruyucu birer efsun olduğu bir süre sonra anlaşılır. Ak Börü'nün yanından ayrılıp hızla giderken önce yüz gelinle ardından da yüz al donlu atıyla karşılaşan Ak Tayçı, kendisine yöneltilen sorulara öğretildiği gibi cevaplar verir. Yoluna devam eden Ak Tayçı, Ak Börü'nün kendisine öğrettiği sihir yardımıyla parmağından çıkardığı kanı sarı kargısına sürüp kışı getirtir, kendisi ise karakavağın içine girerek kıştan kurtulur. Uzun süre burada kaldıktan sonra yaktığı ateşte sarı mızrağını ısıtarak yazı getirir. Dönüş yolculuğu sırasında daha önce karşılaştığı gelinlerin ve atlıların donmuş bedenleri ile karşılaşır (Dilek 2002: 123-127).

Altay Türklerinin destanlarında kaotik özellikler taşıyan hükümdarlar, iktidarlarını kaybetme korkusu ile ileride kendilerine rakip olabileceklerinden şüphelendikleri kahramanları yerine getirilmesi zor olan görevlerle ölüme gönderirler. *Malçı Mergen* destanında Arslan Kağan, küçük damadı Malçı Mergen'i sözü edilen sebepten ötürü öldürmeye niyetlenir. Onu doğrudan öldürmek yerine eskiden yaşadığı gök denizin kıyısında bıraktığı gök tosunu almaya gönderir. Malçı Mergen, görevi yerine getirmek için yurdundan ayrılmadan önce karısı Ak Şaŋkı'dan, getirmeye niyetlendiği tosunun gök denizin iyisi olduğunu, dolayısıyla da kayınpederinin niyetinin kötü olduğunu öğrenir. Ak Şaŋkı'dan boğayı nasıl alt edeceğini öğrenen Malçı Mergen, bu tehlikeli görevi yerine getirmeyi başarır. Malçı Mergen başka tuzaklarla da karşılaşır; hepsinden de karısı Ak Şaŋkı'nın yardımları ve tavsiyeleriyle kurtulur (Dilek 2002: 240-250).

Alıp Manaş destanında Ak Kağan'ın kızını almak için yurdundan ayrılan Alıp Manaş, ailesinin sevgilerini önemsemez. Yolculuk sırasında coşkun akan bir suyun kenarına gelir ve suyun kenarında kayığıyla bekleyen ihtiyardan kendisini karşı kıyıya geçirmesini ister. İhtiyar, Alıp Manaş'ı kıyıya geçirirken daha önce aynı niyeti taşıyarak yollara düşen ve bir daha haber alınamayan yiğitleri hatırlayarak ağlamaya başlar. Alıp Manaş'ın da diğerleri gibi dönmeyeceğini düşünen ihtiyar, durumu kahramana anlatır. Alıp Manaş, dokuz köşeli bakır okunu ihtiyara vererek bu okun parladığı sürece ölmediğinin anlaşılmasını ister (Ergun 1997: 102-103). Alıp Manaş'ın ihtiyara verdiği dokuz köşeli bakır ok, destanda kahramanın ruhunu temsil eden unsurdur. Kahramanın evinden ayrılırken yaşadığının ispatı olacak nesnelere bırakması motifi, Türk halk anlatmalarında sıkça karşılaşılan bir motiftir. Anadolu sahası halk hikâyelerinde ve masallarında bu konuda çok sayıda örnek vardır (Aça 1998: 363-364).

Yine aynı destanda, Alıp Manaş'ın göğü ve yeri dinleyip sesler duyabilen Ak-Boz atı, Ak Kağan'ın kızını almak üzere giden Alıp Manaş'ı kötü bir akıbetin beklediğini sezer. Alıp Manaş'a yola devam ettiği takdirde öleceğini söyler. Bu sözlere hiddetlenen Alıp Manaş, atını döver. Gördüğü kötü muameleden ötürü zayıf düşen Ak-Boz yine de gelecek kötülöklere karşı temkinli olur (Ergun 1997: 105-106).

Kozın Erkeş destanında, Karatı Kaan'ın kızı Bayım Sur'u alıp kendine eş yapmak için obasından ayrılmaya karar veren Kozın Erkeş, halkının rızasını almasına rağmen, ihtiyar annesinin rızasını alamaz. İhtiyar kadın, oğluna giderse Karatı Kaan'ın kendisini öldüreceğini anlatmaya çalışır. İhtiyar kadın, kılık değiştirerek defalarca oğlunu yolundan çevirmeye çalışsa da başarılı olamaz. Kozın Erkeş, her defasında ihtiyar annesini obaya bırakıp yolculuğuna devam eder (Aça 1998: 554-557).

Aynı destanın ilerleyen bölümlerinde Bayım Sur'un babası Karatı Kaan'ın ve taliplileri Cedi Sapar kardeşlerin elinden alıp kaçan Kozın Erkeş, obasına dönmek üzere yola koyulur. Karatı Kaan kaçakların peşinden adamlarını göndererek zorla alıp gelmelerini; beceremezlerse tatlı dille kandırmalarını tembihler. Karatı Kaan'ın altı müzisyeni ile altı şarkıcı kızı Kozın Erkeş'le Bayım Sur'u bulduktan sonra güzel sözlerle Kozın Erkeş'i kandırıp Karatı Kaan'ın yanına dönmeye ikna ederler. Babasının kötü niyetini sezen Bayım Sur, Kozın Erkeş'in gitmesini engellemeye çalışır ancak başarılı olamaz. Son çare olarak babasının hazırladığı tuzağın ayrıntılarını ve bu tuzaktan nasıl kurtulacağını anlatır (Aça 1998: 570-575).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Altay destanlarının kahramanları, ölüm ya da felaketi önceden sezen ya da anlayan yardımcı tipler vasıtasıyla kendilerini bekleyen tehlike ve ölümlerden kurtulmaktadırlar. Bu yardımcı tiplerin başında ise atlar, eşler ve anneler gelmektedir. Bu yardımcı tipler, sadece kahramanı tehlike ya da ölüm karşısında uyarmazlar, aynı zamanda, bu tehlikeler karşısında ne yapması gerektiğini de söylerler. Uyarılara önem vermeyen kahramanlar ise çıktıkları yolculuklar sırasında ya zindanlara düşerler ya da geçici bir ölüm süreci yaşarlar.

Ölümü Çağrıştıran Belirtiler: Altay Türklerinin destanlarında ölümü çağrıştıran belirtiler arasında ilk sırada, destan kahramanının yoldaşı olan atının sezgileri yer almaktadır. Bunun dışında hayvanların kaçışması, kahramanı efkâr basması gibi başka belirtiler de dikkati çekmektedir.

Kozın Erkeş destanında ömrünün sonunda bir erkek evlat sahibi olan Ak Bökö, oğlunun doğumundan duyduğu mutlulukla ava çıkar. Av sonrasında yurduna dönmek için yola koyulan Ak Bökö, yedi dallı kutsal ağacın altına gelir. Burada et kızartıp, topşuurunu çalıp yurdunu ve yedi dallı ağacı överken ağaçtan bir damla topşuurun kılına düşer. Yukarıya bakan Ak Bökö kayın ağacının sözleri karşısında dayanamayıp ağladığını görür. Bunun üzerine ölümünün yaklaştığını sezer ve uykusuz bir gecenin ardından hızla obasına döner. Ak boz atı, at direği yanına yıkılan Ak Bökö, oğluna *Kozın Erkeş* adını koyduktan kısa bir süre sonra ölür (Aça 1998: 551).

Karatı Kaan ve Cedi Sabar kardeşlerin kendisine hazırladıkları tuzaktan karısı Bayım Sur'un yardımıyla kurtulan ve kaçıp giden *Kozın Erkeş*, bir süre sonra kutsal ağacın altında atını bağlayıp uykuya dalar. Bu sırada *Kozın Erkeş*'i bulamayan Bayım Sur, kocasının dostu Kodur Uul'dan yardım ister. Baştan beri Bayım Sur'da gözü olan Kodur Uul, *Kozın Erkeş*'i arar ve onun kutsal ağaç altında uyuduğunu gördükten sonra durumu Karatı Kaan'a bildirir. Kodur Uul, Karatı Kaan'ın askerleri ile birlikte kutsal ağacın yakınlıklarına geldiği zaman *Kozın Erkeş*'in kızıl konur atı kötülüğü sezer ve sahibini uyandırmak için turnağıyla kutsal ağacın kenarını oyar ancak sahibini uyandıramaz. Kızıl konur atın gözyaşı dökmesi de çare etmez. Kodur Uul ve beraberindeki askerler önce *Kozın Erkeş*'e ok yağdırırlar. Sonrasında ise Kodur Uul kemeriyle *Kozın Erkeş*'in etini parçalar. Kendisine gelen *Kozın Erkeş* bu yapılanlardan ancak küçük yaralar almıştır (Aça 1998: 580-583).

Maaday Kara destanında yaşlı Maaday Kara derin bir uykuya dalmış uyumak-tayken karısı Altın-Targa, Maaday Kara'yı uyandırır. Çünkü Maaday Kara'nın halkı yurtlarından göçüp gitmiş, sürüler de otlakları terk ederek kayıplara karışmıştır. Durumu gören Maaday Kara, savaş silahlarını kuşanır ve halkıyla hayvanları geri almak için yola koyulur. Oba halkının göçü ve hayvanların kaybolup gitmesi, obada bir felaketin yaşanacağı, yaşlı bahadırın ya tutsak edileceği, ya da öldürüleceği anlamına gelmektedir. Nitekim çok geçmeden Maaday Kara'nın obası Kara Kula Kağan'ın saldırısına maruz kalır. Destanın kimi varyantlarında yaşlı Maaday Kara, düşmanı tarafından esir edilip götürülürken, kimi varyantlarda öldürülmektedir. Emine Gürsoy Naskali tarafından yayımlanan varyantta (krş., Bekki 2007) oğulları Kögüdey Mergen tarafından düşman elinden kurtarılan yaşlı Maaday Kara ile karısının ölümünden önce altın yapraklı bereketli kavağın batı yönüne eğildiği görülmektedir. Bu durum yaşlı ana babanın yakında öleceğine yorulmaktadır. Nitekim çok geçmeden yaşlı ana baba ölmektedir (Naskali 1999: 21).

Yukarıda ifade edilen belirtilerin dışında, destan kahramanlarının yaşlanmalarına ve ölümlerinin yaklaştığına dair ipuçları veren fizyolojik değişimler de bu bağlamda değerlendirilmelidir. *Alms Kaan* destanının hemen girişinde yetmiş yıl süreyle yurduna hükmeden Alms Kaan'ın yaşlılığı ve ölümünün yaklaşması, şu ifadelerle tasvir edilmiştir.²

Alms Kağan ağlayıp inleyip / Dünyaya lanet okuyup / Çağlar boyunca yaşadı / Kemiği sertleşti / Kuzgun gibi kara başı / Ak sis gibi ağardı / Keskin kılıç gibi sert dişi / Kırılan güçsüz dallar gibi. / Geçmişini unuttu, / Öleceği günü bekledi. / Güzel günler tükendi, / Ecel günü yakınlaştı (Gül 2008: 1-2).

Sürülerin felaketi, başka bir deyimle ölümü önceden sezerek buldukları yerden ayrılmaları, hayvanların olağan dışı davranışları (aşırı tedirgin olmaları, gece gündüz durmadan ulumaları, vd.), Anadolu Türkleri arasında da bir tehlikenin habercisi olarak yorumlanmıştır. Türk insanının bu inancı, Altay destanlarında da temel bir motif olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, kutsal ağaçların ağlaması da kahramanların yakın bir gelecekte ölecekleri anlamına gelmektedir. Ağaç kültü inancıyla ilişkilendirebileceğimiz bu durum, Altay destanlarına özgü bir motiftir.

Yerine Can Bulma: İncelediğimiz destanlardan sadece *Ak Tayçı* destanında karşılaştığımız bir motifte Ak Tayçı'yı elde etmek isteyen Ak Börü, Ak Tayçı'nın babası Ak Bökö'yü atından düşürür ve zebun eder. Bu sırada aralarında şöyle bir diyalog yaşanır:

Er vücudum yaşlanıp da, / Ölüm vaktim geldiğinde, / Altayın hayvanı da beni yıktı, / Öldürecekse çabuk öldür. / Öldürmeyecekse eziyet etme! / (...) / *“Ölmeyip dünyada kalmak istersen, / Canın için neyini verirsin?”* / *“Ak malımdan mal vereyim, / Halkımdan bölüp vereyim!”* / (...) / *“Öyle şeylere ihtiyacım yok.”* / *“Altın Topçı eşimi al.”* / (...) / *“İhtiyar eşine ihtiyacım yok.”* / (...) / *“Ak Boro atımı al.”* / (...) / *“Ölecek atına ihtiyacım yok.”* / (...) / *“Tek oğlunu veriyor musun?”* / (...) / *“Almaya niyetlendiysen al, / İlk çocuklarımı da büyütemedim!* (Dilek 2002: 115-116).

Böylece Ak Bökö kendi hayatına karşılık olarak oğlu Ak Tayçı'yı Ak Börü'ye verir. Benzeri bir motifi, Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan *Deli Dumrul* da da görmek mümkündür. Meydan okuduğu Azrail'e yenik düşen Deli Dumrul, kendi hayatına karşılık olarak sırasıyla annesine, babasına ve sonunda da eşine gider. İçlerinden yalnızca eşi kendi hayatını feda etmeyi kabul eder. *Er Töştük* destanının Kazak Türklerine ait bir varyantında da Ernazar, kendisini öldürmek isteyen peri kızı Bektörî'ya

hayatına karşılık önce mallarını sonra da sekiz oğlunu almasını teklif eder; fakat Bektarı teklif edilenleri kabul etmez. Çaresiz kalan Ernazar, doku-zuncu oğlu Er Töştük'ü vermeyi teklif eder ve böylece hayatını kurtarır. (Aça 2002a: 133-134).

Ölüm Anı

Altay Türklerinin destanlarında, ölüm anının ayrıntıları içinde ölüme neden olan etkenler de ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Ölüme Neden Olan Faktörler: Altay destanlarında ölüme neden olan etkenlerin başında savaş, ihanet, tuzak ve intikam yer almaktadır. Yakın akrabaları başta olmak üzere, güvenilir adamları tarafından ihanete uğrayan destan kahramanı, akıbetinden kaçamaz.

Altay Buuçay destanında çıktığı avdan altmış yıl sonra dönen destan kahramanı, Aranay ve Şaanay adlı düşmanlarıyla işbirliği yapan karısının ve kızının ihanetine uğrar. Yurduna döndüğü gün ailesi tarafından sarhoş edilen Altay Buuçay, Aranay ile Şaanay tarafından öldürülür. Yeniden dirilen Altay Buuçay, karısı ve kızının yardımıyla hayatına kasteden Aranay ve Şaranay kardeşlerden intikamını alır (Dilek 2002: 206-221; yakın akrabaların ihaneti hakkında bk. Aça 1999: 18-23).

Malçı Mergen destanında kayınpederi Arslan Kağan'ın kendisine hazırladığı tuzağı karısı Ak Şańkı yardımıyla öğrenen Malçı Mergen, düzenlenen ziyafette kendisine verilen zehirli içkiyi içmek üzere iken atının uyarısıyla kurtulur ve bu içkiyi Arslan Kağan'a ve diğer altı damadına içirir (Dilek 2002: 245-250).

Kozın Erkeş destanında karısı Bayım Sur'un tavsiyelerini tutmayıp Karatı Kaan'ın meclisinde kendisine sunulan zehirli içkiyi içen Kozın Erkeş, bir süre sonra şuurunu yitirir. Karatı Kaan ve Cedi Sabar kardeşler onu bir demir kafese hapsederek kafesi ateşe verirler. Kafes alev almak üzere iken boz sıçan olup yer altından gelen Bayım Sur, ağzındaki suyu Kozın Erkeş'in suratına püskürtür ve kendine gelmesini sağlar (Aça 1998: 577-578).

Verilen örnekler de göstermektedir ki, Altay destanlarının kahramanları sadece dışarıdan gelen tehditlere karşı mücadele etmemektedirler. Onları tehdit eden unsurlar arasında yakın akrabaların ihanetleri önemli bir yere sahiptir. Destan metinlerinden, ihanet eden yakın akrabaların destan kahramanları tarafından çoğunlukla korkunç bir şekilde cezalandırıldıkları anlaşılmaktadır.

Ölüm Biçimi: Çeşitli sebeplerden ötürü ölümlerle yüzleşen destan kahramanlarının ölüm biçimleri de Türk inaniş ve düşünüş kalıpları açısından dikkat çekici unsurlar taşımaktadır. Ölüm biçimi ile ilgili tespitlerden bazıları şunlardır:

Er Samır destanında, Kara Bökö'yü öldürmeye çalışan kahraman, bunu bir türlü başaramaz. Kara Bökö'nün kanı yeryüzünü kaplamış ancak canı çıkmamıştır. En sonunda Kara Bökö kendi paçasında saklı olan çelik bıçakla kendini öldürmesi için Er Samır'a yalvarır. Er Samır ancak bu çelik bıçakla Kara Bökö'nün canını alır (Dilek 2002: 81).

Düşmanın canının ancak tek şekilde alınabilmesi, makalenin önceki bölümlerinde belirtilen ruhun başka bir yerde muhafaza edilmesi (dış ruh) inanişinin izlerini taşımaktadır. *Can* gizli tutulduğu yerden çıkarılmadıkça veya ifşa edilmedikçe çıkmamaktadır (Duymaz 2008: 10-11). Bu durumu, *Ak Tayçı* destanında da görmek mümkündür. Erlik'le birlikte hareket eden Temir Kağan, Ak Tayçı ile yeraltı dünyasında giriştiği mücadelede mağlup olur. Kamçıyla Temir Kağan'ın etini kemiğinden soyan ancak canını almayı başaramayan Ak Tayçı, sekiz dallı kavağı başından tutup yarararak kutsal kavağa ekler. Demir kavağı yarılan yerinden tekrar düzelterip iyice sıvazlar. Temir Kağan'ın etinden ayrılan kemikleri ancak bundan sonra sakız gibi erir (Dilek 2002: 155).

Altay Türklerinde ruh veya canın saklandığı yer çoğu zaman kemik veya kemik iliği olarak kabul edilir. Nitekim *Altay Buuçay* destanındaki Aralay ve Şaralay, Altay Buuçay'ı öldürdükten sonra dağılan kemiklerini bulup yakmak için geri gelirler ama kemikleri bulamazlar. Yurtlarına geri dönerek kemikleri yaktıkları yalanını söylerler (Dilek 2002: 211). Destanın devamında Altay Buuçay sadık yardımcıları tarafından kemikleri birleştirildikten sonra yeniden hayat bulacak ve intikamını alacaktır³.

Ölüm biçimi ile ilgili başka bir unsur da *Kozın Erkeş* destanından tespit edilmiştir. Yakın dostu Kodur Uul'un karısı Bayım Sur'un kendisini öldürtmek istediği şeklindeki yalanına inanan Kozın Erkeş, bu utançla yaşamaktansa ölmenin daha iyi olacağını söyler. Kodur Uul'un işini tamamlamasını yani kendisini öldürmesini söyler. Kodur Uul kılıcını Kozın Erkeş'in boynuna vurur ancak kılıç parçalara ayrılır. Bunun üzerine sarı saplı elmas kılıcını vererek bununla kendisini öldürmesini söyler. Kozın Erkeş yere uzanır ve Kodur Uul'a kendisini nasıl öldürmesi gerektiğini tarif eder. Tarifi uygulayan Kodur Uul, Kozın Erkeş'i öldürür (Aça 1998: 584-585).

Almış Kağan destanında ise küçük oğlu Cılaaş Uul'u öldürttüğünü zanneden Almış Kaan, duyduğu pişmanlığa dayanamaz ve kahrından ölür (Gül 2008: 38-41).

Verilen örnekler de ortaya koymaktadır ki, olağanüstü bir güce, cesarete ve fiziksel özelliklere sahip olan destan kahramanlarının ölümleri de genellikle olağanüstü bir şekilde gerçekleşmektedir. Kahramanın sadece kendi silahı ile öldürülebilmesi, Altay Türklerinin destanlarının yanı sıra, diğer Türk topluluklarının anlatılarında da yaygın bir şekilde görülen önemli bir motiftir.

Ölüm Sonrası

Tıbbî literatürde *post-mortem* terimiyle karşılaşılan bu evrede, ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki yolculuğu ile ilgili inanışlar veya beden-ruh bağlamında gerçekleştirilen uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Altay destanlarında bu aşama; ölüme hükmetme, ölüm haberinin iletilmesi ve ölüp dirilme gibi olgular doğrultusunda yansımasını bulmuştur.

Uzun Zaman Dönmeyen Kahramanın Ölümüne Hükmedilmesi: *Altay Buuçay* destanında karısı Ermen Çeçen ve kızı Caraa Çeçen ile vedalaşıp ava çıkan Altay Buuçay, aradan geçen altmış yıla rağmen yurduna dönme-yince karısı ve kızı tarafından öldü kabul edilir. Ermen Çeçen'in isteği üzerine Caraa Çeçen, babasının yurdunu ve kendilerini almaları için Aranay ve Şaanay'a elçi gider (Dilek 2002: 202-203).

Çıktığı seferden uzun bir süre dönmeyen kahramanın öldüğüne hükmedilmesi motifi, halk anlatılarının en yaygın motiflerindedir. Kanaatimizce bu motif, doğrudan savaşçı Türk topluluklarının sosyal yaşantısıyla bağlantılıdır. Anadolu Türklerinin geçmişinde, savaş cephelerine gidip de uzun süre dönmeyenlerin öldüğüne hükmedilmesi, eşlerinin başkalarıyla evlendirilmesi, giderken anne karnında olan çocuklarına kendi adlarının verilmesi ve öldü diye bilinen kişilerin yıllar sonra evlerine dönmesi, özel bir yere sahiptir. Savaşçı Altay Türklerinin de geçmiş dönemlerde zaman zaman benzer şartları yaşadığını düşünecek olursak, çıktıkları seferlerden uzun süre dönmeyen kahramanların öldüğüne hükmedilmesi motifinin sosyal yaşantı ile olan bağlantısını çok daha iyi anlamış oluruz.

Ölüp Dirilme: Daha önce de kısaca belirtildiği gibi, Güney Sibirya Türk topluluklarının destanlarında çok sık rastlanan motiflerden biri ölüp dirilmedir.⁴ Ölüp dirilme motifinin Altay destanları dışında Tıva ve Şor destanlarındaki yansımaları da araştırmacılar tarafından incelenmiştir (Ergun-Aça 2004, Ergun-Aça 2005, Ergun 2006, Aça 2011).

Türk destanlarının geneline bakıldığında, destanın başından itibaren çeşitli misyonları icra etmek üzere ortaya çıkan destan kahramanı, işlevlerini yerine getirmeden destan sona ermez. Destan kahramanı bazen, mücadeleleri süresince tuzağa düşürülmek veya ihanete uğramak suretiyle ölür; fakat destan içerisindeki misyonu tamamlanmadığı için çeşitli vesilelerle yeniden dirilir.

Diğer Güney Sibirya Türk destanlarında olduğu gibi Altay destanlarında da sadece Erlik ve Erlik'in hâkimiyetindeki kişiler tarafından öldürülen kahramanların diriltilebildiği görülmektedir. Bu da Erlik'in açgözlülüğü yüzünden ölenlerin diriltilebileceği, Erlik ve Ülgen'in kararıyla meydana gelen ölümlerde bunun yapılamayacağı inanişinden kaynaklanmaktadır (Atnur 2010: 54).

Sibirya'daki Türk boylarına ait destanlarda öldürülmüş kişilerin diriltilebilmelerinin yolu onların kemiklerinin bulunmasından geçmektedir. Eski Türklerin öldürdükleri hayvanların kemiklerini kırmaktan çekindikleri, insanların ve hayvanların bu kemiklerinden tekrar dirileceklerine dair inaniş (Roux 2005: 48-50), Güney Sibirya Türk destanları bağlamında Altay destanlarındaki diriltmenin en temel özelliklerinden birini oluşturur. Kemikler toplandıktan sonra da kişi çoğunlukla büyü, ilaç veya kutsal su vs. ile dirilitilir (Atnur 2010: 57).

Karısı Ermen Çeçen ve kızı Caraa Çeçen'in ihanetiyle Aranay ve Şaranay tarafından öldürülen Altay Buuçay'ın kemikleri dağılır. Altay Buuçay'ın, avlanırken bindiği atı Bay Çookur, hayvan olatırken bindiği atı Kayçı Ceeren, savaşa giderken bindiği atı Kamçı Ceeren ile iki boz köpeği ve boz doğanı parçalanan kemikleri kurttan kuştan korurlar. Aranay ve Şaranay'ın bu kemikleri yakmaya geleceklerini sezen bu yardımcıları, kemikleri toplayıp emin bir yere saklarlar. Kamçı Ceeren, Altay Buuçay'ı yeniden diriltmek amacıyla ilaç bulmak için yollara düşer. Yer Ana'dan aldığı tavsiyelerle Dokuz Başlı Celbegen'in üç koyun büyüklüğündeki kızıl kahverengi benini koparıp alır ve Altay Buuçay'ın kemiklerinin ayrılan eklem yerlerine sürer. Benin artanını Altay Buuçay'ın ağzına sürünce Altay Buuçay yeniden canlanır. Altay Buuçay'ın diriltilmesinden sonra sıra, öldürülen oğlu Erkemel'in diriltilmesine gelir. Kamçı Ceeren, Erkemel'i diriltmek için ilaç aramaya başlar. Yer Anası'ndan, bunun ancak Teñeri Kağan'ın kızının getirilmesi ile mümkün olacağını öğrenir. Kamçı Ceeren, bunun üzerine Temene Koo'yu babasının gökteki yurdundan kaçırıp getirir. Temene Koo, kemikleri birleştiren Erkemel canlanır (Dilek 2002: 210-216).

Alıp Manaş, Ak Kağan'ın yurduna yaklaşınca yorgunluktan uykuya yenik düşer. Adamlarıyla birlikte Alıp Manaş'ın bulunduğu yere giden Ak Kağan, ne yaptıysa da uyuyan Alıp Manaş'ı öldüremez. Bunun üzerine adamlarına bir çukur kazdırır. Ak Kağan, Alıp Manaş'ı çukura attırır. Dokuz ay boyunca uyuyan Alıp Manaş, bu sürenin sonunda uyanınca eli kolu bağlı vaziyette çukurda olduğunu fark eder. Gitmemesi için yalvaran annesi, babası ve karısının sözlerinde haklı olduklarını anlar. Alıp Manaş kuyuda yıllarca kalır. Ölüp dirilme motifinin hapsedilme gibi bir şekilde tezahür ettiği bu destanda, kahramanın Ak Boz atı, sahibini kurtarmaya niyetlenir. Denemeleri sonuçsuz kalan Ak Boz, derin uykuya dalar ve uykusunda Küler-Bay Kağan'ın yurdunda bulunan birbirine benzer üç altın dağın eteğindeki kutsal göldeki köpüğün Alıp Manaş'ı kurtaracağını görür. Bu köpük, sönen ateşi tutuşturabilmekte, ölen yiğide can verebilmektedir. Ak Boz, uzun uğraşlardan sonra altın köpüğü yutar ve uçarak oradan uzaklaşır. Altın köpüğün yardımıyla hem Ak Boz hem de Alıp Manaş, eskisinden on kat daha güçlü hale gelir. Alıp Manaş köpüğü yutar yutmaz bağlı olduğu demirleri koparır ve çukurdan kurtulur (Ergun 1997: 108-130). Kuyu veya çukura hapsedilerek ölüme terk edilme motifi, Kuzey sahası Türk destanlarında görülen ölüp dirilme motifinin daha yakın dönemlerdeki değişik bir ifadesi olarak kabul edilebileceği düşünülmektedir (Aça 2004: 8-18).

Diğer bazı destanlarda Ülgen veya Erlik'in ölünün diriltilmesine doğrudan müdahalede buldukları gözlemlenirken, burada yardım etmek yerine engel olmaya çalıştıkları dikkati çeker. Dikkat çekici başka bir unsur ise, canın alınmasına vesile olan bıçağın aynı zamanda ruhun geri getirilmesine de vesile olmasıdır. Burada zaman adeta geriye doğru işlemiş ve kozmos yeniden hayata geçmiştir.

Bayım Sur yeraltındaki kutsal su yardımıyla Kozın Erkeş'i iki kez diriltir (Dilek 2002: 283-284, 291-295). Fakat Bayım Sur son teşebbüsünde başarısız olunca Kozın Erkeş'in ölümüne sebep olan sarı saplı altın kılıcı kutsal suyla yıkayıp altmış ilaçla sıvazlayarak Kozın Erkeş'in yüreğine tutar ve onu diriltir (Dilek 2002: 297-298).

Defin: Makalede ele alınan destanlar içinde defin merasimine dönük en kapsamlı bilgi *Almıs Kaan* destanındadır. Bu bağlamda sadece anılan destandan örnekler verilecektir. Almıs Kaan küçük oğlu Cılanaş Uul'u kendisine rakip gördüğü için öldürtmek ister. Ancak Cılanaş Uul, son anda yengesi Ay Tana'nın yardımıyla ağabeylerinin elinden kurtulur. Ay Tana'nın tavsiyesiyle altı oğul, ölüm emaresi olarak bir köpeğin kanını Cılanaş Uul'un kanı diye Almıs Kaan'a sunarlar. Almıs Kaan küçük oğlu-

nun kanı zannettiği bu kanı içer; ancak bir süre sonra Almış Kaan pişmanlık duyar ve kahrından ölür. Almış Kaan'ın ölümünden sonra onun defin merasimi şöyle anlatılır:

Anlı şanlı Almış Kağan / Ak dünyayı lanetleyip, / Ayı güneşi lanetleyip, sitemleyip, / Ziyaretçileri üzümlere karşıladı. / Zamanı gelip, öldü. / Kuzgun inmez ormana götürüp, / Kamışını mezarını halk indirdi. / Saksığan uçmaz dağa götürüp, / Yeleli atını kurban etti (Gül 2008: 40-41).

Yukarıdaki tasvirde halkı tarafından öz evladını öldürmüş bir han olarak bilinen Almış Kaan'ın ücra bir yere defnedilmesi, bu suçtan ötürü cezalandırılması şeklinde yorumlanabilir. Zira mezar yerleri seçilirken genellikle halkın kolaylıkla ziyaret edebileceği dört yol ağzı gibi trafiği yoğun stratejik yerlerin tercih edildiği bilinmektedir. Destanda, defin işleminin kısaca anlatılması da dikkat çekicidir. Buna karşın cesedin ormanlık bir alana defnedilmesi, bu olumsuz havayı bir nebze olsun yumuşatmaktadır. Eski Türk topluluklarının mezar yeri tercihlerine bakıldığında ormanlık alanların öncelikli olduğu görülecektir. Orman ve özelde kutsal ağaç, Türk inanış sisteminde Tanrısallığın sembollerinden birisi olmuştur. Kutsal ağaç ruhun diğer dünyaya yolculuğunda adeta bir araç vazifesi üstlenmiştir (Ergun 2004: 310-314).

Almış Kaan'ın ölümünden sonra bilge gelin Ay Tana tahta çıkar ve Almış Kaan'ın karısı Ay Sulutay öldürülerek Almış Kaan'ın yanına defnedilir. Bu bölüm destanda şu şekilde anlatılır:

Almış Kağan'ın eşinin / Ölmez bedenini öldürerek, / Kayın ağacının tozuyla kundaklayarak, / Köknar ağacından tabut oyarak, / Dokuz kat örtülü / Dökme demir mezarda kuşaklayıp bıraktı. / Altmış yılda bozulmaz biçimde hazırlayıp / Altın gümüşle birlikte bıraktı. / Doksan yılda bozulmaz biçimde hazırlayıp, / İpek keçeyle sarıp sarmaladı. / Kağandan aldığı onca / Mallarını birlikte bıraktı, / Yıllar boyunca muhafaza ettiği, / Kap kacağını birlikte gömdüler (Gül 2008: 42-43).

Destanın bu bölümünde ölen hanın atının kurban edilmesi ve eşi Ay Sulutay'ın ayrıca öldürülerek kaymetli eşyalarla birlikte görkemli bir mezara defnedilmesi, arkaik bir inanış sisteminin izlerini taşımaktadır. Eski Türkler, ölümden sonra, insanın bu dünyadakine benzer bir hayat süreceğine, yiyip içeceğine, eğleneceğine, savaşaacağına kısacası; dünya hayatından pek de farklı olmayan bir yaşam süreceğine inanmaktaydılar. Defin şekilleri sosyal mertebeye, oymağın durumunda şu ya da bu dinsel etkinin baskın olup olmasına

ve son olarak da ilgili kişilerin arzularına göre değişmekteydi. Bunlar arasında sabit olan husus, ölü için ve hayatta kalanlar için mümkün olan en iyi koşulların yerine getirilmesiydi (Roux 1998: 221). Nitekim Ay Sulutay'ın defin merasiminde bu inanın izleri açıkça görülmektedir (Eski Türklerdeki defin ritüeli hakkında bk. İnan 1992: 46-47, Rasony 1971: 28).

Ölüm Sonrasında Obada Görülen Değişiklikler: Kahramanların ölümünden sonra obalarındaki *kutun* sona ermesi ve kıtlığın hâkim olması, ölümün beraberinde getirdiği felaketler olarak belirtilmektedir. Kahramanların uzun yolculuklara çıkmaları, tutsak düşmeleri gibi nedenlerle kendisini göstermeye başlayan kaos, ölümle birlikte doruğa ulaşmaktadır. *Dede Korkut Kitabı*'nın bey ve yiğitleri düşman eline tutsak düştüğünde gölgeliye kaba ağaç kuruyup yeşermez, çağıl çağıl akan akıntılı sular kesilip akmaz olur. Başka bir ifadeyle oba ya da ilde kaos egemen olur. Bu durum ancak tutsak olan Oğuz bey ya da yiğidinin tutsaklıktan kurtulup obasına dönmesiyle değişmekte, yeniden düzen egemen olmaktadır.

Altay Buuçay'ın ihanet sonucu öldürülmesinin ardından yurdu Aranay ve Şaranay tarafından talan edilir; halkı zulme uğrar, serveti yağmalanır. Üstelik Altay Buuçay'ın karısı Ermen Çeçen, Aranay'la; kızı Caraa Çeçen de Şaranay'la kendi rızalarıyla evlenir (Dilek 2002: 209-211).

Ölümün Aile Bireylerine İletilmesi: *Alıp Manaş* destanında, yıllar boyunca Ak Kaan tarafından hapsedilen Alıp Manaş'ın akıbeti ailesi tarafından merak konusu olur. Bu amaçla Alıp Manaş'ın dostu Ak Köböñ haber getirmek üzere gönderilir. Ak Köböñ'ün gönderilmesinde Alıp Manaş'ın kazlar yardımıyla gönderdiği haber etkili olur. Alıp Manaş'ı tutsak edildiği çukurda bulan Ak-Köböñ kendisine kazlarla selam göndermediği gerekçeyle Alıp Manaş'ı ölüme terk eder. Amacı Alıp Manaş'ın karısı Kümüjek Aru'ya sahip olmak olan Ak Köböñ, dönüş yolunda insan kemikleri toplar. Yurda dönünce Alıp Manaş'ın öldüğünü, getirdiği kemiklerin de ona ait olduğunu belirtir. Bu yalana inanan aile bireyleri yas tutar ve ağıtlar yakar (Ergun 1997: 117-120). Anılan metindeki kemik, ölüm haberini vermenin bir aracı olmanın yanı sıra, aslı olmayan bu haberin doğruluğunu ispatlama çabasının da bir aracıdır. Yalan ölüm haberin doğruluğunu göstermek için kullanılan kemik, *Dede Korkut Kitabı*'nın Bamsı Beyrek'le ilgili boyunda, kanlı gömlek biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Ergin 1994: 132).

Sonuç

Yukarıda yapılan tespit ve değerlendirmeler de göstermektedir ki, Altay Türklerinin ölüm etrafında geliştirdikleri inanış ve uygulamalar, destanlara da yaygın bir biçimde yansımıştır. Bir toplum içinde yaşayan ve sosyal bir varlık olan destancının, bir destanı meydana getirip icra ederken içinde yaşadığı toplumun gerçekleri ya da şartlarından bağımsız kalması mümkün değildir. Zaten destanların ortaya çıkış süreci hakkındaki yorumlar bile tek başına destancı ile destanın toplumla olan doğrudan ilişkisini ortaya koymaya yetecektir. Bu nedenle, toplumun bir bireyi olan ve o toplumun şartlarından doğrudan etkilenen bir sanatkarın dilinde ve “topşuur”unun telinde hayat bulan bir destanda ölümle ilgili algılama ve uygulamaların yer alması kadar doğal bir şey olamaz. Destanlarda anlatılan olayların çoğu, Sibiry Türklerinin gündelik hayatlarına dair önemli ipuçları bulundurmaktadır. Er Samır’ın ava çıktıktan sonra obasının yağmalanması ve karısının kaçırılması, bunun tipik bir örneğidir. Bu durum, kahramanlık destanlarının konularını büyük oranda toplum hayatından aldığını, bu olayları mübalağayı, hayal gücünü, edebi sanatları vd. içeren epik bir metin biçiminde aktardığını ortaya koymaktadır.

Altay destanlarında, savaşçı bir toplumun doğası gereği, ölüm teması yaygın bir şekilde yer almaktadır. Çoğunlukla dışarıdan gelen ölümlere, içeriden kaynaklanan ölümler de eklenmektedir. Rakip ya da düşmanların neden olduğu ölümlerin yanı sıra, ihanet eden ve düşmanlarla işbirliğine giden yakın akrabaların neden olduğu ölümler de hiç eksik değildir. Bu durum, bir toplumun hem dışa hem de içe dönük bir çatışma yaşayabileceği gerçeğine vurgulamaktadır. Bu tespit bize, destanın toplum ve bu toplumun yaşadıklarıyla olan doğrudan bağlantısını bir kez daha hatırlatmaktadır.

Altay destanlarında sık sık görülen ölüm teması, destan dinleyicisini karamsarlığa sürüklememektedir. Ölüm, kesin bir son değildir. Haklı olan kahramanın mücadelesi ölümle son bulmamakta, yarım kalan mücadelelere ölüp dirildikten sonra da devam edilmektedir. İyiliği, düzeni ve adaleti temsil eden kahramanlar, düşmanlarıyla girdikleri mücadelelerde büyük sıkıntılar çekmekte, hatta öldürülmektedirler. Fakat her durumda en son gülenler de yine onlar olmaktadır. Bir şekilde öldürülen kahramanlar, ilahi güçler veya diğer yardımcı güçler (eşler, atlar, vd.) tarafından hayata döndürülüp mücadelelerini kaldıkları yerden sürdürmektedirler. Destanların sonunda, kötülüğün timsali güçleri ortadan kaldıran muzaffer kahramanlar yaşadıkları yurtlarına geri dönerek geri kalan hayatlarını huzur içerisinde sürdürmektedirler. Destan, Altay Türklerinin iyiye ve adalete olan bağlılığını ve inancını yansıtmakla birlikte,

onun felaketler ve ölüm karşısında çok da karamsar olmayan bir bakış açısına sahip olduğunu da göstermektedir.

Açıklamalar

- ¹ Ruh kavramı genellikle olumlu ve olumsuz oluşuna göre ve bedenle ilgili konumuna göre iki grupta değerlendirilmiştir. Bunlardan ilkinde iki türlü ruh ortaya çıkar: 1. Mükemmel, iyi, yüce, üstün ruh; 2. Kötü ruh. Bedenle ilgili konumlarına göre de iki çeşit ruhtan söz edilebilir: 1. İç ruh; 2. Dış ruh (Dilek 2002: 192). Yine bir diğer Tıva kahramanlık destanında Boktu-Kiriş yurdu- nu ve üç karısını alan Çargıraa-Kara-Maadır'ın canının koltuğunun altındaki ben'de olduğunu öğrenince onu öldürür (Ergun-Aça 2004: 457, ayrıca bk. Aça 2011: 77-89).
- ² Destanın asıl adı, Aleksey Grigoreviç Kalkin anlatmasında *Temir Bökö* şeklindedir. Ancak destan Yamayeva tarafından yayınlanırken bu isim *Abms Kaan* olarak değiştirilmiştir (Gül 2008: V).
- ³ Altay Türklerinde dış ruh ve bu ruhun saklandığı yerler konusundaki inanışlarla ilgili olarak bk. Roux 1998: 220-221, 1999: 109-145. Ögel, özellikle İran kaynaklı bazı mezheplerde ölü- lerin etlerinin kemiklerinden ayrıldığını, kemiklerin de yakılarak küllerinin belli yerlerde sak- landığı bilgisini vermektedir. Zerdüştlükte de görülen bu uygulamaların, Zerdüştlüğün Türk- ler arasında etkili olduğu dönemlerde Türk kültürüne de geçmiş olabileceğini belirtmektedir (1991: 190-191).
- ⁴ Ölüp dirilme motifi kökeni itibariyle şamanlığa geçiş ritüelleriyle ilişkilendirilmektedir (ayrın- tı için bk. Aça 2002b: 75-85).

Kaynaklar

- Acıpayamlı, Orhan (1974). *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Aça, Mehmet (1998). *Kozi Körpeş Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araş- tırma*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi
- _____ (1999). "Türk Kahramanlık Destanlarında İç Mücadele ve Yakın Akrabaları Tarafından İhanete Uğrayan Kahraman". *Millî Folklor* 44: 18-23.
- _____ (2000). "Köne Epos" (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki 'Âşıklara Mahsus Evlilik' Konusunun Kaynaklarından 'Alplara Mahsus Evli- lik'. *Millî Folklor* 47: 11-22.
- _____ (2002a). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destançılık Geleneği*. Konya: Kömen Yay.
- _____ (2002b). "Şamanizm'deki Ölüp-Dirilme Ritüelinden Türk Kahramanlık Des- tanlarındaki Ölüp Dirilmeye". *Millî Folklor* 54: 75-85.
- _____ (2004). "Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahru- miyet ve Hapis". *Millî Folklor* 62: 8-18.
- _____ (2011). "Tıva ve Şor Destanlarında Ölüm". *Bilge Seyidoğlu Kitabı*, İstanbul: Dergay Yay.

- Anohin, A. V. (1987). "Altay Şamanlığına Ait Maddeler". Çev. Abdülkadir İnan. *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: TTK Yay.
- Atnur, Gülhan (2010). "Sibirya'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk He- kimliği Uygulamaları". *bilig* 55: 51-70.
- Bekki, Selahaddin (2004). "Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi". *Millî Folk- lor* 62: 53-66.
- _____ (2007). *Maaday-Kara Destanı*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Boratav, Pertev Naili (1994). *100 Soruda Türk Folkloru*. 3. Baskı İstanbul: Gerçek Yay.
- Dilek, İbrahim (1998). "Altay Türk Kayçılık Geleneği ve Kayçı N. U. Ulaşaşev". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 5: 309-360.
- _____ (2002). *Altay Destanları-I*. Ankara: TDK Yay.
- Duymaz, Ali (2008). "Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı". *Bilig* 45: 1-22.
- Elçin, Şükrü (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. C. 1. Ankara: Akçağ Yay.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. Çev. İsmet Birkan. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Ergin, Muharrem (1994). *Dede Korkut Kitabı-I*. Ankara: TDK Yay.
- Ergun, Metin (1997). *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı-Alıp Manaş*. Konya: Kömen Yay.
- _____ (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yay.
- _____ ve Mehmet Aça (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları*, 1. c., Ankara: Akçağ Yay.
- _____ ve Mehmet Aça (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları*, 2. c., Ankara: Akçağ Yay.
- Ergun, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: AKM Yay.
- Gül, Veli (2008). *Altayca Almış Kaan Destanı (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul : Marmara Üniversitesi.
- İnan, Abdülkadir (1992). *Manas Destanı*. Ankara: MEB Yay.
- Naskali, Emine Gürsoy (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Ögel, Bahaeddin (1991). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi (Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)*. Ankara: TTK Yay.
- _____ (1993). *Türk Mitolojisi-I*. Ankara: TTK Yay.
- Örnek, Sedat Veyis (1979). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: AÜ DTCF Yay.
- _____ (1995). *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Rasony, Laszlo (1971). *Tarihte Türklük*, İstanbul: TKAE Yay.
- Roux Jean-Paul (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yay.
- _____ (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- _____ (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Sever, Mustafa (2003). "Masallarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması)". *Millî Folklor* 60: 161-164.

Some Remarks on the Theme of Death in the Epics of the Altai Turks

Mustafa Aça*

Abstract

Death, which is one of the three important stages in a person's life, occupies a significant place in every society's artistic creations. From time to time death has been the prime subject of works of art, and sometimes it has been a secondary subject running parallel to other subjects. The major factors which make death a significant popular subject are human emotions like fright and obedience since, according to many beliefs, life as we know it will end with death, but a different life, which is new and eternal, will begin.

Analyzing the traces of Turkish culture in different geographies and religious and cultural environments, it can be seen that the beliefs and practices about death are widespread as in other societies. In this regard, Altai Turks' epics, which have a special place in the Turkish epic tradition through their archaic and mythological elements, include many significant beliefs and practice codes.

In this article, Altai epics' way of describing death has been analyzed in three parts: before death, the moment of death and after death. The material used in the study has been taken from the epics titled, Alıp Manaş, Maaday Kara, Altay Buuçay, Er Samır, Ak Tayçı, Malçı Mergen, Kozın Erkeş, and Almış Kaan.

Keywords

Altai Turks, death, epic, tradition, epic narration tradition, belief.

* Instructor, Giresun University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / Giresun mustafaaca@hotmail.com

Некоторые положения о смерти в дестанах тюрков Алтая

Мустафа Ача*

Аннотация

Смерть, являющаяся одной из трех наиболее важных этапов человеческой жизни, занимает значительное место в художественном искусстве всех народов, независимо от их места проживания, культуры и верований. Смерть иногда была основной темой произведений искусства, а иногда рассматривалась параллельно с другими темами и имела второстепенное значение. Среди факторов, делающих смерть настолько популярной самое главное место занимают такие человеческие эмоции, как боязнь и послушание. Так, согласно большинству верований, вместе со смертью кончается жизнь, а с другой стороны начинается новая и бесконечная жизнь. При рассмотрении отражения смерти в разнообразии тюркской культуры и религии на обширной территории расселения тюрков, замечено, что традиции и верования, связанные со смертью настолько же распространены, как и в других обществах. В этом контексте в дестанах тюрков Алтая, занимающих особое место в тюркской эпосной традиции благодаря архаичным и мифологическим элементам, имеются примечательные коды верований и традиций, связанных со смертью.

В данной статье исследована форма рассмотрения смерти в дестанах тюрков Алтая в трех основных стадиях: предсмертие, момент смерти и посмертие. Материалы исследования взяты из дестанов Алып Манас, Маадау Кара, Алтай Буучау, Эр Самир, Ак Тайчы, Малчы Мерген, Козын Еркеш и Алмыс Каан.

Ключевые слова

тюрки Алтая, смерть, дестан, традиция, традицияповествования дестана, вера.

* Преподаватель, университет Гиресун, кафедра турецкого языка и литературы / Гиресун mustafaaca@hotmail.com

Doğu Türklerinin Nasreddin Hocası Mitolojik Bir Kahraman mıdır?

Ali Berat Alptekin*

Özet

Nasreddin Hoca, batı ve doğu Türklerinin dışında ünü bütün dünyada bilinen bir fıkra tipidir. O, batı Türkleri arasında Eskişehir (Sivrihisar, Hortu / Nasreddin Hoca) ve Konyalı, doğu Türkleri arasında Buharalı olarak bilinmektedir. Batı Türklerindeki kaynaklarda onun annesi, babası, hocaları ve eğitim durumu hakkında az da olsa bilgi verilirken, doğu Türkleri arasında fazla bir malumata sahip değiliz. Bize göre Doğu Türkleri arasında saksıcı Şarmamat'ın oğlu olarak bilinen Nasreddin Hoca mitolojik bir tiptir.

Makalemizde, Nasreddin Hoca fıkralarının batıdan doğuya geçişinde izlediği yol çeşitli yönleriyle değerlendirilecektir. Ayrıca Şirini köylü Nasreddin Hoca, Türk kültüründe tespit ettiğimiz benzer tipleriyle mukayeseli bir şekilde anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Fıkra, Nasreddin Hoca, mitoloji

Giriş

Nasreddin Hoca, Hazar Denizi'nin batısında olduğu gibi doğusundaki Türk boyları arasında da bilinmektedir.

Bugünkü araştırmalar doğrultusunda onun 1208 yılında Türkiye'nin Eskişehir ilinin Sivrihisar ilçesinin Hortu (Nasreddin Hoca) beldesinde doğduğu, 1236-37 tarihinde Konya ilinin Akşehir ilçesine göçtüğü ve orada 1284-85 tarihinde öldüğü kanaati yaygındır. Hazar Denizi'nin doğusunda ise Hoca'nın, Özbekistan'ın Buhara ilinin Şirini köyünden Şarmamat ve karısının duası sonucunda bir saksının içerisinde bulunduğu, 90 gün bo-

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi / Konya
abalptekin@yahoo.com

yunca anne ve babasını aradıklarını bulamayınca da kendilerine evlat edindiklerinden söz edilmektedir. (Cabbarov 1996: 47, Özkan 1999: 20, Fedakar 2009: 322, Sakaoğlu-Alptekin 2009: 61).

Nasreddin Hoca Hazar Denizi'nin doğusundaki Türk boyları arasında *Afandi*, *Apandi*, *Ependi*, *Koja Nasır* gibi adlarla bilinmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde Doğu Türkleri arasında yaşadığına inanılan Nasreddin Hoca'nın günümüzdeki değişim ve iletişim sonucunda Türkiyeli olduğu kabul görmeye başlamıştır.

Acaba Türkiyeli Nasreddin Hoca Orta Asya coğrafyaya nasıl gitti? Yine bu bölgede kendisi olmasa bile fıkraları günlük olaylara adapte edilerek yaşayan bir Nasreddin Hoca var mıdır? En önemlisi de Doğu Türklerinin ev sahipliği yapmak istedikleri Şirini köylü Nasreddin Hoca, Oğuz Kağan, Dede Korkut, Cengiz Han, Manas ve Köroğlu gibi mitolojik özellikleri öne çıkmış olan bir tip midir? Şimdi sözünü ettiğimiz bu sorulara cevaplar aramak istiyoruz.

Çeşitli Taşınıcılar

Hazar Denizi'nin doğusundaki Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Doğu Türkistan ile kuzeyindeki Tataristan gibi ülkelerde Nasreddin Hoca'nın fıkraları bilinmektedir. Ancak bu coğrafyadaki Nasreddin Hoca, Türkiye'den nasıl, ne zaman ve hangi yolla sözünü ettiğimiz ülkelere ulaştı? Bize göre bu hususta iki yol dikkati çekmektedir.

Bunlardan birincisi; Nasreddin Hoca İpek Yolu güzergâhı üzerindeki ülkelere bezirgânlar (kervancılar, tüccarlar) vasıtasıyla ulaşmıştır. Elbette hem Nasreddin Hoca'nın hayatı hem de fıkraları, hanlarda dilden dile, nesilde nesile anlatılırken yeni eklemeler ve unutulmuş kısımlarıyla bir ölçüde varyantlaşmıştır. Zaten bu hususu kabul etmemiz de gerekmektedir. Hiçbir sözlü metin yeni anlatıcının ağzında ilk şeklini muhafaza edemez. Bu anlatmalar yardımıyla pek çok fıkra Nasreddin Hoca'ya bağlanırken, bazı Hoca fıkraları da başka tiplere mal edilmiştir.

Türkistan'a gidişte takip edilen ikinci yol matbuattır. Nitekim tarih boyunca İstanbul, Kazan, Buhara, Semerkant, Taşkent sadece birer ticaret merkezi değil, aynı zamanda birer kültür merkezidirler. İstanbul'da yayımlanan bir kitap daha sonra sözünü ettiğimiz bu kültür merkezlerinde yayımlanma fırsatını bulmuştur. Burada saydığımız hususlardan dolayı sadece Nasreddin Hoca fıkralarının sayısı değişmemiş, aynı zamanda fıkraların konusunda da pek çok farklılıklar olmuştur. Bu hususları ülke ülke anlatacak olursak, Hocamızın adından başlayan değişiklik, diğer konularda da kendisini gösterecektir:

Doğu Türkistan'da Nasreddin Hoca fıkraları *Nesirdin Ependi Letipiliri* veya *Efendi Letipirili* adıyla bilinmektedir. Fıkraların hangi yolla Doğu Türkistan'a ulaştığına dair bir bilgimiz yoktur. Bilinen şey, onun fıkralarının sözlü kültürde yaşamasıyla ilgilidir. Ayrıca Nasreddin Hoca sadece Uygur Türklerinin matbuatında değil, Çin matbuatında da epeyce yer işgal etmiştir. Çinliler Nasreddin Hoca fıkralarından yararlanarak çocuklarını eğitmişler, hatta rejimin propogandasını bile yapmışlardır. Elbette burada sözünü ettiğimiz fıkraların büyük bir kısmı Hocamıza ait değildir.

Kırgızistan'da *Apendi* adıyla bilinen Nasreddin Hoca fıkralarının bu ülkeye gelmesiyle ilgili bilgilerimiz de yoktur. Bilinen tek şey, Kırgızistan'da sözlü kültürde Nasreddin Hoca fıkralarının yaşadığıdır. Bu hususta İsmailova; "Apendi akılcı kurnaz, hakikatçi, adaletli kişinin halk arasındaki idealini yansıtan folklorik kahramandır. Onun günlük hayatında, yaşayış tarzında ve karakterinde hiçbir sahtekârlık yoktur. Apendi hakkında söylenen fıkraları(n) çoğunluğu Kırgızlar arasında sözlü edebiyat şeklinde yayılmışsa da, bazıları yazılan kitaplardan alınmıştır." (İsmailova 1996: 221-222) demektedir.

Bu ülkede Nasreddin Hoca fıkraları *Kuudul* adlı fıkra tipiyle karışmıştır.

Kazakistan'da *Kojanasır*, *Kocanasır* adıyla bilinen Nasreddin Hoca fıkraları bu ülkeye Türkiye, İran, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan yoluyla girmiştir. Yine bu ülkedeki Nasreddin Hoca fıkraları *Aldar Köse* ve *Jiyrenşe Şeşen* tipleriyle karışmıştır.

Karakalpaklar arasında *Hojanasreddin* adıyla bilinen Nasreddin Hoca ve fıkralarının, bu ülkeye Kazakistan'daki yolu takip ederek girmiş olma ihtimali yüksektir.

Özbekistan'da *Nasriddin Afandi*, *Afandi* olarak bilinen Nasreddin Hoca'yla ilgili ilk fıkra kitabı 1862 yılında yayımlanmıştır. Sözünü ettiğimiz eser derleme olmayıp çeviridir.

Türkmenistan'da *Ependi*, *Nasreddin Ependi* adıyla bilinen Nasreddin Hoca fıkralarının bu ülkeye girişiyle ilgili bilgiler de bilinmezlerden ibarettir.

Tataristan'ın başkenti Kazan yukarıda da belirttiğimiz gibi İstanbul, Semerkant ve Buhara ile birlikte bir kültür merkezidir. Bu cümleden olmak üzere İstanbul'da yazılan bir *letaif* kitabı, kolayca Kazan'a ulaşabilmekte ve yayımlanabilme imkânını bulmaktadır.

Yukarıda ilgili ülkelerdeki adlarını, bu ülkelere giriş yollarını anlatmaya çalıştığımız Nasreddin Hoca ve fıkraları günümüz internet çağında sadece bu ülkelere değil bütün dünyaya daha kolay ve daha çabuk ulaşabilmektedir.

Hayalî Bir Tip

Bugün Karadenizli Temel dediğimiz zaman Doğu Karadeniz bölgesi aklımıza gelmektedir. O, her ne kadar yaşamamışsa da, bölge insanını temsil eden bir tiptir. Onun fıkraları bölge insanının ruhî ve fizikî özelliklerini, kıvrak zekâsını, olaylara farklı bakış açısından yaklaşarak doğru yorumlar getirmiştir. Temel fıkralarıyla ilgili bir doktora tezi hazırlayan Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği bölümü öğretim üyesi z Gökşen Temel fıkralarını şöyle tanımlamaktadır: “Tüm dünyaya yayılan Karadeniz insanının hayatta yaşadığı olaylar karşısında bazen saf, bazen kurnaz görünerek içinde yaşadığı hayatın olumsuzluklarına, toplumsal çatışmalara ve olaylara tepkisini yansıtan, bir olay veya duruma bağlı olarak oluşan, karşılıklı konuşmalara dayalı küçük ve gerçek hikâyelerdir.” (Gökşen 2002: 177).

Bu tanımda da görüldüğü gibi Temel hayalî bir tip olmasına karşılık yaşamaya devam etmektedir: O, bazen Amerika’da trafiği karıştırmakta, bazen İngiltere’de tribünleri coşturmakta, bazen dış seyahatlerinde Başbakan’a arkadaşlık etmektedir.

Günümüzde Temel fıkrası tipinde olduğu gibi Hazar Denizi’nin doğusunda yaşayan Nasreddin Hoca da hayalidir. O, tıpkı Temel fıkralarında olduğu gibi içinde yaşadığı topluma göre şekillenmiş bir tiptir. Böylece her Türk Cumhuriyetinde ortak bir ad altında bile olsa o, içinde bulunduğu coğrafya ve halkla bütünleşerek yeni bir tip olarak ortaya çıkmıştır.

Kırgız Türkleri arasında yaşayan Nasreddin Hoca fıkralarından birisinde o 1991 yılındaki ülkenin ekonomik değişikliğini temsil eden bir tip olarak görülmüştür (bk. İsmailova 1996: 224, Alembekov 1996: 98).

Tataristan Türkleri arasındaki fıkralardan bazılarında Hoca ve Hitler birlikte veya Alman generaliyle görülmektedir (Özkan 1999: 367, 1999: 369). Bazen de Nasreddin Hoca basın toplantısı düzenleyerek şair ve yazarlarla sohbet eder (Özkan 1999: 371).

Nasreddin Hoca mitolojik bir tiptir

Aslında Nasreddin Hoca fıkralarının mitolojik yönü üzerinde Türkiye’de bazı araştırmalar yapılmıştır. *Ağaçtan Öteye Yol, Eski Aylar, Oğlak Burcu, Kemiklerden Dirilme, Tavukların Yas Tutması, Deveye Kanat Verilmemiş, İnsanların Faklı Yöne Gitmesi* adlarıyla bilinen fıkraları Çolak mitolojik açıdan yorumlamıştır (2007: 65-74). Şenocak’ta *Ölürsem Beni Tepe Üstü Gömün* fıkrasından hareketle Nasreddin Hoca fıkralarının mitolojik yönünü ele almıştır. (2007: 158). Azerbaycanlı araştırmacı Ceferli de bazı fıkralardan (*Orada Düşende Veresen Özüme, Ne Çerşenbe, Ne Cüme Akşamı, Ne de Cüme*

Günü, Vahı Gelende Ya Eşek Öler, Ya da Han) hareketle konuyu mitoloji açısından değerlendirmiştir (2008: 147-154).

Mitoloji ile ilgili pek çok tanım yapılmıştır: “Semboller ilmidir.”; “İnsanoğlunun bilinmeyenler karşısında uydurduğu hikâyelerdir”; “İlkel insanın düşünce yapısıdır.” vb. Bu tanımlarda da görüldüğü gibi, Doğu Türkleri arasında anlatılan Nasreddin Hoca fıkrası tipinin kahramanı mitik bazı özellikler göstermektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için mitoloji bilimiyle uğraşanların sınıflandırmasını kısaca vermekte yarar olduğuna inanılmaktadır:

Kozmik mitler: Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili mitler.

Olağanüstü şahıslarla ilgili mitler: Doğumlarından itibaren toplumda öne çıkan kahramanlarla ilgili mitler.

Geçiş dönemleriyle ilgili mitler: Doğum, evlenme ve ölüme bağlı olarak oluşan mitler.

Sembolik mitler: Sembolleri konu alan mitler.

Ziraat ve av mitleri: Tarım ve avı konu alan mitler.

Orijin mitleri: Canlı ve cansızların kökenini araştıran mitler.

Hiç şüphesiz mitoloji araştırmacılarının da belirttiği gibi günümüzde bağımsız bir mit metnine rastlamak çok zordur. Mitolojiyle ilgili metinler bazen bir efsanede, bazen bir masalda, bazen bir halk inanışında, bazen bir filmde, bazen bir hikâyede, romanda bulunabilmektedir. Bu sebepten Doğu Türkleri arasında Nasreddin Hoca ile ilgili olarak anlatılanları bu yönüyle de değerlendirmekte yarar olduğuna inanılmaktadır.

Mit sınıflamaları arasında ikinci sırada yer alan olağanüstü şahıslarla ilgili mitler konumuzu ilgilendiren bölümdür. Bu bölümü değerlendirirken, Nasreddin Hoca gibi olağanüstülükler gösteren Oğuz Kağan, Dede Korkut, Köroğlu, Cengiz Han, Manas, vb. tipler de araştırılacaktır, böylece Doğu Türkleri arasında anlatılan Nasreddin Hoca'nın bu bölgedeki kimliği daha sağlam temellere oturtulacaktır.

Özbekistan Türkleri Nasreddin Hoca'nın Buharalı olduğuna inanırlar. Onun Buharalı olması konusunda o kadar ileri gidilmiş ki, o bir fıkrası kahramanından ziyade olağanüstü şahıslarla ilgili mitin kahramanıdır. Rivayete göre testi, çömlek, saksı işleriyle uğraşan Şermamat'ın hanımının çocuğu olmaz. Bunun üzerine kadın sabahlara kadar dua eder. Sabahleyin, testi, çömlek, saksılarını Özbekistan pazarına götüren Şermamat, büyük bir çömleğin içerisinde dişleri çıkmış bir erkek çocukla karşılaşır. Özbek inançlarına göre ağızda dişli doğan çocuk gelecekte ya bir han, ya da itibarlı bir kimse olacaktır. Bu durumda çömleğin içerisinde bulunan çocuğun kime ait olduğunun tespit edil-

mesi gerekmektedir. Doksan gün boyunca çocuğun anne ve babası aranır da bulunamaz ve çocuğa ‘Nasreddin’ adı verilerek büyütülür. Zeki, çalışkan, söz cambazı Nasreddin, pazarda çömlekçilik yaparak hayatını devam ettirir (Cabbarov 1996: 47, Özkan 1999: 20, Fedakar 2008: 322).

Yukarıdaki anlatımdan da anlaşılacağı gibi Buharalı olarak bilinen Nasreddin Hoca mitolojik bir tiptir. Hoca olarak bilinen tipin saksının içerisinde bulunması, annesi ve babasının bilinmemesi, ağzında dişleriyle doğması olağanüstü şahıslarla ilgili mitlerin bütün özelliklerini göstermektedir.

Türkistan coğrafyasında bu çeşit tiplerle bolca karşılaşmaktayız. Rivayete göre Cengiz Han, Manas, vb. kahramanlar avuçlarında kan pıhtısıyla doğmuşlardır. Kan burada sembolik bir mit olup gelecekte, kan dökücü olmanın, cihangir olmanın işaretidir. Gerçekten de bu iki kahraman gelecekte büyük cihangir olmuşlar, taş taş üstünde bırakmamışlardır.

Oğuz Kağan destanında Ay Kağan’ın doğum sancılarının tutması ve ardından beli kurt beli gibi, göğsü ayı göğsü gibi, omzu samur omzu gibi, ayakları öküz ayağı gibi bir çocuk doğurması, çocuğun ilk sütü emmesinden sonra konuşmaya başlaması ve Oğuz halkının başına bela olan gergadanı öldürmesi mitoloji bilimiyle izah edilebilecek bir husustur (Ergin 1988: 13-14). Elbette Oğuz Kağan’ın doğumuyla birlikte vahşi hayvanlara benzetilmesinde “alp tipi”nin temel özelliklerinin öne çıkarıldığını hatırlatmakta da yarar vardır.

Oğuz Kağan destanında gördüğümüz bu benzetme unsuru Manas destanında da karşımıza çıkmaktadır: Manas’ın gözü deve gözüne, vücudu ayıya, kuvveti kaplana benzetilmektedir (Yıldız 1995: 137-142).

Bu benzetme unsurlarında alp tipinin yanı sıra, halk felsefesinin de etkili olduğunu belirtmemiz gerekir. Halk düşüncesine göre, lider insan bu vasıflara sahiptir. Zaten bu güç sayesinde çocuk ad alır, yiğit olur ve içinde bulunduğu toplumda şöhrete ulaşır. Bu tür benzetmelerde içinde yaşanan coğrafyanın da etkili olduğunu belirtmek isteriz.

Kazakistan sözlü kaynaklarına göre Dede Korkut hikâyelerinin ana kahramanı, Dedem Korkut’u annesi otuz altı ayda dünyaya getirmiştir. Çocuğun doğumunda olağanüstü olaylar olmuş, mevsim değişmiş, akan sular akmaz olmuş ve Dede Korkut da doğar doğmaz konuşmaya başlamıştır (Alptekin 1997: 28). Elbette Dede Korkut; Oğuz Kağan, Cengiz Han, Manas gibi bir kahraman değildir, ancak özellikleri itibarıyla olağanüstü şahıslarla ilgili mitler arasında kendisine yer bulmuştur.

Bahaeddin Ögel destan kahramanının olağanüstü doğmasını, büyük devlet kurmak veya oç almak için olduğunu belirtmiştir (Ögel 1995: 2). Dede Korkut oç alma-

mıştır, büyük devlet de kurmamıştır, fakat büyük devlet kurucularına danışmanlık yapmıştır. Onların müşküllerini çözmüştür.

Aynı husus Köroğlu'nun doğu varyantları için de geçerlidir. Mezarda doğma, kısarak tarafından emzirilme de mitolojiyle ilgilidir (Karadavut 1997: 329). Bozkurt destanında kurt tarafından emzirme söz konusu iken Dede Korkut hikâyelerinin kahramanı Basat aslan tarafından büyütülmektedir. İslami dönemde kurt, kısarak ve aslanın yerini keçi veya geyik almıştır.

Özbek Türkleri arasında Buhara'nın Şirini köyünde doğduğu iddia edilen Nasreddin Hoca ile yukarıdaki destanî kahramanlar arasındaki fark, bebeğin anne ve babasının bilinmemesi, ağzında dişleriyle doğması üzerinde durulması gereken hususlar arasındadır. Bize göre burada sözü edilen Nasreddin Hoca mitolojik bir kahramandır. Destanlarda olduğu gibi, burada da Nasreddin Hoca mitolojik özellikleriyle öne çıkarılmaktadır. Bu da Nasreddin Hoca'nın mitik bir kahraman olduğunu göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken bir konudur.

Yine mitolojik özelliklerin öne çıktığı bir başka Nasreddin Hoca tipi Altay Türkleri arasındaki *Tastar Akay*'dir. Altay Türklerinin Gök Tanrı'ya inandığını göz önüne alırsak, buradaki Nasreddin Hoca fıkra tipini temsil eden *Tastar Akay*la şeytan Erlik arasında benzerlikler vardır. Bilindiği gibi şeytan Erlik karanlıklar âleminde yaşamakta, görünüm itibarıyla yüzünün karalığı, çirkin yaratılışlı olması ile dikkati çekmektedir. Bu özellikler *Tastar Akay*'de de mevcuttur. *Tastar Akay* tiplemesindeki tipin bir benzeri Saha (Yakut) Türkleri arasındaki *Naura Suaxta* da görülmektedir.

Sonuç olarak bugün ünü bütün dünyada bilinen, fıkraları çeşitli amaçlarla başka dillere çevrilen Nasreddin Hoca, Hazar Denizi'nin doğusunda mitolojik bir fıkra tipi olarak yaşamaktadır. Şirini köylü olduğu söylenen Nasreddin Hoca ile Altay Türklerinin *Tastar Akay* fıkra tipi bunun güzel örnekleridir.

Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Başkurtistan, Tataristan gibi bağımsız ve özerk cumhuriyetlerde ise Nasreddin Hoca mitolojik özelliklerinden ziyade, yaşamış bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözü ettiğimiz ülkelerde Nasreddin Hoca, bazen ölmüş, bazen de yaşayan bir fıkra tipi olarak görülmektedir.

Nasreddin Hoca'nın, Altay, Yakut ve Özbekistan'da mitolojik bir kahraman olarak ortaya çıkmasını normal karşılıyoruz. Bilhassa Altay ve Yakutların, inanışları da bunu gerektirmektedir. Özbekistan'da ise Nasreddin Hoca'ya mitolojik bir kimlik verilerek o, daha da eskileştirilmiştir. Bilindiği gibi Nasreddin Hoca ile ilgili en çok yayın sözünü ettiğimiz Özbekistan'da yapılmıştır. Hoca'nın fıkraları modern edebiyatta, sinemada, tiyatrodan canlı tutulmuştur. Türkiye'de 1555, fıkrası yayımlanmışken bu sayı Özbekistan'da 3000 civarındadır. Elbette bu fıkralardan bir kısmı Türkiye'deki metinlerle benzerlik göstermektedir. Büyük bir kısmı ise mitoloji, masal ve günlük olaylarla süslenecek anlatılmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

- Alembekov, Adhambek (1996). “Halkın Beğendiği Kahramanı (Merkezi Asya’da Nasreddin Efendi Üzerinde)”. *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: AKM Yay. 92-97.
- Alptekin, Ali Berat (1997). “Kazakistan’da Anlatılmakta Olan Dede Korkut ile İlgili Efsaneler”. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi/Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 23-33.
- Cabbarov, Toromirzo (1996). “Dünyanın Oğlu Özbek-Türk Nasreddin Hoca”. *Nasreddin Hoca’nın Dünyası/Unesco 1996 Nasreddin Hoca Yılı*. Haz. İrfan Ünver Nasrattınoğlu. Ankara: İş Bankası Kültür Yay. 45-49.
- Ceferli, Meherrem (2009). “Hoca Nesreddin Fıkralarının Mitoloji Struktur Poetikası”. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak / Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ankara: AKM Yay. 147-154.
- Çolak, Faruk (2007). “Nasreddin Hoca’ya İlgili Bazı Anlatılarda Mitolojik Unsurlar”. *Türklük Bilimi Araştırmaları 22* (Güz): 65-74.
- Fedakar, Selami (2009). “Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkraları”. *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak / Uluslararası Sempozyum Bildirileri*. Ankara: AKM Yay. 315-327.
- Ergin, Muharrem (1988). *Oğuz Kağan Destanı (Tercüme-Metin-Sözlük)*. İstanbul: Hülbe Basım ve Yayım Tic. A. Ş.
- Gökşen, Cengiz (2002). *Temel Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- İsmailova, Gülnara (1997). “Kırgız Mizah Tipleri ve Nasreddin Hoca”. *Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri*. Ankara: AKM Yay. 215-225.
- Karadavut, Zekeriya (1997). “Türk Destan Geleneği İçinde Köroğlu’nun Doğuşu ve Çocukluğu”. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi/Halk Edebiyatı Sektör Bildirileri*. C. I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 327-332.
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Özkan, İsa (1999). *Türkiye ve Tatar Türkçesiyle Nasreddin Hoca Mezekleri-Nasreddin Hoca Fıkraları*. Ankara: TİKA Yay.
- Sakaoğlu, Saim ve Ali Berat Alptekin (2009). *Nasreddin Hoca*. Ankara: AKM Yay.
- Şenocak, Ebru (2007). *İronik Yaşamda Sonsuza Yürüyen Kahraman: Nasreddin Hoca*. Konya: Mozaik Kültür Vakfı Yay.
- Yıldız, Naciye (1995). *Manas Destanı /W. Radloff ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tesbit ve Tabliller*. Ankara: TDK Yay.

Is Nasreddin Hodja of the Eastern Turks a Mythological Hero?

Ali Berat Alptekin*

Abstract

Nasreddin Hodja is a character in the anecdotes known not only by the Western and the Eastern Turks but also by the whole world. By the Western Turks (Azerbaijan, Turkey, The Turkish Republic of Northern Cyprus, Balkans) he is known as a person from Eskişehir (Sivrihisar, Hortu / Nasreddin Hoca) and Konya (Akşehir) and by the Eastern Turks he is known as a person from Buhara (Şirini). While in Western sources, there are some limited information about his mother, father, teachers and level of education, we do not have any information in Eastern sources. In our opinion, Nasreddin Hodja known as the son of Saksıcı Şarmamat is a mythological character.

In our article, the way the anecdotes of Nasreddin Hodja followed during the migration from west to east will be reviewed in terms of various aspects. Moreover, Nasreddin Hodja from Şirini village will be explained in comparison with similar types found in Turkish Culture.

Keywords

Anecdote, Nasreddin Hodja, mythology.

* Prof. Dr., Selcuk University, Faculty of Education / Konya
abalptekin@yahoo.com

Является ли Ходжа Насреддин мифологическим героем у восточных тюрков

Али Берат алптекин*

Аннотация

Ходжа Насреддин является всемирно известным героем анекдотов. Среди западных тюрков (Азербайжан, Турция, Турецкая республика Северного Кипра, Балканы) он известен как родом из Эскишехира (Сиврихисар, Хорту/Насреддин Ходжа) и Конии (Акшехир), а среди восточных тюрков он известен как из Бухары (Ширини). Если в источниках западных тюрков имеется скудная информация об его матери, отце, учителях и об образовании, то среди восточных тюрков практически не имеется никакой информации. По мнению автора, среди восточных тюрков он является мифологическим типом, признанным сыном ремесленника Шармамата.

В статье дается разносторонний анализ перехода анекдотов о Насреддин Ходже с запада на восток. А также выходец из деревни Ширини Насреддин Ходжа рассматривается в сравнительной форме со схожими типами в тюркской культуре.

Ключевые слова

анекдот, Насреддин Ходжа, мифология.

* Профессор доктор, университет Сельджук, педагогический факультет имени Ахмет Келешоглу / Конья
abalprekin@yahoo.com

İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Sovyetler Birliği'nin Yeni Ermenistan Kurma Girişimleri

Ayten Sezer Arıç*

Özet

19. yüzyılda gelişen sömürgecilik hareketi ile başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Balkanlar, Ortadoğu ve Akdeniz'e hâkim olmak isteyen Batılı büyük devletler Osmanlı'ya karşı yıkıcı faaliyetlerde bulundular. Yayılma siyasetlerinde Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri kullanarak onları yeni devlet kurmak için isyana teşvik ettiler. Osmanlı'nın 19.yüzyılda ve 20.yüzyılın başında Ruslarla yaptığı savaşlar sonunda Ermeniler, Rusya topraklarına ve diğer ülkelere göç etmeye başladılar. Sovyetler, Türkiye'den toprak koparmak amacıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göçü için çalışmalar başlattı. Sovyetlerin ve bazı Ermeni teşkilatlarının girişimleri ile yürütülen bu çabalarla bir 'sunî Ermenistan' düşüncesi oluşturulmaya çalışılsa da, gerek pek çok Ermeninin bu çağrıya gereken ilgiyi göstermemesi gerekse anavatana göçen Ermenilerin umduklarını bulamamaları sonucunda bu fikrin bir hayalden öteye gidemediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Ermenistan, Osmanlı Devleti, Sovyetler Birliği, Sovyet Ermenistanı, Göç.

Giriş

Farklı etnik köken ve dinî inanca sahip unsurların bir arada veya yan yana yaşadığı Osmanlı'da bu unsurlar önceleri etnik kökenleriyle anılmayıp,

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü /Ankara
sezer.ayten@gmail.com

dinî ve mezhebî anlamda millet olarak nitelendirilirdi. 'Millet sistemi' denilen bu sistem gereği dinî topluluklar kendi dillerini konuşmakta, kendilerine ait dinî ve eğitim kurumlarını açmakta serbesttiler (Küçük 1986: 1007-1024, Ortaylı 1986:999-1000, Kenanoğlu 2004). Anılan "millet sistemi" 1789 Fransız Devrimi'nin getirdiği milliyetçilik, eşitlik ve özgürlük akımlarının etkisiyle etnik temele dayanır hale geldi. Bu akımlardan ilk etkilenen kendi dil, din ve kültürlerini koruyan Hıristiyan azınlıklar olmuştur. Batılıların da desteği ile Balkanlarda başlayan isyanlar sonunda Osmanlı, Avrupa topraklarını kaybetmeye başladı. Bu ayrılıkçı harekete 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı topraklarında devlete sadık, Türklerle dostluk içerisinde yaşayan Ermeniler de katıldı. İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin birbirleriyle olan rekabeti ve Osmanlı üzerindeki emellerini hayata geçirmek amacıyla kışkırtıldılar. Osmanlı'nın 19. yüzyılda Ruslarla yaptığı 1828-29 (Beydilli 1988:365-424, Satılmış 2002:263-277), 1853-54 ve 1877-78 savaşları sonrasında Ermeniler Rus topraklarına göçmeye ve Rusya ile ilişkilerini artırarak çeşitli haklar elde etmeye başladılar 1877-78 Savaşında Ruslara yenilen Osmanlı, 1878'de imzaladığı Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi ve İngilizlerin müdahalesiyle imzalanan Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi gereği Doğu'daki Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Van, Bitlis ve Sivas'tan oluşan altı vilayette (ki Batılıların Ermenistan diye iddia ettikleri bu altı vilayetin sadece %17'si Ermeni'dir. Bk McCarthy 2002: 69) Ermeniler için ıslahat yapılması karara bağlanmıştı Antlaşmaya göre, Osmanlı Hükümeti bu vilayetlerde gerçekleştireceği ıslahatları İngiltere ve Rusya'nın denetiminde yapacaktı. Bu gelişme Ermeni konusuna uluslararası bir boyut kazandırmıştı (Küçük 1984) .

Osmanlı Devleti'ni içinden çökertmek isteyen Ruslarla İngilizlerin politikalarına alet olan Ermeni Gregoryan Patrikhanesi ile Ermeni siyasî teşkilatları tarafından bağımsız bir Ermeni Devleti kurulması işi çeşitli aşamalar geçirmiştir. 1891-1895 arası Ermeni siyasî komitecileri örgütlenerek ayaklanmışlar, olaylar çıkartmışlar ve faaliyetlerini arttırmışlardır. İlk Ermeni ayaklanması 1890'da Erzurum'da başlamış, 1894'de sonbaharında Sason ve Zeytun'da isyan çıkmış, 1895'te İstanbul'da protesto yürüyüşü düzenlenmiş ve 1896'da Osmanlı Bankası baskını yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırması üzerine Avrupa'daki kuruluşlar Ermeniler lehinde propaganda yaparak olayları abartılı bir biçimde anlatmışlardır Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'da ıslahatlar yapmaya devam etmiştir.

Büyük devletlerin müdahalesini sağlamak isteyen Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı esnasında da Doğu Anadolu'da devlet kurma düşüncesine kapılarak, İtilaf Devletleri ile işbirliği yapmışlardır. Rusların Bolşevik devrimi ile savaştan çekilmesi sonrası Ermeniler 1918'de Gürcü ve Azerilerle Transkafkasya Federal Cumhuriyeti'ni kurdular. Bu cumhuriyetin dağılması üzerine Mayıs 1918'de kısa ömürlü Ermenistan Cumhuriyeti'ni kuran Ermeniler, Sovyetlerin bölgeyi işgali ile 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) bir parçası oldular.

Bu makalede, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göçü, bu göçün sonuçları ve Sovyetlerin yeni Ermenistan oluşturma çabaları Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Sovyetler Birliği ve Ermeniler

19. yüzyılın başlarından itibaren Balkan topraklarında yaşayan Hıristiyanların ayrı devlet olmalarından sonra Ermeniler, devlete bağlı Osmanlı'nın güvenilir bir tebaası olmuşlardı. O kadar ki, devletin üst kademelerinde Paşa, Dışişleri, Maliye, Ticaret ve Posta Bakanlığı, Mebus, Büyükelçi, Başkonsolos ve Konsolos, Üniversite öğretim üyeliği ve üst düzey memuriyetlerde bulunmuşlar (Çarkcıyan 2006, Dabağyan 2003) ve Osmanlı kültürüyle kaynaşmış bir konuma gelmişlerdi. Balkan topraklarında yaşayan Hıristiyan tebaanın Rusların da kışkırtmasıyla isyan etmelerinin ardından bağımsızlıklarını kazanmaları üzerine onlardan boşalan yerleri Ermeniler doldürmüştü. Ancak milliyetçilik akımı Ermeniler arasında da önem kazanmaya başladı.

19. yüzyılda Asya'ya doğru genişleyen Çarlık Rusyası Doğu ve Akdeniz'e hâkim olmak için sıcak denizlere açılmaya, dolayısıyla Boğazlara hâkim olmaya çalışmış, bu yüzdendir ki, Osmanlı Devleti ile pek çok kez savaşmak zorunda kalmıştır. Kafkaslar bölgesinde yayılan Rusya, Gürcistan'dan sonra 1828'de Ermenilerin yaşadıkları topraklarda hâkim olmuştur. Bu amacını gerçekleştirebilmek için Ortodoksların himayesi bahanesiyle Osmanlı'nın içişlerine karışmaya başlamış ve 1877-78'de Osmanlı topraklarındaki Ermenileri çıkarları için onların lehine reformlar istemiş, bu destek ve işbirliği Birinci Dünya Savaşında da devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında, Ermeni çeteleri Ruslarla işbirliği yapmış, Osmanlı ordusunun hareketini güçleştirmiş ve sivil halka yönelik katliamlarda bulunmuştur. Bütün bunlar üzerine Osmanlı Hükümeti, bazı Anadolu Ermenilerini, Irak ve Suriye'ye göç ettirmiştir. Anılan bölgeye yaklaşık 500.000 civarında Ermeni göç ettirilmiştir (Özdemir vd 2004: 105). Bölge-

deki Ermenilerin bir kısmı Suriye yönetiminin azınlıklara yönelik tutumundan dolayı özellikle Sovyet Ermenistanı, Lübnan ve diğer ülkelere göç etmişlerdir. 350.000-500.000 civarında Ermeni de Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesinden Kafkaslara göç etmiştir (Özdemir vd. 2004: 105-106).

Ermenilerin Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) göçü 19. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanmış ve çok sayıda Ermeni eğitim, ticaret, ve siyasî amaçlarla ABD'ye göç etmiştir (Kantaracı 2004: 87, İpek 1995: 257-270, Akter, 2010). Sadece 1899-1914 tarihleri arasında ABD'ye göç eden Ermenilerin toplam sayısı 51.950'yi bulmuştur (Mirak 1983: 290,293). Şimşir'e göre, 1890-1900 arasında ABD'ye 12.000 Ermeni göç etmiş bu sayı 1914'te 50 bine ulaşmıştır (1985: 79-124).

Bir taraftan Osmanlı açısından savaşa son veren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi üzerine memleketten kaçan Ermenilerden birçoğu İstanbul'a dönerken, diğer taraftan Erivan Ermeni Cumhuriyeti, Paris'teki Cemiyet-i Akvam'a delegeler göndererek savaştan yenik çıkan Türkiye topraklarında Ermenistan'ın kurulmasını istemiştir. Ermenistan, sözde tarihi Ermeni topraklarında (ki bu topraklar Hazar Denizi kıyılarından, Çukurova'nın Akdeniz kıyılarına kadar uzanıyordu.) kurulacaktı Ancak Wilson'un bu konudaki teklifi ABD Kongresinde reddedilmiştir.

Türkiye 1920 tarihli Sevr Antlaşması gereğince, Erivan Ermeni Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımaya mecbur tutulmuşsa da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bunu reddederek iki ay içinde Ermenistan'a yönelik doğu harekâtını başlatmıştır. Sovyet Rusya da Aralık 1920'de Erivan çevresini işgal etmiştir. Türk Millî Mücadelesinin başarıyla sonuçlanması üzerine Lozan'da toplanan Barış Konferansı'nda Ermenilerin istekleri tekrar gündeme gelmiş ve Türkiye'nin kararlılığı karşısında Ermeni meselesi konusu Türkler açısından bir daha açılmamak üzere kapamıştır. Ancak Ermeniler İkinci Dünya Savaşı sonrası konuyu tekrar dünya gündemine taşımışlardır.

Osmanlı topraklarından dünyanın değişik bölgelerine göç eden Ermenilerin, aynı göçü tersine olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyet Ermenistanına doğru yaşadıkları görülmektedir. Sovyetler daha 1920'li yıllarda "vatana dönüş" programı çerçevesinde onları Ermenistan'a dönmeye çağırılmış ve bu çağrıya kulak veren Türkiye, Yunanistan, Irak, Fransa ve ABD gibi ülkelerden 28.000 kadar Ermeni, Sovyet Ermenistanı'na göç etmiştir (Laçiner 2005: 30).

İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Sovyetler Birliği savaş sonrası 1945'te Türkiye'den, Boğazlardan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talebinde bulunmuştur. Bu talebi Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, 7 Haziran 1945'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'den Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den bir buçuk milyon civarında Ermeni'nin sürüldüğünü ve bunların tekrar anavatanlarına dönmeleri halinde kendilerine yurt olarak verilmek üzere, daha önce Ermenilere ait olduğunu iddia ettiği Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistanı'na iade edilmesi şeklinde dile getirmiştir (Armaoğlu 1983: 415, Seydi 2006, Bilgin 2006). Sovyetler gerek bu taleplerini elde etmek, gerekse Ermenistan'daki Ermeniler ile diaspora Ermenilerini Sovyetler Birliği'ne bağlamak için 'Anavatana Dönüş' projesini başlatmıştır (Laçiner 2005: 42-43).

Sevr'den sonra Türkiye'den ilk kez toprak taleplerinde bulunulması yurt dışındaki Ermenileri de harekete geçirmiştir. Sovyetlerden destek alan bazı diaspora Ermeni teşkilatları 1945 ve 1946 yıllarında İngiltere Başbakanları Sir Winston Churchill ile Clement Attlee, ABD Başkanı Harry S. Truman ve Sovyetler Birliği Başkanı Joseph Stalin'e ve uluslar arası toplantılara memorandumlar sunarak Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistanı'na devredilmesini, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti dışında yaşayan bir buçuk milyon Ermeni'nin anavatanlarına dönmeleri için kolaylık gösterilmesini istemişlerdir (Seydi 2006).

Birleşik Amerika Ermeni Millî Konseyi de San Fransisco Konferansı'na (24-25 Nisan 1945) çağrıda bulunarak Sevr Antlaşması'nda Ermenistan'a verilmesi öngörülen Türkiye sınırları içindeki toprakların Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verilmesini ve diasporadaki Ermenilerin buraya dönmelerini istemişlerdir (Bali 2001: 356).

Türkiye'yi zayıflatmak için dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na dönmeleri çağrısını yapan Sovyetler Birliği, Ermenilerin bu konudaki tutumlarını da desteklemiştir. Hatta bu amaçla Sovyetler, 1945'te yapılacak Eçmiyazin Katogigosluğu seçimine Ermenilerin aralarında birlik oluşturmaları için izin vermiştir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/5). Emniyete yansıyan belgelere göre bu seçime Türkiye'den Patrik Kaymakamı Arslanyan da katılmış ve dönüşünde "Sovyet Ermenistanı bir cennettir" diyerek Sovyet propagandası yapmıştır (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/10). Bu seçimde toplanan Ermeniler aldıkları kararlar, Sovyet Ermenistanı'ndaki Ermenilerin rahat ve mutlu olduklarını, Kars ve Arda-

han'ın Sovyetlere ilhakının gerekeceğini belirterek bu isteklerini uluslararası toplantılarda dile getirmişlerdir.

Merkezi Boston'da olan Ermeni Devrim Federasyonu (Armenian Revolutionary Federation) isimli teşkilat ise Taşnak Partisi'nin Amerika şubesi olup Sovyet karşıtıdır ve tam bağımsız Ermenistan kurmak için çalışmaktadır. Resmî yayın organı olarak faaliyet gösteren Hairenik isimli günlük gazetelerinde de Sovyetlere yönelik eleştirel tutum sergileyen Taşnaklar, Sovyet projesine destek vermek için 1944 Temmuz'undan sonra Sovyet karşıtlığından vazgeçtiklerini açıklamışlardır (Seydi 2006).

Ermenilerin Yeni ve Bağımsız Ermenistan Kurma Hayali

Dünya üzerindeki Ermenilerin bir kısmı Rusya sınırları içinde, bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak ve bir kısmı da başta Amerika, Fransa ve Kanada olmak üzere dünyanın değişik bölgelerinde yaşamaktadırlar.

Emniyete yansıyan istihbarat raporlarına göre, Sovyet Ermenistanı dışında yaşayan ve diaspora olarak nitelendirilen bazı Ermenilerin Sovyet Rusya'nın da yardımı ile büyük bir Ermenistan kurmak amacıyla soydaşlarının bölgeye göç etmelerini sağlamak için çalıştıkları dikkati çekmektedir.

Bu amaçla Amerika'da yaşayan Ermeniler 1944'te 'Amerika Milli Ermeni Meclisi' adında bir dernek kurmuşlar ve bültenler yayımlamışlardır. Bu bültenlerinde, Wilson ilkeleri ve hakem kararıyla Ermenilere verilen toprakların Sovyet Ermenistanı ile birleştirilip bütün dünyaya dağılmış olan Ermeni göçmenlerinin bu topraklara yerleştirilmelerini istemişlerdir. Ayrıca, Ermenilerin Hıristiyan olduklarından dolayı öldürüldükleri propagandasını yaparak Hıristiyanların kendilerine yardım etmeleri gerektiği fikrini yaymışlardır (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9).

Ermeniler, pek çok yayınlarında Ermenistan'ın Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından önce var olduğunu, Hıristiyanlığı ilk olarak kendilerinin kabul ettiğini, İncil'i koruduklarını, Müslümanlara karşı karakol görevi yaptıklarını da propaganda etmişlerdir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/10). Ermeniler anılan içerikteki yayınlarıyla görüşlerini Hıristiyan Batı dünyasına benimsetmeye çalışmışlardır.

Köstence Başkonsolosluğu'nun raporuna göre (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/18), Romanya'nın Sovyetler tarafından işgalinden sonra "Ermeni Cephesi" adlı parti kurulmuştur. Merkezi Bükreş'te olan bu teşkilatın gayesi, Sovyet Rusya'nın yardımı ile büyük ve bağımsız bir Ermenistan kurmak, dünyaya dağılmış ve özellikle Romanya'da kalan zengin, fakir

bütün Ermenilerin Ermenistan'a sevklerini sağlamaktır. Faaliyetlerini arttıran Ermeni Partisi buradaki Ermenilerin toplu halde Sovyetler Birliği idaresindeki Ermenistan'a göç etmeleri için gayret sarf etmiştir. 31.7.1945 tarihinde Köstence'de yapılan bir toplantıda özetle; Tarih boyunca takip edilen tehcir siyaseti neticesinde birçok Ermeni halkının imha edildiği ve bugün Rusya'nın zaferi üzerine yeni ve büyük Ermenistan'ın kurulma zamanının geldiği, bu suretle kurulacak bir Ermenistan'ın Sovyet Rusya'nın da yardımına mazhar olacağı şeklindeki görüşlere yer verilmiştir.

Halep'te, 7.8.1945'de Ermeni Metropolithanesi'nde yapılan bir toplantıda da Rus-Ermeni Kızıl ordularının zaferlerinden ve bunu sağlayan Ermeni subay ve erlerin kahramanlıklarından bahsedilmiş ve Ermenilerin de hür ve bağımsız yaşamalarının mukadder olduğu belirtilerek Erivan'daki Ermeni Hükümetinin, Ermeni yurduna yerleşecek olan Mısır, Suriye, Lübnan ve Filistin Ermenilerinin iş ve güçlerine uygun yerler hazırlamakla meşgul olduğu vurgulanmıştır. Konuşmada içte ve dışta kurulan cemiyetlerin, Ermeni Hükümetine yardım ettiği, Türkiye, İran ve Irak'tan alınacak topraklarla Ermenistan'ın büyütüleceği, Ermeni Hükümetinin inşaat için 40-50 bin kişilik bir amele ordusunu çalıştırmaya başladığı, Sovyetler Birliği büyük Mareşali Stalin ile Rus Generallerinin Ermenilerin bağımsızlığı ve birliği için Ermeni erkânına kuvvetli vaatlerde bulunduğu, göçün evvela Yunanistan'dan başlayarak sıra ile Mısır, Suriye, Filistin ve Lübnan'a intikal edeceği ifade edilmiştir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/5).

Sovyet Ermenistan'ına Yapılan Göçler

Ortadoğu'dan Göç Edenler: Emniyet'e gelen bilgilere göre, Sovyetler ile bazı Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na dönüş çağrısına Ortadoğu ülkelerinden yoğun bir talep olmuştur.

Göçü organize etmek ve Ermenistan'a gidecek Ermenilerin kayıt işlerine bakmak üzere pek çok yerde merkezler açılmıştır. Sovyet Ermenistanı'na gitmek için Halep'te açılan merkeze kaydolanların çoğunluğunu gençler ile emlak ve servet sahibi olmayan esnaf teşkil etmektedir. Yapılan propandaya göre ise Erivan'da herkese ev, bağ, bahçe verilecek, gençler masrafsız evlendirilecek ve Sovyet Hükümeti'nin Kars ve Ardahan için yaptığı vaat mutlak yerine getirilecektir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2). Ayrıca belgede Ermenistan'da erkeklerin az olduğu, Moskova ile Erivan'ın Suriye ve Lübnan'daki Ermenilerden %50-60'ının Erivan'a göç etmelerini istediği görüşlerine yer verilmiştir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/7). Bu bilgiler Moskova'nın savaş sonrası hem nüfusunu arttırarak Türkiye'den

toprak talep etmek ve hem de savaş sonrası çalıştırmak için genç nüfusa ihtiyaç hissettiğini göstermektedir.

Gaziantep İli Emniyet Müdürlüğü'nün 17.9.1946 tarih ve 1.l.H-474-11478 sayılı İçişleri Bakanlığı'na yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8), Beyrut'ta, Ruslar tarafından oluşturulmuş bir Ermeni komitasının Suriye'de bulunan Ermenileri, Ermenistan'a göndermek için faaliyete geçtiği ve Suriye'den Ermenistan'a gönderilen Ermeni sayısının 1946 yılı Nisan ayı içinde 2.600, Mayıs ayında 1.400, Haziran ayında 10.000, Temmuz ayında ise 1.000 kişi olmak üzere toplam 15.000 'i bulduğu ve gönderilmeye devam edildiği ifade edilmiştir.

Suriye ve Lübnan'dan Sovyet Ermenistanı'na giden ilk kafiye için Şam Elçiliği'nden yazılan 18 Haziran 1946 tarih ve 1034-635((EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8) numaralı raporun ekinde; Suriye-Lübnan Ermenilerinin ilk kafilesinin 24 Haziran'da Beyrut'tan kalkan Transilvanya vapuruna bindirilerek Batum'a doğru yola çıkarılacağı, 101 ailesi Şam'dan, geri kalanı Beyrut'tan olan bu ilk kafilenin çoğunluğunun genç işçilerden olmak üzere 1.000 kişiden ibaret olduğu belirtilmiştir. Beyrut Büyükelçiliği'nin 22 Haziran 1946 tarih ve 75/55-651 sayılı yazısında ise; Transilvanya vapuru ile ilk kafiye olarak gidecek Ermenilerin miktarının 1.600 kişi olduğu, bunların bir kısmının Suriye'den geldiği ve bir kısmının da Lübnan'da oturan Ermenilerden olduğu, gidenlerin hemen hepsinin iş, güç bulamayan ve geçim sıkıntısı çeken kimselerden olduğu, gitmek için kayıt edilenlerden bir kısmının sonradan vazgeçtikleri ne var ki, Ermenistan propagandasının bütün hararet ve şiddeti ile devam ettirildiği ifade edilmiştir (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8).

Türkiye'nin Halep Konsolosluğu'nun 4 Ekim 1946 tarih ve 1675-1075 sayılı yazısında ise (EGM.Arşivi.Dosya No: 12531-2/8); göçün önünün alınamadığı ve deniz yolları elverişli olduğu sürece 15 Ekim'e kadar göçün devam edeceği, Halep'ten giden son kafiye ile birlikte 7000 kadarının Kuzey Suriye ve özellikle Halep'ten, 10.000 kadarının Suriye'nin diğer taraflarından ve geri kalanının da Lübnan'dan (Beyrut, Sur, Beka ovasındaki kolonilerden) olmak üzere toplam 22.000 Ermeni'nin Ermenistan'a göç ettiğinin tahmin edildiği ifade olunduktan sonra bütün Suriye ve Lübnan'dan Erivan'a gidecek Ermenilerin miktarının Ruslar tarafından 70.000 olarak tespit edildiği belirtilmiştir.

Raporlardan anlaşıldığına göre bölgeden ilk gidiş 24 Haziran 1946'da başlamış 1947 yılı sonlarına kadar aralıklarla sürmüştür. Gitmek isteyenlerin çoğunluğunu ekonomik sıkıntı çeken kişiler oluşturmuştur.

Tablo 1: Rusya'ya Gitmek Üzere Türkiye'den Geçen Ermeni Muhacir Kafilesini Gösterir Cetvel (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8)

Ermenilerin Sayısı	Geldiği Ülke	Nakledildikleri vasıta	İstanbul Boğazından Geçiş Tarihi
1833	Beyrut	Romen Transilvanya Vapuru	25/6/1946
1830	Beyrut	Romen Transilvanya Vapuru	18/7/1946
2200	Beyrut	Rusya Sovyet Vapuru	15/7/1946
1150	Beyrut	Popeka Vapuru	13/8/1946
2416	Beyrut	Vioçeska Molotof Sovyet vapuru	16/9/1946
2708	Beyrut	Transilvanya Romen vapuru	19/9/1946
5966	Beyrut	Rosia Sovyet Vapuru	30/9/1946
1339	Beyrut	Cho Katka Vapuru	8/10/1946
971	Selanik	Ağia Varvara	16/8/1946
1651	Beyrut	Romen Transilvanya Vapuru	18/8/1945
3383	Selanik	Romen Transilvanya Vapuru	30/9/1946
1330	Beyrut	Çikotkam(?)	9/10/1946
Top 25776			

Cetvele göre genelde Rus ve Romen bandıralı gemilerle Haziran- Ekim 1946 tarihleri arasında Beyrut ve Selanik'ten giden Ermenilerin toplam sayısı belgede 25.776 olarak verilmiştir (Oysa sayıları topladığımızda 26.777 kişi çıkmaktadır.)

Sovyet Ermenistanı'na yapılan ve İstanbul'dan geçen Ermeni göçlerine ilişkin İstanbul Vilayeti Emniyet Müdürlüğü'nün 9.7.1946 gün ve 14.125 sayılı yazısında: (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8) Romen bandıralı Transilvanya vapurunun Beyrut'tan alarak Batum'a çıkardığı Ermeni kafilesi hakkındaki edinilen bilgiye göre vapurda 1.806 Ermeni muhacirinin bulunduğu, bu kafiye Suriye ve Filistin'den Beyrut'a gelen bir yaşından on yaşına kadar olan 600 çocuk ile karı-koca ve az sayıda ihtiyar bulunan 1.206 kadın ve erkeğin teşkil ettiği, aralarında durumları çok kötü ve işsiz adamlar bulunmakla beraber, hali vakti yerinde şahısların da bulunduğu, Beyrut'tan hareketlerinden itibaren seyahat esnasında işlerinin kendileri tarafından temine mecbur tutuldukları, bunların Rusya'ya gidişlerinde komünist Ermenilerin tesirinin olduğu görüşüne vurgu yapılmıştır.

Yazıda ayrıca, Suriye ve Filistin'den 6-7.000 müracaat olduğu, vapurun Batum Limanı'na yanaşması üzerine derhal kordon altına alınarak hiç kimsenin dışarıya çıkarılmadığı, rıhtımda Ermenilerden oluşan bir heyetin bando ile bu kafiye karşılayıp korunma yerine götürüldükleri, muhacir Ermenilerden her aileye on beşer dönüm arazi ile birer ev verileceği ve Rusya'daki Ermenilerin bu muhacirlerin gelişinden memnun olmadıkları

ve Transilvanya vapurunun muhacir taşımak için Beyrut ile Batum arasında üç sefer daha yapacağı bilgisine ulaşıldığı ifade edilmiştir.

Bütün bu bilgiler göçün çok kolay olmadığını çeşitli vaatlerle gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu konuda El – Havadis Gazetesinin 12 Haziran 1946 tarihinde yayınladığı yazıda (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8): 24 Haziran'dan itibaren Ermenilerin vatanlarına hicretlerinin başlayacağı, Büyük Romanya vapurunun (Transilvanya) ayın 20'sinde Beyrut Limanına geleceği ve 24'ünde 1600 Ermeni ile İstanbul'dan geçerek Bakü'ye gideceği ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca gidecek olan bu ilk kafilenin yalnız Beyrut, Şam ve Rayak Ermeni muhacirlerinden toplandığı, Şam'dan yüz kadar ailenin olduğu, geriye kalanın ise Sovyet Ermenistanı'nda tahsil etmek isteyen genç Ermenilerden oluştuğu, yakın bir zamanda diğer kafilelerin de hareket edeceği belirtilmiştir. Gazete, bazı Ermenilere dayalı olarak verdiği bilgide, kayıt yaptıran Ermenilerin içinden Ermenistan'a gidecek olanların sayısının çok az olduğunu, bunun Ermenilerin iktisadî durumları üzerine çok kötü bir etki yapmasından kaynaklandığı, hatta birçok Ermenin mallarını sattığı ve işsiz kaldığı, kendilerine bir anavatan hevesi verildikten sonra birçoklarının hayal kırıklığına uğradığı görüşlerine de yer verilmiştir. Bu bilgiler yukarıda Türk Büyükelçiliği'nin verdiği raporlarla örtüşmektedir.

Çizelge 2: İstanbul Valiliği'ne Göre Lübnan ve Suriye'den Deniz Yolu İle Rusya'ya Gitmek İçin Transit Olarak Türkiye'den Geçen Ermeni Muhacir Kafilelerinin Çizelgesi (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8).

Ermeni sayısı	İstanbul'dan Geçiş Tarihi	Nakledildikleri Araç
1806	25/6/1946	Romen Transilvanya Vapuru
3750	12/7/1946	Rus Luks Vapuru
1110	13/8/1946	Rus Pobeda Vapuru
2708	19/8/1946	Romen Transilvanya Vapuru
5965	30/9/1946	Rus Ruça Vapuru
2986	30/9/1946	Romen Transilvanya Vapuru
		Toplam: 18325

Çizelge 3: Yunanistan'dan Rusya'ya Sevk edilen Ermeni Muhacir Kafileleri Gösterir Cetvel

Ermeni sayısı	İstanbul'dan Geçiş tarihi	Nakledildikleri Araç
971	16/8/1946	Oğia marvara vapuru
1609	18/8/1946	Romen Transilvanya Vapuru
		Toplam: 2580

1946 yılı Haziran-Eylül aylarında Yunanistan'dan 2.580, Suriye ve Lübnan'dan 18.325 olmak üzere sevk edilen Ermenilerin toplam sayısı 20.905'dir.

Ermenice Jamanak Gazetesi'nin 9/9/1946 tarihli nüshasına göre İran'dan Rusya'ya nakledilenler 10.905, Ermenice Marmara Gazetesi'nin 4.9.1946 tarihli nüshasına göre Bulgaristan'dan Rusya'ya nakledilenler ise 3.500'dür. Bunların toplamı 14.405'tir. Bu rakama Suriye, Lübnan ve Yunanistan'dan göçenler de ilave edildiğinde toplam sayı 35.310'a ulaşmaktadır (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8).

Türkiye'nin Halep Başkonsolosluğu'nun 14 Kasım 1947 gün ve No: 1835/1318 sayılı yazısına göre, 1947 yılında son olarak Suriye ve Lübnan'dan Sovyet Ermenistanı'na 2.250 kişilik bir Ermeni göçmen kafilesi daha gitmiştir. Bu kafileden 1.200 kadarı Suriye'den ve geri kalanı Lübnan'dandır. Aralarında 3 doktor, 2 eczacı, 4 ebe, 60 öğretmen, 1 mühendis ve 2 gazeteci müstesna olmak üzere bu göçmenlerin geri kalan kısmı fakir, işi ve gücü olmayan işçiler ve ailelerinden oluşmaktadır. Beyrut'tan bir Sovyet vapuru ile hareket eden bu Suriye-Lübnan Ermenilerine Irak'tan 800 ve Filistin'den 1.300 Ermeninin daha katıldığı ifade edilmiştir. Böylelikle Suriye-Lübnan'dan Ermenistan'a iki sene zarfında göç etmiş olan Ermenilerin toplamı 37.150 kişiyi bulmuştur (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9).

Her iki belgede de Suriye ve Lübnan bölgelerinden Sovyet Ermenistanı'na göç eden Ermenilerin sayısı 1946 ve 1947 yılları itibarıyla 37.000 civarındadır. Bunların büyük kısmı işsiz ve eğitim düzeyi düşük olup, eğitimli ve meslekli kişi sayısı 100'ü geçmemektedir.

Türkiye'nin Halep Başkonsolosluğu'nun 19 Eylül 1947 tarihli yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); 1947'de Suriye ve Lübnan'dan Sovyet Ermenistanı'na dört kfile halinde 12.900 kadar Ermeninin göç ettiği, 1. kafilenin 400'ü Halep'ten ve 800 kadarı Suriye'nin kuzey kazalarından ve geri kalanı ise Lübnan'dan olmak üzere 2.700 kişi olduğu, 2.850 kişilik 2. kafilenin 1.500 kadarı Suriye'nin çeşitli bölgelerinden ve kalanı Lübnan'dan olduğu, 3. kafilenin 1.800 kadarı Türkiye sınırı boyunca Lazikiye ve civarından olmak üzere 3.000 kişi kadar olduğu, sonuncu kafilenin ise 4.350 kişiden ibaret olup bunun 1.500 kadarı yine Türkiye sınırı boyunca olmak üzere Cezire'den, 850'si Halep ve civarından, az bir kısmının da Lazikiye bölgesinden ve geri kalanının Lübnan'dan (Zable ve civarı) olduğu ifade edilmiştir.

Yazıda devamla 4 Ekim 1946 tarihli ve 1675/1076 sayılı rapordaki bilgilerle karşılaştırılınca iki yıl içinde Suriye ve Lübnan'dan Sovyet Ermenistanı'na göç eden Ermenilerin miktarının 34.900 kişiyi bulduğu, Kars ve Ardahan'ın Ermeni yurduna ilhakından sonra daha büyük bir Ermeni göçünün olabileceği, Suriye ve Lübnan'daki bütün Ermenilerin anavatana kavuşabilecekleri

hakkındaki ümidini de açıklamak suretiyle Ermenilerin maneviyatının yükseltilmeğe çalışıldığı, Kars ve havalisinin Hayigistan'a (Ermenistan) katılması işinin pek gecikmeyeceği propagandasının yapıldığı belirtilmiştir. Konsolosluğun verdiği bilgide, Sovyet Ermenistanı'na gittikten sonra Erivan'dan kaçan Ermenilerin anlattıklarına ve gazetelerde yayınlanan %90'ı olumsuz fikirler içeren mektuplarına rağmen, Ermenistan'a göçün durmadığı, bunda kitle psikolojisi ile sıra numarası çıkan Ermenilerin fakir veya orta halli olmalarının payının büyük olduğuna dikkat çekilmiştir.

Suriye ve Lübnan'ın yanı sıra Filistin bölgesinde yaşayan Ermenilerden de göç etmek isteyenler olmuşsa da, Kudüs Başkonsolosluğu'nun 20.8.1947 gün ve 560/472/02 sayılı yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9), Filistin'de bulunan Ermenilerden Sovyet Ermenistanı'na gitmek isteyenler için açılan deftere yetişkin ve çocuk dahil 1.100 kadar şahsın kaydolduğu, fakat bunların bir takım sebepler göstererek gitmekte tereddüt ettikleri vurgulanmıştır.

Filistin'de durum bu iken İran'da yaşayan Ermenilerin göçü ile ilgili olarak Tebriz Başkonsolosluğu'nun 23.3.1947 tarih ve 5642/49 numaralı Rusya'ya gidecek Ermeniler hakkındaki yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8); Dünya Ermenilerinin Sovyet Ermenistanı'na göçü hakkında Rusya Şurular Meclisi tarafından Aralık 1945'te alınan kararın, 1946 senesinde İran Ermenileri hakkında uygulanmaya başlandığı, bütün İran Ermenileri nüfusunun 130.000 kadar olup, anılan karar üzerine 60.000 kişinin Rusya'ya göç etmek için başvurduğu, ancak bunun % 25'inin 29.9.1946 tarihinde Culfa yoluyla Rusya'ya gönderildiği bir yıl önce başvurmasına rağmen gidememiş Ermenilerden 12.000 kişinin daha bir aya kadar Cenubî (Güney) Azerbaycan'dan Erivan'a gideceği haberinin alındığı ifade edilmiştir. Ayrıca yazıda Erivan'a gitmiş olan Ermenilerden geride kalan akrabalarına yazdıkları mektuplarından söz edilerek gidenlerin % 80'inin gittiklerine çok pişman olduğuy, bu yüzden daha önce başvuran bir kısım Ermeninin gitmekten vaz geçmiş görüldüğü, özellikle Erivan'a gitmek isteyenlerin, fakir, işsiz ve sefalet içinde yaşayan kimselerden oluştuğu, hali vakti yerinde olanlar ile meslek sahiplerinin gitmedikleri bilgilerine yer verilmiştir.

Türkiye'nin Musul Konsolosluğu'ndan alınan 6 Mayıs 1947 tarih ve 100/76 sayılı yazıda da (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9), Musul'da çoğunluğu Diyarbakır ve Mardinli olan dört yüze yakın Ermeni ailesinin bulunduğu, Sovyetlerin Ermenilerin Erivan'a sevkleri işi ile uğraşmak için bir Rus konsolosluğu açmak istedikleri ancak İngilizlerin müdahalesi ile Irak Hükümeti'nin buna izin vermediği yazılmıştır. Nisan 1947'de Musul'daki Ermenilerin kilise-

lerinde toplanmağa başladıkları, gitmek isteyen Ermenilerin yazıldığı defterlerin Sovyet Elçiliğine verildikten sonra parasız ve perişan bir halde, mal ve mülk sahibi olan ve refah içinde yaşayan Ermenilerin mal ve mülklerini tasfiyeye başladıkları, ancak Erivan'dan Türkiye'ye iltica eden Ermenilerin gazetecilere verdikleri beyanatın radyo ve gazetelerde yer almasıyla Ermenilerin maneviyatının kırıldığı belirtilmiştir. Konsolosluğun yazısında devamla, Kızıl cennetten kaçan kastedilmektedir. (Sovyet Ermenistanı) Ermenilerin gerek Türkiye'de gerekse Suriye'deki beyanatlarına rağmen, Musul'dan Erivan'a gitmek isteyenlerin toplam sayısının 30-40 aileyi geçmediği, bunların da esasen Sovyetlerin ajanı olarak tanınmış ve Musul'da mülk sahibi olmamış genç Ermenilerden ibaret olduğu vurgusu yapılmıştır.

Türkiye'nin Bağdat Başkonsolosluğu'nun 20 Ekim 1947 gün ve 10359 sayılı yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); 1947 yılında Irak'tan Sovyet Ermenistanı'na göç eden Ermenilerin 855 kişi olarak tespit edildiği ve bunlardan 125'inin Musul'dan, 400'ünün Kuzey Irak'tan, 225'inin Bağdat'tan ve 75'inin de Basra'dan olduğu ifade edilmiştir..

Mısır'dan göç edecek Ermeniler hakkında Türkiye'nin İskenderiye Başkonsolosluğu'nun 4 Eylül 1947 tarihli ve 471/40 sayılı yazısında ise (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); 3 Eylül 1947 tarihinde Mısır'daki Ermenilerin 1600'ünün Sovyet bandıralı Popida vapuruna yerleştirildiği belirtilmiştir.

Aynı konuda Kahire Başkonsolosluğu'nun 31 Ekim 1947 gün ve no: 199/255/17 sayılı yazısında ise (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); Mısır'daki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göç işinde kullanılmak üzere Amerika'da bulunan Ermeni teşkilatından Mısır'daki Ermeni Cemiyetine 30.000 Mısır lirası gönderildiği, kolera salgını üzerine hareketleri ertelenen 1.460 kişilik ikinci kafilenin Ermenistan'a hareket edemediği ve Ermenilerin çok sıkıntı içinde oldukları yazılırken, Le Progres Egyptien Gazetesinin 21.8.1948 günlü nüshasında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9) yer alan bilgiye göre kolera salgını yüzünden 1947 yılında durdurulan Mısır'dan Sovyet Ermenistanı'na göç edecek 1300 kişilik ikinci Ermeni kafilininin 21 Ağustos 1948'de Sovyet bandıralı Pabeda vapuru ile İskenderiye'den hareket ettiği bildirilmiştir.

Kısacası, savaş sonrası Sovyetlerin propagandası sonucunda Ortadoğu'da yaşayan Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na gidiş öyküleri sıkıntılı olmuştur. Öncelikle aşırı istekli olmayanlar güzel vaatlerle götürülmüşlerdir. Gidenler arasında gençlerin fazla olması onların yaşları gereği idealist ve heyecanlı olmalarına bağlanabilir. Ancak Sovyetler bakımından ise işe yaramaları,

kendilerine yük oluşturmamaları açısından önemli olsa gerektir. Zira, belli yaşın üstündekiler herhangi bir iş gücü oluşturmadıkları gibi bakıma muhtaç hale geleceklerinden o toplum için ek bir külfeti getirecektir.

Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nden Göç Edenler: Avrupa ve Amerika'da yaşayan Ermenilerin Ortadoğu'dakiler kadar Sovyet Ermenistanı'na göçe meyletmedikleri görülmektedir. Belgelerde bu konuda sadece Fransa, Amerika ve Yunanistan'dan 1947 yılına ait bilgiler mevcuttur.

Türkiye'nin Marsilya Başkonsolosluğunun 20.XII. 1947 tarihli yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9), Sovyet propagandasına kapılarak Rusya'ya gitmek isteyenlerin sayısının başlangıç olarak Fransa'nın çeşitli şehirlerinden 420 ve Marsilya'dan 3.500 olmak üzere 4.000'e yakın olduğu ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca, Sovyet Hükümeti ile mevcut anlaşmalara uygun olarak bu konuda Fransız Hükümeti tarafından alınan karar gereğince:

- Ministere des Combattants tarafından kabul edilip ortak çıkış vizesini içeren listelerde isimleri yazılı Sovyet vatandaşları ile Personnes deplacees'lerin,
- Aile fertleri arasında bir Fransız vatandaşı bulunmayan Sovyet vatandaşları ile Ermenilerin memleketi terk etmelerine izin verildiği,
- Aile fertleri arasında bir Fransız vatandaşı bulunan Sovyet vatandaşlarının ve Ermenilerin hareketine izin verilmediği, bu uygulama sonucunda Pobeda vapuru ile Rusya'ya gidecek olanların sayısının dörtte üç oranında azalarak toplam 1.000'e yaklaştığı, ve vapurun, 22 Aralık 1947'de Odesa'ya hareket edeceği belirtilmiştir. Fransa'nın aldığı bu önlemlerin Fransa'da yaşayan on binlerce Ermeni'den Rusya'ya gitmek isteyenlerin isteğini kırdığı ve göç hareketinin yavaşlamasına yol açtığı belirtilmiştir.

Batum Konsolosluğu'na dayalı olarak verilen bilgiye göre (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9) Batum'a deniz yolu ile Amerika'dan 2.500, Yunanistan'dan 15.000 Ermeni göçmen gelmiştir. Laçiner'e göre, geri dönüş projesi çerçevesinde Yunanistan'dan 2000 kişilik ilk katile 1946 yılının yazında yola çıkmıştır (2005: 39)

Yunanistan'daki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göçleri hakkında Türkiye'nin Atina Büyükelçiliği'nin 19.6.1947 ve 30.6.1947 gün, 363/226 ve 378/237 sayılı yazılarında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9); 1946'da Sovyet Hükümeti ile yapılan anlaşma sonucunda yaklaşık 3.000 Ermeninin Sovyet Ermenistanı'na gittiği ve bu Ermenilere Yunan pasaportunun veril-

mediği, 1947'de de aynı şekilde 12.000 kadar Ermeni'nin Sovyet Rusya'ya gidip yerleşmeleri için Sovyet Büyükelçiliği ile Yunan Dışişleri Bakanlığı arasında anlaşmaya varıldığı bilgilerine yer verilmiştir.

Bu açıklamalar, Sovyetlerin ilgili ülkelerle anlaşma yaparak göç işini gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bazı ülkelerden göçün zor ya da az olmasında o ülkelerin tutumu ile orada yaşayan Ermenilerin konumlarının etkili olduğu düşünülmektedir.

Selanik Konsolosluğu'nun 1.10.1946 tarih ve 563-315 sayılı yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8) Selanik'ten de Ermenistan'a göçün olduğu, bunların çoğunun 1922'de Yunan ordusu ile Türkiye'den Yunanistan'a kaçanlardan oluştuğu ve daha çok işi olmayanların göçü tercih ettiği, işi olan yerli Ermenilerin göçü düşünmediği, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlara ve Bulgarlara hizmet ettikleri için Yunanlıların sempatisini kaybettikleri, bundan dolayı Yunanistan'ın Ermenilere baskı uygulayarak Ermenistan'a gitmelerini istediği, mallarını da vermediği belirtilmektedir. Transilvanya vapuru ile giden ilk kafilenin 600'ü Batı Trakya'dan 400'ü Makedonya'dan olmak üzere toplam 1000 kişinin Ağustos'ta hareket ettiği, 2. kafilenin 29 Eylül 1946'da Selanik'ten hareket ettiği, bu kafilenin çoğunluğu Selanik'ten olmak üzere Makedonya'nın değişik yerlerinden gelen 2.500 kişi olduğu, Pire'den ise 1.500 Ermeninin bulunduğu bilgisi verilmiştir.

Amerikalı Ermenilerin Sovyet Ermenistan'a göçü hakkında San Francisco gazetelerinde çıkan (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9) yazılardan biri "Ruslar, Ermenileri Amerika'yı Terke İknaya Muvaffak Olamıyor." başlıklı Eugene Segal'in Cleveland 27 Ekim 1947 tarihli yazısıdır. Burada, Birleşik Amerika'daki Ermenilerin Amerikan vatandaşlığını terk ederek servetleri ile beraber Sovyet Ermeni Cumhuriyetine gitmeleri için Rusya'nın sarf ettiği gayretlerin pek az semere verdiği, Rus kontrolü altında bulunan Yugoslavya içinde gönüllüler aranmışsa da Cleveland'daki Yugoslavların da diğerleri gibi Amerikan vatandaşlığından feragate yaşamadıkları, Ermenistan'ın ancak Rusya'nın yardımı ile eski doğu vilayetlerini Türkiye'den geri almayı başarabileceği görüşlerine yer verilmiştir.

Amerika'dan göç edecek Ermeniler hakkında San Francisco Examiner'in 2.11.1947 tarihli nüshasında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9) ise, çoğunluğu 30 yıl evvel Amerika'ya gelmiş olan 153 Ermeninin "Atalarının Vatanı"na gitmek üzere ayrıldıkları, Sovyet Viskonsülü, Szot I Chepurnykh, bunların Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti tarafından idare edilen bir göç programı gereğince Amerika Birleşik Devletleri'ni terk etmesi beklenen 5.000 kadar Ermeninin ilk kafilesini teşkil ettiği, Sovyet bandı-

ralı Rossia vapuru ile seyahat eden bu muhacirlerin çoğunun New England States'de ikamet eden Ermenilerden oluştuğu yazılmıştır.

Avrupa ve Amerika'dan yapılan göçler böyle iken göçenlere ilişkin istatistiklere göre Türkiye'deki Ermenilerden hiç kimsenin Ermenistan Sovyet Ermenistanı'na göç etmediği görülmektedir (Bali 2001: 362).

Sovyet Ermenistan'ına Yapılan Göçlerin Sonuçları

Büyük ümit ve hayallerle, çeşitli sıkıntılara katlanarak pek çok sayıda Ermeni, yaşadıkları ülkelerden Sovyet Ermenistanı'na göç etmiştir. Ancak bu göçün sonucunda umduklarını bulamayan ve bölgeden kaçmak için çareler arayan Ermenilerin olduğu görülmüştür. Köstence Başkonsolosluğu'nun 2 Ağustos 1945 tarih ve 176/22 sayılı yazısına göre, çoğu Ermeni, Sovyet Ermenistanı'na göç sonucunda büyük ölçüde hayal kırıklığına uğramıştır (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/7).

Bu konuda Türk basınında da dikkate değer haberler yer almıştır. Bunlardan biri Son Posta gazetesinin 8.10.1946 tarihli "Sovyet Rusya'ya Giden Ermenilerin Akıbeti" başlıklı yazısıdır. Gazetede "Fotoğrafla Mektuplaşma Nasıl Olur?" diye başlayan haberde "Gidenler, 'Eğer ayakta çekilmiş resim gönderirsek vaziyet iyidir, oturmuş isek anlayın ki fenadır' demişler ve 45 gün sonra ise hepsinin yerde yatmış olarak resimleri geldiği belirtilerek şöyle devam etmektedir. "Hayfa'dan gelen bir yolcunun verdiği bilgiye göre; Sovyet Rusya Arap ülkelerinde geniş ölçüde propaganda yapmıştır. Ermenilerin Rusya'ya çağırılması üzerine Suriye, Lübnan ve Irak'ta bulunan Ermeniler Rusya'ya akın etmeğe başlamışlardır. Bunların çoğu işsiz ve güçsüz insanlardır. Gidenler arasında işi güçlü olanlar çok azdır. Hayfa ve Beyrut şehirlerinde çok sayıda Sovyet resmî memuruna rastlanmakta bunlar vaktiyle Almanların Yugoslavya'ya sokulan Nazi ajanlarını hatırlatmaktadır" denildikten sonra Suriye'de Sovyet ajanlarının gizli çalışmalarda buldukları, Hayfa'da Ruslar tarafından sık sık kokteyl partileri verildiği ve bu toplantılara daha çok Ermenilerin davet edildikleri ifade edilmiştir. Büyük hayallerle Rusya'ya giden Ermenilerden ırkdaşlarına gönderilen haberler üzerine Rusya'ya göçün durduğu yazılmıştır. Bu durumun çok abartı olmadığı, dönemin Sovyet Rusyası'nın Stalin dönemi yönetimi ile örtüş-tüğünü söylemek çok yanlış olmaz.

Yine, konu ile ilgili olarak Son Saat gazetesinin 15 Ocak 1947 tarihli nüshasında "Kendi Düşen Ağlamaz!" başlıklı yazıya yer verilmiştir. Yazıda, Sovyet Rusya'nın dünyadaki Ermenileri kendi topraklarına çekmek için büyük bir faaliyete giriştiği, Kafkasya'daki Ermenistan'ın 130 bin nüfuslu küçük bir Cumhuriyet olduğu, bunun dışında kalan 800.000 Ermeni'in Rusya'nın değişik bölgele-

rinde yaşadığı, bundan başka Ortadoğu'da, İran'da, Mısır'da, Balkanlarda, Fransa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermenilerin olduğu, bunların çoğunun işsiz ve sefil durumda oldukları için Sovyet Hükümetinin kendilerine karşı gösterdiği ilgiyi sevinçle karşıladıkları, bunlardan bir kısmının Rusya'ya gittiği, çoğunluğunun Türk sınırı üzerinde kurulan köylere ve kasabalara yerleştikleri ve umduklarını bulamadıkları yazılmıştır. Aynı gazetenin bu konuyla ilgili 18 Ocak 1947 tarihli nüshasında da; Çoğu Türkiye'de doğup büyümüş ve bu topraklarda yetişmiş olan Ermenilerin "Biz bir hata ederek Rusya'ya gittik ve biz bu hatamızı şimdi başımızla ödeyeceğiz bizi affeddin" diye feryat ettiği, bunlar arasında bulunan genç bir kadının bayıldığı ve kendine geldikten sonra bir testi su istediği, yüzünü gözünü yıkadıktan sonra göğsünde sakladığı, bir taşlı yüzüğü kendisine su getiren Türk kadınına vererek; "Al! bu memleketin bir testi suyu bundan çok daha fazlasına değer" dediği aktarılmıştır.

Aynı haberde Rusya'dan kaçan Ermenilerin, açlık, sefalet ile yerli Ermenilerin baskısından Suriye'ye kaçmağa çalıştıkları, Kars'tan alınan haberlere göre perişan bir durumda bir sınır kasabasına sığındıkları, aralarında, gerekirse kendilerinin öldürülmelerini fakat Rusya'ya gönderilmemelerini isteyenlerin olduğu, ancak bunun devletler arasındaki anlaşma gereği mümkün olmadığının resmi makamca kendilerine söylendiği ve Ermenilerin ısrarlarına rağmen, hepsinin Rusya'ya iade edildikleri yazılmıştır.

Rusya'ya giden Ermenilerin durumunu anlatan 15 Ocak 1947 tarihli Son Saat Gazetesi'nde "Rusya'ya Giden Ermeni Kafilelerin Durumu" başlıklı bir haberde de, açlık, soğuk ve tütünsüzlüğün yanı sıra yerli Ermenilerin dışardan gelenlere iyi davranmadıkları, Rusya'da çok fena şartlar içinde yaşamaya mecbur kaldıkları, bu yüzden tekrar Suriye'ye ve Türkiye'ye dönmek için sınırı geçmek isteyen yüzlerce Ermeninin yakalandığı, bunların ailesinden ayrılarak Rusya'nın içlerine ve Sibiry'a sürüldükleri, kendilerinden haber alınamadığı, Suriye'ye dönmeyi başaran Ermenilerin çok zayıfladığı yazılmıştır.

Türk Emniyet Genel Müdürlüğü'nün 1.4.1947 tarih ve 330 sayılı yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8), Suriye ve Lübnan'dan Erivan'a gittikten sonra kaçanlar hakkında şu bilgiler verilmiştir. Suriye ve Lübnan'dan Erivan'a giden Ermenilerden beşi kaçarak Türkiye'ye ve Türkiye'den de Suriye'ye gitmişlerdir. Bu Ermeniler Suriye'ye gider gitmez, Suriye'deki Ermeniler, Erivan'ın durumu hakkında bilgi istemişlerdir. Bu firari Ermeniler de Erivan'ın ve Ermenistan'ın söyledikleri gibi bir cennet değil, bir cehennem olduğunu ve oraya gidenlerin hepsinin aç, çıplak ve perişan bulduklarını bildirmişlerdir.

Yazıda devamla firari Ermeniler, Türkiye'deki halktan, hükümetten ve ordudan sitayişle bahsetmişler ve gördükleri güzel muameleden dolayı minnettarlıklarını beyan etmişlerdir. Türkiye'deki Ermenilerin halini de pek iyi göstermişlerdir. Bu firarilerin sözleri üzerine Ermenistan'a gitmek isteyenlerin kafası karışmıştır ve Ermenistan'dan kaçılabilmesine hayret etmişlerdir. Bu mesele, Suriye Ermenileri arasında gittikçe önem kazanmıştır. Öte yandan Ermenistan'dan gelen mektuplardaki şikâyetler de çok acıklı olup herkesin durumundan şikâyetçi olduğu görülmüştür. Bu gelişmeler karşısında Ermenilerin durumu çok değişmiş ve 1947 yılı içinde Suriye ve Lübnan'dan, Erivan'a sevk edilecek 50.000 Ermeninin hepsinin gitmeyeceği bu sayının 15.000'i bile bulmayacağı vurgulanmıştır.

T.C. Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı'nın 12.4.1947 tarih ve 15086 sayılı İçişleri Bakanlığı'na yazısında (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/8), Suriye'den Rusya'ya giden Ermenilerden alınan mektuplarda kendilerine Ruslar tarafından işkence yapıldığı, çok fena bir halde buldukları bildirilmiştir. Bu durum karşısında ileri gelen Ermeni reisleri toplantılar tertip ederek arkadaşlarına Rusya'ya gitmektense Suriye'de ölmeği tercih etmeleri konusunda tavsiyelerde buldukları haberinin alındığı yazılmıştır.

Bu konudaki bir diğer haberde aynı konuya dikkat çekilmiştir. Halep'te yayınlanan El-Nahda Gazetesinin 14/4/1948 tarih ve 5069 Nolu nüshasında yayınlanan yazıda (EGM Arşivi Dosya No: 12531-2/9), iki Ermeninin Sovyet Ermenistanı'ndan kaçmaları ve gerçeği gördükten sonra Suriye'ye dönüşleri anlatılmaktadır. Yazar şahsi bir iş için Kamışlı Hapishanesine yaptığı ziyaretten edindiği izlenimleri aşğıdaki cümlelerle anlatmıştır.

"Orda Kasım 1947 ayında Sovyet Ermenistanı'na giden iki Ermeniye tesa-düf ettim. Bunlardan birinin adı Vanis Mermeryan diğerinin adı Avadis Karabidyan'dır. Vanis Lübnan tebaasıdır. Avadis ise Suriye uyruklu olup, Rakka'da ikamet etmekte idi. Bunlar karşımda oturarak bana başlarından geçenleri ve nasıl kaldıklarını anlattılar. Yalancı komünist propagandası ve asılsız vaatlere kapılarak büyüdüğümüz Suriye topraklarından ayrıldık. Bizim için yabancı olan Rus diyarına gittik. Oraya ayak basar basmaz demokrasi iddialarının ne derecede yalan olduğunu, hiçbir yerde görülmeyen umumi açlık ve kıtlığın hüküm sürdüğünü, musavvatın ve adalet denilen şeyin eseri olmadığını, şeref mevhumunun (namus) tamamen meçhul bulunduğunu gördük. Bunun üzerine adalet ve demokrasi membaı olan Suriye'ye tekrar dönmek için kaçmağa karar verdik. Kaçtıktan sonra Türkiye hudutlarını geçtik. Suriye'ye yollandık, ancak Türk makamları bizi tevkif ettiler. Şimdi Suriye hükümetinin rahmet ve şefkatini beklemekteyiz. Bü-

tün arkadaşlarımıza nasihatimiz zulüm ve işkence içinde yaşayan, hak ve adalet ve şeref mevhumunu bilmeyen bu memlekete hicretten sarfinazar etmelidirler” şeklinde uyarıda bulunmuşlardır. Bu bilgiler de göç eden bazı Ermenilerin umduğunu bulamadıklarını göstermektedir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan başarıyla çıkan Sovyetler Birliği'nin dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göç etmeleri için yoğun bir propaganda yürüttüğü görülmektedir. Bundaki amaçlarından biri Türkiye'den toprak koparmak, diğeri ise tüm dünya Ermenilerini Sovyetlere bağlamak olarak düşünülebilir. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi Ermenistan'a gidecekler arasında daha çok gençlerin tercih edilmesi, genç ve dinamik işgücü bakımından onların savaş sonrası harap olan şehirlerin imarında çalıştırılmak istenmesi niyetini taşıdıklarını da göstermektedir.

Sovyetlerin desteğinden cesaret alan Amerika'daki Ermeniler, dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na dönmeleri için çalıştıkları dikkati çekmektedir. Konu ile ilgili belgeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistanı'na göçünü sağlayan bir kararın alınmasına rağmen, istenilen oranda bir göçün olmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Genelde Amerika ve Fransa gibi gelişmiş toplumlarda yaşayan Ermenilerin bu göçe fazla rağbet etmedikleri, ancak komitacı Ermenilerin kendi varlıklarını sürdürürebilmeleri için bu konuyu sıcak tuttıkları düşünülmektedir.

Sovyetler Ermenileri yayılmacı siyasetleri için kullanmaya çalışmışlardır. Bunun en açık delili olarak Türkiye'nin doğusundan toprak talep etmesi gösterilebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası diaspora Ermenilerinin Sovyet güdümündeki Ermenistan'ın bağımsızlığı için çalışmayıp, Türkiye topraklarında yeni, büyük ve bağımsız (!) bir Ermenistan kurmak istemeleri oldukça düşündürücüdür. İstenilen toprakların Batılı ülkelere bir uç karakol ve üs olabilecek araziler olması da ayrıca dikkate değer hassas bir unsur ve ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Armaoğlu, Fahir (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- Akter, Ahmet (2010). “Ermenilerin Amerika'ya Göç Nedenleri”. www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=DergiIcerik&IcerikNo=469 (27.11.2010)
- Bali, Rifat N. (2001). “Ermenistan'ın 'Anavatana Geri Dönün Çağrısı'nın Diaspora Ermenilerine ve Türkiye'ye Etkisi”. *Tarih ve Toplum* 35 (210): 356-362.

- Beydilli, Kemal (1988). "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler". *Belgeler XIII* (17). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 365-424.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı (2006). "Soviet-Armenian Collaboration Against Turkey in the post-Second World War Period (1945-1947)". www.iksaren.org/index.php?Page=Print&DergiİçerikNo=125 17.10.2006).
- Çarkırcıyan, Rahip G. (2006). *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*. İstanbul: Kesit Yay.
- Dabağyan, Levon Panos (2003). *Türkiye Ermenileri Tarihi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- İpek, Nedim (1995). "Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü". *OTAM* 6: 257-270.
- Kenanoğlu, M. Macit (2004). *Osmanlı Millet Sistemi*. İstanbul: Klasik Yay.
- Küçük, Cevdet (1984). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- _____ (1986). "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: İletişim Yay. 1007-1024.
- Laçiner, Sedat (2005). *Türkler ve Ermeniler Bir Uluslar arası İlişkiler Çalışması*. Genişletilmiş 2.Baskı. Ankara: Uluslar arası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yay.
- McCarthy, Justin (2002). "Osmanlı Ermeni Nüfusu". *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*. Ed. Türkkaya Ataöv. Ankara: TBMM Yay. 63-83.
- Mirak, Robert (1983). *Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to World War I*. Harvard University Press Cambridge Massachusetts.
- Ortaylı, İlber (1986). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: İletişim Yay. 999-1000.
- Özdemir, Hikmet vd. (2004). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Satılmış, Muammer (2002). "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşü". *XIV.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*. II. Cilt. I. Kısım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 263-277.
- Seydi, Süleyman (2006). "Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Başlattıkları 'Anavatana Dönüş Projesi'". <http://www.iksaren.org/index.php?Page=Print&DergiİçerikNo=140> (17.10.2006).
- Şimşir, Bilal N.(1985). "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine". *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu*. Ankara: Kurtuluş Yay. 79-124.

The Efforts of the Soviet Union to Found a “New Armenia” Following World War II

Ayten Sezer Arıĝ*

Abstract

In line with colonialism in the 19th century, Western countries, especially Russia and England, which were seeking to hold sway in the Balkans, the Middle East and the Mediterranean, took destructive actions against the Ottoman Empire. As a part of their enlargement policy, they provoked the Armenians living within the borders of the Ottoman State to rebel for a new state. The Armenians started to migrate to Russian territories and other countries as a result of the Ottoman-Russian wars in the 19th century and early 20th century. Following World War II, the Soviet Union instigated operations for the immigration of Armenians all over the world to Soviet Armenia so as to gain territory from Turkish borders. Although the Soviets and some Armenian organizations tried to forge the idea of an ‘artificial Armenia’, this proved to be a distant dream not only because it did not make much sense to many Armenians but also because the Armenians who migrated to this homeland could not find what they expected there.

Keywords

Armenia, Otoman State, Soviet Union, Soviet Armenia, migration.

* Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Institute of Atatürk’s Principles and History of Revolution / Ankara
sezer.ayten@gmail.com

Усилия Советского Союза по созданию “Новой Армении” после второй мировой войны

Айтен Сезер Арыг *

Аннотация

В 19 столетии с развитием колониального движения великие западные державы во главе с Россией и Англией, стремившиеся к господству на Балканах, Ближнем Востоке и Средиземноморье, предпринимали действия, оказывающие разрушительное воздействие на Османскую империю. В целях усиления своего влияния они использовали армян, проживавших на территории Османской империи, подстрекая их к бунту с целью образования нового государства. В результате войн между Турцией и Россией в 19-начале 20 веков армяне начали мигрировать на территорию России и других государств. Советское правительство с целью захвата определенной территории Турции после второй мировой войны начало кампанию по переселению всех армян на территорию советской Армении. Хотя и были предприняты меры по созданию Советским правительством и некоторыми армянскими структурами «искусственной Армении», эта идея не воплотилась в реальность, поскольку большинство армян не проявило интереса к этой идее, а также переселившиеся армяне пережили глубокое разочарование.

Ключевые слова

Армения, Османская империя, Советский Союз, Советская Армения, миграция.

* доц. доктор, университет Хажеттепе, институт истории основ Атаюртка и революции / Анкара
sezzer.ayten@gmail.com

Tuvacada Şimdiki Zaman

İbrahim Ahmet Aydemir*

Özet

Türkçenin eski dönemlerinde geniş zaman eki, aynı zamanda şimdiki zaman için de kullanılıyordu. Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde, özellikle yüksek odaklı şimdiki zamanı karşılamak üzere şimdiki zaman yenilemeleri ortaya çıkmıştır. Bu yenilemeler, zarfîil ekleri ile ekleşik fiillerin (Postverb) zamanla gramerleşmesiyle oluşmuştur (Türkiye Türkçesindeki *-(X)yor* [*< zarfîil + yorı-r*] eki gibi). Türk dilleri ailesinin kuzeydoğu koluna mensup olan Tuvacada da şimdi zaman kategorisi için kullanılan ekler, morfepler ve birleşik yapılar vardır. Bunlar, odaklı şimdiki zaman işaretleyicileri (*-(X)p tur*, *-(X)p çor*, *-(X)p olur* gibi) ve genel şimdiki zaman işaretleyicileri (*-(X)r/-Ar*, *-Adır*, *-BİŞA:n* gibi) olmak üzere iki ana grupta ele alıp incelenebilir. Burada öncelikle Standart Tuvacadaki şimdiki zaman işaretleyicileri detaylıca betimlenecektir. Ayrıca Tuvacanın bir ağzı olan Altay Tuvacası da şimdiki zaman bağlamında incelenecektir. Böylece şimdiki zaman bağlamında Standart Tuvaca ile Altay Tuvacası arasındaki benzerlik ve farklılıklar da ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tuvaca, Tuvacada şimdiki zaman, genel şimdiki zaman, odaklı şimdiki zaman, Altay Tuvacası.

Konu

Bu çalışmanın temel konusunu, Tuvacada *şimdiki zaman* oluşturmaktadır. Genel olarak şimdiki zaman, olayları (hareketleri, oluşları, durumları vs.) şimdiki zaman diliminde belirlemeyi ifade eden bir kavramdır (Comrie 1985: 36). Bu zaman kategorisi için Türk dillerinde morfolojik yapıları farklı olan morfepler kullanılmaktadır. Tuvacada ise şimdiki zaman, *-(X)p tur*, *-(X)p*

* Dr., Araştırmacı, Dortmund / Almanya
aydemirahmet@aol.com

olur, *-(X)p çıdır*, *-(X)p çor*, *-(X)r/-Ar*, *-VIşA:n* ve *-AdIr* gibi değişik işaretleyiciler (marker) aracılığıyla gösterilmektedir. Bu makalede, Tuvacadaki şimdiki zaman işaretleyicileri bütün yönleriyle ele alınıp, en son dilbilimsel veriler ışığında ve eş zamanlı bir bakış açısıyla incelenecektir. Bilindiği gibi Tuvaca, Türk dilleri ailesinin Kuzeydoğu koluna mensup olup, Karagasça, Hakasça, Şorca, Altay Türkçesi ve Çulım Türkçesi ile birlikte *Güney Sibiry Türk Dilleri* alt grubunu oluşturmaktadır (Schönig 1998: 403). Bu diller arasında Tuvaca en yakın olanı ise, Karagasçadır (Menges 1959: 640).

Bu çalışma kapsamında, öncelikle Standard Tuvacadaki¹ şimdiki zaman işaretleyicileri incelenecektir. Bunun yanında Tuvacanın bir ağzı olan Altay Tuvacası² da bu bağlamda ele alınıp irdelenecektir. Ayrıca diğer Güney Sibiry Türk dillerinden seçilen ilgili örnekler yardımıyla belli bir karşılaştırma zemini oluşturulmaya ve böylece söz konusu bu diller arasındaki benzerlik ve farklılıklar tesbit edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmanın kuramsal temeli ve terminolojik alt yapısı, büyük ölçüde Lars Johanson'un Türkçenin görünüş-zaman sisteminin betimlenmesiyle ilgili inceleme ve araştırmalarına (1971, 1994, 1998a, 1998b, 2000, 2009 gibi) dayanmaktadır. Bunun yanında modern dilbilimin verileri ile metot ve inceleme teknikleri de bu çalışma kapsamında dikkate alınmıştır.

Kuramsal Temel

Fiziksel anlamda zaman, akıp giden bir süreç olarak tarif edilebilir. Dilbilgisel bir kategori olarak zaman ise, olayların oluş süreçleri itibarıyla zaman çizgisinde belirlenmelerini ifade eder. Bu anlamda zaman, zaman çizgisindeki belirlemenin gramerleşmiş bir ifadesi olarak da düşünülebilir (Comrie 1985: 9). Olayların zaman çizgisinde belirlenmesinde, öncelikle iki temel parametre önemli rol oynamaktadır: *konuşma anı noktası* (K noktası) ve olayın oluş süreci itibarıyla zaman çizgisinde konumlandığı yeri gösteren *belirleme noktası* (B noktası)³ (bk. Aydemir 2010: 14). Bir dilde zaman sisteminin betimlemek için, bu iki parametre temel referans noktaları olarak alınmakta ve buna göre mutlak zaman anlamında üç zaman diliminden söz edilmektedir: *geçmiş zaman*, *şimdiki zaman* ve *gelecek zaman* (Comrie 1985: 36-55). Eğer bir olayın B noktası K noktasından önce ise, geçmiş zaman; bir olayın B noktası K noktasıyla örtüşüyorsa, şimdiki zaman; bir olayın B noktası K noktasından sonra ise, gelecek zaman söz konusudur (bk. Johanson 1994: 252). Bu yaklaşım çerçevesinde şimdiki zaman, konuşma anı itibarıyla cereyan eden, yani olmakta olan olayları ifade etmektedir, yani olayın B noktası ile K noktası eş zamanlıdır. Ancak şimdiki zaman, oldukça

geniş bir kavram olarak çok değişik biçim ve türlerde karşımıza çıkabilir. Tuvaca temelinde bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) **Odaksıl şimdiki zaman (fokales Präsens):** En kısa tanımıyla odaksıl şimdiki zaman, bir olayın oluş sürecinin konuşma anıyla zamansal olarak örtüşmesini ifade eder; yani olayın B noktası ile K noktası eş zamanlıdır. Bu zaman ilişkisinde, K noktası referans olarak alındığından, mutlak zaman (absolute time) anlamında bir şimdiki zaman söz konusudur (Comrie 1985: 36). Johanson'a göre odaksıl şimdiki zaman, *yönelme noktası* (Orientierungspunkt) ile K noktasının eş zamanlı olmasıdır ve yönelme noktasında yüksek bir odaksıllık (Prägnanz /Fokalität) söz konusudur (1994: 255).⁴ Bu tür bir odaksıl şimdiki zaman, Standart Tuvacada örneğin *-(X)p tur* morfemiyle gösterilir, örn. *nomçup tur* '(şimdi) okuyor/okumakta'.
- b) **Genel şimdiki zaman (allgemeines Präsens):** Eğer şimdiki zaman, yukarıdaki anlamda bir odaksıllık içermiyorsa, *genel şimdiki zaman* söz konusudur. Bu tür bir zaman ilişkisi, genel olarak şimdiki zaman çerçevesinde değerlendirilse de, K noktası ("burada ve şimdi")⁵ referans olarak alınmadığından, odaksıl bir şimdiki zamandan söz etmek mümkün değildir. Odaksıl olmayan, genel şimdiki zaman aşağıdaki biçim ve türlerde karşımıza çıkabilir:
- **Süreklili şimdiki zaman (durative Gegenwart):** Odaksıl olmayan, genel şimdiki zaman, belli durumlarda süreklilik anlamı da içerebilir. Bu durumda olay, odaksıl olarak değil, uzun bir zaman dilimine yayılmış, yani sürekli bir oluş bildiren olay olarak aktarılmaktadır. Standart Tuvacada bu tür bir sürekli şimdiki zaman, *-(X)p turar* birleşik yapısıyla gösterilmektedir, örn. *nomçup turar* 'okur, okumaya devam eder'.
 - **Alışkanlık içeren şimdiki zaman (habituelles Präsens):** Bu da yine odaksıl olmayan bir şimdiki zamandır ve sadece alışkanlık olarak (her zaman, genelde) yapılan olayları aktarmak için kullanılır. Mesela Standart Tuvacada bu tür bir şimdiki zaman, *-(X)r/-Ar* ekiyle ifade edilebilir, örn. *sögle:r* '(her zaman) söyler'.
 - **Kanıtsal şimdiki zaman (inferenzielle Gegenwart):** Konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde olan bir olay, odaksıl olarak değil de belli bazı kanıtlara dayandırılarak ifade ediliyorsa, o zaman bir kanıtsal şimdiki zaman ilişkisinden bahsedilebilir. Ayrıca bu şimdiki zaman ilişkisinde,

konusmacı sürmekte olan olayı doğrudan görmez, ancak birtakım ipuçlarına dayanarak olmakta olduğunu bildirir. Standart Tuvacada bu tür bir şimdiki zaman, *-Adlr* ekiyle gösterilmektedir (bk. 6. bölüm).

Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, Tuvacada da şimdiki zaman değişik morfepler aracılığıyla ifade edilmektedir. Morfolojik yapıları çok farklı olan bu morfepler, sadece zaman değil, aynı zamanda *görünüş* (Aspekt) de bildirilmektedir. Bu nedenledir ki Johanson Türkçedeki bu tür işaretleyicileri *görünüş-zaman* (Aspektotempus) başlığı altında değerlendirmektedir (1994). Burada görünüş kavramı, yönelme noktasından hareketle söz konusu olaya yönelen öznel bakış açılarını ifade eder (bk. Johanson 1994: 249, 1998b: 114). Johanson'un *Aspekt* anlayışına göre, Türkçede üç temel görünüş değeri vardır: a) bir olayı başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında gösteren *intraterminal bakış açısı* (Intraterminalität), b) bir olayı kritik sınırı aşıldıktan sonraki safhada gözlemlemeye yarayan *postterminal bakış açısı* (Postterminalität) ve c) bir olayı kritik sınıra ulaşıldığı noktada 'topyekün olarak' yansıtan *terminal bakış açısı* (Adterminalität) (bk. Johanson 2000: 29). Bu açıdan bakıldığında, şimdiki zaman ekleri, intraterminal bakış açısı yansıtan eklerdir (Johanson 1998a: 43, 1994: 254). İntraterminal bakış açısına göre olay, yönelme noktasından (ki bu nokta K noktası ile eş zamanlıdır) hareketle oluş sürecinde, yani başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlemlenmektedir (Johanson 1971: 101).

Odaksıl Şimdiki Zaman

Tarihi Türk dillerinde geniş zaman olarak bilinen *-(X)r/-Ar* eki, hem odaksıl şimdiki zamanı (örn. *at-ar* 'atıyor/atmakta') hem de odaksıl olmayan, genel şimdiki zamanı (örn. *at-ar* '[her zaman/alışkanlık olarak] atar') ifade ediyordu (Johanson 2009: 93). Ancak zamanla bu ek birçok modern Türk dilinde odaksıl şimdiki zaman işlevini yitirdi ve odaksıl şimdiki zaman için birleşik yapıli biçimler kullanılmaya başlandı. İşte Standart Tuvacada da odaksıl şimdiki zaman için kullanılan morfeplerin başında, birleşik yapıli *-(X)p tur* gelmektedir (Isxakov ve Palm'box 1961: 380). Zarffil eki *-(X)p* ile ekleşik fiil (Postverb) durumundaki *turur*'un zamanla gramerleşmesiyle oluşan *-(X)p tur* biçimi, bir yandan odaksıl şimdiki zamanı gösterirken, diğer yandan intraterminal bakış açısını yansıtmaktadır. Bu ekin odaksıl şimdiki zaman biçimi olarak kullanıldığını gösteren örnekler:

(1) *Seni saqtıp tur men.* (Anderson ve Harrison 1999: 65)

'[Şimdi] seni hatırlıyorum.'

(2) *Xalıp tur men.* (Anderson ve Harrison 1999: 65)
‘[Şimdi] koşuyorum.’

(3) *Körüp tur sen.* (Isxakov ve Palm’bax 1961: 380)
‘[Şu an] görüyorsun.’

(4) *Qudumçuda biçi: o:ldar oynap tur* (Sagaan 2006: 193)
‘Sokakta [şu an] küçük çocuklar oynuyor.’

Standart Tuvacada $-(X)p\ tur$ ’un dışında, $-(X)p\ olur$, $-(X)p\ cıdır$ ve $-(X)p\ çor$ da odaklı şimdiki zaman işaretleyicisi olarak işlev görmektedir. Aynı şekilde zarf fiil eki $-(X)p$ ile ilgili ekleşik fiillin grammerleşmesiyle oluşan bu biçimler de hem odaklı şimdiki zamanı göstermekte hem de intraterminal bakış açısı da yansıtmaktadırlar. Ayrıca bu biçimler genelde odaklı şimdiki zaman anlamına ilaveten bazı kılışsal anlamlar da taşırlar. Buna göre $-(X)p\ olur$ ’da olayın “otururken” gerçekleşmesi, $-(X)p\ çor$ ’da olayın “yürürken” yapılması, $-(X)p\ cıdır$ ’da ise olayın “yatarken” gerçekleşmesi söz konusudur. Bazı örnek cümleler:

(5) *It ırlanı ırlanı xemirip cıdır.* (Sat ve Salzıηmaa 1980: 182)
‘Köpek [şu an] hırlaya hırlaya kemiriyor.’

(6) *Avazı uru:n çemgerbişa:n, çuğa:lajıp olur.* (Bergel’son ve Kibrik 1995: 397)
‘Annesi kızına bir şey yedirirken [onunla] konuşuyor.’

(7) *Malçın xoyun dağda qadarıp çor.* (Sagaan 2006: 194)
‘Çoban koyununu dağda güdüyor.’

(8) *Be:r iyi kiji kel⁶ cıdır.* (Sagaan 2006: 205)
‘Buraya iki kişi geliyor.’

Standart Tuvacada olduğu gibi, Altay Tuvacasında da şimdiki zaman, çoğunlukla birleşik yapılı biçimler yardımıyla gösterilmektedir. Standart Tuvacada odaklı şimdiki zaman biçimi olan $-(X)p\ tur$ ’un Altay Tuvacasındaki işlevsel karşılığı $-(X)p\ duru$ ’dur ve bu morfem de odaklı şimdiki zamanı gösterir, örn. *udup duru* ‘[şimdi] uyuyor.’⁷ Altay Tuvacasında $-(X)p\ duru$ morfeminin yanında $-(X)p\ coru$, $-(X)p\ olru$ ve $-(X)p\ cıdırı$ biçimleri de odaklı şimdiki zaman bildirmektedir. Görünüşel açıdan kesin olarak intraterminal bakış açısı yansıtan bu birleşik şekiller arasındaki tek fark, taşıdıkları kılışsal değerlerdir; örneğin $-(X)p\ olru$ olayın “otururken” yapıldığını, $-(X)p\ cıdırı$ ise “yatarken” gerçekleştiğini bildirir. Şimdi aşağıdaki örnekler yardımıyla söz konusu bu eklerin odaklı şimdiki zaman işlevini yakından görelim:

-(X)p duru:

(9) *Sen cü: dep bodap duru sen?* (Xara:t Ceçen)
‘Sen (şimdi) ne düşünüyorsun?’

(10) *Bir gışğarnı ederip corup duru. “O:y, o:l, meni cüge ederip duru sen?” de:r irgin.* (Zältin)
‘(Tilki) bir dağ keçisini takip etti. (Dağ keçisi) ona “Ey oğul, beni niye rapip ediyorsun?” dermiş.’

-(X)p olru:

(11) *“Güşğaş, güşğaş, cüge ıglap olru sen?” de:rde güşğaş ujurun a:ytıp duru.*
“Kuşçağız, kuşçağız, niçin ağlıyorsun?” diye sorduğunda, kuşçağız sebebini söyledi.’ (Bedegelig)

-(X)p cıdr:

(12) *Şala do:p cıdrı men!* (Zältin)
‘Bayağı çok üşüyorum!’

-(X)p coru:

(13) *“Onu ci:r dep bar^s coru men” dep duru bör.* (Üdügür)
“Onu yemek için gidiyorum” dedi kurt.’

Genel Şimdiki Zaman

Yukarıda da vurguladığımız gibi, odaklı şimdiki zamanın yanında bir de odaklı olmayan, genel şimdiki zaman söz konusudur. Genel şimdiki zaman, kategorisel olarak bakıldığında yine şimdiki zaman kapsamında değerlendirilir. Ancak burada hem K noktası referans olarak alınmaz hem de yönelme noktasında hakim bir odaklılık yoktur, yani yönelme noktasında oluş sürecindeki olaya yönelik bir odaklanma söz konusu değildir. Standart Tuvacada bu tür bir genel şimdiki zaman bildiren biçimlerin başında, geniş zaman eki olarak bilinen *-(X)r/-Ar* gelmektedir.⁹ Bu ek, Eski Türkçede hem şimdiki zamanı hem de gelecek zamanı gösteriyordu; ayrıca zamansallık içermeyen anlatılarda da kullanılıyordu (Erdal 1998: 146). Johanson’a göre geniş zaman eki *-(X)r/-Ar*, Türkçenin bilinen en eski intraterminal biçimidir (1998b: 116). Standart Tuvacada da karşımıza çıkan geniş zaman eki, gelecek zamanın yanı sıra genel şimdiki zamanı da göstermektedir (bk. Aydemir 2009: 22-24). Bu ekle ifade edilen genel şimdiki zamanda önemli olan, konuşma anında olmakta olan bir olayın aktarılması değil; genelde sık sık

vuku bulan, alışkanlık olarak yapılan, genel-geçer anlamı olan olayların (ata-sözleri, darbimeseller, genel doğrular) aktarılmasıdır.¹⁰ Bazı örnekler:

- (14) *Damıraqtar çı:lğaş, xem bolur.* (Isxakov ve Pal'mbax 1961: 332)
'Su kaynakları toplanarak ırmak olur.'
- (15) *Çara:zın çıglı:ş, it totpas!* (Isxakov ve Pal'mbax 1961: 332)
'Salyasını yalamakla köpek doymaz.'
- (16) *Dañ adıp ke:ri bile, quştar ırlajı be:r.* (Şamina 1987: 103)
'Tan yeri ağarır ağarmaz, kuşlar [hemen] ötmeye başlar.'
- (17) *Qajan xar ça:rın soqsadıpsa, añnap egeley be:r bis.* (Şamina 1987: 58)
'Ne zaman karın yağması dursa, biz [hemen] avlanmaya başlarız.'

Standart Tuvacada $-(X)p$ *turar* birleşik yapısı da genel şimdiki zaman gösteren birimlerden biridir.¹¹ Bu birleşik yapı da aynı şekilde yönelme noktasında (harekete yönelik) hâkim bir odaklılık yansıtmaz, sadece süreklilik içeren bir şimdiki zaman bildirir. Örnek cümleler:

- (18) *Kijiler eki ajıl:da:rğa, darğalar amırap turarlar.*
(Bergel'son ve Kibrik 1995: 386)
'İnsanlar/işçiler iyi çalışınca, patronlar sevinirler.'
- (19) *Mejegeyde Düşpek-Xuurak dep ham kiji çurttap turar.*
(Sagaan 2006: 198)
'Mejegey'de Düşpek-Huurak adında bir şaman (kişi) yaşar.'

Tuvacanın biz ağzı sayılan Altay Tuvacasında da genel şimdiki zaman için kullanılan değişik biçimler vardır. Bunların başında, geniş zaman eki olarak bilinen $-(X)r/-Ar$ gelmektedir. Bu ek, K noktasının referans olarak alındığı odaklı şimdiki zamanı değil, genel şimdiki zamanı gösterir ve tabiatı gereği intraterminal bir perspektif yansıtır. Ayrıca burada şunu da belirtmek gerekir ki $-(X)r/-Ar$ ekinin genel şimdiki zaman gösterdiği durumlarda, çoğunlukla bir kipsellik (Modalität) anlamı da söz konusu olabilir (Aydemir 2009c: 24). Örnekler:

- (20) *Adam me: ğayın na da:nda buru: cive a:ytı:rlı?* (Zältin)
'Babam bana neden hep sadece yanlış şeyler söyler?'
- (21) *Sen bar xüre:niñ curağayçı sançızın sura! Ollar dıvar.* (Arji)
'Sen bütün manastırların astrolog ve matematikçilerine sor! Onlar bulur.'
- (22) *Xa:n gelir. Düşer de:rde: "Ö:mbe giji düşbes" didi.* (Xara:t Ceçen)
'Han gelir. İnmek isteyince: "Evime insan inmez" dedi.'

(23) *Biçezi mcalğan soŋga:r ulu: da mca:r.* (Erinçin)
'Küçüğü yaptıktan sonra, büyüğü de yapar.'

Altay Tuvacasında birleşik yapılı $-(X)p$ *durur* da genel şimdiki zamanı göstermektedir. Bu birleşik biçim, Standart Tuvacadaki $-(X)p$ *turar*'ın işlevsel karşılığıdır ve odaksız $-(X)p$ *duru* biçimine içeriksel bir karşıtlık (Opposition) oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, $-(X)p$ *duru* ile $-(X)p$ *durur* arasındaki temel fark, odaklılıktır, örn. *ıglap duru* 'ağlıyor' : *ıglap durur* 'ağlar' (Aydemir 2009a: 48). Genel şimdiki zaman gösteren $-(X)p$ *durur*, aynı zamanda görünüşsel açıdan da intraterminal bir perspektif yansıtmaktadır ki, bu perspektif, bir olayı başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında gözlemlemeye imkan verir. Bu birleşik yapının zaman ve görünüş işlevini aşağıdaki örnek cümlede görmek mümkündür:

(24) *O:l oylap durur, oylap durur, celbege süriüp durur.* (Moncho:r)
'Oğlan kaçar, kaçar, cadı onu takip eder.'

Sürekli Şimdiki Zaman İşaretleyicisi $-BIŞA:n$

Tuvacada genel şimdiki zaman için kullanılan eklerden biri de $-BIŞA:n$ 'dir ve bu ek, Türk Dünyası içerisinde sadece Tuvacada ve Karagaşçada görülmektedir.¹² $-BIŞA:n$ biçimi, Standart Tuvacada hem bir zaman işaretleyicisi (finiter Prädikator) hem de bir zarffiil eki olarak işlev görürken Karagaşçada sadece zaman işaretleyicisi olarak kullanılır (Schönig 1998: 413, Aydemir 2009a: 95). Bu biçim, Tuvacanın bir ağızı olan Altay Tuvacasında ise sadece zarffiil eki olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu makalede, $-BIŞA:n$ ekini sadece bir şimdiki zaman işaretleyicisi olarak, yani temel cümlelerdeki işlevi açısından ele alacağız. Ekin zarffiil işleviyle ilgili irdelemeler için bk. Aydemir 2009a: 95-98.

Ünsüzle biten fiil köklerinden sonra $-pIŞA:n$ veya $-bIŞA:n$, ünlüyle biten fiil köklerinden sonra $-vIŞA:n$ ve $/m/, /n/, /ŋ/$ ünsüzlerinden sonra ise $-mIŞA:n$ şeklinde karşımıza çıkan bu ekin morfolojik yapısı ve oluşumu hakkında Türkoloji literatüründe değişik ve tartışmalı görüşler vardır. Mesela Isxakov ve Pal'mbox, $-BIŞA:n$ biçiminin $-mIŞ$ ve $-GAN$ eklerinin birleşiminden oluştuğunu ileri sürmektedir (1961: 337). Şamina da bu görüşü paylaşmaktadır (1987: 87). Ancak ekin oluşumu, her şeyden önce $-mIŞ$ ekiyle açıklanamaz. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi Tuvacada iki ünlü arasındaki $/ş/$ sesi, $/j/$ sesine dönüşmektedir (örn. *ujup < uş-*) ve bu nedenle iç sesteki $/ş/$ sesini açıklamak zordur. İkincisi ise, $-BIŞA:n$ eki görünüşsel olarak intraterminal bir bakış açısı yansıtırken, $-mIŞ$ eki kesinlikle postterminal bir perspektif ifade etmektedir (Aydemir 2009a: 95). Menges ise -

BIŞA:n biçiminin, “sürekli şimdiki zaman” (*Praesens continuativum*) gösterdiğini belirtmekte ve ekin oluşumunu *-(X)p-id-a-yat-qan* (zarffiil eki +ekleşik fiil + zarffiil eki + ekleşik fiil + geçmiş zaman işaretleyicisi) biçiminde açıklamaktadır, örn. *ajıldavışa:n (-mân)* < *ajil-da-p-id-a-yat-qan (-mân)* ‘hâlâ çalışmaktayım’ (1959: 665). Menges’in bu analizi, dil(bilim)sel olgular ve ses değişimleri dikkate alındığında en doğru yaklaşımdır.

Standart Tuvacada *-BIŞA:n* eki, odaklı bir şimdiki zaman değil, süreklilik içeren genel bir şimdiki zaman göstermektedir ki biz bunu *sürekli şimdiki zaman* olarak da nitelendirebiliriz. Buna göre olay, geçmiş zaman diliminde başlamış, ancak konuşma anı itibarıyla hâlâ devam etmektedir ve muhtemelen belli bir süre de devam edecektir, örn. *ö:renmişa:n men* ‘hâlâ öğreniyorum’, *ajıldavışa:n men* ‘hâlâ çalışıyorum’ (Aydemir 2009a: 98). Birincil işlevi sürekli şimdiki zaman olan *-BIŞA:n* eki, aynı zamanda görünüşel açıdan da intraterminal bir bakış açısı yansıtmaktadır. Bu bakış açısına göre olay, başlangıç ve bitiş sınırı arasında, yani süreç safhasında gösterilir. Ekin bu zaman ve görünüş işlevini, aşağıdaki örnekte daha yakından görebiliriz:

(25) *Men kettinbişa:n men, men dıranbişa:n men.*

(Bergel’son ve Kibrik 1995: 398)

‘Ben hâlâ giyinmekteyim, ben hâlâ taranmaktayım.’

Kanıtısal Şimdiki Zaman İşaretleyicisi *-AdIr*

Standart Tuvacada kullanılan bir başka şimdiki zaman işaretleyicisi de, *-AdIr* morfemidir. Morfolojik açıdan bakıldığında, zarffiil eki *-A* ile *turur* birimlerinin birleşmesiyle oluşan bu morfem, odaklı bir şimdiki zaman değil, kanıtısalığa (Inferentialität) dayanan bir şimdiki zaman göstermektedir (Schönig 1998: 413). Bu zaman ilişkisine göre, konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde olan bir olay, belli bir ipucuna veya kanıta dayandırılarak aktarılmaktadır.¹³ Isxakov ve Pal’mbox’a göre *-AdIr* eki, şimdiki zaman diliminde cereyan eden, ancak “konuşmacı tarafından doğrudan görülmeyen” olayları aktarmaktadır (1961: 383).¹⁴ Aynı şekilde Menges de bu ekin, “konuşmacının olmadığı bir ortamda” cereyan etmekte olan olayları ifade ettiğini ve sadece 3. teklik kişiyle kullanıldığını belirtmektedir (1959b: 665). Ekin bu işlevine aşağıdaki cümle örnek olarak verilebilir:

(26) *Ejik aqşında bir-le çüve da:jı dıynalı-dır.*

(Isxakov ve Pal’mbox 1961: 385)

‘Kapı önünde (herhangi) bir gürültü/ses duyuluyor [= Duyduğum kadarıyla bir şey oluyor. ’

Şimdiki zaman işaretleyicisi *-AdIr*, aynı zamanda Altay Tuvacasında da karşımıza çıkmakta ve yine odaklısı olmayan, genel şimdiki zaman bildir-mektedir. Ancak Tuvaca ağızda bu ek, Standart Tuvacadaki işlevinden farklı olarak, sürekli şimdiki zamanı göstermektedir; yani burada, sık sık/her zaman/genelde/alışkanlık olarak yapılan olayların anlatımı söz konusudur, örn. *didri* '[genelde] (öyle) derler', *a:ytıydri sen* 'söylersin' (Aydemir 2009a: 70). Ekin bu sürekli şimdiki zaman işlevini aşağıdaki örneklerde görebiliriz:

(27) “*Anğırlıg şıngırlıg a'ttı muñgaş ay da cıl da cer cerleydri sen. U:n artında giji ay da cıl da a:rğanda arın şırayı bağıwa:n da ganca:rıl?*” *depeduru*. (Deptegen)

“Çingirtılı, şingirtılı ata bindikten sonra aylarca, yıllarca dışarda kalıyorsun. Ondan sonra geride kalan kişi, aylarca, yıllarca hasta olduğundan, nasıl yüzü solgun ve bitkin olmamış olsun?” dedi.’

(28) *Sarıg Şo:qar doğtay düjerde cambı düb sirlep durdu, didri*(Şaralday) ‘Sarı benekli (at) aniden durunca, dünya sallandı, derler.’

Sonuç

Bu çalışmada, Türk dilleri ailesinin kuzeydoğu koluna mensup olan Tuvacada şimdiki zaman kategorisi Lars Johanson’un görünüş-zaman kuramı temelinde yeniden betimlenmiştir. Bu bağlamda hem Standart Tuvaca hem de onun bir ağız sayılan Altay Tuvacası incelenmiştir. Şimdiki zaman, odaklısı şimdiki zaman ve genel şimdiki zaman olmak üzere iki ana grupta ele alınmıştır. Odaklısı şimdiki zaman, bir olayı “şimdi ve burada” noktasında, yani konuşma anı noktasında belirleyen gösterimsel bir kategoridir. Bu tür bir odaklılık içermeyen şimdiki zaman türleri ise genel şimdiki zaman kapsamında değerlendirilmiştir. Diğer yandan şimdiki zaman, görünüş kategorisiyle de yakın ilişkilidir ve bu açıdan bakıldığında bariz olarak intraterminal görünüş perspektifi yansıtmaktadır. Bu intraterminal bakış açısı da bu makale çerçevesinde söz konusu edilmiştir. Modern Türk dillerinin birçoğunda olduğu gibi, Tuvacada da şimdiki zamanı gösteren değişik ekler, morfepler ve birleşik yapılar vardır. Bu bağlamda ilk olarak, *-(X)r/-Ar* geniş zaman ekinin genel şimdiki zaman işlevi ve görünüşsel değeri detaylıca ele alınmıştır. Bunun yanında yüksel odaklılık içeren şimdiki zaman yenilemeleri olan *-(X)p tur*, *-(X)p çor*, *-(X)p olur* ve *-(X)p cıdır* ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Ayrıca sürekli şimdiki zaman bildiren *-BIŞA:n* eki ile kanıtsal şimdiki zamanı gösteren *-AdIr* eki de bu çerçevede incelemeye tabi tutulmuştur.

Açıklamalar

- ¹ Burada Standart Tuvaca terimi, Rusya Federasyonu'na bağlı Özerk Tuva Cumhuriyeti'nin resmi (yazı) dili anlamında kullanılmaktadır.
- ² Altay Tuvacası, Tuvacanın bir ağzıdır ve halen Moğolistan'ın en batı noktasında yer alan Bayan Ölgüy ilinin Cengel kasabasında yaşayan Tuvalar tarafından konuşulmaktadır (bk. Aydemir 2009a: 16, Aydemir 2009b: 1).
- ³ Burada *belirleme noktası*, *Lokalisierungspunkt* terimi anlamında kullanılmaktadır (bk. Johanson 1994: 252).
- ⁴ Johanson'un görünüş yaklaşımına göre, 'burada ve şimdi' (*hic et nunc*), odaklıl şimdiki zamanda temel parametre olarak kabul edilen *birincil gösterimli yönelme noktasını* (primärdeiktische Orientierungspunkt) oluşturmaktadır (1994: 250).
- ⁵ Johanson bu kavramı *hic et nunc* olarak ifade etmektedir (1994: 250).
- ⁶ *kel çıdır < kelip çıdır*.
- ⁷ Altay Tuvacasında hem *odaksıl şimdiki zaman* hem de *odaksıl geçmiş geçmiş zaman* için $-(X)p$ *dur* morfemi kullanılmaktadır. Aynı morfolojik yapıya sahip bu iki ek arasında bazı vurgusal farkların olup olmadığı meselesi, araştırılması gereken önemli bir konudur (bk. Aydemir 2009a: 47).
- ⁸ *bar coru < barp coru* (Tuvacada /r/ sesiyle biten fiil köklerine $-(X)p$ zarfıil eki geldiğinde, fiil kökündeki /r/ sesi düşer).
- ⁹ Standart Tuvacada $-(X)r/-Ar$ ekinin hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman işlevi vardır (Isxakov & Pal'mbax 1961:386). Aynı zamanda bu ek, hem Standart Tuvacada hem de Altay Tuvacasında belli bir kipsellik (Modalität) de içermektedir. Ekin bu kipselliğiyle ilgili irdelemeler için bk. Aydemir 2009c: 24.
- ¹⁰ Johanson genel-geçer anlamlı olayları ifade eden bu tür şekiller için "ucu açık şimdiki zaman" (open presentness) ifadesini kullanmaktadır (bk. Johanson 2000: 92)
- ¹¹ Standart Tuvacada $-(X)p$ *olur*, $-(X)p$ *çıdır* ve $-(X)p$ *çoru:r* birleşik yapıları da aynı türdendir.
- ¹² Bu ek, Karagasçada $-V\dot{I}A:ng\dot{A}$ biçiminde karşımıza çıkmaktadır (bk. Rassadin 1978: 178).
- ¹³ Türkiye Türkçesinde böyle bir şimdiki zaman ilişkisi, prensipte yine $-(X)yor$ ekiyle ifade edilir; ancak kanıtsallık anlamını pekiştirmek için cümlede mutlaka bir zarfın (*herhalde, kesin* gibi) olması gerekmektedir, örn. *Herhaldekesin Ali geliyor* (burada konuşmacı Ali'yi kapı ziline basışından tanımaktadır).
- ¹⁴ Standart Tuvaca $-AdIr$ biçimi, işlevsel olarak Karagasça $-AdIr(I)$ biçimine oldukça benzerdir, örn. *Uruğ ıgla:drı* 'Çocuk (herhalde) ağlıyor' (Rassadin 1978: 203).

Kaynaklar

- Anderson, Gregory D. S. ve K. David Harrison, (1999). *Tyvan*. Languages of the World/Materials 257. München: Lincom-Europa.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2006). "Über Finitformen im Altai-Tuwinischen". Marcel Erdal ve Irina Nevskaya (Haz.) *Exploring the Eastern Frontiers of Turkic*. (Turcologica 60.) Wiesbaden: Harrassowitz. 1-10.
- _____ (2009a). *Konverbien im Tuwinischen. Eine Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Altai-Dialekts*. (Turcologica 80.) Wiesbaden: Harrassowitz.

- _____ (2009b). “Altay Tuvaları – Altaylar’da Unutulmuş Bir Türk Halkı”. *Bilig, Sosyal Bilimler Dergisi* (Journal of Social Sciences of the Turkish World) 48: 1-12.
- _____ (2009c). “Zum Aorist im Altai-Tuwinischen”. Éva Á. Csató, Gunvald Ims, Joakim Parslow, Finn Thiesen ve Emel Türker (Haz.) *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*, Oslo: Novus Press. 21-29.
- _____ (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bergel’son, M. B. ve Kibrik, A. A. (1995). “The system of switch-reference in Tuva. Converbial and masdar-case forms”. Martin Haspelmath ve Ekkehard König (eds.) *Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms– adverbial participles, gerunds, empirical approaches to language typology* 13. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 373-414.
- Comrie, Bernard (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erdal, Marcel (1998). “Old Turkic”. Lars Johanson ve Éva A. Csató (eds.) *The Turkic languages*. London: Routledge. 138-157.
- Isxakov, F. G. ve A. A. Pal’mbox, (1961). *Grammatika tuvinskogo jazyka. Fonetika i morfologija*. Moskva: Nauka.
- Johanson, Lars (1971). *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*. Studia Turcica Upsaliensia 1. Uppsala: Almqvist ve Wiksell.
- _____ (1994). “Türkeitürkische Aspektotempora”. Rolf Thieroff ve Joachim Ballweg (eds.) *Tense systems in European languages*. Tübingen. 247-266.
- _____ (1998a). “The structure of Turkic”. Lars Johanson ve Éva A. Csató (eds.) *The Turkic languages*. London: Routledge. 30-66.
- _____ (1998b). “History of Turkic”. Johanson, Lars ve Csató, Éva A. (Haz.) Lars Johanson ve Éva A. Csató (eds.) *The Turkic languages*. London: Routledge. 81-125.
- _____ (2000). “Viewpoint operators in European languages.” Dahl, Östen (Eds.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin ve New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- _____ (2009). “Türk Dillerinde Odaksıl Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği”. *bilig, Sosyal Bilimler Dergisi* (Journal of Social Sciences of the Turkish World) 49: 93-100.
- Menges, Karl Heinz (1959). “Das Sojonische und Karagassische”. Jean Deny vd. (Haz.) *PhTF I*. 640-670.
- Rassadin, V. I. (1978). *Morfologija tofalarskogo jazyka v sravnitel’nom osveşçenii*. Moskva: Nauka.
- Sagaan, Nonna (2006). “The use of case forms in Tuvan spatial constructions”. Marcel Erdal ve Irina Nevskaya (eds.) *Exploring the Eastern Frontiers of Turkic*. (Turcologica 60.) Wiesbaden: Harrassowitz. 193-210.
- Sat, Ş. Ç. ve E. B. Salıımaa, (1980). *Amğı tva literaturhug dl*. Kyzyl.
- Şamina, Lyudmila A. (1987). *Vremenie polipredikativnye konstrukcii tuvinskogo jazyka*. Novosibirsk.
- Schönig, Claus (1998). “South Siberian Turkic”. Lars Johanson ve Éva A. Csató (eds.) *The Turkic languages*. London: Routledge. 403-416.

The Present Continuous Tense in Tuvan

İbrahim Ahmet Aydemir*

Abstract

In old Turkish the present tense suffix was also used to mark the present continuous tense. During the historical development of Turkish, renewals happened in the continuous tense in order to mark the focal present continuous tense. These were formed in time through the grammarization of adverb-verb suffixes and postverbs (as in the *-(X)yor* [*< adverb-verb + yori- τ*] suffix in Turkish as spoken in Turkey). Tuvan, which belongs to the northeastern branch of the Turkish language family, also includes suffixes, morphemes and compound structures used to mark the present tense. These can be divided into two main categories: focal present continuous tense markers (such as *-(X)p tur*, *-(X)p çor*, *-(X)p olur*) and general present continuous tense markers (such as *-(X)ri-Ar*, *-Adır*, *-BİŞA:n*). This study first describes in detail the continuous tense markers in Standard Tuvan. It also analyzes Altai Tuvan from the perspective of the continuous tense. In this way, the study aims to demonstrate the similarities and differences in this regard between Standard Tuvan and Altai Tuvan.

Keywords

Tuvan, continuous tense in Tuvan, general present continuous tense, focal present continuous tense, Altai Tuvan.

* Dr., Researcher, Dortmund / Almanyaya
aydemirahmet@aol.com

Настоящее время в тувинском языке

Ибрахим Ахмет Айдемир*

Аннотация

В древние времена в тюркском языке окончание переходного времени использовалось и для настоящего времени. В историческом развитии турецкого языка для выражения настоящего времени возникли обновления настоящего времени. Эти обновления возникли путем грамматизации окончаний местоимений-глаголов и пост-глаголов (Postverb) (подобно окончаниям *-(X)yor* [*<местоимение-глагол + yori-r*] в турецком языке). В относящемся к северо-восточной группе тюркской семьи языков тувинском языке имеются окончания, морфемы и сложные конструкции для выражения категории настоящего времени. Они могут быть рассмотрены по двум основным группам: указатели настоящего времени (как *-(X) p tur*, *-(X) p çor*, *-(X) p olur*) и указатели переходного настоящего времени (как *-(X) r/-ar*, *-Adlr*, *-BIŞA:n*). В статье подробно описаны указатели настоящего времени в стандартном тувинском языке. Также рассмотрен алтайский диалект тувинского языка в контексте настоящего времени. Таким образом, показаны сходства и различия между стандартным тувинским языком и алтайским диалектом тувинского языка в контексте настоящего времени.

Ключевые слова

тувинский язык, настоящее время в тувинском языке, настоящее время, переходное настоящее время, алтайский диалект тувинского языка.

* доктор, исследователь, Дортмунд / Германия
aydemirahmet@aol.com

Eleştirel Okuma Becerisinin Geliştirilmesinde Hikâye Anlatma Yönteminin Kullanımı: Öğretim Deneyi Uygulaması

Ş. Dilek Belet*

Özet

İlköğretim Türkçe dersinde eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesinde hikâye anlatma yönteminin etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Öğretim deneyi deseninin kullanıldığı çalışmada katılımcılar, tipik durum örnekleme, iç örnekleme ve ölçüt örneklemeden yararlanılarak belirlenmiştir. Uygulama süreci altı hafta devam eden araştırma verileri, klinik görüşme, uygulama sürecini yansıtan video kayıtları ve doküman incelemesi yoluyla elde edilmiş, verilerin analizinde ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışmada Türkçe dersinde hikâye anlatma yönteminin derse etkin katılıma ve eğlenerek öğrenmeye katkı sağladığı gibi öğrencilerin eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesinde de etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte araştırma sonucunda günlük yaşamı yansıtan gazete haberleri ve TV programları gibi materyalleri de kullanarak yeni araştırmalar desenleme ve eleştirel okuma sürecinin son aşaması olarak ifade edilen sosyal eylemleri gerçekleştirmeye yönelik yeni araştırmaların desenlenmesi önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türkçe dersi, eleştirel okuma, hikâye anlatma yöntemi, ilköğretim.

* Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü / Eskişehir
sdbelet@anadolu.edu.tr

Giriş

Eleştirel okuma Freire'nin eleştirel kuramı ile pedagojik uygulamalarına dayanır (Hoddy 2008: 13). Alanyazında sosyal yapılandırmacılıkla da ilişkilendirilen (Vygotsky 1990: 48-54) eleştirel okuma, 1980'li yıllarda, başarılı olmanın temel koşulunun iyi okuma olmasına karşın bunun yeterli olmadığı, uzun vadede eleştirel okuma becerisinin kazandırılmasının gerekli olduğu görüşüyle ortaya çıkmıştır (McDonald vd. 2006: 1). Eleştirel bilinçlilik, eleştirel düşünme, eleştirel pedagoji, eleştirel dil farkındalığı gibi terimlerle örtüşen ya da bir arada kullanılan eleştirel okuma, okunan metin üzerine muhakeme yapma, çıkarımlarda bulunma, olaylar ve fikirler arasındaki farkı ayırt etme, yazarın niyeti ve bakış açısını anlama yeteneğidir. Eleştirel okuryazarlığın felsefesi metinlerin tarafsız olmadığına, tüm metinlerin doğal olarak ideolojik olduğuna, yazarın bakış açısı ve düşüncelerini yansıttığı anlayışına dayanır (Hoody 2008: 13-14).

İlköğretim Türkçe dersi öğretim programında da kazandırılması öngörülen eleştirel okuryazarlığı geliştirmeye yönelik, öğretmenlerin sınıflarında kullanabilecekleri tek bir yöntem olmamasına karşın ilgili alanyazında hikâye anlatma yönteminin eleştirel okumanın kazandırılmasında etkili bir araç olduğu vurgulanmaktadır (Gaber-Katz 1999: 1). Bu yöntem, ilköğretimde öğretim programlarıyla doğrudan ilişkili olarak kullanılabilmesiyle de, eleştirel okumanın kazandırılmasında güçlü ve kullanışlı bir araç olarak tanımlanmaktadır (Tsou vd. 2006: 17-18). Hikâyelerin eleştirel okuryazarlık uygulamalarında kullanılmasının kökleri, sözel tarih geleneğinde, Freire gibi eğitimcilerin, eleştirel kuram ve eleştirel pedagojisinde, öğrenen merkezli eğitimi temel alan çağdaş dil öğretim kuramlarında bulunmaktadır. Hikâye anlatma etkinlikleriyle öğrenciler, hikâyelerdeki olay örgüsünü nasıl anlamlandıracaklarını öğrenirler. Hikâyelerdeki kahramanları tanımlamakla kalmazlar, kendi kahramanlarını da yaratırlar. Bu süreçte düşünme becerilerini daha yüksek düzeyde kullanır duruma gelirler. Hikâye anlatma becerileri geliştikçe öğrenmelerinin bilişsel olarak daha fazla farkında olur ve sosyal etkileşimlerle yeni bilgileri yapılandırma da bu bilgilerini kullanırlar (Palmer vd. 2001: 199-204).

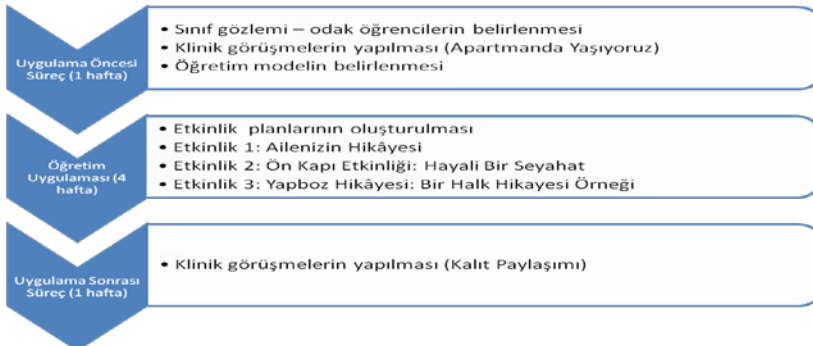
Günümüz dünyasının çoklu uyarıcıları göz önüne alındığında bireylere verilen iletileri, iletinin sunulduğu biçimin ötesinde, eleştirel bir bakış açısıyla ve önyargılardan uzak değerlendirmenin gerekliliği eleştirel okuma becerisinin kazandırılmasına duyulan gereksinimi ortaya koymaktadır. Alanyazında eleştirel okumaya duyulan bu gereksinime karşın yapılan araştırmaların ağırlıklı olarak var olan durumu belirlemeye yönelik çalışmalar olduğu, oysa öğrencilerin eleştirel okuma becerisini geliştirmeye yönelik araştırmalara da gereksinim duyulduğu vurgulanmaktadır (Sadioğlu vd. 2008: 821). Bu gereksinimi karşı-

lamak için Türkçe derslerinde hikâyelerin çözümlenmesi, bu süreçte öğrencilerin kendi fikirlerini ortaya koymaları; sınıf tartışmaları yoluyla metinlere eleştirel bir gözle bakılmasının sağlanabileceği ve hikâye anlatma yönteminin de bir araç olabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, Türkçe dersinde ilköğretim öğrencilerinin eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesinde hikâye anlatma yönteminin etkisini belirlemektir. Bu amaca bağlı olarak çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır: Türkçe dersinde hikâye anlatma yöntemi nasıl kullanılır? Hikâye anlatma yönteminin öğrencilerin eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesine etkisi nedir?

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma nitel araştırma yöntemleri içinde yer alan öğretim deneyi modeliyle gerçekleştirilmiştir. Piaget'in klinik görüşmesinden türetilen öğretim deneyi, sınıf içinde yeni bir uygulamaya bağlı olarak öğrencilerin bilişsel yapılarındaki değişimin hangi teknikten ya da uygulamadan kaynaklandığının analiz edilmesine ve sınıf ortamında öğrencilerin grup içindeki performanslarını belirlemeye dayalı bir modeldir (Engelhardt vd. 2008: 1-3). Bu çalışmada kullanılan model, eleştirel okumanın geliştirilmesinde hikâye anlatma yönteminin kullanılmasına dayanır. Araştırma modelinin ikinci ögesi öğretimdir. Araştırmanın öğretim boyutunda hikâye anlatma yöntemi uygulamasına dayalı sınıf içi etkinliklerin tümü, öğrencilerin eleştirel okumaya dönük bilgi yapılarındaki değişimi belirlemek için video aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Öğretim deneyinin üçüncü ögesi derinlemesine görüşmelerdir. Bu ögeye yönelik olarak da araştırmanın uygulama sürecinin başında ve sonunda klinik görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın deseni ve problemi doğrultusunda, 26 Nisan 2010-14 Haziran 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilen araştırma süreci şöyledir:

Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmanın katılımcılarının belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örneklemesinden yararlanılmıştır. Araştırma Eskişehir il merkezinde bulunan bir ilköğretim okulunun 5-A sınıfında, tüm sınıf boyutunda gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilköğretim beşinci sınıfta gerçekleştirilmesinin nedeni eleştirel okuma becerisinin kazandırılmasında bu yaş döneminin uygun olmasıdır. Ancak görüşme ve doküman incelemesi ile verilerin toplanmasında iç örneklemeden yararlanılmıştır. Bu amaçla araştırma için önemli olabilecek verilerin seçimi yoluna gidilmiştir. İç örnekleme belirlemede ise ölçüt örneklemeden yararlanılmıştır. Ölçüt örneklemede önceden hazırlanmış bir dizi ölçüt kullanılabileceği gibi ölçütler araştırmacı tarafından da geliştirilebilir (Yıldırım vd. 2005: 112). Bu araştırmada araştırmacı tarafından belirlenen temel ölçüt, öğrencilerin eleştirel okuma düzeylerinin orta ve ortanın altında olmasıdır. Bu doğrultuda uygulama tüm sınıfta yapılmış, sınıf tartışmalarına tüm öğrenciler katılmış, ancak görüşmeler sadece odak olarak belirlenen 6 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Başka bir deyişle araştırmanın sınıf tartışmalarına dayalı verileri tüm sınıftan toplanırken diğer verileri uygulama süreci başlamadan önce sınıf gözlemi yoluyla düşük eleştirel okuma becerisine sahip oldukları belirlenen odak öğrencilerden toplanmıştır. Odak öğrenciler, verilerin toplanması aşamasında açıklanan alanyazında eleştirel okuma becerisi olarak tanımlanan maddeleri sınıf gözlemi süresince gösterme-göstermeme durumuna göre belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanmasına yönelik öncelikle alanyazın taraması sonucunda öğrencilere eleştirel okuma becerilerini kazandırmaya yönelik sorular ve bu soruların bir metni okurken alışkanlık haline getirilerek sorulmasına yönelik stratejiler belirlenmiştir. Bu süreçte alanda eleştirel okumaya dönük yerli ve yabancı kaynaklarda belirtilen eleştirel okuma göstergesi olarak ifade edilen maddeler toplanmış, alan uzmanlarının görüşlerine sunulmuş, sınıf tartışmalarına, dokümanlara ve klinik görüşmelere ışık tutacak eleştirel okumayı açıklayan beceriler tanımlanmıştır. Bu doğrultuda öğrencilerde gözlemlenecek eleştirel okumayı kazandırmaya yönelik beceriler, stratejiler ve bir metni eleştirel okuma durumunu belirlemeye yönelik sorular aşağıdaki biçimde belirlenmiştir:

Beceri Strateji Eleştirel okurun metinle ilgili soracağı sorular

İletiyi bulma / Yansıyan ve yansıtılma belirleme	<ul style="list-style-type: none"> • Kaynağı göz önünde bulundurur. • Ne söylendiğine dikkat eder. • Varsayımları ve çıkarımları görür. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bu ne tür bir yayındır? • Yazar kime yönelik olarak yazıyor? • Bu metin ne anlatmaktadır? • Metnin mesajı nedir? • Yazar neye inanmamı ya da hangi konuda düşüncesini paylaşmamı istiyor? • Yazar, neyin doğru olduğunu varsayımıştır? Bu varsayımlardan herhangi biri ifade edilmiş mi, edilmemiş mi? • Belli bir ifade, kastedilen anlamı için bağlama dayanıyor mu? Yazar, neyi ima ediyor?
İletiyi açma ve geliştirme yollarının tanıma	<ul style="list-style-type: none"> • Yer, zaman, kişiler, neden sonuç ilişkileri belirlenir. • Olay örgüsü görülür. • Olay örgüsü irdelenir. 	<ul style="list-style-type: none"> • Yazar, gerçekten de söylediğini düşündüğüm şeyi söyledi mi? • Hikâyenin olay örgüsünde boşluklar var mı? • Yazarın ifadelerinde tutarsızlık var mı? • Bu çelişkiyi nasıl bulabiliriz?
Karşılaştırma-kantı gösterme	<ul style="list-style-type: none"> • Niyeti, tutumu, tavrı ve önyargıları fark eder. • Düşünceleri tartışır. • Konuya ilişkin görüşlerini ifade ederken kanıt gösterir. • Metinde ifade edilen görüşleri destekleyen ve desteklemeyen görüşlerini açıklarken nedenlerini ortaya koyar. 	<ul style="list-style-type: none"> • Yazar, neden bunu yazıyor? Gerekçesi, amacı ne? • Yazarın tutumu, tavrı, önyargıları nedir? • Yazar, söylediği şeyi mi demek istiyor? Ya da söylemek istediği şeyi, dolaylı bir biçimde mizah, hiciv, ironi, ya da alay yoluyla mı ifade ediyor? • Yazarın kelimeleri, olduğu gibi mi alınmış? Ya da kullandığı kelimeler, argo, deyim ya da mecaz mı? • Yazarın hangi ifadeleri gerçekleri yansıtıyor? Hangileri fikirlerini yansıtıyor? • Yazar, duygusal olarak mı yazıyor? Duygusallığı kullanıyor mu? Korkularının etkisinde mi? • Yazarın görüşlerine katıldığını ve katılmadığını yönler nelerdir? Neden? • Yazar, ifadelerinden hangisini destekliyor? Hangilerini desteklememiş görünüyor? • Yazar, hangi sonuçları çıkarıyor? Yazarın çıkardığı sonuçlardan hangisi doğrulanıyor, hangileri doğrulanmıyor?
Değerlendirme	<ul style="list-style-type: none"> • Metnin ne kadar tutarlı olduğunu nedenleriyle açıklar. • Metni yeniden yazmak istese neleri değiştireceğini nedenleriyle açıklar. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bu metin ne kadar iyiydi? Neden? • Bu metni yeniden yazsaydınız neleri değiştirirdiniz? Neden? • Metin hangi konularda ilgimi çekti? Neden?
Diğer metinlerle ve günlük yaşamla karşılaştırma	<ul style="list-style-type: none"> • Metinde söz edilen konuların günlük yaşamla ilişkisini kurar. • Metnin daha önce okuduğu metinlerle ilişkisini kurar. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bu parçayı okumadan önceki halime göre neler kazandım? • Bu metinde anlatılanların günlük yaşamımla ilişkisi nedir? • Bu metinde sözü edilenlerle okuduğum diğer metinlerin ilişkisi nedir?

Eleştirel okuma becerilerini kazandırmaya yönelik sorular belirlendikten sonra, eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesi amacıyla kullanılacak hikâyeye anlatma yöntemini uygulamaya yönelik etkinlikler belirlenmiştir. Bu aşamada alanyazın taraması doğrultusunda üç temel etkinlik oluşturulmuştur. Etkinliklerden ilki; “Ailenizin Hikâyesi” etkinliğidir. Bu etkinlikte bireysel olarak öğrencilerden ailelerinin (büyükanne, büyükbaba ya da kendi anne ve babalarının) geçmiş yaşamlarına ilişkin (kent yaşamı, ulaşım, çocukluk yılları gibi) olayları önce dinlemeleri ve dinlediklerini bir hikâyeye biçimine dönüştürerek yazmaları istenmiştir. Öğrenciler destekleyici resimler de getirerek hikâyelerini sınıfta anlatmışlardır. İkinci etkinlik “Ön Kapı (Hayali Bir Seyahat)” etkinliğidir. Bu etkinlikte öğrenciler sınıfta birer çift olarak çalışmışlardır. Öncelikle öğrencilere araştırmacı tarafından oluşturulan yarım bırakılmış “Teneke Kutu” hikâyesi anlatılmıştır. Bu etkinlikte, birlikte çalışan öğrencilerden biri evin içinde saklanmış olan teneke kutudaki hazineyi, evin içini, kutunun saklı olduğu yeri ve o kutuyu getirmenin neden önemli olduğunu anlatan bir hikâyeye oluşturmuş ve hikâyeyi sınıfla paylaşmıştır. Üçüncü etkinlik ise “Yapboz Hikâyesi”dir (Halk Hikâyesi Örneği). Bu etkinlikte araştırmacı Çökertme Türküsü’nün hikâyesini öğrenci düzeyine göre yeniden yazmıştır. Sınıftaki öğrenciler üçer kişiden oluşan yedi gruba, hikâyeye de grup sayısına göre parçalara ayrılmıştır. Gruplar kendilerine verilen parçaları yeniden yazarak sınıfın yeni hikâyesini oluşturmuş ve anlatmışlardır. Yapılan üç etkinlik sonunda sınıf tartışmaları yoluyla öğrencilerin metinleri sorgulamaları sağlanmıştır. Araştırma için oluşturulan etkinlik planlarındaki hikâyeye anlatma yönteminin örnekleri <http://www.storyarts.org/lessonplans/lessonideas/index.html> adresinden yararlanılarak hazırlanmıştır (Erişim tarihi: 08.04.2010).

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları; video kayıtları, klinik görüşme ve doküman incelemesidir:

Video kayıtları: Türkçe dersinde eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesine yönelik hikâyeye anlatma yönteminin kullanımına dayalı öğretim etkinlikleri her derste video aracılığıyla kaydedilmiştir. Bu kayıtlarla derslerde sınıf içi etkileşimin, tartışmaların ve öğretim sürecinde gerçekleştiren etkinliklerin daha sonra gözlenmesi ile araştırma verilerinin oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Uygulama sürecinde her etkinliğin bitiminde video kayıtlarının genel dökümleri yoluyla makro analizleri yapılmıştır. Mikro analizler ise araştırmadan elde edilen diğer verilerle bir arada ele alınmış ve uygulama sürecinin sonunda gerçekleştirilmiştir.

Klinik görüşme: İlköğretimden yükseköğretime kadar kullanılan klinik görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme formatında olmakla birlikte, bağlamın, çeşitli görevlerin ve soruların önceden planlandığı, öğrencilerin düşüncelerinin derinlemesine incelenmeye çalışıldığı ve katılımcılarla etkileşime girilen bir görüşme türüdür (Engelhardt vd. 2003: 1). Klinik görüşmeler, problem çözme yoluyla bireylerin davranışlarını gözlemlemeyle, gözlemlerden yola çıkarak öğrencilerin olası problemleri anlamalarını, bilgi yapılarını, bilişsel süreçlerini ve bu süreçte meydana gelen duyuşsal değişiklikler hakkında sonuç çıkarmaya yönelik olarak gerçekleştirilir (Goldin 1998: 40-62). Bu çalışmada eleştirel okuma düzeylerini belirlemeyle, öğrencilerin okuma sırasındaki bilgi yapılarını ve bilişsel süreçlerini daha derinlemesine ortaya çıkarmak amacıyla klinik görüşme kullanılmıştır. Bu süreçte odak öğrencilere uygulama sürecinin başında “Apartmanda Yaşıyoruz” uygulama sonunda ise “Kalıt Paylaşımı” adlı metin verilmiştir. Eleştirel okumaya yönelik belirlenen soruların yanı sıra öğrencilere “Neden öyle düşündün?” “Nasıl bu kanıya vardın?”, “Peki, farklı biçimde düşünebilir miydin?” gibi sorular sorularak ve öğrencilerle etkileşime girilerek eleştirel okumaya dönük hangi stratejileri kullandıklarına ve süreçteki bilişsel durumlarına ilişkin derinlemesine bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Odak öğrencilerle ses kayıt cihazı kullanılarak gerçekleştirilen klinik görüşmeler yaklaşık 25-35 dakika sürmüştür.

Doküman incelemesi: Öğrencilerin Türkçe dersinde ürettikleri hikâyeler ürün dosyalarında toplanmış ve bu dosyalar veri setinin bir parçası olarak kullanılmıştır.

Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Araştırma verilerinin çözümlemesinde betimsel çözümlemeden yararlanılmıştır. Verilerin çözümlemesi sürecinde gerçekleştirilen işlemlerin sırası şöyledir (Yıldırım ve Şimşek 2005: 224):

- *Verilerin dökümü:* Veri döküm formlarına video kayıtlarından elde edilen verilerin dökümü yapılmış ve her bir satıra numara verilerek araştırmacı yorumu bölümüne ilgili yorumlar yazılmıştır. Ses kayıtlarının dökümleri de aynı biçimde görüşme formlarına yazılmıştır. Bu sürecin sonunda tüm dökümler bir uzmana verilerek veri dökümünün doğruluğu sağlanmıştır.
- *Kodlama anahtarının oluşturulması ve verilerin kodlanması:* Bu aşamada, elde edilen tüm verilerin okunmasına, düzenlenmesine ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilmesine çalışılmıştır. Böylece araştırma veri-

lerinin hangi temalar altında toplanacağı belirlenmiştir. Araştırmada video kayıtlarından ve klinik görüşmelerden elde edilen veriler, araştırmacı ve bir alan uzmanı tarafından ayrı ayrı kodlanmış ve oluşturulan temalarda görüş birliği sağlanmıştır.

- *Kodlamaların karşılaştırılması ve güvenilirlik:* Kodlama süreci araştırmacı ve alan uzmanı tarafından birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleştirildikten sonra araştırmacı ve alan uzmanı bir araya gelerek yapmış oldukları analizleri karşılaştırmış, görüş birliği ve görüş ayrılığı olan maddeler belirlenmiştir. Ayrıca, nitel araştırmaların geçerlik ve güvenilirliğini artırmaya yönelik yapılabilecek farklı uygulamalardan biri de veri çeşitlemesidir (Denzin ve Lincoln, 2005: 832). Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla farklı veri toplama araçları (video kayıtları, doküman incelemesi ve klinik görüşme) kullanılmıştır. Ayrıca verilerin çözümlenmesi araştırmacı ve iki alan uzmanıyla birlikte yapılarak veriler başka araştırmacıların denetimine sunulmuştur.
- *Bulguların tanımlanması ve yorumlanması:* Bu aşama tüm verilerin araştırma soruları doğrultusunda ele alınarak belirlendiği, bulguların aktarıldığı, açıklandığı ve anlamlandırıldığı aşamadır. Araştırmanın bulguları doğrudan alıntılarla sunulmuş ve farklı araştırma bulgularıyla ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorumları

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular “Türkçe dersinde hikâye anlatma yönteminin kullanılmasına ilişkin bulgular” ve “Türkçe dersinde eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesinde hikâye anlatma yönteminin etkisine ilişkin bulgular” olmak üzere iki ana temada toplanmış ve sunulmuştur.

Türkçe Dersinde Hikâye Anlatma Yönteminin Kullanılmasına İlişkin Bulgular

“Türkçe dersinde hikâye anlatma yöntemi nasıl kullanılır?” sorusunun yanıtı, uygulama süreci öncesinde hazırlanan ders planları ve sınıf uygulamaları sırasındaki video kayıtlarının analiziyle elde edilen bulgular temel alınarak sunulmuştur. Araştırmanın ilk sorusu kapsamında Türkçe dersinde gerçekleştirilen üç hikâye anlatma etkinliğinin tamamı yerine, uygulama sürecini temsili olarak yansıtan “Ailenizin Hikâyesi” etkinliğine yönelik bulgular verilmiştir. Ayrıca, uygulamanın gerçekçi bir biçimde yansıtılabilmesi için sınıf içi etkileşimlerden alıntılar yapılmıştır. Araştırmada gözlem sürecinin tamamlanması, ilk klinik görüşmelerin gerçekleştirilmesi ve

etkinlik planlarının oluşturulması aşamalarının tamamlanmasından sonra 03.05.2010 tarihinde uygulama süreci “Ailenizin Hikâyesi” etkinliğiyle başlamış, birinci etkinlik 10.05.2010 tarihine kadar toplam sekiz ders saati sürmüştür. Sürecin işleyişine ilişkin bulgular; öğretim süreci, öğrencilerin yazdıkları hikâye örnekleri ve hikâyelerin sunumları sonrasında gerçekleştirilen sınıf tartışmalarına dayalı olarak aşağıda açıklanmıştır.

Etkinlik planı doğrultusunda öncelikle öğrencilere, ailelerinin geçmişteki yaşamlarıyla ilgili bir hikâyeyi dinlemeleri, daha sonra bu hikâyeyi yazmaları ve bu hikâyeyle ilgili resimlerle birlikte sınıfa getirmeleri istenmiştir. Öncelikle öğrencilerin yazdıkları hikâyelerin konuları, kahramanları yer ve zamanın neler olduğu konularında konuşularak öğrencilerin hikâyelere ilişkin ön bilgileri harekete geçirilmiştir. Bu süreçte yapılan konuşmaların bir kısmı aşağıda verilmiştir:

Öğretmen: Evet çocuklar yazdığımız hikâyelerde neler var biraz açıkla mısınız?

Berke: Babamın geçmişte, işte mahallelerinde nasıl iletişim kurduklarını anlattım. Haberleşirken yaşadıkları sıkıntıları belirttim.

Öğretmen: Konuştun mu bunun için büyüklerinle?

Berke: Evet. Hafta sonu babamla konuştuk. Onun anlattıklarını buraya not aldım. Buraya da hikâyesini yazdım. (Bu sırada bloknot biçiminde bir defteri gösterdi)...

Öğretmen: Peki başka neler var hikâyelerinizde, kişileri var mı? Hikâyesinde kişileri olmayan var mı?

Sınıf: Kişilerimiz var öğretmenim. Olaylar onların başından geçiyor.

Ceren: Benim hikâyemde anne babamın çocukluğunda boş zamanlarında neler yaptıklarıyla ilgili. Gaye'nin hikâyesi anne babasının evlenmeleriyle ilgiliydi. Yani bir olay ya da durum var.

Elif: Olayın geçtiği yer var.

Afra: Zaman var.

Berkay: 5N 1K var, kısaca değil mi?

İrem: Ana fikir var.

Hikâyelerin temel öğeleri üzerine gerçekleştirilen konuşmalar sırasında, öğrenciler hikâyelerinden yola çıkarak, ana ve yardımcı karakterlerin kimler olduğunu, bu karakterlerin hikâyelerindeki işlevlerini, hikâyelerin konularının günlük yaşamdan olabileceğini, hikâyelerin birden fazla yerde geçebileceğini, hikâye ve roman arasındaki farklılıkları, zamanın bir hikâyede neden önemli olduğu konularında görüşlerini belirtmişlerdir. Bu süreç tamamlandıktan sonra öğretmenin sınıfa getirdiği hikâye ile görsel okuma, dinleme ve

okuma etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Bu etkinlikler sırasında öğrencilerin, hikâyelerin öğelerine ilişkin bilgilerini pekiştirmelerinin yanı sıra, eleştirel okuma sürecinin parçası olan stratejilerin neler olduğu ve nasıl kullanılacağı konusunda bilgiler verilmiş ve süreç buna göre yürütülmüştür. Etkinliklerin tümü öğrencilerin gerçekleştirdikleri hikâye anlatma etkinliklerinde de yer aldığı için öğrenci etkinlikleri temel alınarak aşağıda açıklanmıştır. Bu aşamadan sonra öğrenciler hikâyelerini sınıfta anlatmaya başlamış ve hikâyelerle ilgili sınıf tartışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte yapılan konuşmaların bir kısmı, öğrenci hikâyelerinden örnekler ve hikâyeler hakkında gerçekleştirilen sınıf tartışmaları aşağıda verilmiştir:

Sınıfta ilk olarak Gaye hikâyesini anlatır. Gaye hikâyesine başlamadan önce arkadaşlarına sınıfa getirdiği resimleri gösterir.

Öğretmen: Gayenin hikâyesinin konusu hakkında tahminlerde bulunabilir misiniz?

İrem: Annesiyle babasının nasıl evlendikleri ile ilgili.

Berke: Düğün.

Öğretmen: Annesiyle babası olduğunu resme bakarak mı anladınız? Yoksa önceki bilgilerinize bakarak mı?

Sınıf: İkisi de.

Öğretmen: Açıklar mısınız bana? Peki resimlerde neler görüyorsunuz?

Ömer : Evlenen kişiler var.

Ceren: Evlilik fotoğrafı bu. Annesiyle babasının düğünden önceki ya da sonraki fotoğrafları.

Öğretmen: Nereden anlıyoruz.

Ceren: Kıyafetlerine bakıyorum. Gelinlik ve damatlık var üzerlerinde. Evde olduklarına göre ve saçları yapılmış gelin kuaföre gitmiş o yüzden ya düğünden önce ya düğünden sonra diyorum.

Görsel okuma etkinliği sonrasında Gaye hikâyesini anlatır (07.05.2010).

Afra: benim hikâyemin adı "Şimdiki Gençler". Ben hikâyemi babaannem anlatıyormuş gibi anlatacağım... Şimdiki gençler çok şanslı. Bizim zamanımızda nerede öyle internet minternet. Biz zamanımızı ip atlayarak saklambaç oynayarak geçirdik. Oysa siz... Oynamak deyince aklıma oyuncaklarım geldi. Küçükken bir bez bebeğim vardı. Bebeğimi kendim uğraşarak yapmıştım. Bebeğimle oynuyor bebeğimle yatıyordum. Ona bir şey olacak diye çok korkuyordum. Oysa sizin şimdi çok farklı oyuncaklarınız var. Benim birde ağabeyim vardı. Oda arkadaşlarıyla misket oynuyordu. Benden bir şey yapmamı istediğinde hemen yapardım. Oysa siz bizim sözümüzü dinlemiyorsunuz. Yani demek istediğim sizin zamanınızla bizim zamanımız çok farklı. Sahip olduğunuz her şeyin kıymetini bilin.

Afra'nın hikâyesi tamamlandıktan sonra kişileri, konusu, yer ve zaman öğeleri üzerine konuşulur. Hikâyesine ilişkin sınıfta gerçekleştirilen konuşmalar ve sorgulamaların bir kısmı aşağıda verilmiştir (10.05.2010):

Öğretmen: Afra'nın hikâyesinde kızların ve erkeklerin oynadığı oyunlar arasında farklılıklar var mı?

Çağla: Evet babaannesi bezden bebek yapıp oynamış kardeşi ise misket oynamış. Elif: Eskiden kızlar ip atlarmış denir, ama Afra'nın hikâyesinde kızlar ve erkekler athıyorlar. Mesela Seray dedi ya babası teneke araba ile oynamış, kızlar eskiden arabalarla oynamazmış. (...)

Öğretmen: Peki siz kızların ve erkeklerin oyunlarının ayrı olmasını nasıl buluyorsunuz?

Barış: Bence herkes birlikte oyun oynayabilir.

Ömer: Örneğin Amerika da erkekler Amerikan futbolu oynuyorlar ama kızlar onu oynayamayabilir.

Öğretmen: Peki Ömer'le aynı fikirde olanlar ve olmayanlar fikirlerini nedenleriyle açıklasınlar

Berke: Ben Ömer'le aynı fikirdeyim. Çünkü bu oyunda gelen geçen birbirine dirsek atıyor üstüne çıkıyor. Orda bir kız zarar görür. Erkeklerin tırnağı kopsa bir şey olmaz. Ama kızların olsa telaşa kapılıyorlar. (...)

Çağla: Ben Ömer'in görüşüne katılmıyorum. Kızlar futbol oynayabilir. Biz de oynarken erkekler gibi birbirimize vurmaktan oynarız. İlla birbirimize vurarak oynamamız gerekmiyor.

Hikâyelere ilişkin sorgulamalar tamamlandıktan ve günlük yaşamla eleştirel okuma arasında ilişki kurulduktan sonra yazma etkinliğine geçilmiştir. Öğretmen rehberliğinde gruplar hikâyelerini yazmışlardır. Yazma sürecinin aşamaları tamamlandıktan sonra bu hikâyeler üzerinden yeni sorgulamalar gerçekleştirilmiştir.

Yapılan ilk etkinlik sonunda öğrencilerin hikâye öğelerini ön bilgilerini de kullanarak belirledikleri ve kendi hikâyelerinde kullandıkları (örn: Afra'nın hikâyesi: *kişi, yer, zaman, olay*) görülmektedir. Türkçe dersinin öğrenme öğretme sürecinde hikâye anlatma yönteminin etkili biçimde kullanıldığı ve bu süreçte öğrencilerin sınıf içi etkileşimlerinin artarak derse daha etkin katılım gösterdikleri söylenebilir. Ayrıca hikâye anlatma yöntemiyle gerçekleştirilen Türkçe dersinde, ilk etkinlikten başlayarak öğrencilerin sınıf tartışmalarında eleştirel okumaya dönük stratejileri kullanmaya başladıkları, konuşmaları dinlerken not aldıkları, başkalarının görüşlerine katılıp katılmadıklarını, katılma ve katılmama nedenlerini açıkladıkları dikkat çekmektedir (örn: *Ben Ömer'in görüşüne katılmıyorum*). Tüm bunlara ek olarak öğrencilerin günlük

yaşama ilişkilendirmelerde buldukları (örn: *Örneğin Amerika da erkekler Amerikan futbolu oynuyorlar ama kızlar onu oynayamayabilir.*), görüşlerini açıklarken kanıtlar göstermeye özen gösterdikleri ve farklı görüşler karşısında kimi zamanlarda ikna olduklarını ifade ettikleri de görülmektedir.

Türkçe Dersinde Eleştirel Okuma Becerisinin Geliştirilmesinde Hikâye Anlatma Yönteminin Etkisine İlişkin Bulgular

Türkçe dersinde eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesinde hikâye anlatma yönteminin etkisine ilişkin bulgular teması “uygulama öncesine yönelik bulgular” ve “uygulama sürecine ilişkin bulgular” olmak üzere iki alt temada toplanmıştır.

Uygulama Öncesine Yönelik Bulgular

Araştırmacı 03.05.2010 tarihinde uygulamaya başlamadan önce klinik görüşmeler ve sınıf gözlemleri yoluyla öğrencilerin eleştirel okuma becerilerini ve eleştirel okumaya dönük stratejileri kullanıp kullanmadıklarını belirlemeye çalışmıştır. Bu sürece yönelik gerçekleştirilen konuşmaların bir kısmı eleştirel okuma becerileri temel alınarak şöyle ifade edilebilir:

İletiyi bulma, yansıyan ve yansıtılanı belirleme

Öğretmen: Parçada neler anlatılmak isteniyor genel hatlarıyla?

Afra: Parçada bize, biz bir toplumun apartmanda yaşıyoruz mesela. Orada herkesi rahatsızlık etmeyecek şekilde yaşamamız gerekiyor. Kimsenin rahatını bozmaya-cağız. Kimsenin rahatını bozmamamız gerektiğinden söz ediyor. Kimseye rahatsızlık hissettirmemeliyiz. Herkese şey, nasıl diyeyim yani, herkes rahat bir biçimde yaşamalı. Bir toplumda yaşıyorsak, herkes kurallarına göre davranmalı, herkese saygı duymalı, onların kararlarına saygı duymalı, hoşgörülü olmalı böyle yani.

Öğretmen: Parça yazarın kişisel görüşlerine mi dayalı yoksa gerçek bir olaya mı?

Elif: Her ikisi de var.

Öğretmen: Nerelerde kendi görüşleri, nerelerde gerçekler var? Neden bunu düşündün?

Elif: Aile yani içinde konuşuyorlar, o gerçek olabilir. Yani azıcık kendi görüşünü katmış.

Öğretmen: Nerelerde katmış mesela bana örnek verir misin?

Elif: Şu plan yapıyorlar ya ilerde, orada katmış.

Öğretmen: Ders verme gerçek bir olay mıdır sence?

Elif: Gerçektir. Çünkü bizim orada olduğu için yani gerçektir.

Öğretmen: Peki, şöyle diyelim bu sence günlük yaşamda karşılaşılabileceğimiz bir şey olduğu için sanırım sen gerçek olduğunu düşünüyorsun? Yani benzer olaylar günlük yaşamımızda oluyor, o yüzden gerçektir diye mi düşünüyorsun.

Elif: Evet.

Öğretmen: Peki sence bu bir belgeye, bir kanıtla şurada bir anıdır vesaire bir açıklama var mı?

Elif: Bu konuda bir fikrim yok...

Uygulama öncesi gözlemlerde ve klinik görüşmelerde iletiyi bulma, yansıyanı ve yansıtılanı belirleme becerisine dönük olarak gerek odak öğrencilerin, gerekse sınıftaki diğer öğrencilerin büyük kısmının metinde anlatılanları anladığı, ancak metinde geçen olayların gerçek mi yoksa kurmaca mı olduğu konusunda çok fazla fikir yürütemedikleri görülmektedir. Bir başka bulgu ise bu yapıyı anlamaya dönük stratejileri kullanamamalarıdır. Diğer bir bulgu ise öğrencilerin bir bölümünün metnin mesajını fark edebildikleri yönündedir.

İletiyi açma

Öğretmen: Elif bu parça sence ne anlatmakta bize, ne anlatıyor?

Ezgi: Bu parçada bir ders veriliyor. Yani yanlışlarını kendi yüzlerine vuruyorlar. Mesela burada komşuları çok gürültü olduğu için rahatsız oluyorlar ve bunları komşularına söyleyemiyorlar, aynısını kendisi yapıyor. Komşusu rahatsız olup söylüyor; ama onlar söyleyemiyor. O yüzden yüzlerine vuruyorlar.

Öğretmen: Peki. Ne anlatmaya çalışıyor parça bize, ne demek istiyor sence? Yani neden bahsediyor kısaca?

Ezgi: Hatalarını fark etmedikleri için yani düşünmüyorlar, düşünmeden hareket ediyorlar, kendileri hatalarını fark etmiyor diğerlerinin aynı hatayı yaptıklarını görebiliyorlar ama bizde bu hatayı yaptık diye düşünmüyorlar.

Metinde odak öğrencilerin, boşlukları ve tutarsızlıkları tam olarak fark edemedikleri ya da yazarın bakış açısını genel olarak kabul ettikleri söylenebilir. Yine bu beceriye yönelik olarak öğrencilerin bir strateji kullanmadıkları da araştırmanın bir diğer bulgusudur.

Karşılaştırma-Kant gösterme

Barış: Burada hani Suna Hanım ona diyor ki, apartmanda yaşadığımızı onlara öğret diyor, ama Münevver Hanım da onu dinlemiyor. Konuşmakla pek fazla bir şey olmuyor, ama ders vererek daha iyi akılda daha iyi kalıyor.

Öğretmen: Sence annenler doğru mu davranıyorlar?

Barış: Bence doğru davranıyorlar, çünkü mesela kardeşim komşuların yerine koysa mesela... Onu çocuklar ona rahatsızlık verse kardeşim hoş olmayacağını biliyor sonra... Doğru yapıyor o yüzden. Aslında şey iyi bir fikir, herkesin ders alabileceği bir fikir ama öyle...

Öğretmen: Peki, o zaman yaptıklarını yazarın ön bölümde anlattıklarıyla arka bölümde anlattıkları arasında daha doğrusu sorun olarak ifade ettiği şeyle buldu-ğu çözüm arasında çelişkili bir durum var mı sence?

Elif: Yok. Doğru şeye ulaşıyorlar sonuçta yani.

Öğretmen: Peki o zaman sence yazar bizim neye inanmamızı istiyor?

Elif: Kendimiz kadar çevremizdekileri de düşünmememizi, yani bencil davranmamamızı...

Öğretmen: Peki verdiği örnekle ilgili ne düşünmemizi istiyor?

Elif: Güzel düşünmüş gayet iyi yani.

Öğretmen: Yani neyi güzel düşünmüş, ders vermeyi mi güzel düşünmüş. Peki ders vermek sence yani yazar bu konuda seni ikna etti mi? Yani bir sorunla karşılaştığımızda aynı şekilde cevap vermemize ikna etti mi?

Elif: Etti. Bir daha böyle yanlış bir şey yapmayacaklar

Öğretmen: Peki, yanlış bir davranışa yanlış bir davranışla karşılık verdiklerini düşünmüyor musun?

Elif: Ya düşünüyordum da yani en başta Münevver Hanımlardan sorun çıkıyor bunlarda bir ceza vermek için yani mecbur kaldılar.

Öğretmen: Parçada okuduklarıyla ilgili aklında çelişkili olan bir şey var mı?

Elif: Ya mesela kadının burada bağırması gerekirdi.

Öğretmen: Nerden anladın yazarın bunu anlattığını, nelere bakarak karar verdin?

Gaye: Burada şey çocuklar evde oyun oynuyorlar. Gürültüden böyle kadın rahatsız olmayabilir ama alt komşuları rahatsız oluyor.

Eleştirel okumanın karşılaştırma ve kanıt gösterme becerisine yönelik olarak odak öğrencilerin büyük bir kısmının, yazarın görüşlerini sorgulamadığı ve kendi görüşlerine ilişkin kanıt göstermedikleri, sadece bir öğrencinin metindeki ifadeleri kanıt olarak sunduğu görülmektedir.

Değerlendirme

Öğretmen: Peki sen olsaydın, bu parçayı nasıl yazmak isterdin? Sen olsaydın nasıl yazardın?

Ezgi: Ben olsaydım yine ders verirdim farklı bir ders verirdim.

Öğretmen: Nasıl bir ders verirdin?

Ezgi: Yine aynısını yapardım ama bayağı uyarırdım yani...

Öğretmen: Bu metinle, bu metni diğer okuduğun parçalarla karşılaştırdığında bu metin daha iyi bir metin miydi? Yoksa şu metin daha benim için daha iyi diyebileceğin şeyler var mı?

Şeyma: Bu metin iyiydi. Diğerleri çünkü hani böyle nasıl diyeyim burada ders veriyor bir şey anlatıyor bize, diğerleri böyle hayal dünyasından olabilir. Diğer

okuduklarım yani hayal dünyasındandı. Bu ders verdiği için yani günlük yaşamımızla, gerçeklerle ilgili olduğu için bu daha güzel.

Eleştirel okumanın değerlendirme boyutunda öğrencilerin metinleri değerlendirdikleri, ancak bu değerlendirmeyi eleştirel okuma stratejilerini kullanmadan gerçekleştirdikleri söylenebilir. Ayrıca öğrencilerin metinleri değerlendirirken farklı bakış açıları ortaya koyamadıkları da uygulama öncesine yönelik bir bulgudur.

Günlük yaşamla ve diğer metinlerle ilişkilendirme

Öğretmene: Parçada okuduğun şeyler senin günlük yaşamınla ya da diğer okuduğun parçalarla uygun şeyler mi? Hatalı bir davranışa karşılık hak ediyorlarsa aynı şekilde davranılabilir gibi benzer parçalar okudun mu?

Şeyma: Evet, ama tam olarak hatırlamıyorum da yani gene böyle ders verici hikâyeler okudum.

Odak öğrencilerle yapılan görüşmelerde öğrencilerin tümünün parçayı günlük yaşamla ilişkilendirdiği, birinin ise okuduğu başka metinlerle ilişkilendirdiği görülmektedir.

Uygulama süreci öncesinde gerçekleştirilen klinik görüşmelerden elde edilen bulgulara göre öğrencilerin metinde anlatılanı buldukları, metnin vermek istediği mesajı genel olarak aldıkları, ancak metindeki görüşlerin gerçek mi yoksa hayal ürünü mü olduğunu belirleyemedikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca öğrencilerin uygulama süreci öncesinde metindeki çelişkili tarafları ortaya koyamadıkları, görüşlerini destekleyen kanıtları kısmen bulabildikleri, metni günlük yaşamlarıyla ilişkilendirdikleri, ancak okudukları diğer metinlerle tam olarak ilişkilendiremedikleri ve eleştirel okumaya dönük stratejileri kullanamadıkları görülmektedir.

Uygulama Sürecine İlişkin Bulgular

Araştırmada Türkçe dersinde hikâye anlatma yönteminin eleştirel okuma becerisinin etkisini belirlemeye yönelik bulgular, sınıf tartışmalarına ve uygulama sonrasında yapılan klinik görüşmelerden elde edilen verilere dayalı olarak ortaya konmuştur.

İletiyi bulma, yansıyan ve yansıtılanı belirleme

07.05.2010 Ailenizin hikâyesi- yazma etkinliği sonrası. Elif-Rabia-Fatmanur'un anlattıkları hikâyenin bir bölümü ... *Sonra arkadaşlarıyla buluşup kartopu oynuyorlar. Oda bir kartopu alıyor ama o fark etmiyor. Kartopunun içinde küçük küçük taşlar oluyor. Koşarken ayağı takılıyor. Kartopu fırlıyor ve*

kartopu karşı komşuları Münevver teyzenin camına geliyor ve camları kırılıyor. Tüm arkadaşları kaçıyor. Ama Ayhan tüm olanları Münevver teyzeye anlatıyor. Münevver Teyze Ayhan'a hiç kızmadan dikkatli oynamasını söylüyor...

Hikâyenin konusu, kişileri, zamanı, yeri belirlendikten sonra hikâyenin mesajı sorulur:

Çağla: Burada oyun oynarken dikkatli olmak gerektiği de veriliyor ama asıl olarak dürüst olmanın önemi anlatılıyor.

Berkay: Ben de Çağla gibi düşünüyorum. Dürüstlüğün önemi anlatılıyor.

14.06.2010 Klinik görüşme

Ezgi: Bence bu parçanın vermek istediği mesaj u bir miras paylaşımı için yani mantıklı olmalıdır. O kayığı ikiye bölse bile ikiye böldüğümüzde bir işe yaramaz, birlikteken daha iyi olabilir. Örneğin, bir gün onda bir gün onda kalarak veya işte öyle olabilir. İşte o tavuğun kesmesi de o marangoz Kerem'in anlatmasıyla da o tavuğun başında küpü de öyle yapmamaları lazımdı. O küpü çıkartıp tavuğu kullanmalılardı. Zaten başı kesilince bir işe yaramaz.

Uygulama sürecine ilişkin bulgulara ve uygulama sonrasında gerçekleştirilen klinik görüşmelere dayalı olarak, başlangıçta metinde anlatılanı ifade eden odak öğrencilerin tamamı bu beceriyi geliştirerek metnin mesajını da ortaya koyabilmişlerdir. Ayrıca görüşmeler sırasında bir öğrenci, gerek anlatım biçimi, gerek konusu, gerekse dil kullanımına bakarak bu metnin kendi yaş dönemlerine yönelik yazıldığını ifade etmiştir. Araştırmanın bu bulguları katılımcıların eleştirel okumanın mesajı bulmaya yönelik stratejileri kullandıkları, kime yönelik olarak yazıldığını bulmaya yönelik stratejileri kısmen kullandıkları, ancak alışkanlık biçimine dönüştüremedikleri biçiminde yorumlanabilir.

İletiyi açma

10.05.2010 Ailenizin Hikâyesi-yazma etkinliği sonrası sorgulamalar

Ceren: Barış'ın, Burakhan'ın ve Berke'nin hikâyelerinde anlattıkları çelişkili bile değil. Kendi kafamızda onların dediklerini analiz edersek fikir toplanmış olay tam olarak belirlenmiş, ancak bir konu üzerinde yoğunlaşılmamış. Konudan konuya geçilmiş. Yazdıkları bölümler arasında bir ilişki yok...

18 Mayıs 2010

Barış: Ben bütün hikâyelerle ilgili bir eleştiri yapmak istiyorum. Şimdi tüm hikâyeleri dinledik. Bu teneke kutuların hepsinin içinden önemsiz şeyler çıktı. Öğreğin Ferganların kutusundan kitap. Kitaba önemsiz demek istemiyorum da hazine

değil demek istiyorum, Ezgilerin kutusundan kâğıda yazılmış gerçek hazine sahip olduğumuz şeylerin kıymetini bilmektir diye not yazılıydı. İremlerde solucan çıktı. İşte böyle devam ediyor. Bu hikâyelerin hepsinde işte haritalar bulundu. Kutu bir yere gömülüydü. Ben bakıyorum şimdi. İçinde böyle şeyler bulunan kutuları böyle gömmezler. Onun için bir harita yapıp saklamazlar bence.

Ezgi: Peki TV'de izlediklerimizde böyle şeyler görüyoruz buna ne dersin?

Bariş: İşte bence bunun için eleştirel olarak bakmalıyız. Tv.'de izlediğimiz, internette gördüğümüz, okuduğumuz her şey gerçek olmayabilir. Sanırım öğretmenimiz onun için bizimle bu etkinlikleri yapıyor. Ben de şimdi bu hikâyelerde yazılan şeylerin gerçek olmadığını bu kanıtlarla anlıyorum.

18.05.2010 Teneke Kutu hikâyesini tamamlayan grupların hikâyeleri üzerine sorgulamalar

Berkay ve Fergan'ın hikâyesi sorgulanır. Berkay evi, odaları ve kutuyu sakladığı yeri tasvir eder. Kutuyu bulduklarında hazineyi paylaşacaklarını belirtir. Fergan kutuyu getirir. İki kardeşin hazine olduğunu düşündükleri kutudan kitap çıkar. Ancak her ikisi de kutuda hazine çıkmamasına üzülr ve kitabı almak istemezler. Grup hikâyelerini ironi katarak sınıfa sunarlar.

Şeyma: Kitabı istemezlik gibi bir şey olmayabilirdi. Önce ben okuyacağım sonra sen okursun denebilirdi. Şakayı sulu buldum. İyi bulduğum taraflar; Şakalar koymanız komikti, özellikle eldiven alması

Berkay: Aslında haklısın ben böyle düşünmüştüm.

Elif: Ben olsaydım. Sonunu farklı yazardım. Şakası hem iyiydi. Hem de kötü.

Berke: Komik ama yanlışlık var. Mesajı yanlış kitap okumak sevilmaz gibi bir mesaj verdi.

Çağla: Başlangıcı Seray'ın dediği gibi kötüydü. Şakaya kızdığını belirtti. Ama hemen döndü. Konudan konuya geçtiler bir hikâyede bunun olmayacağını düşünüyorum. Örneğin depremlerle ilgili bir metinde önce yapılacaklar verildi, sonra küresel ısınmada hayvanlar konusuna geçilmiş gibi oldu. Hikâyede bir boşluk var.

Berkay: Aceleyle ve içindekini merak içindeyim. O yüzden.

Ceren: Ama kızgınlıktan başka bir duyguya geçiş yapılmış. Kutunun heyecanına geçtin. Duygular arasında kopukluk oldu.

Berkay: Arkadaşlarımızın eleştirileri doğrultusunda devam ettirelim biz yeniden yazalım ve hikâyemizi yeniden anlatalım...

26.05.2010 Halk Hikâyesi (yeniden yazılan bölümler sorgulanıyor)

Berkay Şimdi ben Cerenlerin bölümleriyle ilgili aldığım notlara bakıyorum. Şöyle diyorlar "kuzeye gitseler bilinmeyen bir dünya, güneye gitseler akbabalar..."

Biz bir hikâye yazıyoruz. Ama arkadaşlar masalımsı öğeler katmışlar. Başka bir şeyde... (Burada kayıktan Halil ve Kayıkçı düşüyor, Gülsüm de Halil'i kurtarmak için suya atlıyor. Mantarlar yardımıyla sudan ikisi de kurtuluyor) Mantar küçücük olur. Nasıl onunla kurtuldu.

Çağla. Bu gerçek bir hikâye. Mantar o kadar büyük değil nasıl kurtuldu. Mantarın büyüklüğünü küçüklüğünü anlatsaydınız. Kayıkçının olta mantarı da olabilir. Nasıldı? Ayrıca onlar mantarla sudan kurtuldular kayıkçı neden kurtulamadı?

Ceren: Mantarı büyük mantar diye açıkladık, Gülsümün ayağına takıldığını açıkladık. Bu mantar genelde gemilerde olan mantar büyük oluyor bidon gibi oluyor. İçinde odun talaşı gibi şeylerle dolu oluyor. Şişe mantarı gibi mantarın büyükleri.

Barış: Araba vapurunda arabalar kurtulsun diye büyük mantarlar var, sanırım onlar gibi

Berkay: Kayıkta neden bulunsun o kadar büyük mantar?

Ceren: Söyledim biraz önce ben kayıkçı genelde balık tutar. Dolayısıyla mantarı var.

14.06.2010 Klinik Görüşme

Elif: Ben aslında hikâyede çelişkili taraflar buluyorum. Aslında Kerem usta, öğretmene sürekli sadece çocuklara öğretmenlik yapmaması gerektiğini, insanlar için başka şeylerde yapmasını, çok çalışarak insanların yanlış düşüncelerini bırakmalarını sağlaması gerektiğini anlattı. Ama o kayığı paylaşmaya getiren iki kardeşin kayığını ortadan ikiye de kesti. Burada da ders vermek isteniyor. Ama yine de daha fazla çaba sarf etmesi gerekiyordu bence. Mesela o sonundaki hikâyeyi o kardeşlere anlatsaydı. Anlamazlarsa o zaman keseydi.

Öğretmen: Sence bu metin gerçeklere dayalı bir metin mi? Yoksa kişisel görüşlere mi?

Şeyma: Bence bu gerçek yaşamda yaşanabilecek bir olaya ilişkin bir metin. Ancak bence biraz abartılı bir olay var. Yani insanlar bazen çok mantıklı davranmayabilir. Bazen çok basit bir yolla çözülebilecek bir konuyu çözemezler, inatlaşırlar. Burada öyle mesela. Kayığı paylaşamıyorlar, ikiye bölerek paylaşmaya çalışıyorlar. Yani burada anlatılan olay gerçek bir olay olabilir. Ama burada yazarın sorunun çözümü için bulduğu yol ders vermek için daha kendi bulduğu kendisinin hayalgücü ile ortaya koyduğu bir çözüm olabilir. Tabii gerçek hayatta bu hikâyedeki gibi insanlar da olabilir.

Öğretmen: Peki nereden anlıyorsun?

Şeyma: Yazarın anlatımından, yani yazıda kullanıldığı yerlerden...

Sınıf tartışmaları ve odak öğrencilerle gerçekleştirilen görüşmelere dayalı olarak öğrencilerin en etkin olarak kullandıkları stratejilerin ve daha fazla geliştirdikleri eleştirel okuma becerilerinden birinin iletiyi açma ve geliştirme yollarını tanıma olduğu söylenebilir. Öğrenciler etkinlikler süresince

bu beceriyi geliştirerek bu konuda daha etkin strateji kullanır duruma gelmişlerdir. Bu süreçte en etkili öğelerden birinin, yine sınıfın kendisinin olduğu söylenebilir. Öğrenciler özellikle birbirlerinden etkilenecek ve model alarak uygulama sürecinde daha cesaretli duruma gelmişlerdir.

Karşılaştırma-Kanıt gösterme

17.05.2010 Teneke Kutu

Öğrenciler dinledikleriyle hikâyelerle ilgili olumsuz buldukları konuları ifade etmenin yanı sıra olumlu buldukları yönleri de ifade etmeye başladılar:

Seray: Ben Gayelerin hikâyesiyle ilgili hem olumlu hem de olumsuz olarak not aldığım şeylere değinmek istiyorum. Öncelikle Ceren'in kardeşleri Gaye ve İrem'le işbirliği yapması onlara eğer kutunun içinde bir şey çıkarsa paylaşacaklarını söylemesi ama bir şey çıkmayabilir de diyerek dürüst davranması doğru davranışlardı. Ancak bu hikâyede annelerine ve Marangoz Ahmet Amca'ya da yalan söylediler. Örneğin burada Ahmet Amca'ya yalan söylemek zorunda değillerdi...

18.05.2010 Teneke Kutu

Merve: Berkayların senaryosuyla ilgili bir çelişki söylemek istiyorum. Kitap okumayı sevmiyorlarsa 8. raftaki kitabı nereden bilecekler?

Berkay: Kardeşim sevmiyor ben seviyorum. Öykünün sonunda kitap okumayı ikisi de istemedi. Kitap okumayı sevmeyen biri için 8 raf çok fazla.

Fergan: Sekiz rafın hepsinde kitap olması gerekmiyor ki

Ceren: Ama siz kitaplık dediniz. Biz öyle olması gerektiğini düşünüyoruz. Kitaplıkta oyuncak mı olacaktı?

Fergan Annemiz babamız kitap okumayı seviyor olabilir veya bizim aldığımız ders çalışma kitabı olabilir. Ya da babamızın önceden okuduğu bir kitap olabilir.

İrem: Berkay'ın dediğine katılıyorum o raflarda benim annemin abimin soru bankaları var.

Barış: Berkay'ın görüşlerine katılıyorum. Berkay kardeşine al bunu sen oku dediğinde kardeşi kabul etseydi daha iyi olurdu. Diğer tarafta boşluk oldu.

Fergan: Her hikâyede iyi bir mesaj vermek gerekiyor mu ki?

Berkay: Bir kitapta okumuştum. "olumsuzlukları bilmeden olumluları bilemeyiz diye " buradan herkes hikâyedeki olumsuzlukları söylüyor ve biliyorsa biz demek ki buradan yine de bir mesaj vermişiz.

22.05.2010-01.06.2010 Yapboz Hikâyesi (Halk Hikâyesi Örneği)

Bu etkinlikte seçilen halk hikâyesi Çökertme Türküsü'nün hikâyesidir. Etkinliğe başlamadan önce öğrencilere Çökertme Türküsü dinletilmiş, hikâyenin

geçtiği yerlerin resimleri gösterilmiştir. Daha sonra öğrencilerin hikâyenin konusu içeriği hakkında tahminleri alınmıştır. Araştırmacı tarafından öğrencilerin düzeyine uygun olarak düzenlenerek yeniden yazılan hikâye öğrencilere okunmuş anlama etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Bu aşamadan sonra hikâye 7 parçaya bölünmüş, gruplara ayrılan öğrencilerin hikâyeyi yeniden yazmaları istenmiştir. Hikâye bölümleri asıl hikâyenin sırasına göre düzenlenmiş ve öğrencilerin hikâye bölümlerini sınıfa anlatmaları sağlanmıştır. Bu etkinlikte öğrencilerin özellikle hikâyenin son bölümlerinde daha fazla değişiklik yaptığı görülmektedir. Öğrenciler hikâyeyi mutlu sonla bitirmişlerdir. Ancak sorgulamaları sırasında asıl hikâyeyi daha fazla sorgulamışlardır. Öğrencilerin bu hikâyeye yönelik sorgulamalarının; özellikle eleştirel okumanın karşılaştırma-konut gösterme boyutunda dikkat çekici olduğu söylenebilir.

Berke: Bence zorlamasalar da daha mantıklıydı. Kızları istediği biriyle belki mutlu olabilirdi. Kaymakamla zengin ama mutsuz olabilirdi.

Gaye: Elbette anne babalar çocukları için en iyisini isterler. Zengin olması gibi ama burada çocukların fikirleri de önemli. Burada Gülsüm, Halil ile evlenmek istiyor. Ayrıca her anne baba da çocuğunun iyiliğini istemeyebilir.

Afra: Anne babanın bildiği bir şey vardır.

Elif: Yarın Gülsüm kaymakamla evlendiğinde ekonomik durumunun ne olacağı belli değil.

Fatma Nur: Her anne babanın doğru bildiği birçok şey olduğu gibi anne babaların bilmedikleri konularda vardır. Yanıldıkları konularda vardır. Burada babası zenginliğin kızı için iyi olduğunu düşündü ama Gülsüm için zenginlik Halil ile olan mutluluğuydu.

Burakhan: Evlenecek olan onlar değil kızları kızlarında fikrini almak gerekli. Burada aile sanırım sadece Gülsüm değil kendilerini de düşünebilirler.

Tartışmalar sırasında sınıfta öğrencilerin bir kısmından, sorunun çözümü için Gülsüm'ün babasına Halil'i sevdiğini ve kaymakamla evlenmek istemediğini söylemesi önerisi gelir. Bunun üzerine gerçekleşen konuşmalardan bir kısmı aşağıda açıklanmıştır:

Ceren: Kaçmayı akıl eden babasına söylemeyi de akıl eder, babası da kendine göre kaymakamla evlenerek maddi durumunun iyi olmasını düşünmüştür. Kaymakamın varlıklı biri olduğunu, birkaç kişilik bir aile olsa bile maddi sıkıntı çekmeyeceğini rahat bir yaşam süreceğini, kendinin çektiği sıkıntıları çekmeyeceğini düşünüyor, ancak bence kızını düşünmesi güzel bir davranış ama bunu zorla yapması kötü. Belki ileride kaymakamında maddi sıkıntıları olabilir. Belki halinin eko-

nomik durumu, çalıştığı yerde rütbesi fazla olsaydı Gülsümle evlenmesini düşebilirdi. Babası önyargılı davranıyor. Onun için Halile vermiyor.

Elif: Bu hikâyede Halil açısından da çelişkiler var. Uzun uzun düşünüp karar aldık diyor. Uzun uzun düşünmüş olsaydı, sonunda düşünmüş olmalıydı. Bunun sonunda kız kaçırıldığı için hapse girebileceğini ve Gülsüm'ü hiç göremeyeceğini de düşünmeliydi. Kaçarken Halil sonunda hapse girebileceğini düşünebilirdi. Bence Halil bu işin sonunu düşünerek Gülsüm'ü kaçırmaktan başka çözüm yolları arayabilirdi. Aceleyle ya da sevdasından bu kararı almış demeliydi. En başta söylediğim gibi başarılı olduğu konularda iş araştırabilirdi. Daha fazla başarılı olup rütbesini artırıp gülsümün babasına yönelik bir şey yapabilirdi. Peki bunu nasıl yapacaktı. Haberlerde şöyle bir şey çıktı. Çok iyi ayakkabı boyadığı, dünyanın en iyi ayakkabı boyacısı olduğu için bir ayakkabı firmasına girdi. Sevdadan her şey yapabiliyorsa bunu da yapabilirdi. Burada Halil'in eğitim durumu a da biraz daha maddi durumu iyi olsaydı, babasına bizim sevgimiz her şeyi aşar diyebilirdi.

Merve: Halil'in o telaşla bunları planlaması imkânsızdı. Bütün bunları düşünmesi planlaması en az bir yılını alırdı. Bu da Gülsüm'ün Çerkez kaymakamla yine evlenmesini engellemezdi. Bence bunu ihmal etmemek gerekir.

11.06.2010-14.06.2010 Klinik Görüşme

Barış: Burada hikâyenin iki mesajı vardı, paylaşımları nasıl yapmamız gerektiği ve mantıklı davranmamızın önemli olduğuydu. Üstelik bu hikâyenin içinde bu anlatılanı daha iyi açıklamak için küçük bir hikâye daha verilmiş. ... Ayrıca bu parça beni paylaşımların doğru yapılmasına mantığın doğru olmasına ikna etti.

Ezgi: İyi bulduğum tarafları Kerem Usta'nın öğütler vermeseydi. Onun yaptığı sadece marangozluk değildi. Hem etrafındakilere öğütler vererek ya da örnek olarak iyi şeyler yapıyordu. Ama burada bir şey var örnek olmuyor, yani örnek olsaydı öğüt vermek yerine daha iyi olurdu. Burada sigara içiyor hani bıyıkları sararmış diyordu oradan anladım. Sigara içmesi de pek güzel bir şey değildi, bunu örnek bulmadım. Ayrıca bir öğretmenin kendinden daha az eğitim almış diye hani karşındakini küçümsemeden öğütler alması da güzeldi. Çünkü bazı konularda bazı insanlar bizden daha iyi olabilirler. Etraftaki insanları dinleyip kendi aklımıza uygun olanları alabiliriz bence. Onları uygulayabilmesi de ilerde güzel bir şey olabilir.

Odak öğrencilerle gerçekleştirilen klinik görüşme ve sınıf tartışmalarına dayalı video kayıtlarının analizleri sonucunda, öğrencilerin eleştirel okumaya yönelik daha çok kullandıkları bir diğer becerinin de karşılaştırma ve kanıt gösterme olduğu söylenebilir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi öğrencilerin, bu beceriye yönelik olarak yazarın önyargılarını, metinlerdeki

duygusal öğeleri ve tartışmalı tarafları belirleyebildikleri görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin yazara katıldıkları ve katılmadıkları yönleri nedenleriyle ve kanıt göstererek sorgular duruma geldikleri de ifade edilebilir. Bu durumun nedeni, araştırmacının sınıf içinde öğrencileri bu konuda cesaretlendirmesinin yanı sıra öğrencilerin yine birbirleriyle olan etkileşimleri ile açıklanabilir. Bu beceriye yönelik bir diğer bulgu ise odak öğrencilerden birinin, yazarın kendi görüşlerini desteklemek amacıyla başka bir hikâyeden yararlandığını fark etmesiyle ilgilidir. Ancak bu konuda bir öğrencinin bunu ifade etmesi ve bir kez ortaya koyması bu becerinin henüz alışkanlık durumuna gelip gelmediği ile ilgili ipucu vermemektedir.

Değerlendirme

21.05.2010 Teneke Kutu

Ömer: Ben Cerenlerin hikâyesinde kardeşleriyle işbirliği içinde çalışmalarını, Ceren'in kardeşlerine güvenmesini, hikâyelerinde eğlenceli konuşmalara yer vermelerini iyi buluyorum. Bir de önce annelerine yalan söylediler, ama hikâyenin sonunda tüm olanları olduğu gibi anlattılar ve yaptıklarından pişman olduklarını söylediler.

26.05.2010 Halk Hikâyesi -Çökertme

İlayda: Ben bu hikâyenin ilk halinde sonunun kötü bitmesini sevmemiştim. Bizim hikâyemizin sonunun güzel olmasını sevdim. Ayrıca bizim hikâyemizde biz Gülsüm'ü daha zengin olan biriyle evlenmesi yerine sevdiği biriyle evlenmesini sağladık. Gülsüm ve Halil zorluklar karşısında yılmadı ve sonunda babasını da ikna etti. Babası da kızının Halil'le evlenmesine izin verdi. Bizim hikâyemizdeki kahramanlar daha mantıklı davrandılar. Yani akıllarını da kullandılar.

30.05.2010

Elif: Biz burada hikâye tamamlamak ve hikâye yazmakla ilgili eleştirel okur-yazarlıkla ilgili çalışmalar yaptık. Ancak bu en son yaptığımız çalışmada sadece hikâye yazmak değil. Aslında hayattaki bazı eksikliklerimizi de tamamlamak gibi bir şey yaptığımızı düşünüyorum. Örneğin evde yaşadığımız bir olayı sorgulamayla ilgili olduğu gibi kabul etmemeyle ilgili de bir gelişme yaptığımızı da gözlemledim.

14.05.2010 Klinik Görüşme

Öğretmen: Bu metnin iyi bulduğun tarafları nelerdir?
Barış: İyi bulduğum tarafları konuşuydu, anlatım biçimi yani bize hitaben küçük sınıfların anlayabileceği dilden değil de bizim anlayabileceğimiz dilden anlatmış. Bu bizim yararımıza olduğu için beğendim.

Öğretmen: Değiştirmek istediğin taraflar neler bu metinde?

Ceren: Benim aslında bu metinde değiştireceğim kısımlar olacağını zannetmiyorum. Ama burada köyün biraz daha gelişmiş olmasından bahsetmek isterdim. Köy daha gelişmiş olursa daha mantıklı insanlar olacaktır. Onun yanında belki bu olaydaki gibi kayığı kesmek yerine anlatarak konuşarak sorun çözülebilirdi.

Afra: Ben sadece kendi mesleğimizle değil de başka şeylerle de sadece öğrenci olarak değil başka şeylere de katkı sağlamam gerektiğini öğrendim, mesela. Bunun gibi sonra başkalarına akıl verebiliriz ama pek onları zorlamamız gerektiğini anladım. Çünkü onlarda üstümüze gelebilir. Burada, Kerem Usta pek ısrar etmemiş. Bir ısrar etmiş, iki ısrar etmiş üçünce de o kayığı kesmiş ama daha sonra çok ısrar etseydi Kerem ustaya zarar verebilirlerdi. Bunu da düşünmemiz gerekir. Bir de biraz akıllı davranmamız gerektiğini öğrendim. Çünkü hem danasından oldu, hem de küpten oldu. Yani dananın canını acıtması gerektiğini düşünbilirdi. Hem bir de şey komşusunu da vuracaktı. Yani iki şey kaybetmiş hala akıllanmamış, komşusunu da vurmak istiyor. Bu metin benim bu şekilde düşünmem konusunda bana katkılar sağladı. Bu yönlerini iyi buldum.

Uygulama öncesinde metinleri beğendikleri ya da beğenmediklerini ifade eden öğrencilerin uygulama sonrasında bu beğeninin nedenlerini ortaya koydukları ayrıca kimi öğrencilerin ise konunun ötesinde bu beğeniyi yazarın üslubuyla da ilişkilendirdiği görülmektedir.

Diğer Metinlerle ve Günlük Yaşamla İlişkilendirme

10.05.2010 Ailenizin Hikâyesi

Seray: Bence geçmişten günümüze kadar erkekler kadınlardan hem cüsse hem de his olarak daha üstün görülmüş. Oysa biz onlara onların yaptıkları şeyleri yaparak kanıt sunabiliriz.

Ezgi: Bence erkek ya da kız ayrımı olmamalı. Zaten medeni kanunla da bu kaldırılmıştır. Fakat bazı şeylere erkeklerin eli daha yatkın olabiliyor. Ancak kızlar da çaba sarfederek bu işlerde başarılı oluyorlar.

Ömer: Cinsiyet bence burada önemli değildir. Ömer ikna olmuşsun sanırım. Az önce kızların ve erkeklerin aynı şeyi yapamayacaklarını söylemiştin. Evet bu konuda ikna oldum. Ama İreme katılmıyorum Erkekler sadece işte çalışıp gelmiyorlar gelirken alışveriş yapıyorlar. Mesela ben alışverişi babamla yapıyorum.

Seray: Öğretmenin ben Burakhan'ın söylediğiyle ilgili bir şey söylemek istiyorum. Bir gün biz eniştemle birlikte arabayla gidiyorduk. Öndeki sürücü bir hata yaptı. Eniştem kesin bu kadın sürücüdür, dedi. Gelince baktık ki erkek sürücü. Aslında her iki cinsten de kötü araba kullananlar var. Kadınlar da erkekler gibi iyi araba

kullanabilirler ama topluma böyle bir inanış yerleşmiş. Önce bu inançlarımızdan kurtulmamız gerekli.

26.05.2010 Halk Hikâyesi

Seray: Hani hikâyedeki Gülsüm zorla evlendiriliyordu. Hayatta da aslında bizi zorlayan şeyler var örneğin kardeşim okula gitmek istemiyor. Ama okula gitmek ve eğitim almak zorunda. Biz ona genelde okula gitmek için onu zorluyoruz alıstırmak istiyoruz. Hikâye de yapılan tamamen yanlıştı. Hikâye de istemediği bir kişiyle kişinin hayat arkadaşı olması ve buna zorlanması negatif bir olay. Oysa benim kardeşimin ki eğitim ve hayatı için daha pozitif bir olay.

Çağla: Ferhat la Şirin Leyla ile Mecnun. Halil Gülsüm için bir adaya gitmeye karar verdi. Ferhat da dağları deldi aşkı için. Ben bunları gerçek olarak düşünmedim. Nasıl dağları delersin. Ama mecazi anlamda çok uğraşmış olabilir.

Merve: İki seri kitap okudum. Deniz Erbulak tarafından yazılmış. Buraya benzettiğim yanıysa iyi yönler ve kötü yönler açısından aslında. İyi yönler olarak ilk evlenme yıllarını anlatıyorlar. Büyük annesi başka bir şehirde yaşadığı için kızının babasıyla evlenmesine izin vermiyor. Konuşuyorlar. Ben bu adamı seviyorum ve evlenmek istiyorum diyor... Evleniyorlar sonra 14 yaşındayken Özge annesiyle babası boşanma kararı alıyorlar... Yani bizim hikâyemizin tam tersi bir durum var. Ancak burada önemli olan her öykünün sonu mutlu bitmek zorunda değil. Hayatımızda öyküler gibi her zaman mutlu şeyler olmayabilir. Gerçek yaşamda böyle değil. Önemli olan yaşamda karşılaştığımız zorlukları aşmak için çaba göstermemizdir.

10.06.2010 Klinik Görüşme

Öğretmen: Sence böyle bir olay başka bir yerde başka insanlar arasında geçmiş olsaydı başka bir şekilde sonuçlanabilir miydi?

Elif: Evet bence çözüm yolu değişebilirdi. Çünkü bazen çevredeki insanlar bazen toplumu yöneten temsilci toplumu yönetiyor yani temsilcisi adı üstünde. Eğer topluma bu şekilde örnek oluyorsa toplum bu şekilde davranmaya yönelik olur. Ancak temsilcileri kendilerini temsil eden kişi iyi huylu mantıklı biri ise onlara iyi şekilde örnek olmuş olur.

Uygulama sürecine paralel olarak katılımcıların okudukları ya da dinledikleri hikâyelerden yola çıkarak diğer metinlerle ve günlük yaşamla ilişkilendirme konusunda daha etkin oldukları söylenebilir.

Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler

Türkçe dersinde ilköğretim öğrencilerinin eleştirel okuma becerilerinin geliştirilmesinde hikâye anlatma yönteminin etkisini belirlemeye yönelik gerçek-

leştirilen bu araştırma sürecinde toplanan verilerin çözümlenmesine bağlı olarak elde edilen bulgular, ilgili alanyazınla karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Araştırma bulgularına göre, hikâye anlatma yöntemi Türkçe dersi öğretim sürecinin tüm aşamalarında işlevsel olarak kullanılabilmekte, hazırlanan etkinliklerin öğrencilerin derse etkin katılımlarını artırmakta, etkinlikler sonucunda öğrencilerin işbirliği içinde çalışılabilmekte ve birbirlerinin öğrenmelerinin yanı sıra ön bilgilerini etkin olarak kullanmalarına katkı sağlamaktadır. Ayrıca öğrencilerin özellikle dil becerilerinden konuşmanın ve yazmanın geliştirilmesi de desteklenmektedir. Hikâye anlatma yönteminin Türkçe dersinde kullanımına ilişkin bir diğer sonuç ise bu süreçte öğrencilerin eğlenerek öğrendikleri özellikle hikâyelerinde önemli oranda betimlemelere yer verdikleri ve sıfatları etkin olarak kullandıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Araştırmanın bulguları, alanyazında belirtilen görüşleri ve bulguları destekler niteliktedir (bk. Kabadayı 2005). Hikâye anlatma yöntemi çocukların sözel olarak dil kullanımlarını geliştirmekte, öğrenciler için eğlenceli öğrenme deneyimleri sağlamakta, sözcük kullanımını artırmakta, sosyal ve duygusal gelişimlerini sosyal deneyimler yoluyla geliştirmektedir.

Ayrıca öğrencilerin kendilerini ifade etmede cesaret kazandıkları ve etkinliklere çok çabuk uyum sağlayarak katılım konusunda büyük isteklilik gösterdikleri de söylenebilir. Araştırmanın bu bulguları ise ilköğretimin ilk yıllarında okuma yazma becerisini geliştirmeye yönelik hikâye anlatma yönteminin öğrencilerin etkinliklere istekle katılımını sağladığı yönündeki bulgularıyla da örtüşür niteliktedir (Palmer vd. 2001: 204).

Türkçe dersinde eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesinde hikâye anlatma yönteminin etkisine ilişkin sonuçlar; uygulama öncesine ilişkin sonuçlar ve uygulama sonrası sonuçlar olarak sunulmuştur. Bu bağlamda uygulama süreci öncesinde gerçekleştirilen klinik görüşmelerden elde edilen bulgulara dayalı olarak öğrencilerin metinde anlatılanı anladıkları, yazarın metinde vermek istediği mesajı büyük oranda kavradıkları, ancak metindeki görüşlerin gerçek mi yoksa hayal ürünü mü olduğunu belirleyemedikleri söylenebilir. Ayrıca öğrencilerin uygulama süreci öncesinde metindeki çelişkili tarafları ortaya koymadıkları, görüşlerini destekleyen kanıtları kısmen bulabildikleri, metni günlük yaşamlarıyla ilişkilendirdikleri ancak okudukları diğer metinlerle tam olarak ilişkilendiremedikleri ve eleştirel okumaya dönük stratejileri kullanamadıkları da araştırmanın sonuçları arasındadır. Uygulama süreci sonunda, başlangıçta yalnızca metinde anlatılanı ifade eden odak öğrencilerin tamamının metnin mesajını da ortaya koydukları görülmektedir. Ayrıca görüşmeler sıra-

sında bir öğrenci, gerek anlatım biçimi, gerek konusu, gerekse dil kullanımına bakarak bu metnin kendi yaş dönemlerine yönelik yazıldığını ifade etmiştir. Araştırmanın bu bulguları, katılımcıların eleştirel okumanın mesajı bulmaya yönelik stratejilerini kullandıkları, kime yönelik olarak yazıldığını bulmaya yönelik stratejileri kısmen kullandıkları, ancak bunların alışkanlığa dönüştürülmediği biçiminde yorumlanabilir. Çalışmada, öğrencilerin eleştirel okumanın iletiyi açma ve geliştirme yollarını tanıma alt boyutunda gelişim gösterdikleri ve bu boyuta yönelik stratejileri etkin olarak kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu süreçte öğretmenin verdiği yönergelerin öğrenciler tarafından uygulanmasının yanı sıra öğrencilerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri etkileşimlerin de strateji kullanımında etkili olduğu söylenebilir. Öğrenciler özellikle grup çalışmalarında ve sonrasında gerçekleştirdikleri tartışmalarda birbirlerini model alarak uygulama sürecinde daha cesaretli duruma gelmişlerdir. Bu bağlamda hikâye anlatma yöntemiyle, daha fazla etkileşimde bulunan öğrencilerin, eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesine katkı sağlandığı söylenebilir.

Öğrencilerin eleştirel okumaya yönelik diğer becerilere göre daha çok kullandıkları başka bir becerinin de karşılaştırma ve kanıt gösterme olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar bu beceriye yönelik olarak yazarın önyargılarını ve metinlerdeki duygusal öğeleri belirleyebilmektedir. Ayrıca öğrencilerin yazara katıldıkları ve katılmadıkları yönleri nedenleriyle ve kanıt göstererek sorgular duruma geldikleri de eklenebilir. Bunun nedeni araştırmanın sınıf içinde öğrencileri bu konuda cesaretlendirmesinin yanı sıra öğrencilerin birbirleriyle olan etkileşimleri ile açıklanabilir. Bu beceriye yönelik bir diğer bulgu ise odak öğrencilerden birinin, yazarın kendi görüşlerini desteklemek amacıyla başka bir hikâyeden yararlandığını fark etmesiyle ilgilidir. Ancak bu konuda bir öğrencinin bunu ifade etmesi ve bir kez ortaya koyması bu becerinin henüz alışkanlık durumuna gelip gelmediği ile ilgili ipucu vermemektedir.

Uygulama öncesinde metinleri beğendikleri ya da beğenmediklerini ifade eden öğrencilerin uygulama sonrasında bu beğenin nedenlerini ortaya koydukları, ayrıca kimi öğrencilerin konunun ötesinde bu beğeniye yazarın üslubu da ilişkilendirdiği görülmektedir. Öğrencilerin, metinlerde beğendikleri ve beğenmedikleri yönleri ortaya koymaları 2004 Türkçe dersi öğretim programı kapsamında yer alan uygulamalardan birisidir. Dolayısıyla bu konuda öğrencilerin ön bilgilerinin kullanmalarının da etkisinin olduğu da düşünülebilir. Ancak görüşmeler sırasında ortaya çıkan bir diğer bulgu ise öğrenciler tarafından yazarın üslubuna yönelik değerlendirmelerin yapılabildiğidir. Bu durumun uygulama sürecinde kendi hikâyelerini yazan ve sınıf olarak bu hikâyeleri

sorgulayan öğrencilerin sürecin sonucunda yazarların anlatım biçimini kısmen fark edebilecek duruma geldikleri biçiminde yorumlanabilir. Araştırmanın uygulama sürecine paralel olarak elde edilen bir diğer sonuç ise, katılımcıların okudukları ya da dinledikleri hikâyelerden yola çıkarak diğer metinlerle ve günlük yaşamla ilişkilendirme konusunda etkin oldukları da söylenebilir. Elde edilen sonuçlara dayalı olarak araştırmanın ikinci alt amacı kapsamında irdelenen, hikâye anlatma yönteminin öğrencilerin eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesinde etkili olduğu ifade edilebilir. Araştırmanın bu bulgusu alanyazında da Gaber-Katz'ın öğrencilerin hikâye okuyarak, anlatarak ve yazarak eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesinde alternatif bir yol sunulduğuna yönelik bulgularıyla örtüşür niteliktedir (1999: 7).

Araştırmanın sonuçları alanyazınla karşılaştırıldığında araştırmada kimi sınırlılıkların da olduğu görülmektedir. Eleştirel okuryazarlık becerilerinin geliştirilmesine yönelik çalışan birçok araştırmacı, tam bir eleştirel okuryazar olmak için sürecin son halkası olarak sosyal eylemlere geçmenin gerekliliğini vurgulamaktadır (Kuo 2009: 483). Ancak bu çalışmada öğrenciler bu konuda yönlendirilmediği gibi, hikâye anlatma yönteminin de bu eylemleri destekleme konusunda kimi sınırlılıkları olduğu düşünülmektedir. Bir başka sınırlılık ise araştırmada sadece hikâyelerin kullanılmış olmasıdır. Bu çalışmanın yazınsal nitelikli metinlerin yanı sıra -örneğin gazete haberleri gibi- günlük yaşamın içinden, gerçek olaylara dayalı metinlerle gerçekleştirilmesinin eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesine daha farklı katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın sonuçları doğrultusunda Türkçe derslerinde öğrencilerin eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesine yönelik şu önerilerde bulunulabilir: Öğrencilerin eleştirel okuma sürecinin son halkası olan sosyal eylemlere geçmelerine yönelik etkinlikler ve uygulamalar düzenlenebilir. Öğrencilerin eleştirel okumayı bir alışkanlık biçimine dönüştürmelerine ve strateji kullanımlarını daha ayrıntılı gözlemeye yönelik hikâye anlatma yönteminin kullanıldığı araştırmalar öğretim deneyi uygulamasının etkisinin daha net ortaya konulması bakımından daha uzun süreli olarak gerçekleştirilebilir. Araştırma öğretici nitelikli metinlerin yanı sıra gazete haberleri, televizyon programları da kullanılarak nitel ve nicel araştırma yaklaşımları bir arada kullanılarak gerçekleştirilebilir. Eleştirel okuma becerisi Türkçe dersi öğretim programıyla bütünleştirilerek eleştirel okuma becerisinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.

Kaynaklar

- Engelhardt, Paula V. vd. (2003). "The teaching experiment-what is what it isn't". Physics Education Research Conference. Madison WI.
- Gaber-Katz, Elaine (1999). "The use of story in critical literacy practice". *Gender & Education* 8 (1): 49-60.
- Goldin, Gerald (1998). "Observing mathematical problem solving through task based interviews". *Qualitative research methods in mathematics education*. Ed. Anne Teppeo. National Council of Teachers of Mathematics. 40-62.
- Hoody, Margaret Lynn (2008). *Critical Literacy in Primary Education: Policy, Praxis and the Postmodern*. PhD. Thesis. Minnesota: University of Minnesota.
- Kabadayı, Abdülkadir (2005). "Improving children's communicative competence and performs through storytelling model". *Selçuk İletişim* 3 (4): 197-202.
- Kuo, Jun-min (2009). "Critical Literacy and Picture-book-based dialogue activity in Taiwan". *Asia Pasific Education Review* 10: 483-494.
- McDonald, B. Nicholas and Thomas S. Trautman (2006). "Enhancing critical reading skills with kindergartens: A study of a computer-based intervention". www.coloradocourseware.com/pdf/EnhancingCriticalReadingSkills.pdf.
Erişim tarihi: 05.07.2010
- Palmer, Barbara C. vd. (2001). "Storytelling as a constructivist model for developing language and literacy". *Journal of Poetry Therapy* 14 (4): 199-212.
- Sadioğlu, Ömer ve Asude Bilgin (2008). "İlköğretim öğrencilerinin eleştirel okuma becerileri ile cinsiyet ve anne-baba eğitim durumu arasındaki ilişki". *İlköğretim Online* 7 (3): 814-822.
- Tsou, Wenli, Weichung Wang ve Yenjun Tzeng (2006). "Applying a multimedia storytelling website in foreign language learning". *Computers & Education* 47: 17-28.
- Vygotsky, Lev Semenovich (1990). *Vygotsky and education: Instructional implications and applications of sociohistorical psychology*. Ed. Luis C. Moll. New York: Cambridge University Press.
- Wood, Terry vd. (1990). "The contextual nature of teaching: Mathematics and reading instruction in one second-grade classroom". *JSTOR: The Elementary School Journal* 90 (5): 497-513.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.

Using the Storytelling Technique for the Improvement of Critical Reading Skills: The Application of the Teaching Experiment Model

Ş. Dilek Belet*

Abstract

This study aims to determine the effect of the storytelling technique on the improvement of the critical reading skills of primary school students. The study was designed on the principles of qualitative research. The teaching experiment model was used in the study, and typical case sampling was administered. Besides, internal sampling was used for the collection of data and the analysis of interviews and documents, and criteria sampling was used for selecting students. During the six-week implementation process, data was collected through clinical interviews and transcribed documents of video records reflecting the implementation process, and these were analyzed through the descriptive analysis technique. The findings of the study revealed that the storytelling technique, which could be used in all phases of the teaching-learning process of a Turkish course, had a positive effect on the critical reading skills of primary school students. It was also found that the storytelling technique, which allows students to learn by having more fun, enabled more active participation on the part of the students. For further research, similar studies could be carried out using materials such as daily newspapers and television programs. Further research could also be designed with the intention of realizing social activities regarded as the mark of the final stage of critical reading.

Keywords

Turkish course, critical reading, storytelling technique, primary education.

* Assist. Prof. Dr., Anadolu University, Faculty of Education, Department of Elementary Education / Eskişehir
sdbelet@anadolu.edu.tr

Использование метода рассказа в развитии навыков критического чтения: педагогический эксперимент

Ш. Дилек Белет*

Аннотация

В данном исследовании, призванном определить влияние метода рассказа на развитие навыков критического чтения на уроках турецкого языка начальной школы, использован метод качественного исследования. Участники исследования, основанного на педагогическом эксперименте, определены с помощью типичной выборки, внутреннего отбора и согласно критериям. Данные исследования, основанные на эксперименте, длившемся шесть недель, были получены путем клинических интервью, видеозаписей данного эксперимента и анализа документов; при анализе данных использовалась описательная техника. Результаты исследования показали, что метод рассказа на уроках турецкого языка, эффективно влияет как на активное участие учеников и развлекательное обучение, так и на развитие навыков критического чтения. Наряду с этим в заключении исследования на основе использования материалов, таких, как газетные статьи и телевизионные программы, отражающие повседневную жизнь, внесены предложения о проведении новых исследований, связанных с социальной деятельностью, являющейся последней стадией процесса критического чтения.

Ключевые Слова

урок турецкого языка, критическое чтение, метод рассказа, начальное образование.

* Доцент доктор, университет Анатолу, педагогический факультет, кафедра начального образования / Эскишехир
sdbelet@anadolu.edu.tr

Kırgızistan ve Türkiye Gençlerinin Giysi Satın Alma Davranışlarının Karşılaştırılması

Şule Çivitci*

Özet

Giyim davranışları konusunda gerçekleştirilen araştırmalar, tüketicilerin giyim konusunda değişik davranışlara, değerlere ve beklentilere sahip olduklarını göstermektedir. Bu araştırma, farklı kültürlerde yetişen Kırgız ve Türk gençlerin giysi satın alma davranışlarını, giysi tercihlerini, düşüncelerini, moda ve markaya bakış açılarını belirlemek amacıyla planlanıp yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini, Ankara ilindeki çeşitli üniversitelerde öğrenim görmekte olan gençlerden rastlantısal olarak seçilen 127 Kırgız uyruklu ve 191 Türk uyruklu, toplam 318 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler araştırmacı tarafından geliştirilen ve üç bölümden oluşan veri toplama aracı ile toplanmış ve gerekli istatistiksel analizler yapılarak her iki ülke gençlerinin giysi satın alma davranışları ve moda-marka ile ilgili görüşleri değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda, gençlerin kültürel ve sosyal düzeyleri farklı olsa da giyinme konusunda benzer davranışlar sergilediği ve onlar için ürün kalitesinin önemli olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Gençler, Tüketici, Giyim, Satın Alma, Kırgızistan, Türkiye.

Giriş

İnsanlar, ilkçağlardan bugüne kadar geçen milyonlarca yıl içinde çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için çaba sarf etmişlerdir. İnsan ihtiyaçlarını gidermek için üretilen mal ve hizmetler zaman içinde nitelik değiştirmesine

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü / Ankara
civitci@gazi.edu.tr

karşın, insanın üç temel ihtiyacından biri olan giyinme ihtiyacı değişmemiştir. Çeşitli fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçları karşılayan bir unsur olan giyim; tüm bireyler için sosyal etkileşim, fiziksel refah ve tatmin açısından büyük bir önem taşımaktadır. Giyimin en önemli fonksiyonu, temel fizyolojik ihtiyaçlardan biri olarak vücudu dış etkilerden koruma ve rahatlık sağlamasıdır.

Giyim tarihi incelendiğinde, giyimin eski devirlerden bugüne kadar pek çok evreler geçirdiği görülmektedir. İnsanlar buldukları uygarlık seviyelerine göre giyim şekilleri yaratmış, kendi örf, adet, inanç ve yaşam tarzlarına göre giyimlerini şekillendirmişlerdir (Goldsmith vd. 1999: 8). Giyim, doğal çevrenin koşulları ile biçimlenmesine karşın toplumsal özelliklere göre değer kazanmıştır. Giysilerin sosyolojik, psikolojik ve tarihsel oluşumunda doğal evrenin kendisiyle doğrudan ilişkisi bulunduğu bir gerçektir (O'Casey 2000a: 545).

Giysi, korunmak amacıyla doğmuş olsa da giysi özelliklerinin oluşması tesadüfi olmamıştır. Bir toplum içindeki yerleşik ilkeler hangi giyim eşyalarının veya özelliklerinin kimler tarafından hangi durumlarda giyilebileceği, giyilmesi gerektiği veya giyilmesi zorunlu olduğunu belirtmektedir. İnsanlar belirli giysileri giyerek sosyal ve toplumsal durumlarını belirtmektedirler. Aynı zamanda cinsiyet, yaş, medeni hal, toplumsal ve sosyal kimlikleri hakkında da bilgi vermektedirler (Auty vd.1998: 110).

Giyim konusunda insanları toplumsal olarak sosyal gruplara ayırırken sadece dış görünüşlerine, vücut yapılarına bakarak çeşitli ayırımlar yapılabilmektedir (O'Casey 2000c: 545). Ancak, giysi seçiminde kuşkusuz fiziksel yapının yanı sıra psikolojik durum, sosyal yaşam, çevre vb. gibi etkilerin de dikkate alınması söz konusu olmalıdır (Kim vd. 2002: 482). Giyim seçiminde yukarıdaki faktörlerin yanı sıra mesleğin etkisi de çok önemli bir yer tutmaktadır (O'Casey 2000b: 410). Kişinin giyim seçimini, bireysel özelliklerinin yanı sıra etkileyen önemli bir faktör de yaşadığı toplum ile örf ve adetleridir. Toplumda uygulanan bazı kurallar gereği belli yerlerde, belirli zamanlarda uygun giyinmek gerekmektedir. Buna göre iyi giyinmek için; neyi, nerede, ne zaman, nasıl giyinmek gerektiğini bilmek önemlidir (Kutay 2006: 198).

Giyim konusunda dikkate alınması gereken bir diğer konu da çevredir. İnsanların başkaları üzerinde bıraktıkları ilk etkinin çok önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Aile çevresi, okul ve iş çevresi ile sosyal çevre giyimi etkilemektedir (Taylor vd. 2002: 393). Her insan önce aile, sonra okul ve

daha sonra da iş yaşantısının etkisiyle, bulunduğu ortamın gerektirdiği giyim tarzını benimsemek zorundadır. İnsanlar, buna bağlı olarak davranışlarına ve giyim tarzlarına özen göstermek, kendilerine daha çok yakışanı bulmak zorunda kalmaktadırlar. Çevrenin etkisi, kişiyi davranış biçimini ve giyim tarzını ayarlamaya zorlamaktadır.

Moda, birçok alanı etkilemekle birlikte, en yoğun ve en gözle görülebilir etkisini giyim alanında göstermektedir. Moda hareketleri, hem ekonomi hem de toplumsal yapıdaki değişmelere bağlıdır. Bu açıdan modayla bağlantılı tüketici davranışlarını anlamaya çalışmak önemli bulunmaktadır. Çünkü modaya uygun giyinmenin özellikle batıda olmak üzere birçok toplumda hem ekonomik hem de sosyal önemi vardır. Dittmar'a (1992: 3) göre, insanların kişisel kimliklerinin materyal koşullara bağlı olduğu söylenmektedir. Bir başka araştırmada da yine giyim bağlamında, kişilerin giydikleri giysilerin kişiliğine büründüğünü ve gerçekte de giysinin izin verdiği ölçüde kişiler olunduğunu vurgulanmaktadır (O'Casey 2001: 48).

Tüketicinin giysi tercihinde etki eden demografik etmenler de giysi tercihi kararlarında çok önemli rol oynamaktadır (Taylor vd. 2002: 393). Demografik etmenler; yaş, cinsiyet, gelir, meslek ve öğrenim düzeyi ile medeni durumlardan oluşmaktadır. Tüketicilerin yaş grupları farklılaştıkça eğitim düzeyleri, gelir düzeyleri medeni durumları değiştiği için istek ve gereksinimleri farklılık göstermektedir. İnsanların tüketici rolleri, bebeklik, çocukluk, ilk yetişkinlik, orta yaş ve yaşlılık çağı olarak birbirini izleyen yaşama dönemlerinde değişiklik göstermektedir (Ayhan vd. 2009: 13). Her yaş grubunun gereksinme ve ilgi duyduğu ürün ve hizmetlerin belirli bir karakteristik özellikleri vardır. İnsanların giyime ilişkin zevkleri genellikle yaşa bağlıdır.

Genç tüketiciler giyim sektöründe önemli bir pazar oluşturmaktadır. Gençlik döneminde bireylerin algıları ve tercihleri de farklılaşmaktadır. Bu dönemde bireyler satın alma kararlarını kendileri vermeye ve markaları tanımaya ve tercih etmeye başlamaktadır (Levinson vd. 2001: 49). Günümüzde giyim sektörü gençlerin istek ve beklentileri doğrultusunda ürünlere yön vermektedir. Özellikle genç nüfusun yoğun olduğu ülkelerde, gençlik denince giyim ve marka, giyim ve marka denilince de akla ilk gençlik kavramı gelmektedir. Yapılan çeşitli araştırmalarda, marka ve giysi satın alma tercihinde gençlerin önceki nesillere oranla daha fazla karar verme ve parasal güce sahip olduğu görülmektedir (Shahom vd. 2003: 238; Dotson vd. 2005: 36).

Özellikle gençlik döneminde, insanın tüketim harcamaları içinde giyim harcamalarının payı diğer birçok harcama grubuna oranla önemli bir yer tutmaktadır (Bayraktar 1995: 10). Reinecke tarafından yapılan bir çalışmada, giyim için yapılan harcamaların, ileri yaşlarda gençlere oranla önemli ölçüde azaldığı belirtilmiştir. Robert Ferber tarafından yapılan bir çalışmada, giyim için yapılan harcamaların, belli ölçüde tüketicilerin sosyoekonomik özelliklerinden etkilendiği saptanmıştır. Bununla birlikte Winakor tarafından, Iowa, Illinois ve Nebraska'daki kentsel ve kırsal aileler üzerinde yapılan çalışmada da kentsel ailelerin giyim harcamalarının, kırsal ailelere oranla daha fazla olduğu ve gelir yükseldikçe giyim tüketiminin arttığı belirlenmiştir (Yener 2000: 22).

Yapılan araştırmalar, diğer yaşam dönemlerindeki insanlara göre, gençlik dönemindeki insanların giyim ihtiyaçlarını beklentileri doğrultusunda karşılamalarının daha fazla tatmin edici olduğunu ortaya koymuştur. Tüketicinin kişisel dünyasında yer alan ve bir takım istek ve davranışlarla açığa çıkabilen gereksinme, algılama, tutum, öğrenme, kişilik gibi belirleyiciler; tüketicilerin tüm davranışlarına etki ettiği gibi, giysi tercihini de hissedilebilir bir tarzda etkilemektedir (Weekes 2004: 115). Tüketiciler açısından para ve zaman faktörü giyimde etkili olmakla birlikte, parası az olan kişiler de iyi giyinme bilgisine sahip oldukları takdirde, iyi bir görünüme sahip olabilirler (Banister vd. 2003: 851). Aynı zamanda giyim ile ilgili bütün konuları bilen kişilerin zevkli bir giyim elde etmeleri kaçınılmaz olmaktadır. İnsanları birbirinden ayıran kişisel özellikler, giyim seçiminde etkili olan hususların başında gelmektedir (Bahadır 1998: 402).

Her bireyde gençlik farklı yaşanmakta, gelişim, beklenti, istek ve ihtiyaçlar kişilere göre değişiklik göstermektedir. Giyim gençler için toplumsal onay elde etmek, daha geniş bir kişisel duygu aralığını ifade etmek amacıyla kullanılan önemli bir araçtır (Plumlee vd. 2006: 54). Bu amaçla gençlerin giysi tercihlerini etkileyen ve onların farklı ürünleri tercih etmelerine neden olan faktörler şu şekilde açıklanabilir (Çivitci vd. 2004: 22):

Fiziksel Faktörler: Canlı varlığın bedensel yönü ile ilgili olan büyüme; bedenin boy ve ağırlık olarak artışı, organların biçimi, hacim ve ağırlık açısından geçirdiği değişim olarak tanımlanabilir. Gençlik döneminde fiziksel gelişim, giysi seçimini doğrudan etkileyen bir faktördür (Uztuğ 1997: 11). Gençlerin bu dönemdeki fiziksel gelişimlerinin hızlı olması sebebiyle giysi tercihlerinde zorluklar yaşanmaktadır.

Psikolojik Faktörler: Toplumsallaşma, kendine güven duygusu ve vücudun görünümünün yaşlılarınca onaylanması, gençler için çok önemlidir. Gençler kişisel imaj ve kimlik arayışında oldukları için kişisel görünümleleriyle ilgili kaygıları oldukça fazladır. Giyime verilen önem ve duyulan ilgi, gençlik döneminde daha da önemli olmaktadır. Gençlik dönemindekilerin giysi seçimini etkileyen psikolojik faktörlerden ilkinin ilgi oluşturmaktadır. Boorman; “İlgi, kişinin çevresindeki şeylere karşı özel bir yöneliş biçimidir” demektedir. Bir şeyin insanı ilgilendirdiğini söylememek, onun o anda kişi için önemli olmasından kaynaklanır. Sözelimi, acıkan bir insanın yiyeceklere karşı ilgisi artar. Ancak açlık giderildiğinde ilgi kaybolur (Jessie vd. 2002: 52). Diğer psikolojik faktörlere bakıldığında ise; Gençlik dönemindekilerin giyinmelerinde yaşlılarının, eski alışkanlıklarının ve reklamların da oldukça etkili birer kriter olduğu görülmektedir.

Sosyolojik Faktörler: Giyim, daha önceden söz edildiği gibi gençlik kültürünün en dikkat çeken özelliklerinden biridir. Ayrıca, gençlerin kendilerini ifade etmek ve toplumda kabul görmek için kullandıkları önemli bir araçtır. Birey giyimi; kendini yaşlılarına benzetmek kendi büyüklüğünü başkalarına fark ettirmek heyecanını, sadeliğini, toplumla uyumunu ya da başkaldırıcı ifade etmek amacıyla kullanmaktadır. Ortamın gençler üzerindeki etkisinin en önemli kanıtlarından biri seçilen giysilerdir.

Ekonomik Faktörler: Gelir düzeyi, ekonomik faktörlerin temelini oluşturan bir kavramdır. Özellikle de gençlerin giyim harcamaları bu dönemde biraz fazla olabilir. Çünkü genç yetişkinlik dönemi olan 20-30 yaşları arası (Erkmen vd. 2008: 683), kendini başkalarına kanıtlamanın en yoğun olduğu dönemdir ve giysi masrafları artık alışkanlıklara ve zevklere göre ayarlanmaktadır (Mucuk 1990: 38). Giyim masrafları ise tamamen aile bütçesiyle orantılıdır.

Tüketici davranışlarının şekillenmesinde etkili olan bu faktörler işletmelerin kontrolü altında olmayan ancak tüketici davranışlarında etkili olabilecek pazarlama çalışmalarının oluşturulması esnasında göz önünde tutulması gereken faktörler olarak işletmeler açısından da büyük önem taşımaktadır. Tüketici davranışlarının incelenmesi, özellikle pazar fırsatlarının değerlendirilmesi açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Tüketici istek ve ihtiyaçlarının doğru bir şekilde ortaya konması, hedef kitlenin belirlenmesi ve bu hedef kitleye yönelik olarak gerçekleştirilecek pazarlama faaliyetlerinin başarısında büyük rol oynamaktadır.

Oldukça karmaşık bir yapıya sahip olarak insanı çeşitli yönleriyle inceleme konusu yapan davranış bilimleri, ekonomik etmenler yanında psikolojik ve sosyolojik etmenlere önem vermektedir. Bunlardan, psikoloji, insanı birey olarak ele alıp inceleme konusu yaparken tüketici davranışlarını açıklamada yararlı katkılarda bulunmaktadır. Fakat psikolojide bütünüyle açıklayıcı kesin bir teori (model) yoktur; sadece çeşitli teoriler temel düzeyde faydalı bilgiler verebilmektedir (Odabaşı vd. 2002: 52).

Günümüzde pazar ortamında belli bir ürünü satın almak isteyen tüketicilerin önünde farklı fiyatlar, markalar ve özelliklerde ürün çeşidi bulunmaktadır. Bu geniş ürün yelpazesindeki alternatifleri tüketiciler, kendi gereksinimleri, değerleri, beklentileri ve alışkanlıkları doğrultusunda değerlendirerek satın alma kararını vermektedirler. Diğer bir ifade ile satın alma süreci, tüketicilerin bireysel değerlendirmelerine göre değişen yukarıda belirtilen faktörlerin etkisinde kalmaktadır. Ayrıca, değişik ihtiyaç düzeylerinde bu ürünleri satın alırken, tüketicilerin farklı boyutlardaki alışveriş alışkanlıkları da satın alma davranışı üzerinde etkili olmaktadır.

Dış görünüşleri ile bireyler giyimi sosyal arzu olarak kabul edebilirler. Giyim ve dış görünüş önemli bir iletişim biçimidir. Kişinin yaşamının her anında önemli olan giyim yeni sosyal ilişkiler kurması, kendisini topluma kabul ettirmesi, imaj yaratması gibi insanın sosyal ihtiyaçlarını karşılaması açısından önem taşımaktadır. İnsanlar hakkındaki ilk yargının kişilerin dış giyimlerine, dış görünüşlerine bakılarak verildiği de bir gerçektir (Çivitci vd. 2008: 2).

Giyim sosyolojik anlamda ele alındığında insanın kişisel duygu ve düşüncelerini yansıtmaya, saygınlık kazanma, bir gruba ait olma ya da kendini ispatlama yoluyla toplumsal ilişkilerini etkileyen bir faktör olarak da görülmektedir (Bayraktar 1995: 12). Giyim psikolojisinde ilk teorilerinden birini yazan George Dearborn, giyimin, toplumun sosyal durumunu gösteren bir faktör olduğunu ileri sürmüştür. Aile, din, dil gibi sosyal-kültürel kurumlar, davranışları yönlendirir. Geçmiş kuşakların yarattığı davranışlar izlenir, yaşayan kuşaklar var olan kültürü zenginleştirir. Teknolojik gelişmeler de kültürü etkiler (Jin vd. 1999: 117).

Değişik sosyal çevrelerde yaşayan insanların kültürel yapıları, tasarlanacak ürünü etkileyen bir diğer faktördür. Sosyal yapı ile bir bütünlük içinde olan kültürel faktörler, insanların geçmiş dönemlerden günümüze değin edindiği düşünce, davranış ve geleneksel öğeler olarak tasarımcıyı ve tasarlayacağı ürünü etkilemektedir (Özkanlı vd. 2006: 97). Ayrıca, toplumların

sahip oldukları şeyler onların inançlarıyla bir bütünlük sağlar. Bireyler sahip oldukları değerlere göre kendilerini ve başkalarını ifade ederler. Bu ifadelerden biri olan giyimde, bireyin kimliği ve materyal olarak sahip olduklarının sembolik anlamı ve bunların aralarındaki ilişkiler, bütünü oluşturmaktadır (Goldsmith vd. 1996: 7).

Değişen ve yeniden yapılanan bugünün dünyasına bakıldığında, insanların ürün ve markaları, sadece yaşamlarını devam ettirmek için satın almadıkları, ihtiyaç duymasalar da reklâmı yapılan ürün ve markaları satın almak için davranışlarına yön vermekte oldukları görülmektedir. Farklılaşan tüketim biçimlerinin bireysel kimliklerin birer unsuru haline geldiği yeni çağda görülebileceği üzere, tüketilen ürünler hayat tarzlarını da oluşturmaya başlamıştır. Dolayısıyla güzelliğe önem veren, benlik duygusu gelişmiş, hazcı yanı ön plana çıkmış, kendisini tüketime adanmış hazır bir imaj yapılandırılarak bireylere enjekte edilmiştir (Dündar vd. 2006: 17).

Bu bilgiler doğrultusunda bu araştırma, farklı kültürlerde yetişen Kırgız ve Türk gençlerin giysi satın alma davranışlarını, giysi tercihlerini, moda ve markaya bakış açılarını belirlemek ve aynı zamanda bu gençlerin giysi satın alma davranışları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak amacıyla planlanıp yürütülmüştür.

Yöntem

Bu bölümde, araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracının hazırlanması ve uygulanması, veri toplama aracı yoluyla elde edilen verilerin analizine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Bu araştırma, farklı kültürlerde yetişen Kırgız ve Türk gençlerin giysi satın alma davranışlarını, giysi tercihlerini, moda ve markaya bakış açılarını belirlemek ve aynı zamanda bu gençlerin giysi satın alma davranışları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkartmayı sağlayacak şekilde planlanmıştır.

Bu araştırmanın materyalini, Ankara ili sınırları içerisindeki çeşitli üniversitelerde (Hacettepe, Gazi, Ankara, ODTÜ, TOBB, Başkent, Bilkent ve Türkçe Öğrenim Merkezi) öğrenim gören öğrenciler üzerinde bir saha araştırması yapılmıştır. Bu kurumlar içerisinde yer alan Hacettepe, Gazi, Ankara ve ODTÜ devlet üniversiteleri genel olarak sosyoekonomik statü olarak alt ve orta seviyede aile bireylerinin çocuklarının eğitim gördüğü bir eğitim kurumudur. Özel bir üniversite olan Başkent ve Bilkent Üniversitesi ise sosyoekonomik statü olarak üst seviyede aile bireylerinin çocuklarının

eğitim gördüğü bir eğitim kurumudur. Bu üniversitelerin Türkiye'nin değişik bölgelerinden gelen öğrenci profiline sahip olması ve Kırgız uyruklu öğrencilerin de buralarda öğrenim görmesi, araştırma materyalinin seçiminde önemli bir etken olmuştur. Ayrıca, Kırgız öğrencilere ulaşma kolaylığı açısından Türkçe Öğrenim Merkezi tercih edilmiştir.

Örnekleme yöntemi olarak basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem büyüklüğü $n = \pi (1 - \pi) / (e/Z)^2$ formülü ile %5 hata payı ve %95 güven aralığında 312 olarak belirlenmiştir (Kurtuluş 1998). Araştırma evreninden basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 350 öğrenciye yüz yüze anket uygulanmış, ön inceleme sonucunda 127'si Kırgız uyruklu ve 191'i Türk uyruklu, toplam 318 anket analiz için uygun görülmüştür. Eksik veya hatalı doldurulduğu tespit edilen 32 anket analize tabi tutulmamıştır.

Araştırma metodu olarak, gerekli olan verilerin sağlıklı olarak elde edilip istatistiksel analize olanak verecek şekilde düzenlenebilmesi için tarama (survey) yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verilerini elde etmek için ölçme aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formunun hazırlanmasında, öncelikle yapılan literatür taraması sonucunda ulaşılabilen kaynaklar incelenmiş, konu ile ilgili bilgiler değerlendirilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda ölçme aracı oluşturulmaya çalışılmıştır. Anket soruları gerekli incelemelerden sonra üniversitede öğrenim gören 25 öğrenciye uygulanarak pilot çalışma yapılmıştır. Uygulamada karşılaşılan problemler ve araştırmanın amaçları doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak, likert türü soruların güvenilirlik ve geçerlilik testinde gereken güvenilirliğe sahip olduğu sonucuna varıldıktan sonra son şekli verilen anket, araştırmada kullanılmıştır.

Verileri toplamak için hazırlanan anket üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; gençlerin yaşı, eğitim durumu, cinsiyetleri ve ülkeleri gibi kişisel bilgilerden oluşmaktadır. İkinci bölüm ve üçüncü bölüm Babin, Darden ve Griffin (1994) tarafından oluşturulan ve Rook ve Fisher (1995) tarafından geliştirilen satın alma davranışı ölçeğinden yararlanılarak araştırma amaçları doğrultusunda araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. İkinci bölüm, gençlerin giyim alışverişi yapma durumları (birlikte satın almayı tercih ettikleri kişi, ürünlerini en çok tercih ettikleri ülke, marka tercihindeki etkenler, alışveriş yapmayı tercih ettikleri zaman ve yer) ile ilgili, üçüncü bölüm ise; giysi satın alma davranışlarını (Giysi satın alma tercihleri, giysi satın alma davranışları) ortaya koymaya yönelik 4'lü likert tipinde hazırlanan sorulardan oluşmaktadır. 4'lü likert tipi sorular için,

“Kesinlikle Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle Katılmıyorum” olmak üzere 4’lü likert’e göre ve olumludan olumsuzu doğru 4, 3, 2 ve 1 olarak puan verilerek derecelendirilmiştir. Orta seçenekte yığılmaları önlemek amacıyla “Kararsızım” seçeneğine yer verilmemiştir (Bülbül 1996: 1).

Araştırmada veri toplayabilmek için oluşturulan anket soruları sade ve basit biçimde geliştirilmiştir. Anketin dilinin anlaşılır olmasına özen gösterilmiş ve anketin uygulanması sırasında gerekli durumlarda bireylere açıklama yapılmıştır. Anket uygulanırken homojenliğin sağlanması için üniversiteli gençlerin olabildiğince farklı bölümlerden olmalarına, üniversite kültürünü almış, giyim ihtiyaçlarını karşılama ve güncel giyim konusunda belli düzeyde karar verme yetkisine erişmiş olmalarına özen gösterilmiştir.

Anket, araştırmaya katılmaya gönüllü 127’i Kırgız uyruklu ve 191’i Türk uyruklu, toplam 318 üniversiteli genç tüketiciye uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, anket yardımı ile elde edilen verilerin istatistiksel analizleri yapılarak elde edilen veriler, verilerin türüne göre frekans ve yüzde dağılım değerlerinin olduğu tablolarda sunulmuştur. Giysi satın almayı etkileyen faktörler ve satın alma davranışlarının aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Ulaşılan sonuçlar, gerek kendi içinde gerekse birbiriyle ilişkilendirilerek tartışılmıştır. Kırgız ve Türk uyruklu gençlerin demografik özellikleri, ürünlerini en çok tercih ettikleri ülke, giysi satın almayı tercih ettikleri kişi, alışveriş yaptıkları zaman, giysi satın almayı tercih ettikleri mağaza ve marka tercihindeki etkenleri arasında ilişki olup olmadığını test etmek için, her biri için ayrı ayrı Ki-kare (X^2) testi uygulanarak, sonuçlar $P < 0.05$ düzeyinde değerlendirilmiştir. Kırgız ve Türk uyruklu gençlerin giysi satın alırken tercih edilen özellikler ve giysi satın alma davranışları ile ülkeleri arasında bir farklılık olup olmadığını test etmek için ise, her biri için ayrı ayrı Independent-Sample T Testi uygulanarak, sonuçlar $P < 0.05$ düzeyinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada dörtlü likert ölçeği ile ölçülen 15 farklı değişken için ölçek güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach Alfa (α) test istatistiği sonuçlarına bakılmıştır. Cronbach Alfa Katsayısının değerlendirilmesinde kullanılan değerlendirme ölçütü $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir (Özdamar 2002: 61). Araştırmada yapılan Cronbach Alpha (α) istatistiği = 0.814 olarak hesaplanmıştır. Bulunan bu sonuçlara göre, veri toplama aracında (ankette) kullanılan 15 adet ölçekli soruların güvenilirlik test sınavında güvenilirliği ispatlanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek

iki ayrı grup olarak ele alındığında, giysi satın alırken tercih edilen özellikleri ölçen ölçeğin 7 farklı değişken için ölçek güvenirliği Cronbach Alpha (α) istatistiği =0.782 ve giysi satın alma davranışını ölçen ölçeğin 8 farklı değişkeni için ölçek güvenirliği Cronbach Alpha (α) istatistiği =0.841 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, hem bütünsel anlamda, hem de ölçek bazında kullanılan soruların tümü için güvenilirlik sağlanmıştır.

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeğin içsel tutarlılıklarının yanı sıra, gerçekten ölçmek istediği yapıyı ne kadar ölçtüğünü ortaya koyabilmek için yapısal geçerliliğine bakılmıştır. Faktör analizi, pazarlama araştırmalarında yaygın olarak kullanılan çok değişkenli bir istatistiksel analiz türüdür. Faktör analizi, pazarlama araştırmalarına değişken sayısının azaltılmasında, ölçek geliştirmede ve veri dönüşümünde kullanılmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeğin bir değişkeni ölçmek üzere geliştirilen soruların, o değişkeni ölçmek üzere geliştirilen soruların, o değişkeni ölçüp ölçmediğinin ya da değişkenle ne derece ilişkili olduklarının kuramsal analizi yani yapısal geçerliliği test edilmiştir. Ölçeğin kuramsal geçerliliğini test etmek için en yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri olan faktör analizi kullanılmıştır (Erkmen vd. 2008: 684).

Giysi satın alırken tercih edilen özellikleri ve giysi satın alma davranışını ölçen ölçeğin faktör analizi yapılmıştır. Giysi satın alırken tercih edilen özelliklerin faktör analizi uygulaması, Varimax Rotasyonu ile Temel Bileşenler Analizi biçiminde gerçekleştirilmiştir. Giysi satın alırken tercih edilen özelliklere ilişkin 0,849 ile 0,596 arasında değişikliğe sahip faktör yükleri ile karşılaştırılmıştır. Cevaplayıcıların sorulara verdikleri cevaplar dikkate alınarak toplam iki faktör elde edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda açıklanan varyans %60,02 olarak bulunmuştur. Yani soru grupları cevaplayıcıların %60'ı tarafından birbirleri ile ilişkili bulunarak temel boyutta görülmektedir. Araştırmada yapılan faktör analizine ilişkin KMO değeri istenen değer %60'ın üzerindedir (0,825).

Giysi satın alma davranışı faktör analizi uygulaması, Varimax Rotasyonu ile Temel Bileşenler Analizi biçiminde gerçekleştirilmiştir. Giysi satın alırken tercih edilen özelliklere ilişkin 0,811 ile 0,524 arasında değişikliğe sahip faktör yükleri ile karşılaştırılmıştır. Cevaplayıcıların sorulara verdikleri cevaplar dikkate alınarak toplam üç faktör elde edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda açıklanan varyans %57,26 olarak bulunmuştur. Yani soru grupları cevaplayıcıların %67'si tarafından birbirleri ile ilişkili bulu-

narak temel boyutta görülmektedir. Araştırmada yapılan faktör analizine ilişkin KMO değeri istenen değer %60'ın üzerindedir (0,788).

Araştırma Bulguları

Araştırmaya Katılan Gençlerin Demografik Özellikleri

Tablo 1'de araştırmaya katılan üniversiteli gençlerin demografik özelliklerine ilişkin bilgiler sunulmuştur. Araştırmaya katılan Kırgız uyruklu gençlerin %31,5'ini erkekler, %68,5'ini kadınlar, Türk uyruklu gençlerin ise %38,7'sini erkekler, %61,3'ünü kadınların oluşturduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan Türk ve Kırgız gençlerin, minimum 18 yaş, maksimum 28 yaş, yaş ortalamasının 22, standart sapmasının ise 1,993 olduğu belirlenmiştir. 318 kişiden yaklaşık %34'ü 18–20 yaş aralığında, %49'u 21–23 yaş aralığında, %16'sı 24-26 yaş aralığında, %1'inin ise 27-29 yaş aralığında olduğu saptanmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin çoğunluğu 21 ile 23 yaş arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Gençlerin Demografik Özellikleri

Seçenekler		Ülke	Türkiye		Kırgızistan		Toplam	
			f	%	f	%	f	%
Cinsiyet	Kadın	117	61,3	87	68,5	204	64,2	
	Erkek	74	38,7	40	31,5	114	35,8	
Yaş	18-20	74	38,7	35	27,6	109	34,3	
	21-23	87	45,5	70	55,1	157	49,4	
	24-26	28	14,7	22	17,3	50	15,7	
	27-29	2	1,0	-	-	2	0,6	
Eğitim	Yüksekokul	27	14,1	6	4,7	33	10,4	
	Lisans	160	83,8	72	56,7	232	73,0	
	Yüksek Lisans	4	2,1	46	36,2	50	15,7	
	Doktora	-	-	3	2,4	3	0,9	

n=318

Tablo 1 incelendiğinde, ankete katılan Kırgız uyruklu öğrencilerin %4,7'sini yüksekokul, %56,7'sini lisans, %36,2'sini yüksek lisans, %2,4'ünü doktora, Türk uyruklu öğrencilerin ise, %14,1'ini yüksekokul, % 83,8'ini lisans, %2,1'ini yüksek lisans öğrencilerinin oluşturduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre, ankete katılan bireylerin çoğunluğunu lisans ve yüksek lisanslı öğrenciler oluşturmuştur.

Araştırmaya Katılan Gençlerin Giyim Alışverişi Yapma Durumları

Tablo 2'de anket uygulamasına katılan Kırgızistanlı ve Türkiyeli gençlerin giysilerini birlikte satın almayı tercih ettikleri kişilerin dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 2. Gençlerin Birlikte Giysi Almayı Tercih Ettikleri Kişiler

Kişiler	Kırgızistan		Türkiye	
	f	%	f	%
Aile	35	27,6	81	42,4
Arkadaş	43	33,9	69	36,1
Tek başıma	49	38,5	41	21,5
Toplam	127	100,00	191	100,00

n=318 $\chi^2 = 5,259$ P=0,041 p<0,05

Tablo 2 incelendiğinde, Kırgızistanlı gençlerin çoğunluğunun tek başına alışveriş yaptığı, Türk gençlerin ise çoğunlukla ailesiyle ve arkadaşıyla birlikte alışveriş yaptığı saptanmıştır. Gençlerin birlikte giysi satın aldıkları kişiler ile ülkeleri arasındaki ilişkiye bakılmış, P=0,041 bulunmuştur. Buna göre p<0,05 düzeyinde gençlerin birlikte giysi satın aldıkları kişiler ile ülkeleri arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Gençler kültürel ve sosyal düzeyden farklı olsalar da ekonomik bağımlılık nedeni ile genel olarak giysi alma konusunda aile bireylerinden etkilendikleri görülmektedir. Ayrıca, Kırgızistanlı gençlerin Türk gençlerine göre daha fazla tek başlarına alışverişe çıkmaları bu gençlerin ailelerinden uzakta okumalarından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir.

Tablo 3'de araştırmaya katılan Kırgızistan ve Türkiye gençlerinin giysi alışverişinde ürünlerini en çok tercih ettikleri ülkelere ilişkin veriler sunulmuştur. Gençlerin giysi alışverişlerinde ürünlerini en çok tercih ettikleri ülkeler açık uçlu olarak sorulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde, Kırgızistanlı ve Türkiyeli gençlerin çoğunluğunun Türkiye'de üretilen giysileri tercih ettikleri saptanmıştır. Gençlerin ürünlerini tercih ettikleri ülke ile kendi ülkeleri arasındaki ilişkiye bakılmış, P=0,000 bulunmuştur. Buna göre p<0,05 düzeyinde gençlerin ürünlerini tercih ettikleri ülke ile kendi ülkeleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Gençlerin Giysi Alışverişinde Ürünlerini En Çok Tercih Ettikleri Ülke

Ürünler	Ülke	Kırgızistan		Türkiye	
		f	%	f	%
Kırgızistan		42	33,1	-	-
Türkiye		64	50,4	186	97,4
Rusya		3	2,4	-	-
Almanya		13	10,2	3	1,6
Çin		5	3,9	2	1,0
<i>Toplam</i>		127	100,0	191	100,0

n=318 $X^2 = 109,334$ $P=0,000$ $p<0,05$

Tablo 4’de araştırmaya katılan gençlerin alışveriş yaptıkları zamana ilişkin bilgiler verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde, Kırgız uyruklu gençlerin %28,3’ü indirim zamanında, %40,2’si ihtiyacı olduğunda, %7,8’i beğendiği bir giysi gördüğünde, %23,6’sı ise yeni sezonda giysi alış verişini yaptırmıştır. Türk uyruklu gençlerin ise %16,2’si indirim zamanında, %50,8’i ihtiyacı olduğunda, %30,9’u beğendiği bir giysi gördüğünde, %2,1’inin de yeni sezonda giysi alış verişini yaptırdığı saptanmıştır.

Tablo 4. Araştırmaya Katılan Gençlerin Alışveriş Yaptıkları Zaman

Alışveriş yaptıkları zamanı	Ülke	Kırgızistan		Türkiye	
		f	%	f	%
İndirim zamanında		36	28,3	31	16,2
İhtiyacım olduğunda		51	40,2	97	50,8
Yeni sezonda		10	7,8	4	2,1
Beğendiğim bir giysi gördüğümde		30	23,6	59	30,9
<i>Toplam</i>		127	100,0	191	100,0

n=318 $X^2 = 16,300$ $P=0,003$ $p<0,05$

Gençlerin alışveriş yaptıkları zaman ile ülkeleri arasındaki ilişkiye bakılmış, $P=0,003$ bulunmuştur. Buna göre $p<0,05$ düzeyinde gençlerin alışveriş yaptıkları zaman ile ülkeleri arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, ankete katılan Kırgız ve Türk gençlerinin büyük çoğunluğu ihtiyacı olduğunda giysi alış verişini yaptırdığını belirtmiştir. Bunun nedeninin ise, bu gençlerin üniversite öğrencisi olmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılan Gençlerin Tercih Ettikleri Giyim Mağazaları

Mağazalar	Ülke		Türkiye	
	f	%	f	%
Markalı ürünler satan birinci sınıf mağazalardan	19	14,9	35	18,3
Alışveriş merkezlerindeki mağazalardan	82	64,6	124	64,9
İnternette	15	11,8	10	5,3
Semt pazarları ve işportadan	11	8,7	22	11,5
<i>Toplam</i>	127	100,0	191	100,0

n=318 $\chi^2=12,556$ P=0,000 p<0,05

Tablo 5’de araştırmaya katılan Türk ve Kırgız gençlerin giysilerini temin ettikleri yerler gösterilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde, Kırgız ve Türk gençlerin çoğunluğunun alışveriş merkezlerindeki mağazalardan giysi alışverişi yaptıkları saptanmıştır. Gençlerin giysi satın aldıkları mağazalar ile ülkeleri arasındaki ilişkiye bakılmış, P=0,000 bulunmuştur. Buna göre p<0,05 düzeyinde gençlerin giysi satın aldıkları mağazalar ile ülkeleri arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak her iki ülke gençleri de giysi alışveriş yapmayı tercih ettikleri yerler bakımından benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Geleneksel alışveriş davranışları üzerine yapılan araştırmalar, tüketicilerin, alışveriş merkezi seçiminde; evlerine olan yakınlık, alışveriş merkezinde bulunan markalar, sunulan hizmetin seviyesi, mağazaların yerleşimi, mağazaların türleri ve estetik gibi faktörlere önem verdiklerini göstermektedir. Ayrıca, alışveriş merkezlerinde bulunan mağazaların sayısı ve alternatif satın alma seçenekleri, alışveriş yeri seçimini etkileyen diğer faktörler arasında yer almaktadır (Taylor vd. 2002: 394). Kutay (2006: 198) Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te 437 kişi üzerinde gerçekleştirilen tüketicilerin giyim tercihleri üzerine yaptığı araştırmanın sonucunda Kırgızistan’da tüketicilerin giyim eşyalarını en çok alışveriş merkezlerinden satın aldıklarını ortaya koymuştur. Her iki araştırma birlikte değerlendirildiğinde benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür.

Tablo 6. Giysi Marka Tercihindeki En Önemli Etken

Seçenekler	Ülke		Türkiye	
	f	%	f	%
Popüler olması	22	17,3	26	13,6
Marka imajı	11	8,6	13	6,8
Ürün konseptleri	21	16,5	19	9,9
Reklamlarının çekiciliği	13	10,3	28	14,7
Kaliteli olması	24	18,9	51	26,7
Fiyat uygunluğu	18	14,2	39	20,4
Kolay ulaşılabilirlik	18	14,2	15	7,9
<i>Toplam</i>	127	100,0	191	100,0

n=318 $\chi^2=7,398$ P=0.064 p>0.05

Tablo 6’da araştırmaya katılan gençlerin giysi marka tercihindeki etkenlere ilişkin bilgiler verilmiştir. Tüketicilerin giysi marka tercihini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu araştırmada Jones tarafından belirlenen faktörler kullanılmıştır (Jones 2009) Tablo 6 incelendiğinde, Kırgız uyruklu gençlerin yaklaşık %17’si popüler olması, %9’u marka imajı, %17’si ürün konsepti, %10’u reklamların çekiciliği, %19’u kaliteli olması, %14’ü fiyat uygunluğu ve %14’ü ise kolay ulaşılabilirlik nedeni ile marka tercihi yaptıklarını belirtmişlerdir. Türk uyruklu gençlerin ise yaklaşık %14’ü popüler olması, %7’si marka imajı, %10’u ürün konsepti, %15’i reklamların çekiciliği, %27’si kaliteli olması, %20’si fiyat uygunluğu ve %8’i kolay ulaşılabilirlik nedeni ile marka tercihi yaptıkları saptanmıştır. Gençlerin marka tercihindeki etkenler ile ülkeleri arasındaki ilişkiye bakılmış, $P=0,064$ bulunmuştur. Buna göre $p<0,05$ düzeyinde gençlerin marka tercihindeki etkenler ile ülkeleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Araştırmaya Katılan Gençlerin Giysi Satın Davranışları

Araştırmaya katılan gençlerin giysi satın alırken en çok tercih ettikleri özelliklere katılma dereceleri Tablo 7’de sunulmuştur. Ortalamalara göre yapılan bu sıralamada, gençler giysi tercihinde en çok katıldıkları özellikler vücuda uygunluk, fiyat, kalite ve marka olmuştur. Gençlerin moda, model, renk-desen vb. özelliklere çok fazla katılmadıkları ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Giysi Satın Alırken En Çok Tercih Edilen Özellikler

Özellikler	Ort.	Std. Sapma
Vücuda Uygunluk	3,8652	0,5417
Kalite	3,4641	0,5698
Fiyat	3,5219	0,6243
Marka	3,2187	0,7253
Moda	3,0708	0,8524
Renk Desen	2,9652	0,6457
Model	2,9547	0,7832

n=318

Araştırmaya katılan gençlerin giysi satın alırken en çok tercih ettikleri özelliklerin ülkelere göre dağılımı Tablo 8’de sunulmuştur. Tablo 8 incelendiğinde, moda faktörüne her iki ülke gençleri katılmamışlar, bir giysiyi almak için giysinin moda olmasının fazla önem taşımayacağını belirtmişlerdir.

Tablo 8. Giysi Satın Alırken En Çok Tercih Edilen Özelliklerin Ünelere Göre Dağılımı

Özellikler	Ülke	Türkiye		Kırgızistan		t	P
		f	%	f	%		
Moda	Kesinlikle Katılmıyorum	33	17,3	32	25,2	5,136	0,102
	Katılmıyorum	68	35,6	49	38,6		
	Katılıyorum	54	28,3	35	27,5		
	Kesinlikle Katılıyorum	36	18,8	11	8,7		
Kalite	Kesinlikle Katılmıyorum	22	11,5	8	6,3	4,450	0,000*
	Katılmıyorum	27	14,1	22	17,3		
	Katılıyorum	98	51,3	79	62,2		
	Kesinlikle Katılıyorum	44	23,1	49	38,6		
Marka	Kesinlikle Katılmıyorum	26	13,6	11	8,7	0,445	0,002*
	Katılmıyorum	65	34,1	52	40,9		
	Katılıyorum	79	41,4	46	36,2		
	Kesinlikle Katılıyorum	21	10,9	18	14,2		
Renk Desen	Kesinlikle Katılmıyorum	34	37,3	18	14,2	6,488	0,023*
	Katılmıyorum	19	9,9	24	18,9		
	Katılıyorum	87	45,5	59	46,4		
	Kesinlikle Katılıyorum	51	26,7	26	20,5		
Vücuda Uygunluk	Kesinlikle Katılmıyorum	5	2,6	10	7,9	6,190	0,002*
	Katılmıyorum	21	10,9	10	7,9		
	Katılıyorum	39	20,4	38	29,9		
	Kesinlikle Katılıyorum	126	65,9	69	54,3		
Fiyat	Kesinlikle Katılmıyorum	57	29,7	11	8,7	6,213	0,000*
	Katılmıyorum	69	36,1	25	19,7		
	Katılıyorum	59	30,9	59	46,4		
	Kesinlikle Katılıyorum	6	3,3	32	25,2		
Model	Kesinlikle Katılmıyorum	42	21,9	2	1,6	3,734	0,000*
	Katılmıyorum	83	43,5	10	7,9		
	Katılıyorum	54	28,3	86	67,7		
	Kesinlikle Katılıyorum	12	6,3	29	22,8		

*= $p < 0,05$ düzeyinde fark vardır.

Kalite faktörüne ise yine her iki ülke gençleri katıldıklarını belirtmişlerdir. Marka faktörünü, Türk gençlerinin yaklaşık %41'i katılıyorum derken, Kırgız gençlerinin yaklaşık %41'i katılmadıklarını belirtmişlerdir. Moda faktörüne her iki ülke gençleri katılmadıklarını, genel olarak bir giysiyi almak için giysinin moda özelliklerinin önemli olmadığını belirtmişlerdir. Vücuda uygunluk faktörüne, Türk gençlerinin yaklaşık %66'sı kesinlikle katıldıklarını belirtirken, Kırgız gençlerinin yaklaşık %54'ü kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir. Fiyat faktörüne, Türk gençlerinin yaklaşık %36'sı katılmadıklarını, Kırgız gençlerinin ise yaklaşık %46'sı katıldıklarını belirtmişlerdir. Model faktörüne, Türk gençlerinin yaklaşık %44'ü

katılmadıklarını belirtirken, Kırgız gençlerinin yaklaşık %68'i katıldıklarını belirtmiştir. Tablo 8'de görüldüğü gibi, her iki ülke gençlerinin de giysi satın alırken tercih ettikleri özelliklerin (Moda, Kalite, Vücuda uygunluk ve Renk-desen) genellikle aynı olduğu, marka, fiyat ve model konusunda frekans dağılımlarına bakıldığında farklı düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Ergenlik dönemindeki gençlerin satın alma davranışları üzerine yapılan başka bir çalışmada, kırsal ve kentsel bölgelerdeki ergenlerin giysi satın alırken psikolojik olarak benzer satın alma davranışlarını gösterdikleri; ekonomik olarak ise tamamen birbirlerinden farklı kriterleri tercih ettikleri belirlenmiştir (Çivitci vd. 2008: 20)

Araştırmaya katılan Kırgızistanlı ve Türkiyeli gençlerin giysi satın alırken tercih ettikleri özellikler ile ülkeleri arasındaki farklılığa bakılmıştır. Yapılan t testi sonucuna göre, gençlerin giysi satın alırken tercih ettikleri kalite, marka, renk-desen, vücuda uygunluk, fiyat ve model özellikleri ile ülkeleri arasında $p < 0.05$ düzeyinde bir fark olduğu ve moda özelliği ile bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Dikiş kalitesi, dayanıklılık, kullanılabilirlik, kullanılan materyalin kalitesi ve sıklık gibi direkt ürün ile ilgili somut faktörler tüketicilerin tercihlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Tungate 2006: 21). Kutay (2006: 210) yaptığı araştırma sonucunda, tüketicilerin giysi tercihinde fiyat ve marka faktörlerinin etkisinin az olduğunu tespit etmiştir. Tüketicilerin giyim eşyaları satın almaları esnasında değerlendirmeye aldıkları faktörlerin araştırıldığı bir başka çalışmada (Plumlee vd. 2006: 65), evrensel kriterlerin belirlenmesi amacı ile, farklı etnik gruplar ve pazar segmentleri üzerinde çalışılmıştır. Sözü geçen bu araştırma, farklı ortamlarda ve çok sayıda ürün kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tüketicilerin giyim eşyalarını satın alırken değerlendirmeye aldıkları kriterler; imaja bağlı kriterler, estetiğe bağlı kriterler ve teknik dizayna bağlı kriterler olarak üç ana grup içerisinde toplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, imaj kriterleri içerisinde sırasıyla marka, etiket ve fiyat en önemli faktörler olarak ortaya çıkmıştır. Estetiğe bağlı kriterler önem derecesine göre, model, renk, dizayn, fabrikasyon, moda uygunluk, görünüm ve çekicilik olarak belirmiştir. Teknik dizayna bağlı kriterler ise, ürünün dikilmesinde gösterilen özen, yapılış biçimi, dayanıklılık, bedene uygunluk, kalite ve rahatlık şeklinde sıralanmıştır. İngiltere'de 2004 yılında tüketicilerin giyim harcamaları ve davranışları üzerine yapılan çalışmada ise (Weekes 2004: 121), tüketicileri yeni giyim eşyaları almaya güdüleyen faktörler araştırılmıştır. Bu araştırma sonuçları-

na göre; uygun fiyatlı ürünler, özel günler ve mevcut giyim eşyalarının eskimesi gibi faktörler, tüketicileri yeni giyim eşyaları satın almada güdüleyen en önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 9. *Gençlerin Giysi Satın Alma Davranışı*

Özellikler	Ort.	Std. Sapma
Bütçeme uygun olan giysiyi alırım.	3,4391	0,8128
Sosyal ihtiyacı karşılamak amacıyla giysi alırım.	3,3588	0,8336
Vitrin dolaşarak giysi alırım.	2,8721	0,7790
Psikolojik olarak kendimi rahatlatmak için giysi alırım.	2,8176	0,7934
Gardırop planlamasına uyum sağlamak amacıyla giysi alırım.	2,7982	0,8562
Çevreye uyum sağlamak amacıyla giysi alırım.	2,4524	0,9012
Çevrem tarafından fark edilmek ve dikkat çekmek amacıyla giysi alırım.	2,2977	0,8843
<i>Dolaşmam ilk mağazadan alırım.</i>	1,8934	0,8381

n=318

Araştırmaya katılan gençlerin giysi satın alma davranışları ile ilgili ifadelere katılma dereceleri Tablo 9'da sunulmuştur. Ortalamalara göre yapılan bu sıralamada, gençlerin giysi satın alırken en çok “Bütçeme uygun olan giysiyi alırım”, “Sosyal ihtiyacı karşılamak amacıyla giysi alırım” ve “Vitrin dolaşarak giysi alırım” ifadelerine katıldıkları görülmüştür. Gençlerin “Dolaşmam ilk mağazadan alırım” ve “Çevrem tarafından fark edilmek ve dikkat çekmek amacıyla giysi alırım” ifadelerine çok fazla katılmadıkları ortaya çıkmıştır.

Tablo 10. Gençlerin Giysi Satın Alma Davranışlarının Ülkelere Göre Dağılımı

Satın Alma Davranışları		Ülke		Türkiye		Kırgızistan		t	P
		f	%	f	%				
Vitrin dolaşarak giysi alırım.	Kesinlikle Katılmıyorum	16	8,4	18	14,2	3,472	0,000*		
	Katılmıyorum	36	18,8	24	18,9				
	Katılıyorum	92	48,2	36	28,3				
	Kesinlikle Katılıyorum	47	24,6	49	38,6				
Dolaşmam ilk mağazadan alırım	Kesinlikle Katılmıyorum	97	50,8	60	47,2	6,431	0,001*		
	Katılmıyorum	67	35,1	43	33,9				
	Katılıyorum	18	9,4	12	9,4				
	Kesinlikle Katılıyorum	9	4,7	12	9,4				
Bütçeme uygun olan giysiyi alırım.	Kesinlikle Katılmıyorum	7	3,7	15	11,8	4,902	0,000*		
	Katılmıyorum	11	5,7	18	14,2				
	Katılıyorum	78	40,8	41	32,3				
	Kesinlikle Katılıyorum	95	49,7	53	41,7				
Psikolojik olarak kendimi rahatlatmak için giysi alırım.	Kesinlikle Katılmıyorum	21	10,9	18	14,2	5,344	0,000*		
	Katılmıyorum	40	20,9	27	21,3				
	Katılıyorum	87	45,6	60	47,2				
	Kesinlikle Katılıyorum	43	22,5	22	17,3				
Gardırop planlamasına uyum sağlamak amacıyla giysi alırım	Kesinlikle Katılmıyorum	18	9,4	23	18,1	0,673	0,001*		
	Katılmıyorum	56	29,3	17	13,4				
	Katılıyorum	82	42,9	55	43,3				
	Kesinlikle Katılıyorum	35	18,3	32	25,2				
Sosyal ihtiyacı karşılamak amacıyla giysi alırım.	Kesinlikle Katılmıyorum	92	48,2	35	27,5	5,267	0,062		
	Katılmıyorum	56	29,3	14	11,1				
	Katılıyorum	28	14,7	47	37,1				
	Kesinlikle Katılıyorum	15	7,8	31	24,3				
Çevreye uyum sağlamak amacıyla giysi alırım.	Kesinlikle Katılmıyorum	19	20,9	24	18,9	5,395	0,014*		
	Katılmıyorum	85	44,5	41	32,3				
	Katılıyorum	72	37,7	36	28,3				
	Kesinlikle Katılıyorum	15	7,8	26	20,5				
Çevrem tarafından fark edilmek ve dikkat çekmek amacıyla giysi alırım.	Kesinlikle Katılmıyorum	9	4,7	15	11,8	0,431	0,002*		
	Katılmıyorum	70	36,6	34	26,8				
	Katılıyorum	91	47,6	48	37,8				
	Kesinlikle Katılıyorum	21	10,9	30	23,6				

* = $p < 0,05$ düzeyinde fark vardır.

Araştırmaya katılan gençlerin giysi satın alma davranışlarına ilişkin görüşleri Tablo 10'da sunulmuştur. Tablo 10 incelendiğinde, Türk gençlerinin yaklaşık %48'i "vitrin dolaşarak giysi satın alma" ifadesine katıldıklarını, Kırgız gençlerinin yaklaşık %39'u ise bu ifadeye kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir. Her iki ülke gençlerinin de "dolaşmam ilk mağazadan alırım" ifadesine kesinlikle katılmadıkları görülmüştür. "Bütçeme uygun

giysi satın alırım” ifadesine her iki ülke gençleri de kesinlikle katıldıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan gençlerin ekonomik nedenlerden dolayı dolaşarak en uygun fiyatlı ve beğendikleri giysiyi satın almayı tercih ettikleri söylenebilir.

“Psikolojik olarak kendimi rahatlatmak için giysi alırım” ve “Gardırop planlamasına uyum sağlamak amacıyla giysi alırım” ifadelerine yine her iki ülke gençlerinin çoğunluğu katıldıklarını belirtmişlerdir. “Sosyal ihtiyacı karşılamak amacıyla giysi alırım” ifadesine Türk gençlerinin yaklaşık %48’i kesinlikle katılmadıklarını söylerken, Kırgız gençlerinin yaklaşık %37’si katıldıklarını bildirmişlerdir. “Çevreye uyum sağlamak amacıyla giysi alırım” ve “Çevrem tarafından fark edilmek ve dikkat çekmek amacıyla giysi alırım” ifadelerine her iki ülke gençlerinin çoğunluğunun katıldıkları ortaya çıkmıştır.

Tablo 10’da görüldüğü gibi, her iki ülke gençlerinin de giysi satın alma davranışlarının (Dolaşmam ilk mağazadan alırım, Bütçeme uygun giysi satın alırım, Psikolojik olarak kendimi rahatlatmak için giysi alırım, Gardırop planlamasına uyum sağlamak amacıyla giysi alırım, Çevreye uyum sağlamak amacıyla giysi alırım ve Çevrem tarafından fark edilmek ve dikkat çekmek amacıyla giysi alırım) genellikle aynı olduğu saptanmıştır. Araştırmaya katılan gençlerin “Vitrin dolaşarak giysi alırım” ve “Sosyal ihtiyacı karşılamak amacıyla giysi alırım” ifadeleri için farklı düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Araştırmaya katılan Kırgızistanlı ve Türkiyeli gençlerin giysi satın alma davranışlarından vitrin dolaşarak giysi alırım, dolaşmam ilk mağazadan alırım, bütçeme uygun giysi satın alırım, psikolojik olarak kendimi rahatlatmak için giysi alırım, gardırop planlamasına uyum sağlamak amacıyla giysi alırım, çevreye uyum sağlamak amacıyla giysi alırım ve çevrem tarafından fark edilmek ve dikkat çekmek amacıyla giysi alırım ifadeleri ile ülkeleri arasındaki farklılığa bakılmıştır. Yapılan t testi sonucuna göre, $p < 0.05$ düzeyinde bu ifadeler ile ülkeleri arasında bir fark olduğu ve “Sosyal ihtiyacı karşılamak amacıyla giysi alırım” ifadesi ile bir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tüketicilerin giyim tercihleri konusunda, akademisyenlerin yanı sıra sektörde faaliyet gösteren firmalar tarafından da gerçekleştirilmiş araştırmalar bulunmaktadır. DuPont Lycra tarafından 2000’li yılların tüketicisinin giyim tarzlarını ortaya koyan, dünyanın birçok ülkesinde toplam 27,455 kişiyi kapsayan geniş çaplı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma-

nın sonuçları, hızlanan zamanın, tüketicileri daha rahat giyinmeye doğru ittiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, insanların pek çoğunun, benlikleri ile giyimleri arasında önemli bir ilişki kurduğu ve giyinmeyi kendilerini ifade etmenin yolu olarak gördüğü, bu araştırmanın diğer bulguları arasında yer almaktadır (Parlar 2001: 25).

Sonuç

Çalışmanın amacı doğrultusunda, farklı kültürlerle sahip Kırgızistanlı ve Türkiyeli gençlerin giysi satın almada tercih ettikleri ve giyim karakteristik özellikleri ortaya konulmuş ve bu gençlerin giysi satın alma davranışları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları incelenmiştir. Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, bu ülkelerin gençlerinin giysi satın alma davranışlarına ilişkin benzerlikler ve farklılıklar aşağıda sunulmuştur.

Araştırmaya katılan gençler ekonomik bağımlılık nedeni ile genel olarak giysi alma konusunda aile bireylerinden etkilendikleri ve Kırgızistanlı gençlerin çoğunlukla tek başlarına, Türk gençleri ise aile veya arkadaşları ile giysi satın almayı tercih ettikleri saptanmıştır. Giysi alışverişinde ürünlerini en çok tercih ettikleri ülkelere bakıldığında, Kırgızistanlı ve Türkiyeli gençlerin benzer davranışlar sergilediği ve çoğunluğunun Türkiye’de üretilen giysileri tercih ettikleri görülmüştür. Araştırmaya katılan gençlerin alışveriş yaptıkları zamana ve mekâna ilişkin bilgiler incelendiğinde, her iki ülke gençlerinin de benzer davranışlar gösterdiği ve alışveriş merkezindeki mağazalardan, ihtiyaçları olduğunda ve beğendikleri bir ürünü gördüklerinde alışveriş yapmayı tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, giyim markaları ile ilgili görüşlerine bakıldığında, her iki ülke gençlerinin de marka tercihinde kalitenin etken olduğu görülmüştür.

Giysi satın alırken araştırmaya katılan gençler bir bütün olarak değerlendirildiğinde en çok tercih edilen özelliğin vücuda uygunluk olduğu, ülkeler bazında değerlendirildiğinde ise farklılık gösterdiği görülmüştür. Kırgızistanlı gençler için giysinin modelinin en önemli tercih nedeni olduğu, Türk gençlerine göre ise vücuda uygunluğun giysideki en önemli tercih nedeni olduğu ortaya çıkmıştır. Gençler bir bütün olarak değerlendirildiğinde giysi satın alırken en çok “Bütçeme uygun olan giysiyi alırım”, “Sosyal ihtiyacı karşılamak amacıyla giysi alırım” ve “Vitrin dolaşarak giysi alırım” ifadelerine katıldıkları görülmüştür. Ülkeler bazında değerlendirildiğinde ise yine farklılık gösterdiği görülmüştür. Kırgızistanlı gençlerin “Psikolojik olarak kendimi rahatlatmak için giysi alırım” ifadesine çoğunlukla katıl-

dıkları, Türk gençlerinin ise “Bütçeme uygun olan giysiyi alırım” ifadesine çoğunlukla katıldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, gençlerin ürünlerin kalitesi, markası, satın alma zamanı ve mekânı konusunda benzerlikler, alışverişe biri ile birlikte çıkma, giysi satın alırken etken olan moda, vücuda uygunluk, fiyat ve giysi model özelliği konularında ise farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Kaynaklar

- Auty, Susan and Richard Elliott (1998). “Fashion Involvement, Self-monitoring and the Meaning of Brands”. *Journal of Product and Brand Management* 7 (2): 109-123.
- Ayhan, Bünyamin ve Şükrü Balcı (2009). “Kırgızistan’da Üniversite Gençliği ve İnternet: Bir Kullanımlar ve Doyumlar Araştırması”. *bilig* 48: 13-40.
- Bahadır, Zümrüt (1998). “Moda ve Marka”. *Tekstil ve Konfeksiyon* 6: 401- 404.
- Banister Emma N. and Margaret K. Hogg (2003). “Negative Symbolic Consumption and Consumers’ Drive for Self-esteem”. *European Journal of Marketing* 38: 850-868.
- Bayraktar, Fatma (1995). *Kadın Giyimi ve Temel Dikiş*. Ankara: Sim Matbaası.
- Bülbül, A. Sudi (1996). *Türkiye’de Mesleki-Teknik ve Gelir Getirici Yetişkin Eğitim Çalışmalarını İnceleme Projesi (Son Rapor)* Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.
- Dittmar, Helga (1992), *The Social Psychology of Material Possessions, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead*. New York: St Martin’s Press.
- Dündar, İ. Pelin ve Belma Güneri Fırlar (2006). “İçsel Pazarlama ve Toplam Kalite Yönetimi: Gazete Reklâmlarının Gençler Üzerindeki Etkisi”. *bilig* 40: 17-33.
- Çivitci, Şule, Nuran Zengingönül ve Meryem Arga (2004). “Üniversite Öğrencilerinin Giysi Satın Alma Davranışlarına İlişkin Bir Araştırma”. *Mesleki Eğitim Dergisi* 11: 21-29.
- Çivitci Şule ve Arzu Terli (2008). “Ergenlik Dönemindeki Gençlerin Satın Alma Davranışları”. *E-journal of New World Sciences Academy, Social Sciences* 1: 1-20
- Dotson, Michael J. and E. M. Hyatt (2005). “Major Influence Factors in Children’s Consumer Socialization”. *Journal of Consumer Marketing* 22: 35-42.
- Erkmen Turhan ve Cenk Arsun Yüksel (2008). “Tüketicilerin Alışveriş Davranış Biçimleri ile Demografik ve Sosyokültürel Özelliklerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma”. *Ege Akademik Bakış* 8: 683-727.
- Goldsmith, Ronald, Leisa Reinecke Flynn and Mary Ann Moore (1996). “The self-concept of fashion leaders”. *Clothing and Textiles Research Journal* 4: 242-248.

- Goldsmith, Ronald, Mary Ann Moore and Pierre Beaudoin (1999). "Fashion Innovativeness And Self-Concept: A Replication". *Journal of Product and Brand Management* 8: 7-18.
- Jessie, H. Chen-Yu and Yoo-Kyoung Seock (2002). "Adolescents' Clothing Purchase Motivations, Information Sources, and Store Selection Criteria: A Comparison of Male/Female and Impulse/Nonimpulse Shoppers". *Family and Consumer Sciences Research Journal* 31: 50-77.
- Jin, Byoungoh and Aeran Koh (1999). "Differences between South Korean Male and Female Consumers in the Clothing Brand Loyalty Formation Process: Model Testing". *Clothing and Textiles Research Journal* 17: 117-127.
- Jones, Sue Jenkyn (2009) . *Moda Tasarımı*. Çev.: Hüseyin Kılıç. İzmir: Güncel Yay.
- Kim Jai-Ok et al. (2002). "Cross-Cultural Consumer Values, Needs and Purchase Behavior". *Journal of Consumer Marketing* 19: 481-502.
- Kutay, Oktay (2006). "Kırgızistan'daki Tüketicilerin Giyim Tercihleri Üzerine Bir Araştırma". *Sosyal Bilimler Dergisi* 15: 198-211.
- Levinson, L. (2001). "Gril Gear". *Supermarket Business* 56: 49-52.
- Mucuk, İsmet (1990). *Pazarlama İlkeleri*. İstanbul: Der Yay.
- Odabaşı, Yavuz ve Gülfidan Barış (2002). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: Mediacat Kitapları.
- Parlar, Ahu (2001). "Moda Yaratan Ana Trendler". *Capital Aylık İş ve Ekonomi Dergisi* 1: 23-26.
- O' Cass Aron (2000a). "An Assessment of Consumers Product, Purchase Decision, Advertising and Consumption Involvement in Fashion Clothing". *Journal of Economic Psychology* 21: 545-576.
- _____ (2000b). "A Psychometric Evaluation of a Revised Version of The Lennox & Wolfe Revised Selfmonitoring Scale". *Psychology and Marketing* 17 (5): 397-419.
- _____ (2000c). "An Assessment of Consumers Product, Purchase Decision, Advertising and Consumption Involvement in Fashion Clothing". *Journal of Economic Psychology* 21: 545-576
- _____ (2001). "Consumer Self-monitoring, Materialism and Involvement in Fashion Clothing". *Australasian Marketing Journal* 9 (1): 46-60.
- _____ (2004). "Fashion Clothing Consumption: Antecedents and Consequences of Fashion Clothing Involvement European". *Journal of Marketing* 38 (7): 869-882.
- Özkanlı Özlem ve Namazalieva Kızjibek (2006). "Kırgızistan'da Faaliyet Gösteren Bazı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde Yönetim Sorunları Üzerine Bir Araştırma". *bilig* 39: 97-125.

- Özdamar, Kazım (2002). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi*. Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- Plumlee, Tracie May and Trevor J. Little (2006). "Proactive Product Development Integrating Consumer Requirements". *International Journal of Clothing Science and Technology* 18 (1): 53-66.
- Rook, David W. and Robert J. Fisher (1995). "Normative Influences on Impulsive Buying Behavior". *Journal of Consumer Research* 22 (3): 305-313.
- Shahom Aviv and Vassilis Dalakas (2003). "Family Consumer Decision Making in Israel: The Role of Teens and Parents". *Journal of Consumer Marketing* 20 (2): 238-251.
- Tungate, Mark (2006). *Modada Marka Olmak*. İstanbul: Marka Yay.
- Taylor, Susan Lee and Robert M. Cosenza (2002). "Profiling Later Aged Female Teens: Mall Shopping Behavior and Clothing Choice". *Journal of Consumer Marketing* 19 (5): 393-408.
- Uztuğ, Ferruh (1997). "Marka Değeri: Kavram ve Yönetimi". *Pazarlama Dünyası Dergisi* (61): 11-23.
- Yener Meral (2000). *Tüketicilerin Giyime Yönelik Davranış Modelleri ve Davranışlarını Etkileyen Faktörler*. Ankara: HÜ yayımlanmamış doktora tezi.
- Weekes, Tanya (2004). "Spending on Clothing and Attitudes to Debt in the UK". *Journal of Fashion Marketing and Management* 8 (1): 113-122.

A Comparison of the Clothing Buying Behaviors of Kyrgyz and Turkish Young People

Şule Çivitci*

Abstract

Research on the subject of clothing behaviors has put forward that consumers have different behaviors, values and expectations in relation to clothing. This study has been planned and carried out to determine the clothing buying behaviors, clothing preferences, opinions and perspectives towards fashion and brandnames of Kyrgyz and Turkish young people. The sample of the study was made up of a total of 318 randomly chosen college students receiving education at various universities in Ankara. 127 of these were Kyrgyz, and 191 were Turkish nationals. The data used in this study were collected via a data acquisition device made up of three parts developed by the author. The interrelationship between the buying behaviors and the opinions on fashion and brandnames of the young people of both countries were evaluated. As a result, it was found that, despite social and cultural differences, both groups showed similar behaviors about clothing in general and gave importance to the quality of the product.

Keywords

Youth, Consumer, Clothing, Buying, Kyrgyzistan, Turkey.

* Prof.Dr., Gazi University, Faculty of Art and Design, Department of Fashion Design / Ankara
civitci@gazi.edu.tr

Сравнение поведения кыргызской и турецкой молодежи при покупке одежды

Шуле Чивитджи*

Аннотация

Исследования покупательского поведения показали, что потребители при покупке одежды демонстрируют различное поведение, имеют различные ценности и ожидания. Данное исследование проведено с целью определения покупательского поведения, выбора одежды, мнений и предпочтений, отношения к моде и брендовым вещам кыргызской и тюркской молодежи, выросших в различной среде. Данные исследования были собраны на примере 127 студента-кыргыза и 191 студента-турка, в общей сложности 318 студентов, обучающихся в различных университетах Анкары методом случайной выборки. Данные исследования были собраны с помощью метода сбора информации, разработанного автором и состоящего из трех разделов, и проведя необходимый статистический анализ были определены покупательское поведение и предпочтения в моде и брендах молодежи двух стран. В результате исследования обнаружено, что несмотря на различный культурный и социальный уровень молодежи, при покупке одежды они демонстрировали похожее поведение и для них важное значение имеет качество продукции.

Ключевые слова

молодежь, потребитель, одежда, покупка, Кыргызстан, Турция.

* Проф. док., Университет Гази, факультет искусства и дизайна, кафедра дизайна одежды / Анкара
civitci@gazi.edu.tr

Avrupa'da Yaşayan Türklere Yönelik Çifte Vatandaşlık Uygulamaları: Belçika Örneği

Cahit Gelekçi*

Özet

Türkiye'den Avrupa ülkelerine çalışmak üzere gönderilen ilk işçilerin üzerinden yaklaşık yarım asır geçti. Başlangıçta geçici olarak düşünülen işçi göçü zaman içerisinde düşünülenin ve planlananın ötesine geçmiştir. Çeşitli Avrupa ülkelerine çalışmak üzere giden Türk işçilerinin bir bölümü Türkiye'ye geri dönerken bir bölümü ise gittikleri ülkelere yerleşmeye karar vermişlerdir. Geri dönmeyenlerin günümüze gelinen süreçte karşılaştıkları birçok sorun bulunmaktadır. Bunların başında ise eğitim, dil, iş bulma ve iş kurmaya yönelik sıkıntılar, vatandaşlık ve çifte vatandaşlık ile ilgili uygulamalar gelmektedir. Bu çalışmada, Belçika'nın vatandaşlık uygulamaları ve çifte vatandaşlığa yaklaşımı, Türklerin ne kadarının çifte vatandaş olduğu Ağustos 2007-Ağustos 2008 tarihleri arasında Belçika'da gerçekleştirilen alan araştırmasının verileri çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Çifte vatandaşlık, Belçika'daki Türkler, Göç, İşçi göçü, Belçika.

Giriş

Birçok toplumun tarihinde önemli yere sahip olan göç olgusu siyasal, ekonomik, kültürel ve psikolojik boyutlarıyla birçok anlam taşımaktadır. İnsanların, toplulukların, milletlerin tarihsel süreçteki göçleri bazen isteğe veya yaşama şekline bağlı olarak gerçekleşmişken bazen de savaş, siyasal problemler, ekonomik nedenler, çatışmalar, iklim veya coğrafi nedenler gibi zorunluluklardan kaynaklanmıştır. Nedenleri ve mesafeleri her ne olursa olsun tarihin en eski dönemlerinden beri var olan göç olgusu, gü-

* Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Ankara
gelekci@hacettepe.edu.tr

nümüzde de devam etmektedir. Örneğin ulusal ve uluslararası düzeyde son yüzyılda gerçekleşen göçler, yakın zamana damgasını vuran önemli süreçlerden biri olmuştur. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşları boyunca ve sonrasında yaşanan göçler yakın tarihin önemli uluslararası göç hareketleri içerisinde yer almaktadır. Göçler içerisinde ekonomik nedenli işçi göçleri ayrı bir öneme sahiptir.

II. Dünya Savaşı sonrası sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerine yönelik işçi göçü uluslararası düzeydeki göçün en önemli örneklerinden birisini oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşının ardından birçok Avrupa ülkesi, üretim ve büyüme odaklı politikalarına karşın, ihtiyaç duydukları iş gücünü karşılayamamışlardır. Savaşın nüfus yapısını olumsuz yönde etkilemesi, nüfus artışı oranının düşük olması ve toplumun yaşlanması Batı Avrupa ülkelerindeki işgücü açığının daha da büyümesine yol açmıştır. Federal Almanya, Fransa, Hollanda, İngiltere, Belçika, İsviçre ve Avusturya bu ülkelerin başında gelmekteydiler. Sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri 1945-1973 yılları arasında ihtiyaç duydukları işgücü açığını karşılamak için öncelikli olarak çevrelerindeki gelişmekte olan ülkelere yönelmişlerdir. Avrupa'da bulunan pek çok sanayileşmiş ülkeye Avrupa'nın güneyinden ve sömürgeci ülkelerin eski sömürgelerinden işçiler getirtilmiştir. Avrupa ülkeleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra Akdeniz ülkelerinden aldıkları işçi göçü ile hızlı bir ekonomik gelişim süreci yaşarken, ekonomik büyüme sürecine katılmaksızın işgücü gönderiminde bulunan ülkeler ise yeni bir "Avrupa Güneyi" görünümüne girmişlerdir (Unat 1975: 1). Söz konusu Avrupa ülkelerinin işgücü ihtiyacını karşılamak için anlaşma imzaladığı ülkelere birisi de Türkiye'dir. Hızlı nüfus artışına dayalı işsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizlik başta olmak üzere ülkede yaşanan sıkıntılar nedeniyle Türkiye bazı Avrupa ülkeleri ile işgücü değişimi anlaşmaları imzalamak durumunda kalmıştır. Türkiye ile işçi gönderdiği ülkeler arasında yapılan anlaşmalar başlangıçta geçici olarak planlanmıştı. Ancak yurtdışına çalışmak üzere giden Türklere bir bölümü zaman içerisinde geri dönerken, bir bölümü çalışmak üzere gittikleri ülkelere yerleşmeye karar vermişlerdir. Yerleştikleri ülkelere eş ve çocuklarını da götüren Türk işçileri, Avrupa'nın birçok ülkesinde kalıcı bir Türk nüfusunun oluşmasına yol açmışlardır. Avrupa ülkeleri içerisinde başlangıçta işçi göçüne, daha sonra ise aile birleşimine ve aile kurmaya dayalı Türk nüfusunun bulunduğu ülkelere biriside Belçika'dır. Bu çalışmanın konusu Belçika'da yaşayan Türklere çifte vatandaş olmak istemelerinin nedenleri ve Belçika'nın bu konuya yaklaşımı ile sınırlandırılmıştır. Alan araştırmamızın sonuçlarına geçmeden önce araştırmanın yöntemi, Belçika'nın yabancılara

yaklaşımı ve çifte vatandaşlık konusundaki tutumunu anlayabilmek için ülkenin nüfus ve kültürel yapısı, Belçika'daki Türk nüfusu hakkında kısa bilgi vermek yararlı olacaktır.

Belçika'da yaşayan Türk toplumuna yönelik çifte vatandaşlık uygulamalarını konu alan bu çalışma kuramsal ve uygulamalı olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Araştırmanın kuramsal bölümünde Belçika'nın siyasal ve kültürel yapısı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra ülkedeki işçi göçüne dayalı oluşan nüfus yapısı, Türkiye'den Belçika'ya göç ve Belçika'nın çifte vatandaşlığa yaklaşımı konusuna değinilmiştir. Çalışmanın alan araştırması bölümünde ise Belçika'da yaşayan Türklerin, ne kadarının Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının yanında Belçika vatandaşı olduğu, Belçika vatandaşlığına geçiş sebepleri, Belçika vatandaşlığı bulunmayanların Belçika vatandaşlığına geçmek isteyip istememe ile ilgili görüşleri gözlem, mülakat ve anket sonuçları çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada Belçika'ya çalışmak üzere giden Türk işçilerinden Türkiye'ye geri dönmeyerek yaşamlarını orada sürdürmeye karar verenler, aile birleşimi veya aile kurma yoluyla gidenler ile orada doğup 2007 yılı itibarıyla 15 yaş ve üzerinde olanlar çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Belçika'da yaşayan Türklerin sayısı 2007 sonu itibarıyla T.C. Brüksel Büyükelçiliği kayıtlarına göre 187.700'dür. Araştırmamızı evrenini oluşturan 15 yaş ve üzeri olanların sayısı ise 147.488'dir.

Belçika devleti kuruluşu itibarıyla üç farklı toplum esasına dayanmaktadır. Mevcut Anayasasına göre de üç toplum, üç bölge ve on eyaletten oluşmaktadır. Belçika'nın kuruluşunda esas olan üç toplum Flamanlar, Valonlar ve Almanca konuşan topluluk, bölgeler ise Flaman Bölgesi, Valon Bölgesi ve Brüksel-Başkent Bölgesi'dir. Flamanlar ülkenin kuzeyi ve Brüksel-Başkent Bölgesinde, Valonlar ülkenin güneyi ve Brüksel-Başkent Bölgesinde, Almanca konuşan toplum ise ülkenin doğu bölgesinde bulunan Eupen ve Saint Vith'te yaşamaktadırlar. Belçika'daki Türkler ise ülkenin her üç bölgesinde, bazı şehir ve kasabalarda dağınık, bazılarında ise küçük gruplar halinde yaşamaktadırlar. Flaman Bölgesinde yaşayan Türkler daha çok Gent, Limburg ve Antwerp'te; Valon Bölgesinde yaşayanlar Liège, Charleroi, Beringen, Mons ve La Louvière'de; Brüksel-Başkent Bölgesi'nde yaşayanlar ise Brüksel'de ikamet etmektedirler. Belçika'daki Türklerin yaklaşık dörtte biri Brüksel'de yaşamaktadır. Bu çalışmanın örnekleme ise her üç bölgede yaşayan Türkler arasından rastlantısal örnekleme yolu ile belirlenmiştir.

Araştırmada 0.95 güven düzeyi, $\alpha=0.05$, $p=0.5$, $q=0.5$ için 147.488 kitle genişliği ve 0.05 hoşgörü miktarına göre örneklem genişliği tespit edilmiştir. Araştırmada 0.95 güven düzeyi, $\alpha=0.05$, $P=0.5$ için 147.488 kitle genişliği ve 0.05 hoşgörü miktarına göre örneklem 383 olarak tespit edilmiş, çalışma sırasında uygulanan anket formlarından geçerli olan 490 soru kâğıdının hepsi değerlendirmelerde kullanılmıştır. Planlanandan daha fazla anket formunun değerlendirmeye alınması aynı hoşgörü miktarına göre çalışmanın daha güvenilir sonuçlara ulaşması açısından yararlı olmuştur.

Çalışmada veriler nitel ve nicel araştırma teknikleri kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmanın saha çalışması bölümünde bilgi toplama aracı olarak anket ve mülakat teknikleri kullanılmıştır. Çalışmanın veri değerlendirme aşamasında veriler SPSS paket programı kullanılarak bilgisayara aktarılmış, frekans tabloları oluşturularak, değişkenlerin örneklem içindeki yüzde dağılımları elde edilmiş, örneklemin genel özellikleri tek yönlü tablolar halinde sunulmuştur. Daha sonra ise araştırmada belirlenmiş olan bazı değişkenler birlikte ele alınarak değerlendirilmiştir.

Belçika'nın Kültürel Yapısını Oluşturan Temel Unsurlar ve Türkiye'den İşçi Göçleri

Türkiye'nin 1964 yılında dışgöç ve işgücü anlaşması imzaladığı Belçika Krallığı, 1830 yılında Hollanda'dan ayrılarak kurulmuş olan bir devlettir. Napolyon'un savaşı kaybetmesi üzerine, 1815 yılında gerçekleştirilen Viyana Kongresiyle Kuzey Hollanda ile birleşmiş olan günümüzdeki Belçika Bölgesi 18. yüzyılın sonlarına kadar Fransız hâkimiyeti altında kalmıştır. 1815 Viyana Kongresinden sonra Belçika (Güney Hollanda) ve Kuzey Hollanda (günümüzdeki Hollanda) Hollanda Krallığı bünyesinde yer almıştır. Viyana Kongresinin ardından ülkede oluşan yeni etnik yapı dil ve kültür açısından farklı iki toplumun bir arada yaşamasını zorunlu kılmıştır. Ancak ülkenin güneyinde Katolik, kuzeyinde de Protestan olmak üzere dini bölünmenin yaşanması, etnik bölünmeye dayalı yapı Belçika'nın, Hollanda'dan 1830 yılında ayrılmasına neden olmuştur. 1830 yılında Belçika'nın Hollanda Krallığından ayrılarak yeni bir devlet olarak ortaya çıkmasında etkili olan etnik farklılıklar ve dini bölünme, yeni kurulan devletinde temel problemlerinden birisi olmuştur. Kurulduğundan günümüze kadar gelinen süreçte bu farklılıklar Belçika'nın bütünleşmesinden çok ayrışmasına, Belçika'yı meydana getiren iki ana toplum, Valonlar ve Flamanlar arasındaki ayrışmanın daha da artmasına yol açmıştır. Nüfusu 4 milyon civarında olan Valonlar Fransızca, günümüzde nüfusu 5 milyonu aşkın olan Flamanlar ise Flamanca konuşmaktadırlar. Flamanlar ve Valonlardan sonra ülkedeki en büyük top-

luluğu Belçika vatandaşlığına geçmiş 1.500.000'i aşkın yabancı kökenliler ile Belçika vatandaşlığı bulunmayan yabancılar oluşturmaktadır. Belçika'da yaşayan yabancılar veya yabancı kökenliler toplam nüfusun %15'inden fazlasını oluşturmaktadır. Özellikle 1946'lı yıllardan sonra çalışmak amacıyla misafir işçi statüsünde Belçika'ya gelen işçilerin bir bölümünün ülkeye yerleşerek kalıcı hale gelmesi, Belçika'nın etnik ve dini yapısını daha da çeşitlendirmiştir (Gelekeçi ve Köse 2009: 42-43). Valonlar, Flamanlar, yabancı ve yabancı kökenlilerin dışında, ülkenin kuruluşundan beri, Belçika'nın doğu bölgesinde bulunan Eupen ve Saint Vith'te, 70.000 civarında Almanca konuşan bir toplum da yaşamaktadır.

Belçika, Hollanda'dan ayrıldığı 1830 yılından itibaren yüz yıl boyunca dışarıya göç veren bir ülke konumunda olmuştur. 1920'li yıllardan itibaren göç almaya başlayan Belçika'da dışarıya son göç dalgası I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında göç dengesinin eksi yönünde olduğu Belçika'da, dışarıya en yoğun göç hareketi genellikle 1900'lerden önceki dönemde yaşanmıştır. Belçika'dan dışarıya en büyük göç dalgası 1840 ve 1850'li yıllarda olmuştur. Göç edenlerin ilk tercih ettikleri yer Fransa, ikinci olarak yerleştikleri bölge ise Kuzey Amerika olmuştur. Belçika'dan dışarıya yönelik son göç dalgası ise I. Dünya Savaşı sırasında ve hemen savaş sonrasında yaşanmıştır. Bu son göçün yapıldığı başlıca yerler arasında ABD ve Kanada bulunmaktaydı. Gitmez, Belçika ve diğer birçok Avrupa ülkesinin temelde, "göçmen ülkesi" olmadıklarını, tam aksine göçmen gönderen ülkeler konumunda bulduklarını, dünyanın iki yeni kıtasına yerleşen, iki eski kıtanın da kaynaklarını Avrupa'ya taşıyan, bu kaynaklara yüzyıllarca sahip çıkan sömürgecilik geleneğinin temel aktörleri olduklarını belirtir (Gitmez 1983: 48). Ancak, özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'nın birçok ülkesinde farklı bir süreç yaşanmıştır. Örneğin çalışmamızın konusunu oluşturan Belçika, söz konusu dönemde göç alan bir ülke olmaya başlamıştır. Gerek nüfus artışıdaki düşük oran gerekse nüfusun yaş dağılımı, Belçika'nın o dönemde ihtiyaç duyduğu işgücünü karşılayamıyordu. Dolayısıyla birçok Avrupa ülkesi gibi sanayileşme yönünde önemli aşamalar kat etmeye başlayan Belçika'da da işgücüne duyulan ihtiyaç hızla artmaya başlamıştır. İşgücü açığının kapatılmasına yönelik geliştirilen politikaların başında ise komşu ve çevre ülkelerden geçici işçi getirtmek geliyordu. Belçika'nın işgücü ihtiyacını gidermeye yöneldiği ilk ülke İtalya olmuştur. Geçici işçi olarak getirilen İtalyanlar maden ocaklarında, demir ve çelik endüstrisinde istihdam edilmişlerdir. Başlangıçta İtalya'dan karşılanan işgücü ihtiyacı daha sonra İspanya, Yunanistan, Fas ve Türkiye'den getirilen işçilerle karşılanmaya çalışılmıştır. Belçika hükümeti ihtiyaç

duyduğu iş gücü açığını kapatmak için İtalya ile 1946 yılında, daha sonra sırasıyla 1956 yılında İspanya'yla, 1957'de Yunanistan'la, 1964'de Fas ve Türkiye'yle, 1969 yılında Tunus'la, 1970 yılında ise Cezayir ve Yugoslavya ile ikili anlaşmalar imzalamıştır (Wets 2008: 89). Belçika'nın yabancı işçi getirtme politikası 1945 yılından 1973 yılına kadar sürmüştür. Getirilen ilk işçilerin büyük çoğunluğu Valon bölgesindeki Liège ve Hainaut ile Flaman bölgesindeki Limbourg ağır endüstri bölgelerinde istihdam edilmişlerdir. Söz konusu üç eyaletteki işçi göçleri bu eyaletlerde farklı tarihsel, kültürel ve dini özelliklerle sahip çok kültürlü bir toplum yapısının oluşmasına yol açmıştır.

20.yüzyılın ortalarına kadar genellikle ülke dışına göç veren bir ülke durumunda olan Belçika bu dönemden itibaren sanayileşme alanında kat ettiği gelişmeler ile göç alan, ekonomi ve nüfus açısından büyüyen bir ülke durumuna gelmiştir. Ancak Belçika'ya göç etmiş eski ve yeni yabancı göçmenler arasında kültür açısından, özellikle inanç ve dil bakımından çok önemli farklılıklar bulunmaktadır. İlk gelen göçmenler sadece Avrupa kökenli ve Katolik iken, sonrakiler ise genellikle Avrupalı olmayan ve Müslümanlardır. Bunun yanında, yine 1970'li yıllardan itibaren Belçika'nın sömürgesi olan veya etki sahasında bulunan ülkelerden; Kongo, Ruanda, Burundi gibi ülkelerden Afrikalılar ülkeye gelmeye başlamışlardır. Afrika ülkelerinden gelenlerin sayısı politik sığınma veya iltica yoluyla devamlı arta gelmiştir (Lesthaeghe 2000: 2-4). Afrika ülkelerinden yasal veya yasal olmayan yollardan gelenlerin sayısındaki hızlı artışa rağmen Belçika'da, Avrupa Birliği üyesi olmayan ülke vatandaşları içerisinde nüfus yoğunluğu bakımından ilk sırada Faslılar ikinci sırada ise Türkler gelmektedir (Wets 2008: 89).

Türkiye'den sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerine yönelik işçi göçü başlangıçta yasal çerçeveden yoksun, kişilerin kendi girişimleri ile olmuştur. Ancak 1950'li yıllardan itibaren şahsi girişimler ile Batı Avrupa ülkelerine yönelik başlayan işgücü akımının ilerleyen süreçte belirli hukuki ve idari esaslara bağlanması, hem gönderen hem de kabul eden ülke çıkarları açısından, bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'de İş ve İşçi Bulma Kurumu ile yetkili irtibat büroları bu ihtiyacı karşılamak üzere görevlendirilmiştir. Ancak gerek ilgili ülkelerle yapılan işgücü anlaşmalarından önce gerekse anlaşmalardan sonra başka yollar deneyerek yurt dışında iş arayan Türk vatandaşları da olmuştur (Yurt Dışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları 1973: 17-18). Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun resmi verilerine göre 1963-1973 yılları arasında Belçika'ya 15.831 erkek ve 33 kadın olmak üzere toplam 15.864 Türk işçisi gönderilmiştir. 970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz Batıdaki birçok ülke gibi Belçika'nın da 1973 yılında işçi alımlarını durdurmasına neden olmuştur. Belçika ve yurt

dışından işçi getirtten diğerk ülkeler toplu işçi göçlerini durdurmuş, aile birleşmelerine kısıtlamalar getirmişlerdir. Bu süreçten sonra işçi mübadelesi kapsamında yurt dışına çalışmak üzere giden Türklere bir bölümünün geri dönmesine karşın, bir kısmı gittikleri ülkelerin kendilerine sağlamış olduğu olanaklardan ve elde etmiş oldukları yasal haklarından faydalanarak ilgili ülkelerde kalmaya karar vermişlerdir. 1970'li yıllardan günümüze gelinen süreçte ise Avrupa'nın birçok ülkesinde kalıcı olarak yaşamaya başlayan Türklere nüfusu, aile birleşmeleri ve aile kurma yoluyla önemli oranda artmıştır (Gelekeçi ve Köse 2009: 90).

Belçika'nın Çifte Vatandaşlığa Yaklaşımı

Çifte vatandaşlık, Türk vatandaşlığına ilave olarak, başka bir ülkenin vatandaşlığını kazanmak anlamını taşımakta olup, Türk vatandaşlığı kanununa göre kendi istekleri ile yabancı bir devlet vatandaşlığına geçen vatandaşlarımızın bu durumu kendiliklerinden bildirmeleri halinde, Türk vatandaşlığını da korumalarına, yani çifte vatandaş olmalarına izin verilmektedir. Belçika vatandaşlık yasası da çifte vatandaşlığa müsaade etmektedir. Ancak kendi vatandaşlarına yönelik olarak 9 Haziran 2007 yılına kadar 18 yaşının üzerinde olup gönüllü olarak başka bir ülke vatandaşlığını elde edenler Belçika vatandaşlığını kaybediyorlardı. 9 Haziran 2007 ile 28 Nisan 2008 tarihleri arasında ise gönüllü olarak sadece Avusturya, Danimarka, İspanya, Fransa, İrlanda, Lüksemburg, Norveç, Hollanda ve Birleşik Krallık vatandaşlığını alanlar Belçika vatandaşlığını kaybediyorlardı. 28 Nisan 2008 tarihinden sonra ise hangi ülkenin vatandaşlığı alınır alınırsa kişinin Belçika vatandaşlığı devam etmektedir. Belçika vatandaşı olan ve otomatik olarak başka bir vatandaşlık alan kişiler (herhangi bir işlem yapmaksızın, örneğin ebeveynlerin başka bir milliyete sahip olmaları nedeniyle doğuştan o tabiiyetin elde edilmesi) Belçika vatandaşlığını kaybetmezler. Bu durumdaki kişiler iki veya daha fazla vatandaşlığa sahip olabilirler. Başka bir ülkenin vatandaşı olan aynı zamanda Belçika vatandaşlığını kazanan kişinin de orijinal vatandaşlığından vazgeçmesi yönünde talepte bulunulmaz. Sadece Belçika vatandaşlığını kazanan kişiye bu durumu vatandaşı olduğu kendi ülkesine bildirmesi tavsiye edilir.

Belçika'ya evlilik, aile birleşimi çerçevesinde gelen yabancılar, eşlerinin Belçika vatandaşı olması durumunda Belçika vatandaşlığına başvurabilirler. Belçika vatandaşlığına başvurabilmeleri için en az 18 yaşında olmaları, üç aydan fazla oturum müsaadesiyle, Belçika'da en az üç yıl ikamet ettikten sonra vatandaşlığa müracaat edebilirler. Ancak vatandaşlığa müracaat süresi üç yıl olarak belirtilmiş olmasına karşına, müracaat için eşlerin en az

altı ay birlikte yaşamış olmaları yeterlidir. Eşlerin işlemler tamamlanıncaya kadar birlikte yaşamaları zorunludur. Evlilik yoluyla Belçika vatandaşlığını kazanan kişinin 18 yaşından küçük çocukları da aynı tarihte doğrudan Belçika vatandaşlığını kazanmış olurlar.

18 yaşından küçük olan çocukların anne veya babasında birisinin, eğer evlatlık ise evlat edinen kişilerden birisinin, Belçika vatandaşı olması durumunda çocuk Belçika vatandaşlığını doğrudan kazanmış olur. 18 yaşından büyük kişilerin Belçika vatandaşlığına başvurabilmeleri için aşağıda belirtilen şartlardan birini yerine getirmesi istenilmektedir:

1. Belçika'da doğmuş olmak ve doğumdan itibaren Belçika'da yaşıyor olmak.
2. Yurtdışında doğanlarda vatandaşlık başvurusu sırasında anne veya babasından birisi Belçika vatandaşı olmak. Kişi eğer başvuru sırasında Belçika dışında yaşıyorsa Belçika vatandaşı olan anne veya babasının Belçika'da ikamet ettiğini ve onlarla bağlantısının devam ettiğini kanıtlamak zorundadır.
3. Belçika'da en az yedi yıl resmi oturum belgesiyle ikamet etme ve müracaat tarihinde süresiz oturum müsaadesine sahip olmak www.diplomatie.be/en/services/nationality.asp).

Belçika'da son yasal düzenleme ile birlikte on sekiz yaşından itibaren vatandaşlığa başvurularda kişinin "uyum" (çevresiyle uyumu, dil bilme, vs.) şartı istenilmektedir. Belçika'nın misafir işçi kanalıyla yürüyen, daha sonra ise aile birleşimi ve aile kurma ile devam eden göçmen politikası, çifte vatandaşlığa müsaade eden yaklaşımı, ülkedeki yabancı ve yabancı kökenlilerin sayısının önemli oranlara ulaşmasına olanak vermiştir. Şimdi Ağustos 2007 - Ağustos 2008 tarihleri arasında Belçika'da yaşayan Türklerin çifte vatandaşlık durumları ve Belçika vatandaşlığına geçiş nedenleri konusunda gerçekleştirdiğimiz alan araştırmasının sonuçlarını kısaca ele alarak değerlendirmeye çalışacağız.

Araştırmanın Sonuçları

Türkiye'den iş gücü açığı bulunan sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerine 1961-1973 yılları arasında gönderilen işçilerin büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmakta olup, kadın işçilerin sayısı çok azdı. Örneğin söz konusu tarihler arasında Belçika'ya resmi yollardan gönderilen kadın işçi sayısı yalnız 33'dür. Belçika'da Türk kadınının varlığı ilk aşamada aile birleştirmeleri yoluyla oluşmaya başlamıştır. Daha sonraki süreçte ise aile kurma kanalıyla gidenler ve doğum temel etken olmuştur. 1970'li yılların ortasında yaşanan ekonomik kriz Batıda işçi alımlarının durdurulmasına yol açmış, bu süreçten

sonra toplu işçi göçleri durdurulmuş, aile birleşmelerine kısıtlamalar getirilmiştir. İşçi mübadelesi kapsamında yurt dışına çalışmak üzere gidenlerin bir bölümünün geri dönmeye karşı, önemli bir kısmı gittikleri ülkelerin kendilerine sağlamış olduğu olanaklardan faydalanarak yerleşmeye karar vermişlerdir. Kaldıkları ülkelere eş ve çocuklarını da götüren Türk aileleri Avrupa'nın birçok ülkesinde kalıcı bir Türk nüfusunun oluşmasına yol açmışlardır. İlerleyen süreçte evliliklerin önemli bir bölümünü de Türkiye'den yapan Avrupa'daki Türk işçileri, Avrupa'daki Türk nüfusunun artışına destek vermiştir. Günümüze gelen süreçte ise Avrupa ülkelerindeki Türk nüfusunun cinsiyet dağılımı aile birleştirmeleri ve aile kurma kanalıyla dengelenmiştir. Söz konusu süreç Belçika'da yaşayan Türklere içinde aynen geçerlidir. Aşağıdaki tabloda kendilerine anket uyguladığımız araştırma grubunun cinsiyet dağılımı yer almaktadır.

Tablo 1: *Araştırma Grubunun Cinsiyet Dağılımı*

Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Kadın	230	46.9
Erkek	260	53.1
Toplam	490	100.0

Çalışma kapsamında anket uygulanan 490 kişinin cinsiyet dağılımlarının yer aldığı tablo 1'de araştırma grubunun %46.9'unun kadınlardan, %53.1'nin ise erkeklerden oluştuğu görülmektedir.

Kendilerine soru kâğıdı uyguladığımız araştırma grubunun yaşları ise 15 ile 74 arasında değişmektedir. Araştırmanın örneklemini oluşturan grup içerisinde %16.7 ile ilk sırada 20-24 yaş grubu yer almaktadır. Daha sonra sırasıyla %13.9 ile 35-39, %13.7 ile 25-29, %13.3 ile 30-34, %10.8 ile 15-19, %10.6 ile 40-44, %7.1 ile 50-54, %6.7 ile 45-49, %5.9 ile 55-59, %0.8 ile 60-64, %0.4 ile de 65 ve üzeri yaş grupları gelmektedir. Anket uygulanan yaş grupları içerisinde 15 ile 44 yaş aralığındaki kişiler örneklemin %79'una karşılık gelmektedir. Bu yaş aralığındaki kişilerin büyük bir bölümü Belçika'da doğmuş olanlar ve aile kurma kanalıyla Belçika'ya gitmiş olanlardan meydana gelmektedir. Yaş Belçika'da yaşayan Türklere sorunlarının farklılaşmasında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmıştır. Örneğin yapmış olduğumuz mülakat ve gözlemlere göre yaşlı nüfusta yabancı dil temel sorunlardan biri iken çocuklar ve gençler arasında anadili öğrenme ve konuşma ana sorunlardan birini oluşturmaktadır.

Tablo 2: Araştırma Grubunun Medeni Duruma Göre Dağılımı

Medeni Durum	Sayı	Yüzde
Evli	302	61.6
Bekâr	149	29.2
Eşinden ayrılmış	38	7.8
Eşi vefat etmiş	7	1.4
Toplam	490	100.0

Araştırma grubunu oluşturan 490 kişinin %61.6'sı evli, %29.2'si bekâr, %7.8'i eşinden ayrılmış, %1.4'ünün ise eşi vefat etmiştir. Belçika'da yaşayan Türklere arasında Türkiye'den evlenerek gelin veya damat getirme 2000'li yıllara kadar yüksek düzeyde seyretmiştir. Örneğin 1991 nüfus sayımının verilerine göre gelinlerin %75'i damatların ise %70'i Türkiye'den getirilmekteydi (Lesthaeghe 2000: 20). Ancak yapmış olduğumuz mülakatlarda bu oranların son 10 yıl içerisinde giderek düştüğü belirtilmiştir.

Araştırma grubunun eğitim durumuna bakıldığında, örneklemin %12.4'nün Türkiye'de ilkökul, %9.4'nün Türkiye'de ortaokul, %11.6'sının Türkiye'de lise, %4.1'nin Türkiye'de meslek lisesi, %5.9'nun ise Türkiye'de yüksekokul veya üniversite mezunu oldukları görülmektedir. Örneklemin bir bölümü Türkiye'de eğitim hayatını tamamlarken bir bölümü eğitim hayatının bir kısmını veya tamamını Belçika'da sürdürenler veya tamamlamış olanlardan meydana gelmektedir. Türkiye'de eğitim hayatını tamamlamış olanlar işçi olarak gidenler, aile birleşimi ile giden eşler ve onların çocuklarının bir bölümü ve evlenerek aile kurma kanalıyla gidenlerden oluşmaktadır. Araştırma grubunun %8'i ise Belçika'da zorunlu eğitimi (ilkokul, ortaokul ve lise), %14.1'i Belçika'da meslek okulunu (ortaokul ve lise), %8.1'i ise Belçika'da yüksekokul veya üniversiteyi tamamlamıştır. Örneklemin %3.9'u Belçika'da zorunlu eğitime (ortaokul ve lise kısmına), %2.2'si Belçika'da meslek okuluna (ortaokul ve lise), %13.1'i ise Belçika'da yüksekokul veya üniversiteye devam etmektedir. Araştırmamız kapsamında anket uyguladığımız kişilerin %27.1'i ise ya üniversite mezunu ya da üniversiteye devam edenlerden meydana gelmektedir. Örneklem içerisinde okur-yazar kategorisinde olanların oranı %3.1 iken, okur-yazar olmayanların oranı ise % 4.1'dir. Okur-yazar veya okur-yazar olmayanlar genelde kadınlardan ve ilk kuşak gelen işçiler ve onların eşlerinden oluşmaktadır. Belçika'da yaşayan Türklere eğitim sürecinde karşılaştıkları en önemli sorun yabancı dilin yetersizliğidir. Eğitime devam eden gençlerle yaptığımız görüşmelerde, ister Belçika'da doğup büyüsün isterse Türkiye'de, en önemli sorunlarının eğitim gördükleri yabancı dili iyi düzeyde bilememelerinin olduğunu ifade etmiş-

lerdir. Sadece bu nedenden dolayı çok sayıda Türk genci üniversite eğitimlerini tamamlayamamış, eğitimlerini yarıda bırakmak zorunda kalmışlardır. Yabancı dilin yanında anadilin yeterli düzeyde öğrenilmemesi de önemli sorunların başında gelmektedir. Bu sorunu gidermeye yönelik olarak Belçika'da Türkler tarafından kurulmuş bazı dernekler, Belçika'da doğan çocuk ve gençlere, Türkçe okuma yazma bilmeyen yaşlı kuşağa ücretsiz kurslar aracılığıyla Türkçe okuma-yazma dersleri, yabancı dili yetersiz olanlara da yabancı dil dersleri vermektedir.

Tablo 3: Araştırma Grubunun Doğum Yerine Göre Dağılımı

Doğum Yeri	Sayı	Yüzde
Türkiye	306	62.4
Belçika	184	37.6
Toplam	490	100.0

Çalışmamız kapsamında anket uygulanan örneklem grubumuzun %62.4'ü Türkiye, %37.6'sı ise Belçika doğumludur. Türkiye doğumlular işçi olarak gidenler, aile birleşimi kanalıyla gidenler, aile kurma yoluyla gidenler, eğitim görmek amacıyla veya turist olarak gidip oraya yerleşmeye karar verenlerden oluşmaktadır. Türkiye doğumluların oranı Belçika'daki Türk nüfusu içerisinde her geçen yıl daha da azalmaktadır. Çünkü Belçika'da yaşayan Türklerin Türkiye'den evlenerek eşlerini Belçika'ya götürmelerindeki oranlar gittikçe düşmektedir.

Tablo 4: Araştırma Grubunun Belçika'ya Geliş Şekline Göre Dağılımı

Belçika'ya Geliş Şekli	Sayı	Yüzde
Belçika'da doğma	178	36.3
Evlilik (Aile kurma)	177	36.1
Aile birleşimi	78	15.9
İşçi	18	3.7
Turist	20	4.1
Eğitim	10	2
İltica	7	1.4
Cevapsız	2	0.4
Toplam	490	100.0

Araştırmamız kapsamındaki kişilerin Belçika'ya geliş şekline yönelik sorulan soruya verdikleri cevapların dağılımının yer aldığı tablo 4'de ilk sırayı %36.3 ile Belçika doğumlular almaktadır. Tablo 3'de Belçika doğumluların sayısının 184 olarak görülmesine karşılı Belçika'ya geliş şeklinin yer aldığı tablo 4'deki dağılımda Belçika doğumluların 178 olarak görülmesinin nedeni araştırma grubundaki bazı kişilerin Belçika'da doğmasına karşılık Türki-

ye'ye dönüş yapmaları, daha sonra ise evlenerek veya başka bir nedenle tekrar Belçika'ya geri dönüş yapmalarından kaynaklanmaktadır. Bu durumdaki kişi sayısı 6'dır.

Belçika doğumluları %36.1 ile evlilik yoluyla gelin veya damat olarak gelenler, %15.9 ile aile birleşimi yoluyla gelenler, %4.1 ile turist olarak gelenler, %3.7 ile işçi olarak gelenler, %2 ile eğitim görmek amacıyla gelenler, %1.4 ile ise iltica yoluyla Belçika'ya gelmiş olanlar takip etmektedir. Türkiye'den Belçika'ya çalışmak üzere gönderilen işçilerin büyük bir bölümü erkeklerden ve aynı zamanda evlilerden oluşmaktaydı. Belçika'da çalışma süreleri uzatılan Türk işçilerin bir bölümü Belçika devletinin aile birleşimine izin vermesiyle eş ve çocuklarını Belçika'ya götürmüş, bekâr olanların bir bölümü de Türkiye'den evlenerek (aile kurarak) eşlerini Belçika'ya götürmüşlerdir. 1970'li yıllarda daha çok aile birleşimi yoluyla Türkiye'den Belçika'ya göç gerçekleşirken, 1980'li yıllardan sonra "aile kurma" yoluyla gelin veya damatların gidişleri söz konusudur. Tablo'da da görüldüğü üzere işçi olarak gidenlerin sayısı günümüzde zamanla çok azalmıştır. Belçika'ya turist olarak giden bazı Türkler ise Belçika'nın imkânlarını göz önünde bulundurarak ya evlilik ya da iş bularak oraya yerleşmişlerdir.

Belçika doğumlu olmayan kişilerin Belçika'da bulunma sürelerine baktığımızda, ilk sırayı %22.5 ile 1 ile 5 yıl arasında Belçika'da yaşayanların aldığı görülmektedir. Bu grupta yer alanların büyük çoğunluğu evlilik yolu ile "aile kurarak" Belçika'ya gelenlerden oluşurken çok az bir kısmı turist olarak veya eğitim görmek amacıyla gelenlerden oluşmaktadır. İkinci sırada %21.9 ile 30 yıldan daha uzun süredir Belçika'da yaşayanlar yer almaktadır. Bu grupta işçi olarak gelen ilk kuşak ve onların aile birleşimi yoluyla Belçika'ya getirdikleri eş ve çocukları büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Daha sonra ise sırasıyla %15.8 ile 6-10 yıl arası, %11.5 ile 16-20 yıl arası, %11.2 ile 26-30 yıl arası, %10.8 ile 11-15 yıl arası, %5.1 ile 21-25 yıl arası Belçika'da yaşayanlar gelmektedir. 25 yıldan daha uzun süredir Belçika'da yaşayanların büyük bölümü işçi olarak gidenler, aile birleşimi yoluyla gidenler ve Belçika'da doğmuş olanlardan oluşmaktadır. İşçi olarak gidenlerin hepsi bu grupta yer almaktadır. 1 ile 25 yıl arasındaki gurbun önemli bir kısmı ise aile kurarak gelin veya damat olarak Belçika'ya gidenlerden oluşurken geri kalanların büyük bir bölümü de Belçika'da doğmuş olanlardan meydana gelmektedir.

Tablo 5: Araştırma Grubunun Yaptıkları İşe Göre Dağılımı

Yapılan İş	Sayı	Yüzde
Özel	141	28.8
Öğrenci	94	19.2
İşsiz	89	18.2
Ev hanımı	64	13.1
Kendi iş yeri	54	11
Devlet kurumunda	21	4.3
Serbest meslek	13	2.7
Emekli	12	2.4
Hastalıktan dolayı	2	0.4
Toplam	490	100.0

Araştırmamız kapsamında anket uygulanan kişilerin %28.8'i özel bir firmada, %11'i kendi iş yerinde, %4.3'ü bir devlet kurumunda çalıştığını ifade ederken, %2.7'si ise serbest meslek sahibi olduğunu belirtmişlerdir. Örneklerin %19.2'si öğrenci, %13.1'i ev hanımı, %2.4'ü ise emekli olduğunu ifade ederken %18.2'si ise işsiz olduklarını belirtmişlerdir. Tablodaki da görüldüğü üzere Belçika'da yaşayan Türkler arasında bir devlet kurumunda çalışanların oranı çok azdır. Özel bir firmada çalışıyorum cevabını verenlerin büyük bir bölümü ise Türklerin Belçika'da çalıştırdığı küçük ölçekli işletmelerde çalışmaktadırlar. Belçika'daki Türkler genelde küçük ve orta düzeyde aile şirketleri şeklinde iş yerleri işletmektedirler. Bu işyerlerinde ise genelde bütün aile fertleri birlikte çalışmaktadır. Türklerin kendi iş yerlerinde genellikle Türkleri çalıştırmaları Belçika'da yaşayan Türklerin sosyal iş yaşamında bir yer edinebilmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Tablodaki da görüldüğü üzere ev hanımı ve çalışmayanların oranı %31.3'dür. İşsizlik Belçika'da yaşayan Türkler arasında önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu açıdan Belçika'da yaşayan Türklerin ekonomik yaşamdaki konumları ve işsizliğin temel nedenleri üzerine derinlemesine bir araştırmanın yapılması büyük önem arz etmektedir.

Tablo 6: Araştırma Grubunun Belçika Vatandaşı Olup Olmamasına Göre Dağılımları

Belçika Vatandaşlığı	Sayı	Yüzde
Belçika vatandaşı	361	73.7
Belçika vatandaşı değil	129	26.3
Toplam	490	100.0

Araştırma grubunun %73.7'sinin Belçika vatandaşlığı bulunurken %26.3'nün Belçika vatandaşlığı bulunmamaktadır. Belçika vatandaşlığı bulunan Türklerin %29.9'u doğuştan Belçika vatandaşlığını elde ederken,

%70.1 sonradan Belçika vatandaşlığına başvurarak yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını elde etmişlerdir (tablo 7).

Tablo 7: Araştırma Grubunun Belçika Vatandaşlığını Kazanma Şekline Göre Dağılımları

Belçika Vatandaşlığını Elde Etme Şekli	Sayı	Yüzde
Sonradan başvurarak Belçika vatandaşı	249	69
Doğduğundan beri Belçika vatandaşı	108	29.9
Evlilik yoluyla Belçika vatandaşı	3	0.8
İltica yoluyla Belçika vatandaşı	1	0.3
Toplam	361	100.0

Sonradan başvurarak Belçika vatandaşlığını elde eden Türklerin vatandaşlığa geçmek istemelerindeki nedenlerin önem dereceleri kişilere göre değişmektedir. Tablo 8'de Belçika'da yaşayan Türklerin Belçika vatandaşlığını da almak istemelerindeki birincil nedenlerin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 8: Sonradan Başvurarak Belçika Vatandaşlığını Elde Eden Türklerin Vatandaşlığa Geçmek İstemesindeki Birincil Nedenler

Belçika Vatandaşlığına Geçmek İstemedeki Temel Neden	Sayı	Yüzde
Çocuklarının geleceği için	51	20.2
Belçika'daki sosyal haklardan yararlanmak için	46	18.2
Para kazanma, iş bulma, iş kurma, iş yeri açma gibi ekonomik nedenlerden dolayı	42	16.6
Belçika'da kendimize ait bir düzen kurduğumuz için	30	11.9
Schengen ülkeleri bünyesinde serbest dolaşım hakkından dolayı	18	7.1
Kendimi Belçika'ya ait hissetmemden dolayı	17	6.7
Yerel ve genel seçimlerde seçme, seçilme hakkı kazanmak için	16	6.3
Çocuk yaşta ailem Belçika vatandaşlığına geçirdiği için	12	4.7
Siyasal nedenlerden dolayı	6	2.4
Cevapsız	15	5.9
Toplam	253	100.0

Belçika'nın çifte vatandaşlığa izin veren bir politika izlemesi, diğer Avrupa ülkelerine göre daha az zorluk çıkarması ve vatandaşlık sürecinin daha kısa bir zaman alması ülkede yaşayan yabancıların ve yabancı kökenlilerin vatandaşlığa başvurmalarında kolaylık sağlamaktadır. Yapmış olduğumuz mülakatlarda Belçika'nın bu yaklaşımının vatandaşlığa başvurmalarında önemli bir rahatlık sağladığı ifade etmişlerdir. Belçika'da yaşayan Türklerin, Türk vatandaşlığının yanında yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını da elde etmek istemelerinin nedenleri farklılaşabilmektedir. Bazen tek bir neden bazı durumlarda ise birden fazla neden Belçika vatandaşlığına başvurmada öne çıkabilmektedir. Bu nedenler kişilere, kişilerin beklentilerine ve geleceğe yönelik planlarına göre değişebilmektedir. Tablo 6'da görüldüğü üzere araştırma grubunun %73.7'sinin Türk vatandaşlığının yanında

Belçika vatandaşlığı da (çifte vatandaş) bulunmaktadır. Belçika vatandaşlığı bulunanların %70.1'i sonradan Belçika vatandaşlığına başvurarak vatandaşlıklarını almışlardır. Sonradan başvurarak Belçika vatandaşlığını elde edenlerin vatandaşlığa geçişteki temel nedenlerinin yer aldığı tablo 8'deki dağılımda araştırma grubunun %20.2'si çocuklarının geleceği ile ilgili düşüncelerinin, %18.2'si Belçika'daki sosyal haklardan yararlanmak istemesinin, %16.6'sı para kazanma, iş bulma, iş kurma, iş yeri açma gibi ekonomik nedenlerin, %11.9'u Belçika'da kendilerine ait bir düzen kurmalarının, %7.1'i Schengen ülkeleri bünyesinde serbest dolaşım hakkını elde etmek istemelerinin, %6.7'si kendisini Belçika'ya ait hissetmesinin, %6.3'ü yerel ve genel seçimlerde seçme, seçilme hakkı elde etmek istemesinin, %2.4'ü siyasal nedenlerin Belçika vatandaşlığına geçmesindeki en önemli nedeni oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Sonradan Belçika vatandaşlığını elde edenlerin %4.7'si ise çocuk yaşta ailesinin Belçika vatandaşlığına geçirmiş olduğunu ifade ederken, %5.9'u bu soruya cevap vermemişlerdir. Belçika'da yaşayan fakat bugüne dek Belçika vatandaşlığına geçmemiş Türklerin sayısı Belçika Milli İstatistik Enstitüsü verilerine göre 42.014'dür (www.statbel.fgov.be.). Araştırma kapsamındaki Türklerin ise %26.3'ü Belçika vatandaşlıklarının bulunmadığını ifade etmişlerdir. Araştırma süresince görüştüğümüz bu kişilerin yarıya yakını Belçika vatandaşlığı için başvuruda bulduklarını, vatandaşlık süreci ile ilgili işlemlerinin devam ettiğini belirtirken, bir kısmı ise vatandaşlık için gereken şartları sağladıktan sonra Belçika vatandaşlığı için başvuruda bulunacaklarını ifade etmişlerdir.

Belçika vatandaşlığı ile cinsiyet, eğitim, yaş ve doğum yeri gibi bazı değişkenler arasındaki ilişkilerin yer aldığı aşağıdaki veriler çalışmanın birçok açıdan ele alınmasına olanak sağlamaktadır.

Belçika vatandaşlığı ve cinsiyet birlikte değerlendirildiğinde kadınların %72.2'sinin erkeklerin ise %75'nin Belçika vatandaşlığının bulunduğu görülmektedir. Bu sonuçlar çifte vatandaşlığın cinsiyete göre farklılaşmadığını göstermektedir. Belçika vatandaşlığı ve doğum yeri tablo 9'da birlikte ele alınmıştır.

Tablo 9: Belçika Vatandaşlığı ve Doğum Yeri

Belçika Vatandaşlığı		Doğum Yeri		Toplam
		Türkiye	Belçika	
Belçika vatandaşım	Sayı	181	180	361
	Satır%	50.1	49.9	100.0
	Sütun%	59.2	97.8	73.7
	Toplam%	36.9	36.7	73.7
Belçika vatandaşı değilim	Sayı	125	4	129
	Satır%	96.9	3.1	100.0
	Sütun%	40.8	2.2	26.3
	Toplam%	25.5	0.8	26.3
Toplam	Sayı	306	184	490
	Satır%	62.4	37.6	100.0
	Sütun%	100.0	100.0	100.0
	Toplam%	62.4	37.6	100.0

Belçika vatandaşlığı ve doğum yerinin birlikte yer aldığı tablo 9'da Belçika doğumlu olanların %97.8'inin Belçika vatandaşlığı dolayısıyla çifte vatandaşlığı bulunurken Türkiye doğumluların %59.2'sinin çifte vatandaşlığının bulunduğu görülmektedir. Araştırma kapsamındaki Türkiye doğumlulardan 125 kişinin, Belçika doğumlu olanlardan ise 4 kişinin çifte vatandaşlığı bulunmamaktadır. Belçika vatandaşlığı bulunmayanların büyük çoğunluğunun Türkiye'den evlilik yoluyla gelen gelin veya damatlardan oluştuğu, onların da bir bölümünün Belçika vatandaşlığına başvurduğu, işlemlerin ve sürecin devam ettiği tespit edilmiştir.

Belçika vatandaşlığı ve eğitim düzeyi birlikte ele alındığında Türkiye'de ilkököl mezunu olanların %52.5'nin, Türkiye'de ortaokul mezunlarının %50'sinin, Türkiye'de lise mezunlarının %61.4'ünün, Türkiye'de meslek lisesi mezunlarının %60'nın, Türkiye'de yüksekokul/üniversite mezunlarının %72.4'ünün Belçika vatandaşlığı bulunurken, Belçika'da zorunlu eğitime (ilkokul, ortaokul ve lise) devam eden veya mezunların %93.1'nin, Belçika'da meslek okuluna (ortaokul ve lise) devam eden veya mezunların %87.5'nin, Belçika'da yüksekokul/üniversiteye devam eden veya mezunların %91.3'ünün Belçika vatandaşlığı dolayısıyla çifte vatandaşlıklarının bulunduğu görülmektedir. Verilerden de anlaşılacağı üzere Belçika'da eğitim görenler veya tamamlayanların Belçika vatandaşlığını elinde bulundurma oranları Türkiye'de eğitim görmüş olanlara göre daha yüksektir. Bu durumun temel nedenlerinden biri doğuştan kazanılan vatandaşlık olmasıdır. Okur-yazar olmayanların %50'si, okur-yazarların ise %60'nın Belçika vatandaşlığı bulunmaktadır. Okur-yazar olmayanlar ile okur-yazar olanlar genellikle Belçika'ya işçi olarak

giden ilk kuşağın aile birleştirme kanalıyla gelen eşlerinden oluşmaktadır. Veriler Belçika vatandaşlığının en düşük olduğu eğitim gruplarının okur-yazar olmayanlar, okur-yazarlar, Türkiye'de ilkokul mezunları, Türkiye'de ortaokul mezunları arasında olduğunu göstermektedir.

Belçika'da yaşayan Türklerin Belçika vatandaşlığı ve yaşadıkları bölge birlikte değerlendirildiğinde Belçika vatandaşlığının en yüksek olduğu yerin Flaman Bölgesi olduğu görülmektedir. Flaman Bölgesinde yaşayan Türklerin %86.5'i Belçika vatandaşı iken, Valon Bölgesinde yaşayanların %83.9'unun, Brüksel Başkent Bölgesinde yaşayanların ise %65.9'unun Belçika vatandaşlığı bulunmaktadır. Brüksel-Başkent Bölgesi Türklerin en yoğun yaşadığı bölgedir. Bu bölgedeki Türkler genellikle Brüksel şehrinin Schaerbeek ve Saint-Josse belediyelerinin sınırları içerisinde yaşamaktadırlar. İkinci derecede ise Anderlecht, Molenbeek belediyeleri ve Laeken ilçesi Türklerin yoğun yaşadığı yerler arasında bulunmaktadır (Jacobs vd. 2008: 143-144). Belçika'da hem eski hem de yeni yabancıların ve yabancı kökenlilerin en yoğun yaşadığı bölgelerin başında Brüksel gelmektedir. Diğer şehirler Antwerp, Liège, Gent ve daha eski sanayi bölgeleri arasında yer alan Hainaut ve Limbourg eyaletleridir. Brüksel yabancıların en yoğun yaşadığı şehirdir. Ancak eyaletler düzeyinde Limbourg kuzey Akdeniz'den ve Türkiye'den gelen işçilerin yoğunluklu olarak yaşadığı eyalettir. Yine Liège, Hainaut ve Antwerp Türklerin yoğun yaşadığı eyaletler arasında yer almaktadır (Lesthaeghe 2000: 7).

Yaş grubu ve Belçika vatandaşlığı birlikte değerlendirildiğinde, 15-19 yaş arasındakilerin %83'ünün, 20-24 yaş grubunda bulunanların %75.6'sının Belçika vatandaşlığı bulunurken 25-29 yaş grubundakilerin %65.7'sinin Belçika vatandaşlığı bulunmaktadır. 25-29 yaş grubundan sonra Belçika vatandaşlığının en düşük olduğu yaş grupları %65.5 ile 55-59 ve %33.33 ile 60 ve üzeri yaş takip etmektedir. 25-29 yaş grubunda Belçika vatandaşlığının (55 yaş ve üzeri hariç) diğer yaş gruplarına göre düşük olmasının en önemli nedeni bu yaş grubunda Belçika vatandaşı olmayanların büyük çoğunluğunun gelin veya damat olarak Belçika'ya gidenlerden oluşmasıdır. Evlenerek Belçika'ya gidenlerden Belçika vatandaşlığı olmayanların önemli bir bölümünün Belçika vatandaşlığı ile ilgili başvuruları bulunmaktadır. Bu gruptakilerin Belçika vatandaşlığı ile ilgili süreçleri devam etmektedir. 55 yaş ve üzerinde olup Belçika vatandaşlığı bulunmayanlar ise daha çok ilk gelen işçiler, onların eş ve çocuklarından oluşmaktadır. 55 yaş ve üzerinde bulunan ve Belçika vatandaşlığı bulunmayanların büyük bir bölümü daha önce Belçika vatandaşlığına başvurmadıklarını ilerleyen süreçte de geçmek istemediklerini ifade etmişlerdir. 30-34 yaş grubundakilerin %73.8'nin,

35-39 yaş grubundakilerin %76.5'nin, 40-44 yaş grubundakilerin %75'nin, 45-49 yaş grubundakilerin %75.8'nin, 50-54 yaş grubundakilerin ise %74.3'ünün Belçika vatandaşlığı bulunmaktadır. Türk vatandaşlığının yanında Belçika vatandaşlığının da elde edilmesi, diğer bir ifade çifte vatandaş statüsünün kazanılması Belçika'da yaşayan Türklere açısından önem taşımaktadır. Araştırma grubunun Belçika vatandaşlığını da elde etmenin yararları ile ilgili görüşlerinin dağılımı tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10: Araştırma Grubunun Belçika Vatandaşlığına Geçmenin Yararları İle İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Belçika Vatandaşlığına Geçmenin En Önemli Yararları	Sayı	Yüzde
Belçika'daki sosyal haklardan yararlanma	133	27.1
Daha kolay iş bulma	123	25.1
Daha kolay iş yeri açma ve ticaret yapabilmek	63	12.9
Çocuklara daha iyi eğitim imkânı sağlama	44	9
Yerel ve genel seçimlerde seçme, seçilme hakkı kazanmak	29	5.9
Daha iyi bir gelecek	28	5.7
Schengen ülkeleri bünyesinde serbest dolaşım hakkı	15	3.1
Belçika vatandaşı olmayan Türklere göre daha az önyargıya maruz kalma	4	0.8
Belçika vatandaşı olmayan Türklere göre daha az yabancı düşmanlığına maruz kalma ve daha az dışlanma	3	0.6
Cevapsız	48	9.8
Toplam	490	100.0

Araştırma grubuna Türk vatandaşlığını koruyarak Belçika vatandaşlığını da elde etmelerine yönelik olarak "Size göre Belçika vatandaşlığına geçmenin en önemli faydası nedir?" şeklinde sorduğumuz soruya alınan cevapların dağılımının yer aldığı tablo 10'da %27.1 ile Belçika'daki sosyal haklardan yararlanma cevabı ilk sırada yer almaktadır. Belçika, sosyal haklar ve sağlık sisteminin işleyişi bakımından Avrupa'nın en önde gelen ülkeleri içerisinde yer almaktadır. Gerek işsizlik durumunda ödenen işsizlik ücreti, gerekse ekonomik durumu iyi olmayan kişilere yönelik verilen sosyal yardım parası zor durumda olan insanların hayatlarını kolaylaştırmada önemli bir işlev görmektedir. Belçika'nın bu özelliği, özellikle Belçika'da yaşayan yabancılar açısından çok büyük bir anlam ifade etmektedir (Geleççi ve Köse 2009: 226). Çünkü Belçika'da yaşayan yabancı veya yabancı kökenliler arasındaki işsizlik oranları Belçika genel ortalaması veya Belçikalılara göre çok yüksek düzeydedir. Belçika Milli İstatistik Enstitüsü verilerine göre Belçika'daki genel işsizlik oranı %8, Belçikalılar arasındaki işsizlik oranı %7, Belçika vatandaşı olmayanlar arasında %15, Faslılar arasında %27, Türklere arasında ise %29'dur (Wets 2008: 91-92). Araştırma gru-

buna göre Belçika vatandaşlığını kazanmanın en önemli diğeri bir faydası ise %25.1 ile daha kolay iş bulmadır. Çalışmamız süresince kendileriyle mülakat yaptığımız, görüştüğümüz kişiler Belçika'daki iş başvurularında Belçika vatandaşı olanların, olmayanlara göre daha şanslı olduğunu ifade etmişlerdir. İşe alımlarda Belçika vatandaşı olmanın tercih sebebi olduğunu, Belçika vatandaşları içerisinde ise, yaşanan bölgeye göre Flamanlar veya Valonlara yönelik pozitif ayrımcılık uygulandığını ifade etmişlerdir. Bunun yanında Belçika'da yaşayan yabancı veya yabancı kökenli işçilerin aynı işi yapan Belçikalılara göre daha az kazandıklarını belirtmişlerdir. Belçika'da yaşayan Türklere göre, Belçika vatandaşlığını elde etmenin faydalarından biride %12.9 ile daha kolay iş yeri açma ve ticaret yapabilme, daha sonra ise sırasıyla %9 ile çocuklara daha iyi eğitim imkânı sağlama, %5.9 ile yerel ve genel seçimlerde seçme, seçilme hakkı kazanmak, %5.7 ile daha iyi bir gelecek, %3.1 ile Schengen ülkeleri bünyesinde serbest dolaşım hakkı, %0.8 ile Belçika vatandaşı olmayan Türklere göre daha az önyargıya maruz kalma, %0.6 ile Belçika vatandaşı olmayan Türklere göre daha az yabancı düşmanlığına maruz kalma ve daha az dışlanma gelmektedir. Türk vatandaşlığının yanında Belçika vatandaşlığını elde etmenin faydaları konusunda görüş bildirmeyenlerin oranı ise %9.8'dir. Çalışmamız süresince kendileriyle mülakat yaptığımız iş yeri sahipleri, Belçika vatandaşı olmanın hem işyeri açma şartları hem de gerekli evraklar ve evrakların temini açısından kendilerine büyük kolaylık sağladığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Belçika vatandaşı olmanın, özellikle daha önceki yıllarda, Schengen üyesi ülkeler içerisinde dolaşma kolaylığı sağladığını, bu durumun ise ticaret işi ile uğraşanlar açısından büyük önem taşıdığını belirtmişlerdir (Gelekeçi ve Köse 2009: 227). Schengen Anlaşması'nın başlıca hükümleri, Schengen'i imzalayan ülke vatandaşlarının bu ülkeler arasında kontrol olmadan serbest dolaşımını, dışarıdan gelebilecek mülteci akınlarına karşı ortak önlemler almayı, Schengen bölgesinin sınırlarında ortak ve tek bir vize kontrolü uygulamayı, ilticacılar konusunda ortak politikalar uygulamayı, suçluların aranmasında güvenlik örgütleri arasında ortak çabaların gösterilmesini ve ticaret alanında bir takım düzenlemeleri içermektedir (Şen ve Koray 1993: 140). Günümüze de ise Schengen üyesi ülkelerin sınırları içerisinde, Avrupa Birliği ülkesi vatandaşı olmayan fakat oturma hakkı olanlarında dolaşım, iş yeri açma ve çalışma şartları, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, daha kolay bir hale gelmiştir. Belçika'da yaşayan Türklerin T.C. Brüksel Büyükelçiliği kayıtlarına göre %22'sinin Belçika vatandaşlığı dolayısıyla çifte vatandaşlığı bulunmamaktadır. Belçika vatandaşlığı bulunmayan Türklerin Belçika vatandaşlığına geçmek isteyip

istememe ile ilgili görüşlerine baktığımızda Belçika vatandaşlığı bulunmayan Türklerin %57.3'ü Belçika vatandaşlığını da elde etmek istediğini ifade ederken, %18.6'sı istemediğini, %23.3'ü ise bu konuda henüz karar vermediklerini ifade etmişlerdir. Belçika vatandaşlığını da elde etmek istediklerini belirtenlerin büyük bir bölümü Belçika vatandaşlığı için başvuruda bulduklarını, vatandaşlık sürecinin devam ettiğini ifade etmişlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Misafir işçi olarak, sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere, birçok ülkeye giden ve daha sonra Türkiye'ye geri dönmeyip gittikleri ülkelere yerleşmeye karar veren Türkler Avrupa'nın birçok ülkesinde kalıcı bir Türk nüfusunun oluşmasına yol açmıştır. 1970'li yıllardan günümüze aile birleşimlerinin yapılması ve evliliklerin önemli bir bölümünün Türkiye'den gerçekleşmesi, Avrupa'nın birçok ülkesinde Türk nüfusunun artmasını sağlamıştır. Göçün ilk aşamasında ve ilerleyen dönemlerinde yoğun yaşanan aile birleşimlerinin yerini ise artık "aile kurma" yoluyla göç almıştır. Dolayısıyla günümüzde Batı Avrupa ülkelerindeki Türk nüfusunun artışı doğum oranlarına ve evlilik yolu ile Türkiye'den gelin veya damat olarak gidenlere dayanmaktadır. Araştırmamızı gerçekleştirdiğimiz Belçika'da 1990'lı yıllardan sonra vatandaşlık kanununda yapılan değişiklik ile yabancıların vatandaş olmalarının kolaylaştırılması, çifte vatandaşlığa müsaade edilmesi orada yaşayan yabancılar açısından büyük şans olmuştur. Belçika'da yaşayan Türkler açısından durumu değerlendirdiğimizde, araştırma grubunu meydana getiren 490 kişinin %73.7'si çifte vatandaşdır. Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliği verilerine göre ise Belçika'da yaşayan Türklerin %78'inin çifte vatandaşlığı bulunmaktadır. Bu oran her yıl artarak devam etmektedir. Belçika'nın vatandaşlık konusunda uyguladığı yaklaşım siyasi yaşamda yabancıları ve yabancı kökenlileri önemli bir konuma taşırken anadil, eğitim, kültürel haklar, ayrımcılık ve ırkçılık konularında uygulanan politikaların yetersizliği çeşitli sorunların yaşanmasına yol açmaktadır. Ekonomi alanında yaşanan sıkıntılar, özellikle işe girme ve yaşanan ayrımcılık ve yüksek işsizlik oranı Belçika'daki Türklerin problemlerinin başında gelmektedir. Bunun yanında eğitim, anadil ve kültürel alanda kendi varlığını korumaya yönelik tutum ve davranışların, uyumu olumsuz yönde etkilediği ileri sürülerek gerekli ortamın ve imkânların yeterince sağlanmaması, son dönemde Türkiye'den yapılan evliliklere sıcak bakılmayarak çeşitli engellerin çıkarılarak sürecin uzatılması sorunların başında gelmektedir. Belçika'da bulunduğumuz sürede yapmış olduğumuz gözlemler ve mülakatlar sonucunda; Belçika'da yaşayan Türklerin

ekonomik hayattaki etkinlikleri, anadil ve yabancı dil konusunda yaşadıkları sıkıntılar, eğitim alanında yaşadıkları sorunlar, değişen aile ilişkileri, aile parçalanmaları ile ayrımcılık ve ırkçılık konusunda karşılaştıkları sorunların araştırılması gereken konuların başında geldiği tespit edilmiştir.

Açıklamalar

¹ Çalışmanın örnekleme aşağıdaki formül sonucunda belirlenmiştir.

N =Araştırmacının Evreni; d = Hoş Görü Miktarı; n =Araştırmacının Örnekleme;

n_o = Örneklem Genişliği.

$N = 147.488$; $d = 0.05$; $t = 1.96$; $P = 0.5$; $Q = 0.5$

$n_o = t^2 \times p \times q / d^2$

$n_o = 1.96^2 \times 0.5 \times 0.5 / 0.05^2$ den

$n_o = 3.84 \times 0.5 \times 0.5 / 0.06^2 = 0.96 / 0.0025 = 384$

$n = n_o / (1 + n_o / N)$

$n = 384 / (1 + 384 / 147488) = 384 / (1 + 0.0026) = 384 / 1.0026 = 383$

² Kuzeyinde Hollanda, doğusunda Almanya ve Lüksemburg, güneyinde Fransa, batısında Kuzey Denizi bulunmaktadır. 32.545 km² yüz ölçüme sahip olan ülkenin 2007 yılı itibarıyla nüfusu 10.584.534'dür (www.statbel.fgov.be.)

Kaynaklar

Akgündüz, Ahmet (2007). *Labour Migration from Turkey to Western Europe, 1960-1974. A Multidisciplinary Analysis*. Amsterdam: Amsterdam University Pres.

Castles, Stephen ve Mark J. Miller (2008). *Göçler Çağı, Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.

Eker, Süer (2009). "Avrupa Birliği'nin Yeni Mottosu 'Farklılıkta Birlik' ve Türkçenin 'Farklılıkta Birlik' teki Yeri". *bilig* Bahar (49): 35-58.

Geleceği, Cahit ve Ali Köse (2009). *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler*. Ankara: Phoenix Yay.

Gitmez, Ali (1983). *Yurtdışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler: Beklentiler... Gerçekleşenler...* İstanbul: Alan Yay.

İçduygu, Ahmet ve E. Fuat Keyman (2000). "Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye'de Vatandaşlık Tartışması". *Global Yerel Eksende Türkiye*. E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay Der. İstanbul: Alfa Yay. 171-187.

- Jacobs, Dirk, Phalet Karen ve Marc Swyngedouw (2008). "Political Participation and Associational Life of Turkish Residents in the Capital of Europe". *Turkish Immigrants in the European Union Determinants of Immigration and Integration*. Refik Erzan and Kemal Kirişçi Eds. London and New York: Routledge. 121-139.
- Kartal, Filiz (2001-2002). "Liberal And Republican Conceptualizations of Citizenship: A Theoretical Inquiry". *Turkish Public Administration Annual*, Vol. 27-28: 101-130.
- Kymlicka, Will (2004). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Lesthaeghe, Ron (2000). "Transnational Islamic Communities in a Multilingual Secular Society". *Communities and Generations Turkish and Moroccan Populations in Belgium*. Ed. Ron Lesthaeghe. Belgium: VUB press.1-57.
- Martiniello, Marco (2007). "Les études migratoires et ethniques en Belgique francophone: repères historique et nouveaux enjeux". *Immigration et intégration en Belgique francophone*, Marco Martiniello. Eds. Andrea Rea et Felice Dassetto. Louvain-la-Neuve: Bruylant-Academia. 11-19.
- Pilancı, Hülya (2009). "Avrupa Ülkelerindeki Türklerin Türkçeyi Kullanma Ortamları, Sürdürebilme İmkânları ve Koruma Bilinçleri". *bilig* Bahar (49): 35-58.
- Özkazanç, Alev (2009). "Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* Cilt 64 Sayı 1: 247-274.
- Şen, Faruk ve Sedef Koray (1993). *Türkiye'den Avrupa Topluluğu'na Göç Hareketleri*. Ankara: Elit Yay.
- Unat, Nermin Abadan (1975). "Akdeniz Ülkelerinden Yurt Dışına İlgöçü". *Göç ve Gelişme: Uluslararası İşçi göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir Çalışma*. Nermin Abadan Unat vd. Ankara: Ajans Türk Matbaacılık Sanayi.
- Yurtdışı Göç Hareketleri ve Vatandaş Sorunları* (1973). Ankara: Dışişleri Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal İşler Genel Müdürlüğü.
- Wets, Johan (2008). "The Turkish Community in Austria and Belgium: The Challenge of Integration". *Turkish Immigrants in the European Union Determinants of Immigration and Integration*. Refik Erzan and Kemal Kirişçi (eds.). London and New York: Routledge. 81-96.

Dual Citizenship Enforcement towards Turkish People Living in European Countries: The Sample of Belgium

Cahit Gelekçi*

Abstract

Approximately half a century has passed since the first labor immigrants were sent from Turkey to work in European Countries. At first, labor immigrations were considered temporary. However, in the course of time, this went beyond what was initially planned. While some Turkish laborers returned to their home countries, others decided to settle in the European countries they had emigrated to. The settling laborers faced many difficulties related to education, language, employment, and enforcements concerning citizenship and dual citizenship. With the scope of the field research held between August 2008 to August 2009 in Belgium, this study attempts to present Belgium's attitude towards dual citizenship in general and towards Turkish settlers' dual citizenship in particular as well as the number of Turkish people holding dual citizenship in Belgium.

Keywords

Dual citizenship, Turks in Belgium, immigration, labour immigration, Belgium.

* Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of Sociology / Ankara
gelekci@hacettepe.edu.tr

Практика бипатризма в отношении турков, проживающих в европейских странах на примере Бельгии

Джахит Гелекчи*

Аннотация

Со времен первых потоков рабочей силы из Турции в страны Европы прошло около полувека. Со временем данный процесс миграции рабочих, который вначале рассматривался как временное явление вышел за пределы всех планов и ожиданий. В то время как часть турков-гастарбайтеров вернулась обратно в Турцию, другая часть решила остаться в стране своего пребывания. Невозвратившиеся на родину турки имеют целый ряд проблем в рамках указанного процесса. Самые главные проблемы связаны с вопросами образования, языка, занятости и предпринимательством, а также гражданством и двойным гражданством. Это исследование в рамках данных, полученных на основе полевого исследования в Бельгии, проведенного в период с августа 2007 года по август 2008 года, рассматривает бельгийскую практику, связанную с применением гражданства и ее подход к двойному гражданству, а также положение турков, имеющих двойное гражданство в этой стране.

Ключевые слова

Бипатризм, турки Бельгии, миграция, миграция рабочих, Бельгия.

* Доцент доктор, Университет Хажеттепе, факультет литературы, кафедра социологии / Анкара
gelekci@hacettepe.edu.tr

Azerbaycan'da Petrole Dayalı Ekonomiden Çok Sektörlü Ekonomiye Geçişin Gerekliliği ve Tarım

Ramil Huseyn*

Özet

Azerbaycan dünyada petrol ülkesi olarak biliniyorsa da ekonomik olanakları sadece petrol ve doğal gazla sınırlı değildir. Azerbaycan aynı zamanda bir tarım ülkesidir. Tarım sektörü günümüzde ülke ekonomisinde petrol sektöründen sonra ikinci sırada yer almaktadır, fakat bağımsızlığın ilk yıllarında tarımsal üretimi önemli ölçüde azalmıştır. 20 Eylül 1994 yılında Azerbaycan'ın dünyanın büyük petrol şirketleri ile imzaladığı petrol anlaşmasından sonra ülkede başlayan ekonomik büyümede petrol sektörü önemli paya sahip olmuş ve diğer sektörlerin ihracattaki payı azalmıştır. Dünya piyasalarında petrol fiyatlarındaki yükselmeye birlikte, reel gayri safi yurt içi hasıla önemli ölçüde artarken, üretim ve dış ticaret açısından petrol sektörüne bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Azerbaycan'ın ihracatında petrol sektörünün payı %97'ye ulaşmıştır. Günümüzde Azerbaycan ekonomisinin petrole bağımlılığını azaltma çabaları önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Azerbaycan'da petrol sektörüne bağımlılığın azaltılması açısından, petrol dışı sektörlerin, özellikle de tarım sektörünün gelişmesinin önemi ve tarımın çok fonksiyonluluğu olgusu tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Azerbaycan, petrol dışı sektörler, gıda güvenliği, tarım, yapısal değişim.

* Doç. Dr., Azerbaycan Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü / Bakü
ramilhuseyn@box.az

Giriş

Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, bir süre ekonomik sorunlar yaşamıştır. 20 Eylül 1994 yılında Azerbaycan'ın dünyanın büyük petrol şirketleri ile imzaladığı “Yüzyılın Anlaşması” ismi verilen petrol anlaşmasından sonra büyük bir bölümü Batılı ülkelerin petrol şirketleri olmak üzere 11 petrol şirketi Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kesimindeki petrol yataklarını işletmeye başlamıştır. Bunun sonucunda ülkede hızlı ekonomik kalkınma sağlanmış ve uzun vadeli kalkınma-büyüme perspektifi açısından önemli bir dönem başlamıştır. Azerbaycan'da yaşanan ekonomik büyümede petrol sektörü esas paya sahip olmuş ve diğer sektörlerin ihracattaki payı azalmıştır. Azerbaycan ekonomisinde üretim ve dış ticaret açısından petrole bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. 2008 yılında Azerbaycan devlet bütçesinin %70'i, sanayisinin %80'i, ihracatının %97'si petrol sektörüne dayanmaktadır.

Azerbaycan'da dinamik bir ekonomik yapı yaratılabilmesi için, petrol dışı sektörlerin (*non-oil sector*) üretim yapısı içindeki büyüklüğünün artırılmasına yönelik politikaların hayata geçirilmesi büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan'da petrol dışı sektörün, özellikle de tarım sektörünün kalkınmasını sağlayacak politikalar araştırılmakta; tarım sektörünün kalkınmasının Azerbaycan ekonomisine ne yönde katkı sağlayacağı incelenmektedir.

Çalışmada, Azerbaycan'ın makro ekonomik performansına petrol sektörünün etkisi; Azerbaycan'ın üretim ve dış ticaret yapısının değişimi, Azerbaycan'ın petrol gelirlerinin kullanımı, petrole dayalı üretim yapısının değişiminde tarım sektörünün rolü, petrol gelirlerinin kırsal kalkınmada ve yoksulluk oranının azaltılmasındaki rolü, DTÖ taleplerinin uygulanmasının Azerbaycan'da tarım sektörünü nasıl etkileyeceği ve son olarak DTÖ'ye üyelik sürecinde tarımın çok fonksiyonluluğunun önemi ele alınmaktadır.

Azerbaycan'ın Makro Ekonomik Performansına Petrol Sektörünün Etkisi

2005 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisi reel büyüme oranı bakımından dünya ülkeleri arasında ilk sıralarda yer almıştır. Azerbaycan ekonomisi 2005 yılında %26, 2006 yılında %35, 2007 yılında %25, dünyada yaşanan ekonomik krize rağmen 2008 yılında %11, 2009 yılında %9.3, 2010 yılında %5 oranında büyüme göstermiştir. Özellikle 2007 ve 2008 yılının ilk 6 ayında petrol fiyatlarındaki yükselmeye birlikte, reel gayri safi yurt içi hasıla önemli ölçüde artmış, 2008'de GSYİH 48852,5 milyon

ABD doları, kişi başına GSYİH 5603,3 ABD doları olmuştur. Ancak bu dönemde yıllık enflasyon oranı da %20.8 düzeyine ulaşmıştır. 2010'de GSYİH 51799,9 milyon ABD doları, kişi başına GSYİH 5797.8 ABD doları olmuştur.

Tablo 1: Azerbaycan'da GSYİH

Yıllar	GSYİH (milyon \$)	Kişi başına GSYİH (\$)
1995	2415.2	319.3
2000	5272.8	662,9
2005	13238.7	1579,0
2007	33050.3	3906.1
2008	48852,5	5603,3
2009	44297,0	5018,2
2010	51799,9	5797,8

Kaynak: ADİK (2011), www.azstat.org/In_20/Pdf/14.pdf

Azerbaycan ekonomisindeki bu hızlı büyüme petrol sektörüne dayalı olarak gerçekleştiği için dünya ekonomik krizi ve petrol fiyatlarındaki düşmeden etkilenmiştir. Öyle ki, petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle 2008 yılında 47.7 milyar ABD doları olan Azerbaycan'ın ihracatı 2009 yılında 15 milyar ABD dolarına kadar düşmüştür. 2008 yılında Azerbaycan'ın ticaret hacmi 54.9 milyar ABD doları ihracat 47.7 milyar ABD doları, ithalat 7.2 milyar ABD doları ve dış ticaret fazlası 40.5 milyar ABD doları olmuştur. Ekonomik krizin etkisi ile 2009 yılında Azerbaycan'ın gayri safi yurtiçi hasılası 4.5 milyar dolar azalmıştır. Azerbaycan'da 2008 yılında %20.8 olan yıllık enflasyon oranı 2009 yılında %1.5 düzeylerine düşmüştür. Bu oran 2004-2008 dönem ortalamasından yaklaşık 10 kat azdır. Petrol fiyatlarında düşme olursa 2012 yılı da Azerbaycan ekonomisi için zor geçebilir. 2012 yıllarında yıllık enflasyon oranı da %7 civarında olacağı tahmin edilmiştir. Azerbaycan manatı dolarla kıyaslandığında 2010 yılında 1\$ = 0.80 manat, 2011 yılında 1\$ = 0.78 manat olacağı tahmin edilmiştir.

Tablo 2: Azerbaycan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri (%)

	2008	2009	2010	2012 tahmin	2016 tahmin
Büyüme	10.8	9.3	5	2.5	2.8
İşsizlik	6	6	5.6	6	6.5
İşsiz statüsü alanlar	0.9	1.1	0.9	1	1.1
Enflyasyon	20.8	1.5	5.7	7.5	5.4

Kaynak: ADİK: 2011, International Monetary Fund (2011) www.imf.org

Ekonomik kriz etkisiyle Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2010 yılı devlet bütçesi 2009 yılına kıyasla azalmıştır. 2010 yılı bütçe gelirleri 12 milyar 518 milyon ABD doları, giderleri 14 milyar 080 milyon ABD doları, bütçe açığı ise 1 milyar 562 milyon ABD doları tutarında planlanmıştır. 2010 yılında bütçe gelirlerinin %17.6, giderlerin ise %10 azalması, petrol fiyatlarında düşüşün Azerbaycan bütçesine yansımalarıdır. Çünkü Bağımsız Devletler Topluluğu içinde Azerbaycan'ın bütçesi daha çok petrol gelirlerine bağımlıdır. Dünya piyasalarında petrol fiyatının 10 dolar ucuzlaması halinde Azerbaycan 2 milyar dolar gelir kaybı yaşamakta ve petrol gelirleri azalırken bütçe açığı artmaktadır. Ama 2010 yılında petrol fiyatlarının yeniden yükselmeyle Azerbaycan bütçe açığını kapata bildi. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da devlet bütçesinin gelirlerinde tarım sektörünün payı %35-40'ları oluşturuyordu. 1990'lardan itibaren Azerbaycan'ın bütçe gelirlerinde ve ihracatında petrol sektörünün payı çok artmıştır. Azerbaycan'ın devlet bütçesinin %70'i, sanayisinin %80'i petrol sektörünün payına düşmektedir. 2008 yılında Azerbaycan'ın ihracatında petrol sektörünün payı %97 iken 2010 yılında %94.1 olmuştur.

Azerbaycan'ın Üretim ve Dış Ticaret Yapısının Değişimi

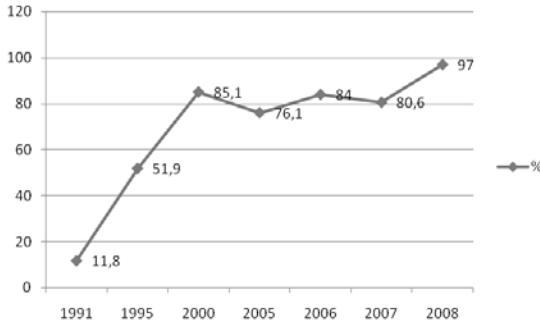
1991 yılında Azerbaycan nüfusu Sovyetler Birliği nüfusunun %2,3'ünü, arazisi ise ülke arazisinin %0,4'ü oluşturmaktaydı. Aynı dönemde Azerbaycan'da Sovyetler Birliği'nin milli gelirinin %1,6'sı üretiliyordu. Sovyetler Birliği döneminde petrol ve doğal gaz hasılası için kullanılan malzemenin %70'den fazlası, üretilen klimanın tümü, ipeğin %15'i, yünün %2,4'i, ham pamuğun %7'si, üzümün %29'i, çayın %4,6'sı, meyvenin %10'u Azerbaycan tarafından sağlanıyordu. Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünlerin hacmi ithal ettiği ürünlerin hacminden 2,5 milyar ruble veya 1,6 kat fazlaydı. 1991 yılında Azerbaycan'dan 6,7 milyar ruble değerinde ürün ihraç, 4,2 milyar ruble değerinde ürün ithal edilmiştir. Ama 1991 yılında Azerbaycan dış, ticaretinin %88'ini, ithalatın %80'i, ihracatın ise %95'i Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlerle yapıyordu.

Aynı dönemde Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünlerin %24'ü imalat sanayi, %23,4'ü gıda sanayi, %18,4'i petrol, %15'i ağır sanayi, %9,8'i kimya ve petrol-kimya ürünleriydi. Tarım ve gıda sanayisinde ihracat ithalattan 3-3,5 kat fazla idi. İhracatın %90'ını bitkisel ürünler (pamuk, üzüm, tütün vs.) oluşturuyordu. Buğdaya talebin ancak %30'u, et ve et ürünlerinin %43'ü, sütün %43,7'i, patatesin %32,3'ü, balık ve balık ürünlerine olan talebin ise %7,8'i Azerbaycan'ın kendi üretimi ile karşılanıyordu.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra dünya ülkeleri ile ticaret ilişkilerini geliştirmek için büyük imkanlar kazandı. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'ın ihracatında petrol sektörü ürünleri, kimya sanayisi, metalurji sektörü (ağır sanayi), imalat ve gıda sanayisi önemli yer tutuyordu. SSCB dağılması sonucu kurulmuş olan ticaret ve üretim zinciri büyük hasar görmüştür ve 1996 yılına kadar üretimin azalması devam etmiştir. 1996 yılında ekonomide büyüme olsa da 2000 yılına kadar Azerbaycan'da dış ticaret açığı olmuştur. Sonuçta, Azerbaycan'ın dış ticaretinde 1994 yılında 125 milyon dolar, 1995 yılında 30,5 milyon dolar, 1996 yılında 329 milyon dolar, 1997 yılında 13 milyon dolar, 1998 yılında 471 milyon dolar, 1999 yılında ise 106,6 milyon dolar açık oluşmuştur (ADİK 2002: 626-679). 2000 ve sonrasında petrol sektöründen kaynaklanan dış ticaret fazlası hızlı biçimde artmaktadır. Petrol sektöründe dış ticaret fazlası hızlı biçimde artarken, imalat ve gıda sanayinde dış ticaret açığının olması ise ekonomik büyümedeki sorunları gösterir.

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'ın ticaret yaptığı ülkelerin sayısı 70'ten 147'ye yükselmiştir. 1991 yılına göre 2007 yılında Azerbaycan'ın dış ticareti 2,9 kat artarak 4 milyar dolardan 11,8 milyar dolara ulaşmıştır (ADİK 2009). Ülkenin ihracatı 2,9, ithalatı ise 3 kat artmıştır. 2008 yılında Azerbaycan'ın dış ticareti bir önceki yıla göre ihracatı 6,9 kat, ithalatı ise %26 olmak üzere 3,7 kat artmıştır. Azerbaycan'ın dış ticaret yapısında Sovyetler Birliği dönemine göre olumsuz yönde eğilim görülmüş, ham petrol ve doğal gaz ihracatta önemli bir paya sahip olmuştur. SSCB döneminde Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünler içerisinde ağır sanayi, imalat ve gıda sanayi ürünleri, tarım ürünleri çoğunlukta iken petrol sektörünün payı %18'lerde idi. 2000 yılından sonraki durum ise farklıdır (www.azstat.org/statinfo/consumermarket/az/xt_14.shtml).

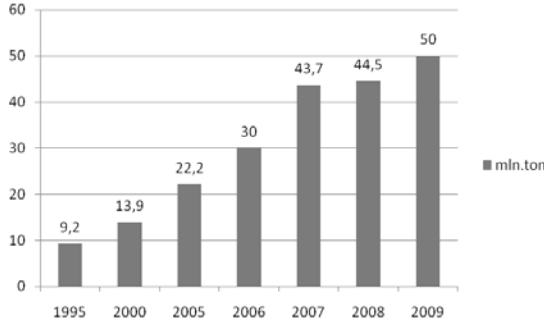
Şekil 1. Azerbaycan'ın ihracatında petrol ve petrol ürünlerinin payı

2010 yılında ihracatın %94.1'i ham petrol, doğal gaz ve petrol ürünleri olmuştur (http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=255&Itemid=91). Yani Azerbaycan'ın üretim yapısında ortaya çıkan değişim istihdam yapısına değil, dış ticaret yapısına yansımıştır. Bu da gösterir ki, Azerbaycan ekonomisindeki büyüme süreci dengeli değil, üretim ve dış ticaret açısından petrole bağımlı bir yapı ortaya çıkarmıştır.

2010-2014 yıllarında da Azerbaycan ekonomisinde madencilik sektörünün payı artacaktır. Çünkü 2011 yılında Azerbaycan'da 51 milyon ton petrol üretimi beklenmektedir. 2012-2013 yıllarında Azerbaycan'da petrol üretimi artarak 55 milyon tona ulaşacaktır. Azerbaycan'ın bilinen petrol rezervleri 9 milyar varil, gaz rezervleri ise 2.6 trilyon tondur. Azerbaycan'da 1995 yılında 9.2 milyon ton, 2000 yılında 13.9 milyon ton, 2005 yılında 22.2 milyon ton petrol üretildiğini vurgulamak yerinde olur (Şekil 2.).

Şekil 2. Azerbaycan'da petrol üretimi

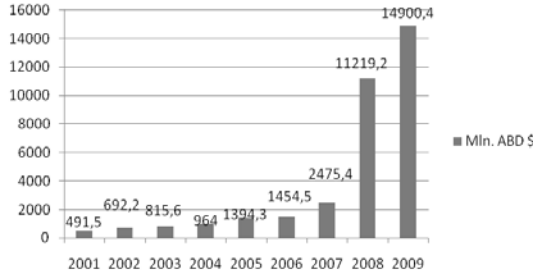

Azerbaycan'da 2006 yılında 30 milyon ton, 2007 yılında 43,7 milyon ton, 2008 yılında 44,5 milyon ton, 2009 yılında 50 milyon ton, 2010 yılında ise 50,8 milyon ton petrol üretilmiştir. 2024 yılından sonra ise Azerbaycan'da petrol gelirleri tükenecektir. Günümüzde ise petrol üretiminin hızla artması ülkede makro ekonomik göstergelerin değişiminde önemli paya sahiptir. 2011 itibarıyla Azerbaycan'ın 40 milyar dolar rezervi vardır.

Dünya Bankasının tahminlerine göre, Azerbaycan petrol satışından 2024 yılına kadar 200 milyar dolar kazanacaktır (Dünya Bankası 2009). Bağımsız araştırmacıların (Bagirov 2006) kanısınca petrolün 1 varili 45 dolar olursa Azerbaycan'ın petrol gelirleri 170 milyar dolar, petrolün 1 varili 75 dolardan çok olursa bu meblağ 300 milyar dolar civarında olacaktır.

Azerbaycan petrol gelirlerinin bir kısmını 1999 yılında kurulan Devlet Petrol Fonu'nda biriktirir (Şekil 3). 2010 yılının sonunda bu fonda 22 milyar 766 milyon ABD doları döviz toplanmıştır (www.olifund.az, 15.10.2011).

Şekil 3. Azerbaycan Devlet Petrol Fonu'na toplanan gelirler (2001-2009)

Azerbaycan Devlet Petrol Fonu gelirlerinin bir kısmı “Baku-Tiflisi-Kars yeni demir yolu” gibi projelerin gerçekleşmesinde, Azerbaycan'daki 1 milyon mültecinin durumunun iyileşmesi için yeni kasabaların inşaatında kullanılmaktadır. Günümüzde Azerbaycan ekonomisinin temel konusu petrol gelirlerinin kullanım biçimidir. Çünkü Azerbaycan'ın ekonomik olanakları sadece petrol-doğal gaz yatakları ile sınırlı değildir.

Azerbaycan'ın Petrol Gelirleri Nasıl Kullanılmalıdır?

Petrol gelirlerinin ne kadarının harcanması ve ne kadarının ise gelecek nesiller için biriktirilmesi ciddi bilimsel değerlendirmeler gerektirir. Azerbaycan'ın petrol gelirlerinin bir kısmı yabancı bankalara yatırılır. Dünya ekonomik krizi bir daha gösterdi ki, gelecek 10 yılda Azerbaycan Cumhuriyeti kazandığı petrol gelirlerini doğru ve verimli olarak kullanmayacak olursa yeni sorunlarla karşılaşabilir. Hemen belirtelim ki, yeni maden yatakları kullanıma sunulmadığı takdirde 3-4 yıl sonra Azerbaycan'da petrol üretimi azalacaktır. Petrol tükenen servet olduğu için ülke ekonomisi petrol sektörüne bağımlı kılınmamalıdır. Araştırmalara göre, Azerbaycan esas petrol gelirlerini 2014 yılına kadar kazanacak ve sonra gelirler azalmaya başlayacaktır (Svetlana 2003). 2018 yılından sonra petrol satışından kazanılacak gelir çok az olacaktır. Bu yüzden hükümet, gelecek 10 yılda petrol dışı sektörün kalkınmasını, söz konusu sektörlerde iş verimliliğinin ve rekabet edebilecek ürünlerin daha fazla üretilmesini hedeflemelidir.

Petrol gelirlerinin kullanımı konusunda tüm ülkeler için uygun bir model yoktur. Azerbaycan, petrol gelirlerinin büyük oranını petrol dışı sektörler,

özellikle de tarımın ve köylerde alternatif faaliyet alanlarının kalkınmasına yönlendirmelidir. Azerbaycan, tarih boyunca tarım ülkesi olmuştur ve günümüzde de petrol sektöründen sonra tarım sektörü de ağırlığını korumaktadır. Azerbaycan'da petrol dışı sektörün, özellikle de tarım sektörünün desteklenmesi, ülke ekonomisini "Hollanda hastalığı" tehlikesinden korur ve ekonomik gelişmenin kırsal alana yayılmasında etkin rol oynar.

Ülkenin petrol dışı sektörde potansiyel gelişim imkanlarını göz önünde bulundurarak petrole bağımlılığı azaltmak ve petrol dışı sektörlerin geliştirilmesini sağlamak amacıyla, özellikle de Azerbaycan'da tarım sektörünün kalkınması önemlidir. Azerbaycan'da tarımı bu kadar önemli kılan unsurların başında tarımın ülke nüfusunun besin güvenliğini sağlaması gelmektedir. Tarım sadece besin ihtiyacını karşılamakla kalmamakta, kırsal alanlar için hayati öneme sahip diğer işlevleri de yerine getirmektedir.

Azerbaycan'ın Petrole Dayalı Üretim Yapısının Değişimi İçin Tarım Sektörünün Gelişmesinin Önemi

Dünyanın orta enlemlerinde Güney Kafkasya'nın doğusunda bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüz ölçümü 86.6 bin km² olup toprakların %52,3'ü tarıma uygundur. Azerbaycan'ın doğuda Hazar denizi ile çevrilmiş olması ülkenin doğal şartlarına büyük tesir etmektedir. Ülke arazisinin %65'inin iklimi orta tropikal, %33'ü ise ılımandır. Azerbaycan'ın zengin doğası, verimli toprakları tarımsal ürünlerin üretimi alanında da geniş olanaklar sunmaktadır. Tarıma yararlı alanların %36,0'ını tahıl yerleri oluşturur ki, bunun da 1102,0 bin dönümü, yani %67,6'sı sulanan topraklardır. Ülkede hububat ve bakliyat bitkilerinin, özellikle buğdayın, mısırın ve diğer bitkisel ürünlerin yetiştirilmesi için uygun şartlar mevcuttur. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın tahıl politikasının esasını ihraç yönlü üretim düşüncesi oluşturmaktaydı. 1990 yıllarına kadar ülkede üretilen pamuğun %75'i, üzümün %70'i, sebzenin %35'i, meyvenin %12'i, tütünün %81'i ham madde olarak ülke dışına ihraç olunuyor ve bundan yüksek gelir elde ediliyordu (ACTB, 2006).

Eski Sovyetler Birliği ekonomileriyle entegrasyon düzeyi son derece yüksek olduğu için Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomisi bağımsızlığın ilk yıllarında büyük hasar görmüştür. Diğer ekonomik alanlarda olduğu gibi, tarım sektöründe de gerileme yaşanmış; tarım ürünlerinin aşağı-yukarı tamamının üretimi kesin olarak azalmış, söz konusu ürünlerin üretimini yapan sanayi müesseseleri ayakta kalmakta zorlanmış veya üretimi kısıtlamak zorunda kalmıştır. Örneğin, 1990 yılına oranla 1995 yılında pamuk üretimi 2,0, tütün 4,5, sebze 2,0, tahıl

bitkileri 1,5, üzüm 3,9, meyve 1,1, çay 3,3, büyükbaş hayvanlar 1,1, küçükbaş hayvanlar 1,2, domuzlar 5,2, kuşlar 2,2, et üretimi 2,1 süt 1,2, yumurta 2,2, yün 1,2, koza 4,5 kat, genel olarak değerlendirmeler yapacak olursak bitkisel ürünler 1,5 kat, hayvansal ürünler ise 1,6 kat azalmıştı (ATEAE 2009). Kolhoz-sovhoz sistemi yeni ekonomik ilişkilerde işlevini yitirmiştir. 1996 yılından itibaren Azerbaycan'da tarımsal alanda reformlar başlatıldı ve eski kolhoz ve sovhozların envanterinde olan mülkün tamamı özelleştirildi. Tarım sektöründe çok sayıda mal üreticilerinin ortaya çıkması tarım ürünleri üretiminde kısmen istikrar sağladı. Öyle ki, 1992 – 1995 yıllarında toplam tarımsal üretim her yıl ortalama %12 azaldığı halde, 1996 yılından itibaren (1997 hariç) tarımsal ürünlerin üretimi yıldan yıla artış kaydetmektedir.

Tablo 3. Azerbaycan'da tarım ürünleri üretimi dinamiği

Bitkisel ürünleri üretimi	bin ton	Yıllar					
		1995	2000	2005	2008	2009	2010
Hububat	"__"	921,4	1540,0	2126,7	2498,3	2988,3	2000,5
Pamuk	"__"	274,1	91,5	196,5	55,4	31,9	38,2
Tütün	"__"	11,7	17,8	7,1	2,5	2,6	3,2
Patates	"__"	155,5	469,0	1083,1	1077,1	1037,3	1077,1
Sebze	"__"	424,1	780,8	1127,3	1228,3	1178,6	1189,5
Şeker pancarı	"__"	28,1	46,7	36,6	190,7	188,7	251,9
Meyve	"__"	324,4	477,0	625,7	712,8	718,2	729,5
Üzüm	"__"	308,7	76,9	79,7	115,8	129,2	129,5
Çay	"__"	9,4	1,1	0,7	0,32	0,45	0,54
Verimlilik	centner\ha						
Hububat	"__"	15,1	23,8	26,5	27,9	26,6	20,7
Pamuk	"__"	13,0	9,1	17,5	11,5	15,5	12,7
Tütün	"__"	14,6	22,2	25,7	23,3	21,7	24,0
Patates	"__"	97,0	83,5	149,0	153,0	149	145
Sebze	"__"	157,0	133,1	140	142,0	140	142
Şeker pancarı	"__"	54,8	210,4	132	301,0	251	304
Meyve	"__"	31,2	61,9	73,9	73,4	71,9	70,6
Üzüm	"__"	32,6	35,8	61,8	74,0	74,7	74,7
Çay	"__"	10,3	2,0	2,5	3,2	5,7	9,4

Kaynak: ADİK. Azerbaycan'da Tarım 2011. Bakü, 2011.

2009 yılında Azerbaycan tarım sektörü yüzde 3.5 büyüsede, 2010 yılında yüzde 2.2 küçülmüştür. Günümüzde tarım sektöründe üretilen ürünlerin %99,9'unu özel sektör üretmektedir. Kayd edelim ki, Azerbaycan'da Sovyetler Birliği döneminde 1981 yılında 831, 2 bin ton pamuk, 1984 yılında 2126, 1

bin ton üzüm, 1986 yılında 65, 2 bin ton tütün, 1988 yılında 34,5 bin ton çay üretiliyordu. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'da pamuk, üzüm, tütün ve çay üretimi yıldan yıla azalmıştır. 2010 yılında Azerbaycan'da 38,2 bin ton pamuk, 129,5 bin ton üzüm, 3.2 bin ton tütün ve 0.54 bin ton çay üretilmiştir. Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da hububat üretimi artarak 2009 yılında 3 milyon tona ulaşırken pamuk, üzüm, tütün ve çay üretiminde ciddi azalma olmuştur. Üretimi azalan ürünler özellikle ihracat yönlüdürler.

Azerbaycan'da kabul edilen Devlet Programında ise 2015 yılı için belirlenen tarımsal üretim hedefleri; hububat 2,8 milyon ton, et 340 bin ton, süt ve süt ürünleri 2,4 milyon ton, kuş eti 80 bin ton, yumurta 1,3 milyar tane, patates 1,12 milyon ton, sebzeler 1,72 milyon ton, meyve 800 bin ton, çay 3 bin tondur (ACAGGTDP, 2008).

Bu hedeflere ulaşmak için de petrol gelirlerinin bir kısmının tarım sektörünün gelişimine ve tarımsal işletmelerin rekabet güçlerinin artırılması için yönlendirilmesi gerekmektedir. Yani petrol gelirlerinin geniş çapta kullanımı değerlendirilirken tarım sektörünün gelişim planlarının Azerbaycan Cumhuriyeti'nde orta ve uzun vadeli ekonomik gelişim stratejisinin ve buna uygun programların hazırlanması gerekir. Bu adım bir taraftan ülkenin gıda güvenliği programının başarıyla gerçekleştirilmesi, diğer taraftan da gelecekte ülke ekonomisinin petrole doğrudan bağlantısı bulunmayan diğer alanlarının da paralel olarak gelişmesi anlamını taşır. Bu, özellikle de kırsal alanların kalkınması ve yoksulluk sorunlarının çözümünde önemli rol oynayabilir.

Petrol Gelirlerinin Kırsal Kalkınmada ve Yoksulluğun Azaltılmasındaki Rolü

15 ocak 2010 itibarıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nüfusu yaklaşık 9 milyondur. Ülke nüfusunun büyük bir kısmı (%47'i) kırsal alanda yaşadığından genel olarak tarımla uğraşmaktadırlar. Bağımsızlık yıllarında kırsal nüfusta ciddi azalma olmamıştır. 2011 yılı verilerine göre ülkenin toplam nüfusunun %53'ü kentlerde, %47'i kırsalda yaşamaktadır (Tablo 4).

Ülkenin toplam nüfusunun 2,8 milyonu (%31'i) 14-29 yaşında olan gençlerden oluşmaktadır. İlimi araştırmalarda ise 2015-2017 yıllarında ülke nüfusunun 10 milyon kişi olacağı beklenmektedir (Mövlanov 2001). Azerbaycan'da genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, 1914'li yıllardan günümüze kadar ülke nüfusu devamlı olarak artmıştır. Bilimsel araştırmacıların nüfus projeksiyonlarına göre 2030'lu yıllarda Azerbaycan nüfusunun 12 milyon civarında olması beklenmektedir.

Tablo 4: *Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusu (yılın başında)*

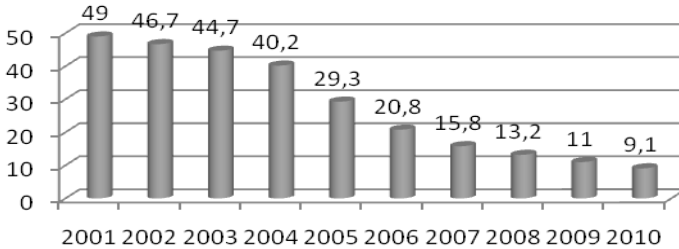
Yıllar	Genel ülke nüfusu (bin)	Ülke nüfusu		Ülke nüfusuna oranı (%)	
		Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus
1914	2339.2	555.9	1783.3	24	76
1960	3815.7	1835.2	1980.5	50	50
1990	7131.9	3847.3	3284.6	54	46
2000	8032.8	4116.4	3916.4	51.2	48.8
2005	8447.3	4477.6	3969.7	53.0	47.0
2009	8897,0	4727,8	4169,2	53,1	46,9
2010	8997,6	4774,9	4222,7	53,1	46,9
2011	9111,1	4829,5	4281,6	53,0	47,0

Kaynak: http://www.azstat.org/In_20/Pdf/02.pdf

Kırsal alanda yaşayan nüfusun önemli bir bölümü tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Azerbaycan'da tarım sektörünün ve kırsal alanların kalkınması için petrol gelirlerinin kullanılması ve destekleme politikalarının uygulanması gerekmektedir. Azerbaycan petrol gelirlerinden yararlanarak yoksulluk oranını azaltmalı ve sürdürülebilir tarım politikası uygulamalıdır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan ekonomik sorunlar ve Karabağ savaşından dolayı Azerbaycan'da yoksulluk sorunu daha da büyüdü. Dağlık Karabağ münakaşası ve Ermenistan'ın Azerbaycan'a askeri tecavüzü sonucunda toprakların %20'ye yakınının kaybedilmesi, 1 milyon mültecinin oluşması ulusal ekonomiyi etkileyerek gelişimini zayıflattı. 2000 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisindeki gelişmeler yoksulluğun azalmasına neden olmuştur. 2002-2009 verilerini yansıtan Şekil 4, bu dönemde yoksulluk oranının azaldığını göstermektedir.

Şekil 4. *Azerbaycan'da yoksulluk oranını (%)*

Yoksulluk oranı 2002 yılında %46.7 iken 2008'de %13,2'ye düşmüştür (www.azstat.org/MDG/MIM.shtml). 2009 yılında dünyada ekonomik kriz olmasına rağmen yoksulluk oranı azalarak %11, 2010 yılında ise %9,1 olmuştur. Azerbaycan hükümeti 2015 yılının sonuna doğru ülkede yoksulluk oranınının 2 kat azaltılmasını amaçlamaktadır (ACYASKDP, 2008).

Azerbaycan'nın petrol gelirleri ülkede yoksulluk oranınının da azaltılmasında etkili olduğu kabul edilmektedir. Fakat yoksullukla mücadelede istihdamın %39,7'ni karşılayan tarım sektörü de önem arz ettiğini belirtmek gerekir. International Monetary Fund'un tahminlerine göre, 2012 yılında ülkede petrol hasılatının artması, GSYİH'da %7.5 artış sağlasa da sonraki yıllarda GSYİH artışı azalacaktır. 2015 yılında işsizlik oranınının artması ve bunun özellikle kırsal alanda yoksulluk oranını etkilemesi beklenmektedir.

Tarım sektörünün GSYH'daki payı 1995'te %25,3 iken, 2010 yılında %5,4'e düşmüştür. Aynı yıllarda Azerbaycan'ın köy nüfusunda da yüzde bir azalma olmuştur. Fakat 1995 yılında ülkede çalışanların %30,8'i tarımda çalışırken 2010 yılında bu oran %39,7'e yükselmiştir. Yani son yıllarda Azerbaycan'da dünya zirai kalkınma uygulamasındaki genel eğilimin aksine istihdamda tarım sektörünün payı artmaktadır. Tarım sektörünün üretim içindeki payının düşmesine rağmen, istihdam içinde yüksek bir paya sahip olması, verimliliğin düşük olduğunu kanıtlar.

Azerbaycan'da tarım sektöründe istihdam edilenlerin gelirleri, diğer sektör- lere göre daha düşüktür. 2010 yılında Azerbaycan'da çalışan bir kişinin ortalama aylık ücreti 425 ABD doları olmuştur. Ama petrol sektöründe çalışan bir kişinin ortalama aylık ücreti 1287 ABD doları, ziraat sektörün- de çalışanın ise 205 ABD doları olmuştur. Yani tarım çalışanlarının geliri petrol sektörü çalışanlarının gelirinden 6 kat azdır. Düşük gelir grubunda yer alan tarım çalışanları gelirlerinin %60'nı gıda için harcamaktadır. Bu- nun sonucunda köy kent farklılığı ve köyden kente göç yaşanmaktadır. Eğer 2011-2015 yıllarında GSYİH artışı azalırsa Azerbaycan hükümeti 2015 yılının sonuna dek ülkede yoksulluk oranını **2 kat azaltarak** (%4 kadar) hedefine ulaşamaz ve köyden kente yoğun göç başlayabilir. Azer- baycan'da en yüksek yoksulluk oranı da kırsal alanda olduğu için tarım sektörünü geliştirmekle bu problemler de çözüme kavuşur.

Bu da bir gerçektir ki, günümüzde pek çok ülke yoksulluk sorunu ile iç içe yaşamakta, bu sorunu aşmak için mücadele vermektedir. Yoksulluğu orta- dan kaldıracak veya azaltacak politikalar büyük ölçüde gıda politikalarına dayanmaktadır. Onun için tarım politikalarının temel hedefi halkın bes-

lenme düzeyini artırmak ve iyileştirmektir. Fakat yoksullukla mücadelede ekonomik kalkınma yanında eğitim, sağlık ve beslenme düzeylerini ifade eden sosyal kalkınma da son derece önemlidir. “Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin 2009-2013 yıllarında sosyo-Ekonomik Kalkınmasına dair Devlet Programı”nın ve “2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı” bu hedeflere ulaşmayı amaçlamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyo-ekonomik kalkınmasına dair Devlet Programı’nın uygulanması sonucu, 2009 yılında 74 bin, 2010 yılında 73 bin yeni iş yerinin açılması da yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmuştur.

Azerbaycan, Devlet Programı’ndaki hedeflere ulaşma ve tarımsal istihdamla ilgili politikaları gerçekleştirirken Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) engeli ile karşılaşabilir. Özellikle de Dünya Ticaret Örgütü’nün Tarım Anlaşması, Azerbaycan’ın tarım sektörünün gelişmesini olumsuz yönde etkileyebilir.

DTÖ Taleplerinin Azerbaycan’ın Tarım Sektörü Açısından Değerlendirilmesi

Azerbaycan 1997 yılından itibaren Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olma niyetini beyan etmiş ve bu istikamette müzakereler sürecine başlamıştır. Esas amaç küresel ticaret ve ekonomi ile kaynaşma sürecinde kenarda kalmayarak bu kurumun aktif üyelerinden olmaktır. 2013 yılında Azerbaycan’ın DTÖ’ye üye olması bekleniyor. Ama burada esas problem DTÖ’nün Azerbaycan’ı Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ) gibi değil, Gelişmiş Ülke (GÜ) statüsü ile kabul etmek istemesidir. Azerbaycan ise DTÖ’ye GOÜ statüsünde kabulde ısrarlıdır; tüm tarımsal taviz ve taahhütlerinde, Tarım Anlaşması’nın gelişme yolundaki ülkeler için öngördüğü farklı ve lehte muamele hükümlerinden yararlanmak istemektedir. DTÖ tarafından GOÜ kabul ettirilmeye çalışılan politikalar, tarımsal ürün ve girdi piyasalarındaki müdahalelerin sonlandırılmasını hedeflemektedir. DTÖ, Tarım Anlaşması’nı öne çekerek Azerbaycan’da tarım sektörüne sübvansiyon verilmesine karşı çıkmaktadır.

Tarım dünyada vazgeçilemez bir sektör olduğundan ülkeler tarımı belirli oran ve şekillerde desteklemekte, tarımsal üretimin devamlılığı için gerekli tedbirleri almaktadırlar. Bütün ülkeler tarımsal ürünlerde; özellikle, tahıl, şeker, süt, et ve bitkisel yağ gibi temel tarımsal ürünlerde kendi kendine yeterli olma çabası içerisinde olup tarım politikalarını bu hedef doğrultusunda yönlendirmektedirler.

2007 yılından itibaren Azerbaycan'da tarım sektörüne sübvansiyon verilmektedir. Bu çerçevede tüm çiftçilere 1 ha. tarım ürünleri yetiştirilen arazi için 50 dolar, buğday yetiştiricilerine ise ek olarak 50 dolar (toplam 100 dolar) ödenmektedir. Aynı zamanda Azerbaycan'da çiftçiler 2013 yılına kadar toprak vergisi dışında diğer bütün vergilerden muaf tutulmuştur. Dışarıdan getirilen tarım makineleri ve mekanizmaları, onlara ait yedek parçaları, baytarlık ilaçları, tohum, gübre ve tarım ilaçları, KDV ve gümrük vergilerinden muaf tutulmuştur. Çiftçilere verilen sulama suyunun 1 m³ fiyatı devlete ortalama hesapla 50 dolara mal olmasına rağmen, tarımsal ürün üreticilerine 3 dolara satılmıştır.

Azerbaycan'da tarım sektörüne verilen sübvansiyon sonucu ülkede tahıl, şeker, süt, et ve bitkisel yağ üretimi artmıştır ve 2009 yılında Azerbaycan'ın bu ürünlerde kendi kendine yeterlilik oranı - tahıl için %76, kuş eti %74, et %94, tereyağı %83, süt ürünleri %85, un %94, şeker %100, sebze %100, meyve %100 - olmuştur.

Şimdilik DTÖ talepleri doğrultusunda Azerbaycan ihracata sübvansiyon vermezken, DTÖ tarıma verilen sübvansiyonları da azaltmayı talep etmektedir. DTÖ'nün bu talepleri müzakereleri tıkamıştır. Özellikle DTÖ Tarım Anlaşması'nın Azerbaycan tarım sektörünü olumsuz yönde etkileyeceğinden ve tarımsal üretimin azalacağından endişe edilmektedir. Sübvansiyonların DTÖ talepleri doğrultusunda azaltılması Azerbaycan'ın milli ve stratejik hedefleri ile de uzlaşmamaktadır. Azerbaycan petrol gelirlerinden yararlanmakla yoksulluk oranını azaltmalı ve sürdürülebilir tarım politikası gerçekleştirmelidir. Bunun için tarım sektörüne sübvansiyon vermekten vazgeçmemelidir. Aynı zamanda Azerbaycan DTÖ'ne üye olma sürecinde diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinden farklılaşmaktadır. Azerbaycan, DTÖ'ye üyelik sürecinde tarımın çok fonksiyonluluğu konseptini de savunmalı ve petrol gelirlerini tarım sektörüne yatırmakla bu konsepti ülkede gerçekleştirmeye çalışmalıdır.

DTÖ'ye Üyelik Sürecinde Azerbaycan'da Tarımın Çok Fonksiyonluluğu Konseptinin Savunulmasını Gerektiren Şartlar

Tarımın çok fonksiyonluluğu konsepti, adından da anlaşılacağı üzere, geniş kapsamlı bir kavramdır. İçinde çevrenin korunmasından kültürel mirasın korunmasına kadar birbiriyle ilgisiz gibi görünen aslında birbirini tamamlayan ve bütünleyen pek çok unsuru barındırmaktadır. Tarımın çok fonksiyonluluğu kavramı ilk kez 1992 yılında Rio Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Gündem 21'in 14. Bölümü'nde "planlama ve entegre prog-

ramlama yapılırken tarımın çok fonksiyonlu rolü, özellikle gıda güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma konusu dikkate alınmalıdır” denmektedir. 1998 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarım bakanları deklarasyonunda tarımın çok fonksiyonluluğuyla ilgili olarak “Gıda ve lif üretimi gibi temel fonksiyonunun ötesinde tarımsal faaliyetler kırsal peyzajı şekillendirebilir; toprak koruma gibi çevresel fayda sağlayabilir; yenilenebilir doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimini gerçekleştirebilir; biyolojik çeşitliliği koruyabilir ve kırsal alanın sosyoekonomik devamlılığını sağlayabilir” ifadeleri yer almıştır.

Tarımın çok fonksiyonluluğu konseptiyle ilgili Azerbaycan'da ilk müzakereler 2000 yılında yapılmaya başlanmış ve ülkenin DTÖ'ye üyelik sürecinde bu kavram önem kazanmıştır. Tarımın çok fonksiyonluluğu, tarımın sadece gıda ve lif üretiminden ibaret olmadığı, tarımın ekolojik ve sosyal boyutlarının da önemsenmesi gerektiği esasına dayanmaktadır (OECD 2001, Abler 2004).

Tarımın ekolojik boyutu, biyolojik çeşitlilik, çalılık ve orman alanları, kırsal peyzaj, çevre, çayır-mera, yeraltı ve yüzey suları, toprak kaynakları, yaban hayat vb. konularla ilişkilidir. Tarımın sosyal boyutu kapsamında ise, gıda güvencesi, gıda kalitesi ve güvenliği, hayat kalitesinin iyileştirilmesi, tarımsal istihdam, kırsal alanların sosyoekonomik devamlılığı, kültürel mirasın korunması, hayvan refahı, bitki ve hayvan sağlığı vb. konular düşünülebilir (Çukur ve Işın 2008: 186).

Azerbaycan nüfusun yarısı köylerde yaşadığından ve ülke için tarım vazgeçilemez bir sektör olduğundan tarımın çok fonksiyonluluğu konseptinin savunulması önemlidir. Azerbaycan'da son yıllarda tarım-çevre ve kültürel mirasın korunması politikaları da giderek önem kazanmaya başlamıştır. 2010 yılı Azerbaycan'da “Ekoloji yılı” ilan edilmiştir. Azerbaycan halkının küreselleşen dünyada kendi yerini koruması için kültürel mirasın korunması konusunda gerekenler yapılmalıdır. Azerbaycan halkının Sovyetler Birliği'nin esaretinde olduğu 70 yıllık sürede, özellikle köylerin sayesinde kültürel mirasını, kendi örf ve adetini korumuştur. Kentlerde yasaklanan ve unutulmasına çaba gösterilen milli bayramlar köylerde yaşatıldı. Küreselleşmenin hızlandığı günümüzde tarımın çok fonksiyonluluğu konsepti tek Azerbaycan için değil, diğer Türk cumhuriyetleri için de önem arz etmektedir. Nitekim, tarımın çok fonksiyonluluğu, ekonomik, sosyal ve çevresel konuları bünyesinde barındırdığı için bugün Avrupa Birliği tarım

politikalarının yanında kırsal kalkınma politikalarının da önemli bir aracı durumuna gelmiştir.

Azerbaycan'da tarımın çok fonksiyonluluğu konseptinin başarılı uygulanması, hem ülkede gıda güvencesine, hayat kalitesinin iyileştirilmesine, tarımsal istihdama, kırsal alanların sosyoekonomik devamlılığına, kültürel mirasın korunmasına olumlu yönde etki gösterecek hem de ülkede yoksulluk oranının azalmasına katkıda bulunacaktır.

Genel Değerlendirme ve Öneriler

2008 yılından itibaren dünyada yaşanan ekonomik kriz bir daha gösterdi ki Azerbaycan gibi ekonomisi petrole bağlı ülkelere tarım hayatı büyük önem taşımaktadır. Dünyada yaşanan ekonomik krizin Azerbaycan ekonomisine etkilerini incelerken bunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bunun için tarımda yaşanan alternatif uygulamalar dikkate alınmalı, tarım politikaları buna göre yönlendirilmelidir. Petrol gelirleri Azerbaycan'da sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya ulaşabilmek için kullanılmalıdır.

Dünya Bankasının tahminlerine göre, Azerbaycan'da kişi başına millî gelirin 2025 yılında 6500 dolara ulaşması için ülke, petrol dışı sektörlerde 2008-2025 döneminde her yıl ortalama %6.5 büyümelidir. Bunu için ise Azerbaycan'da ekonomi çeşitlendirilmelidir. Azerbaycan Şili, Malezya ve Endonezya'nın ekonomilerini çeşitlendirme yöntemleri faydalanılabilecek örneklerdendir.

Azerbaycan'ın potansiyel imkanları göz önünde bulundurulursa, tarım sektöründe gelişimin istenen düzeyde olmadığı söylenebilir. Bu nedenle Azerbaycan Cumhuriyeti ziraat sektörünün gelişim stratejisini teknil hale getirmeli ve tarım alanında devlet desteği sağlanmalıdır. Gelecek yıllarda petrol gelirlerinden daha fazla bütçe ayrılarak kırsal kalkınma politikası güçlendirilmeli, çevre ve kalitenin desteklenmesi için yeni ölçütler getirilmeli, AB üretim standartlarına ulaşmak için üreticilere destek sağlanmalıdır. Özellikle petrol gelirleri ile yeni kırsal kalkınma politikası finanse edilmeli ve tarımsal ürünlerin yerli üretiminin artırılması hedeflenmelidir. Tarım sektörü ekonomik, sosyal, politik ve teknik yönleriyle diğer sektörlerden farklı özellikleri olan ve vazgeçilmez öneme sahip bir sektördür. Azerbaycan'da tarım sektörüne yönelik destekleme politikalarının gelişmesi, ülkede istihdam ve yoksulluk sorununu çözebilir.

Azerbaycan, DTÖ'ye GOÜ statüsü ile katılmak için çaba harcamalı, tarımın çok fonksiyonluluğu konseptini savunan ülkelerle aynı tutumu sergi-

lemelidir. Azerbaycan DTÖ'ye üye olduğu takdirde diğer Türk cumhuriyetleriyle ortaklaşa hareket etmelidir. Tarımın çok fonksiyonluluğu konsepti çerçevesinde kültürel mirasın korunmasına ve milli çıkarların tebliğine önem vermelidir.

Kaynaklar

- Abler, David G. (2004). "Multifunctionality, agricultural policy, and environmental policy". *Agricultural and Resource Economics Review* 33 (1): 8-17.
- ADİK (2009). Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. *Azerbaycan Rakamlarda*. Bakü: Sada.
- _____ (2002). Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. *Azerbaycan'ın İstatistik Göstercileri 2002*. Bakü: Seda.
- _____ (2011). Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. *Azerbaycan'ın İstatistik Göstercileri 2011*. Bakü: Seda.
- _____ (2006). Azerbaycan Cumhuriyeti Tarım Bakanlığı. *Guba İl Tarım ve Kırsal Kalkınma Master Planı*. Bakü: Sada.
- ACYASKDP (2008). *2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı*. Bakü: 15 Eylül.
- ACAGGTDP (2008). *2008-2015 Yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ahalinin Gıda ile Güvenli Teminatı Devlet Programı*. Bakü: 25 Ağustos.
- ACBSİEKDP (2004). *Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Kalkınmasına Dair Devlet Programı (2004-2008)*. Bakü: 11 Şubat 2004.
- ACBSEKDP (2009). *Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin 2009-2013 Yıllarında Sosyo-Ekonomik Kalkınmasına Dair Devlet Programı*. Bakü: 14 Nisan 2009.
- ATEAE (2009). *Azerbaycan Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsünün Araştırmaları*. Bakü.
- Bagirov Sabit (2006). *Petrol Anlaşmaları: Beklenen Gelirler. Gelecek 10 yıl. Azerbaycan'da Demokratik Reformaların İstikamet ve Maksadları*. II c. Bakü: Sada.
- Dünya Bankası (2009). *Hesabat No. 44365-AZ. - Yeni İpek Yolu -İhrac Hesabına Diversifikasya*. 23 Aralık .
- Hüseyin Ramil (2008). *Tarımın Çok Fonksiyonluluğu: Küresel Ekonomik Sistemde Onun Yeri ve Rolü*. Bakü: MBM .
- IEA (2007). "World Energy Outlook 2007". *International Energy Agency*. www.iea.org (3 Mayıs 2008).
- OECD (2001). *Multifunctionality. Towards Analytical Framework Framework*. Paris.

Çukur, Tayfun, Ferruh Işın (2008). “İzmir İli Torbalı İlçesinde Sanayi Domatesi Üreticilerinin Tarımın Çok Fonksiyonluluğu Kavramına Bakış Açıkları”. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 45 (3): 185-193.

Mövlanov S. (2001). *Gıda Güvenliğini Ekonometrik Modeller Asasında Prognozlaştırılması*. Bakü.

www.president.az/articles.php?item_id=20100119092139912&sec_id=11
(11.02.2010)

www.azerbaijan.az/portal/Economy/Agriculture/agriculture_a.html (11.01.2010)

www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/pdf/text.pdf

www.economy.gov.az (05.02.2010)

www.azstat.org/In_20/IN_20_.shtml (15.10.2011)

www.oilfund.az (15.10.2011)

www.wto.az (15.01.2010)

www.worldbank.org.az (04.04.2010)

The Necessity of Azerbaijan's Transition from Oil-Based Economy to Multi Sectoral Economy and Agriculture

Ramil Huseyn*

Abstract

Though Azerbaijan is known as an oil-rich country in the world, its economic opportunities are not limited only to oil and gas. Azerbaijan has always been an agrarian country, and in the present days agriculture has managed to hold its influence following the oil sector. During the first years of independence agricultural production diminished in important measures. Following the oil treaty, which was signed by Azerbaijan and the world's leading oil companies on 20 September 1994, great economic development took place in the country. The oil sector held the main part of the economy during this development, and the role of the other sectors in export diminished. Along with the growth in the prices of oil in the world market, the share of the oil sector in GDP is increasing. In connection with this, in the production and foreign trade sector a structure which depends on the oil sector has been formed. The oil sector now occupies 97% of the export of Azerbaijan. It is, therefore, important to consider how Azerbaijan economy's dependence on oil can be diminished. This article focuses on the developmental problems of the non-oil sectors, especially those of the agricultural sector and discusses the multi-functionality of agriculture.

Keywords

Azerbaijan, non-oil sector, food security, agriculture, structural change.

* Azerbaijan Scientifically Research Institute of Economy of Agriculture / Baku
ramilhuseyn@box.az

Необходимость перехода от нефtezависимого развития к многосекторной экономике в Азербайджане и сельское хозяйство

Рамиль Гусейн*

Аннотация

Хотя Азербайджан и известен в мире как нефтяная страна, его экономические возможности не ограничиваются только нефтью и природным газом. Азербайджан одновременно является и аграрной страной. Сельскохозяйственный сектор в настоящее время в экономике страны занимает второе место после нефтяного сектора, но в первые годы независимости страны сельскохозяйственное производство значительно сократилось. После подписания Азербайджаном 20 сентября 1994 года нефтяного соглашения с крупнейшими мировыми нефтяными компаниями значительную долю в экономическом росте страны занял нефтяной сектор, а доля других секторов в экспорте страны значительно снизилась. Вместе с повышением цен на нефть на мировых рынках, значительно увеличился внутренний валовой продукт, но сложилась такая структура, что производство и внешняя торговля оказались в зависимости от нефтяного сектора. В этом процессе доля нефтяного сектора в экспорте Азербайджана достигла 97%. Сегодня усилия по уменьшению зависимости азербайджанской экономики от импортируемой нефти имеют жизненно важное значение. В данном исследовании рассматривается важность развития других секторов экономики, особенно многофункционального сельского хозяйства с точки зрения снижения зависимости экономики от нефтяного сектора в Азербайджане.

Ключевые слова

Азербайджан, секторы вне нефтяного сектора, продовольственная безопасность, сельское хозяйство, структурные изменения.

* Доцент доктор, исследовательский институт сельскохозяйственной экономики Азербайджана / Баку
ramilhuseyn@box.az

Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma

Suat Kolukırık*

Özet

Sürgün kavramı, coğrafi olarak yerinden yurdundan edilme anlamı yanında siyasal, kültürel ve ekonomik boyutlar içeren bir sürece karşılık gelmektedir. Kültür ve kimliğin yaşamın her boyutuyla olan ilişkisi nedeniyle sürgün öncesi ve sonrasında yaşananları içerisine alan hafızalaştırmalar, derin sosyal ilişkiler içerisinde taşınmakta ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Belirli bir grup ya da bireye ait hatırlamalar kendi deneyimlerine dayalıdır ve hissi olabilmektedir. Ancak benzer hatıraların varlığı birey ve grupların böyle bir olay yaşadıklarını göstermekte ve toplumsal hafızanın homojenliğine vurgu yapmaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan, 1944 yılında Stalin'in emriyle Özbekistan'ın Fergana kentine gönderilen Ahıska Türkleri arasındaki sürgün anlatıları da yaşananların benzerliğini ortaya çıkarmakta ve yol açtığı etkileri somutlaştırmaktadır. Bu çalışmada sürgün ve yer değiştirme sürecinin toplumsal hafıza ve kültürel taşınmadaki rolü, Fergana olayları nedeniyle önce Rusya'nın Krasnodar bölgesine, sonra da Amerika Birleşik Devletlerinin Utah Eyaletine göç etmek zorunda kalan Ahıska Türkleri örneği üzerinden ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Ahıska Türkleri, 1944 sürgünü, Fergana olayları, toplumsal hafıza, kültürel göç.

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Isparta
suatkolukirik@sdu.edu.tr

Giriş

Sürgün kavramı günümüzün en tartışmalı alanlarından biridir ve akademik çalışmalarda; göç, yer değiştirme, azınlık hakları, küresel hareketlilik ve politik kültür konularını içermektedir. Kavram ayrıca kimlik, aidiyet, ev, yurt, gelenek, melez kimlik, dilsel deneyim, kültürel sınır, hafıza, sosyal travma, göç hukuku ve ulus devlet politikaları gibi diasporayla yakından ilişkili tanımlama ve konularla bağlantılıdır. Sürgün kavramını temellendirme ve anlamının en iyi biçimi de yer değiştiren birey ya da grupların yurtlarından zorla çıkarılıp çıkarılmadıkların anlaşılmasına bağlı bulunmaktadır (Hua 2005: 191).

Sürgün çalışmaları farklı coğrafi mekanlara dağılımlılık üzerine kuruludur ve küresel bakış açısını gerekli kılmaktadır. Günümüzde hâlâ pek çok insan ve grup, askeri çatışmalar ve etnik temizlik gibi siyasal kararların etkisi altında kendi ülkelerinin dışında yaşamaya itilmektedir. Toplumsal barış ortamının sağlanamadığı, siyasi otoritenin taraflı tutumu ve yeteri düzeyde gelişmişlik gösteremediği bölgelerde sürgün kaçınılmaz bir son olarak belirlemektedir. Sürgünün yol açtığı durumlar ve coğrafi dağılımlılık altındaki nüfusun koşullarının irdelenmesi, bütüncül yaklaşımı gerekli kılan sürgün çalışmaları olarak literatürdeki yerini almaktadır (Jansen vd. 2009: 2).

Dünya üzerinde değişik dönemlerde pek çok halkın sürgüne maruz kaldığı bilinmesine karşın, 1944 yılında Stalin tarafından sürgüne gönderilenlerin uzun bir süre dünya kamuoyundan gizli tutulması Kafkaslarda yaşananları farklı kılmaktadır. Ahıska Türkleri açısından yaşanan sürgün, jeopolitik hesaplar ve Türkiye sınırına olan yakınlıktan kaynaklı endişelerle gerçekleştirilmiş, bölgenin Türk ve müslüman karakterinin değiştirilmesi amaçlanmıştır. Ahıska Türkleri dışında bölgedeki Kırım Tatarları, Malkarlılar, Çeçenler, İnguşlar ve Kalmuklar sürgüne gönderilerek Rus olmayan gruplara karşı etnik bir temizlik gerçekleştirilmiştir.

Sürgüne gönderilen Ahıska Türklerinden bir bölümünün Özbekistan'ın Fergana kentine yerleştirilmesinden sonra 1989 yılında yaşanan olaylar yeni bir dönemi başlatmış ve ikinci bir sürgün süreci kaçınılmaz olmuştur. Olaylar sonrasında Rusya içlerine ve çoğunlukla Krasnodar bölgesine yapılan yerleştirmeler ilerleyen tarihlerde de devam etmiş ve demokratik olmayan uygulamalar neticesinde pek çok Ahıska Türkü başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelere gönderilmişlerdir (Zeyrek 2006: 159). Bugün itibarıyla Ahıska Türklerinin 1944 öncesi topraklarına dönüşlerinde yaşanan sorunlar varlığını korumakta ve Kafkaslardaki Rus kökenli olmayan halkların

demokratik ortamın sağlanması yönündeki istekleri gelecek yıllara bırakılmış görünmektedir.

Toplumsal Hafıza ve Geçmişin Anlamlandırılması

Mevcut dünya algımız geçmişte yaşadığımız deneyimlerle sıkı bir bağlantı içerisindedir ve hafızanın bugünkü yaşantımızı şekillendirme noktasında belirleyici ve etkileyici bir gücü bulunmaktadır. Basit bir kural olarak, sosyal düzen içerisinde yer alan katılımcılar geçmişin hafızasını paylaşmakta ve taşımaktadır. Geçmişe ilişkin kurgularda; anlatılar, aklileştirmeler ve hisler belirleyici faktörlerdir ve kimliğimize ilişkin referans noktalarını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle varolan sahipliklerimiz büyük oranda geçmişe bağlıdır ve geçmişin yaygın imajları bugünkü sosyal düzeni haklılaştırmada bir araç olarak kullanılmaktadır (Connerton 1989: 3).

Yaşanılanların anlamlandırılması ya da toplumsal hafıza çalışmalarında bireyin dini, sınıfı ve ailesi hakkındaki bilgileri önemli veri kaynağıdır. Söz konusu bilgiler bireysel anlamda tarihi, sosyal ve politik olarak muhafaza edilmekte ve kültürel boyutlarıyla herhangi bir sosyal grup tarafından kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu yönüyle toplumsal hafıza kültürün ve geleneğin taşınması ve korunmasında temel araçtır (Rodriguez vd. 2007: 7). Toplumsal hafızanın kültürel taşıyıcılık rolü, beraberinde değerlerin sosyal uyumunu, okuma ve yazma becerilerini, yeni sosyal çevreye alışmayı ve davranışları içermekte ve bireylere aidiyet kazandırmaktadır. Fakat aynı zamanda sosyal ve kültürel taşınma, kültürel sürekliliği devam ettirme çabası ve isteğiyle yakından bağlantılıdır. Geleneksel olarak değişimin yavaş gerçekleştiği toplumlarda birincil kuşaklar mevcut kültürün devamı ve taşınması konusunda ısrarcıdır ve kültürel yenilikler çoğunlukla genç kuşaklar aracılığıyla sağlanmaktadır (Schonpflug 2009: 9).

Geçmişin izleriyle ilişkili hatırlamalar, hafızanın nerede ve nasıl oluştuğunun da açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle hafızalar olmaksızın grup kimliklerinin birbirlerinden ayrılması ve gruplar arası ilişkilerin anlamlandırılması son derece güçtür. En basit günlük konuşmalar bile oldukça karmaşıktır ve ihtiyaçlarımızı, neler yaptığımızı, nereye ait olduğumuzu, diğer insanlarla olan ilişkilerimizi içermektedir. Bu nedenle hafızayla ilgili çalışmalar, hem bireysel hafıza hem de toplumsal hafıza çalışmaları olarak farklı disiplinlerin ilgisini çekmektedir. Biyografiler, yaşam deneyimleri, seyahat anıları gibi bireysel çalışmalar yanında akademik alanda odaklanılan konular; sosyal ve politik öneme sahip toplumsal hafıza çalışmaları olarak belirtilebilir (Climo vd. 2002: 2).

Hatıralar ve Kolektif Kimlik

Hafıza hem birey ve kimliğin tanımlayıcısı hem de grup kimliğimiz ve değerleriyle olan ilişkilerimizin anlatıcısıdır. Bunun dışında hafıza son derece bireysel bir konudur ve derin sosyal ilişkiler ağını içerir. Mitler, efsaneler, şarkılar, atasözleri, akrabalık, ritüeller ve diğer formların bilgisini yaşam boyunca taşımaktadır. Farklı bir yönüyle hafıza hissidir, duygularla bağlantılıdır ve önyargularla örüntülenmiş olabilir. Çarpıtmalar, eksik hatırlamalar ya da belirgin yok sayışlar üzerinde durulması gereken esaslı noktalar. Özellikle bazı çarpıtmaların varlığı ya da eklenmişliği tartışılabilir boyutlarda olabilmekte ve bireysel ya da politik amaçlar için kullanılabilir (Climo vd. 2002: 13).

Belirli bir gruba ilişkin olarak ortaya konan bireysel hatırlamalar, kişisel deneyimlere ve algılamalara dayalıdır. Benzer hafızaların varlığı bireylerin gerçekte böyle bir olay yaşadıklarını göstermektedir. Kolektif hafıza bu yönüyle homojendir ve yalnızca küçük farklılıklar içermektedir (Wertsch 2002: 25). Öte yandan toplumsal hafıza zaman ve mekana bağlı olarak birey için sosyal ve kültürel bir anahtar ve tanımlayıcıdır. Geçmiş ve yaşananlarla ilgili olarak tarihi yeniden inşadır ve çoğunlukla politik ve sosyal anlatılarla donatılmıştır (Agnew 2005: 185). Fakat toplumsal hafıza, tarihsel yeniden inşadan çok daha spesifik bir ayrıma ihtiyaç duyar. Belirli olayları ve izleri ortaya koyma çabasından daha özel bir durumdur ve farklı duygusal kanıtlardan ve yorumlamalardan uzak çözümleme gerektirebilir (Connerton 1989: 13). Bunun dışında toplumsal hafıza çalışmaları tarih çalışmaları gibi değişimleri kayıt altına almak ve tarihsel iç içeliği beraberinde taşımanın ötesinde zengin bir dinamik yapıya sahip olma özelliği taşımaktadır (Wertsch 2002: 41).

Bireysel ve toplumsal hafızanın karmaşıklık özelliği yanında hafıza çalışmalarında hafızayı oluşturan ve sosyal etkinliği olan faktörlerin neler olduğu üzerinde tartışılan bir konudur. Yine de genel bir yaklaşım olarak hafızayı şekillendiren etkenlerin algılar ve bireysel deneyimler olduğu kabul edilmektedir (Qi Wang vd. 1996: 10). Bireylerin sahip olduğu toplumsal hafıza ve bununla ilintili göstergelerin anlamının oluşturulması, hafızanın yer aldığı mekan; objeler, kişiler, biyografiler, ritüeller, kültürel pratikler, dil ve sembollerin belirlenmesi temel ihtiyaçtır. Hafızanın dinamik yapısı, unutmama, inkar ve yenilemelerin göz önünde bulundurulması, farklı birey ve gruplara ilişkin verilerin yalnızca bir hafıza ve kimlik olarak belirtilmesi üzerinde durulması gereken özel hususlardır (Climo vd. 2002: 3).

Hatırlama ve geçmişin yeniden kurgusu dışında toplumsal hafızayla ilgili olarak karşılaşılabilecek ve dikkate alınması gerekli iki ayırıcı özellik bulunmaktadır. Bunlardan birincisi canlı kalan tarih, siyaset ve marjinalleşen bireyler, ikincisi de yaşayan bir form olarak düşünsel etkenlerdir. Kültürel hafıza çalışmalarındaki dört farklı görünüş; imajlar, sırlar, anlatılar ve benzerlikler belirleyici değişkenlerdir (Rodriguez vd. 2007: 4). Toplumsal hafıza çalışmalarının temel paradoksu ise hafıza üretim süreci içerisindeki unutmaların varlığıdır. Bu özelliğine karşın, unutmalar ya da eksik hatırlamalar hafıza çalışmalarının bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim toplumsal hafıza her boyutuyla ritüellere katılanlar ve objelerin belirli özelliklerinin yaygınlaşmış hatıralarına dayanmaktadır (Mills 2008: 81).

Sürgün Topraklar ve Ahıska Türkleri

Sürgünün yaşandığı topraklar günümüzde Ahıska, Mesketi ya da Mesketi-Cavaheti bölgesi olarak tanımlanmaktadır. İngilizce ve Rusça kaynaklar Mesketi (Meskhetians, Месхетинцев) adını kullanırken, Türkçe kaynaklar Ahıska-Cavaheti adlandırmasını tercih etmektedir (Aydıngün 2002b). Gerçekte Mesketi daha önceden bu bölgede yaşamış Gürcü olmayan halkı tanımlamak üzere kullanılmış bir isimlendirmedir (Zeyrek 2001: 9). Dede Korkut kitabında Ak-Saka adıyla anılan ve eski bir Oğuz bölgesi olan Ahıska, 1267-1578 yılları arasında Kıpçak/Kuman Türklerinden Atabekler Hanedanınca yönetilmiştir. 9 Ağustos 1578 yılında Osmanlı idaresine geçmiş olan Ahıska kenti merkez olmak üzere Çıldır Beylerbeyliği oluşturulmuştur. 250 yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalan Ahıska, milli kimliği, tarihi ve kültürüyle Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olarak kalmıştır. 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında bir kısım Ahıska Türkü, Osmanlı ordusuna yardımcı oldukları gerekçesiyle yapılan baskılar sonucu Erzurum'a sığınmak zorunda kalmış ve sonraki dönemlerde bölgede kargaşa ortamı devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında bölgedeki Ahıska Türkleri Stalin yönetimince sürgüne tabi tutulmuş ve SSCB coğrafyasının farklı bölgelerine gönderilmişlerdir (Ataöv 2007: 22, Aydıngün 2002a: 23, Bayraktar 2000: 16).

Jeopolitik açıdan sürgünün esas nedeni, bugünkü Gürcistan'ın güney bölgelerini Türk ve Müslüman nüfusundan arındırmak ve Türkiye ile olabilecek muhtemel bütünleşmeyi ortadan kaldırmaktır (Aydıngün 2002b: 50). Ahıska bölgesinden sürgün edilen Türk nüfus yerine Ermeni ve Gürcü nüfus yerleştirilerek söz konusu sürgün politikası arzulanan hedefine ulaştırılmış ve Türkiye'nin bölgeyle olan kültürel sınırlarını etkilemiştir. Günümüzde Ahıska Türklerinin sürgünüyle boşaltılan bölge, Türkiye'nin Kafkaslara

açılmada dar ulaşım koridorlarını kullanmasını zorunlu kılmakta ve bölgesel etkisini sınırlamaktadır. Ayrıca bugünkü Ahıska bölgesi, uluslararası enerji nakillerinin geçiş güzergahında yer almakta ve rekabet alanlarının merkezinde kalmaktadır (Fuller 2008: 249, Şen 2009: 14, Aydınğün 2002c: 191). Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve yine Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu, Ahıska coğrafyasıyla yakından bağlantılıdır. Bu özellikleriyle bölge uluslararası enerji güçlerinin ilgisini çekmekte ve Rusya, Türkiye ve İran için önemi daha da artmış bulunmaktadır.

Gürcistan açısından değerlendirildiğinde, Güney Osetya, Abhazya, Acaristan gibi üç özerk bölgeye sahip ülkenin kendi iç savunma refleksleri anlaşılabilir ve Gürcistan anayasasını kabul etmiş durumda olan Acaristan'ın herhangi bir sorunun tarafı olmadığı bilinmektedir. Buna karşın Rusya'nın Cavaheti bölgesindeki Ermeni nüfusunu desteklemesi ve Güney Osetya ile Abhazya ilerdeki yeni sorun alanları olarak durmaktadır. Bu bölgede Gürcüler ile olan yakın tarihi işbirliği Türkiye'nin elini güçlendiren bir özelliktir ve Türkiye'de yaşayan Gürcistan/Acaristan göçmeni vatandaşların yanı sıra Gürcistan'da yaşayan Türk nüfusun varlığı gelecekteki ilişkiler açısından bir kazanımdır. Türkiye'nin 2009 yılında ikamet tezkeresine sahip Ahıska Türklerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı hakkı tanımış olması bölge hassasiyetleri açısından önemli bir girişim olarak değerlendirilebilir (TBBM 3835 Sayılı Kanun).

Yöntem

Toplumsal hafıza çalışmalarında kullanılan derinlemesine mülakatların kurgulanması önemli bir etik alan sorunsalını karşımıza çıkarmaktadır. Veri toplama aşamasında zaman önemli bir etken olarak yer almakta ve zaman/eylem arasındaki değişkenler çalışmayı hedeflenmeyen bağlamlara taşıyabilmektedir (Leeuwen 2008: 76). Ayrıca ifadelerinin konuşma zamanındaki iç ve dış etkenlere göre farklılaşabilmesi ve politik bir zemin üzerinden ilerleyebilmesi dikkat edilmesi gereken noktaları oluşturmaktadır. Mülakat ortamında araştırmacının çalışmaya ilişkin sorgulamaları ve bu alanlara ilişkin ek verilerin toplanışı çalışmanın gidişatını belirleyebilecek diğer unsurlardır. Zira elde edilen veriler dile bağlıdır ve dilin dinamik yapısı içinde değişken biçimlerde kendisini sunabilmektedir. Mülakat, sosyal ilişkilerin bilgisini taşır ve konuşma temellidir. Mülakatlar, mülakat veren ve mülakatçı arasında sosyal bir inşa olarak da görülebilir.

Görüşülenlerin yönlendirilmesinden ziyade, konuşmanın başlatılması ve doğal bir ortam içerisinde devam ettirilmesi, ilk anda görülmeyen verilere

ulaşmayı mümkün kılabilir. Mülakatlardaki önemli nokta, söylemlerin yalnızca sözcüklerle olan ilişkisinin değil, beraberinde sosyal, kültürel, tarihsel ve politik bir durumun aktarımı ya da sosyal pratikleri olarak değerlendirilmesidir. Bu yönüyle söylem ve kritik söylem çalışmaları sosyal bilimlerde farklı stratejileri, analizleri ve gözlem metodlarını kullanarak verileri değerlendirme, hipotezleri test etme ve teori geliştirmeye yardımcı olmaktadır. Bunun dışında kritik söylem analizi çalışması özelde sosyal yapı ve söylem arasındaki karmaşık ilişkiler üzerine odaklanmış bulunmaktadır (Van Dijk 2008: 4). Söylem analizi gerçekte bir dil organizasyonu ve söylemler içerisinde yer alan ideolojik kurgulamaların irdelenmesidir. Dilin nasıl kullanıldığı, ilerletildiği, farklı sosyal ilişkilerin dilsel temeldeki kurgusu ve hedefi söylem çalışmalarının esasını oluşturmaktadır (Kvale vd. 2009: 226).

Yöntemin makalede kullanımı açısından bu çalışma, derinlemesine mülakat ve eleştirel söylem analizi aracılığıyla toplumsal hafızanın farklı zaman ve mekânlardaki izleri üzerine bir kurgu ve anlama çabasıdır. Ahıska Türklerinin yaşadığı sürgüne ilişkin hatıraları ve bugünkü sosyal koşulları; olaylar, zaman, mekân, kişiler ve kültürel formlar üzerinden irdelenmekte ve analiz edilmektedir. Belirlenen yöntem çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Utah eyaleti Salt Lake kentine Rusya'nın Krasnodar bölgesinden yerleştirilmiş 40 aile ve yaklaşık 270 kişilik bir Ahıska Türkü nüfusu veri kaynağını oluşturmaktadır.

Veri oluşturma aşamasında üçü kadın, yedisi erkek olmak üzere toplam 10 Ahıska Türküyle derinlemesine mülakat yapılmış ve Mart 2009-Mayıs 2009 tarihleri arasında görüşmeler tamamlanmıştır. Mülakat yapılanların üçü 55-59, biri 60-64, ikisi 70-74 ve dördü 75 yaş ve üstü gruba dahildir. Ahıska Türkleri arasındaki aile sayısı gerçekte 40'dan fazladır ve yeni evli çiftlerin geniş aile geleneği çerçevesinde babalarının evinde kalma istekleri, toplam nüfusa oranla aile sayısının düşük çıkmasına yol açmıştır. Öte yandan kentteki Ahıska Türkü nüfusu 2005 yılında mevcut rakamın üzerinde iken, kentin istihdam imkanlarının yetersizliği ve yakın akrabaların bulunduğu eyaletlere taşınmanın tercih edilmesi sonucunda belirgin bir nüfus azalışı yaşanmıştır.

Mülakatlar çoğunlukla aile reislerinin evde olduğu bir zaman dilimi içerisinde, cumartesi ve pazar günlerinde ve ev ziyaretleri esnasında gerçekleştirilmiştir. Evlilik ve cenaze törenleri yanında piknik ve kafe ortamlarında yapılan sohbetlerle de mülakat harici gözlemler yapılmıştır. Diğer bir gözlem çalışması 15-19 Temmuz 2009 tarihlerinde Gürcistan/Ahıska bölge-

sindeki izlenimlerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Bir anlamda Ahıska Türklerinin sürgününe ilişkin değerlendirme; yazılı kaynaklar, mülakatlar ve sürgün coğrafyası izlenimlerine dayanmakta ve farklı veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Son olarak elde edilen veriler söylemler ve ifadeler üzerinden kategorilendirilmiş ve analiz edilmiştir.

Verilerin Değerlendirilmesi

Vagon, Soğuk ve Ölüm: “Ölülerimizi yollara döktüler”

Görüşülenlerin 1944 sürgününe ilişkin anlatıları yaşananlara ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Gerek sürgünü yaşayanlar ve gerekse de sürgüne ilişkin anıları aile fertlerinden dinleyerek hafızalarında taşıyan görüşülenlerin ifadeleri, gerçekleşenlerin sosyal bir travma olduğunu göstermektedir. Sovyet askerlerinin ansızın köye gelişleri, kısa bir süre içerisinde toplanma zorunluluğu ve yük vagonlarıyla sağlıksız koşullardaki nakilleri, sürgünü yaşayanlarda derin etkiler bırakmıştır. Nereye götürüldükleri ve neden gittikleri konusunda bilgilendirilmemiş olan görüşülenlerin savaşılabılır yaştaki aile fertlerinin askerde olduğu da düşünüldüğünde sürgün yolculuğu, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar açısından oldukça zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Rus askerinin Ahıska bölgesindeki köyleri abluka altına almasından ve kendilerinden önce sürgüne gönderilmiş diğer halkların varlığından haberdar bazı Ahıska Türklerinin sürgünden kaçma çabaları, ölümlere rağmen gerçekleşmiş ve bir grup Ahıska Türkü Türkiye sınırından içeri geçmeyi başarmıştır.

- Ağladık, korktuk, karşı koymadık askere. Ağabeylerim de askerdi. Onlar yokken bir gece geldiler ve gidiyorsunuz dediler. Annem askerlere meyve, ceviz veriyordu, babam ve abim de asker diye. Büyük erkekler yoktu evde. Kadınlar ve biz çocuklar vardık yalnızca. Tren vagonlarında üç gün kaldık. Yolculuk uzun sürdü tam hatırlayamıyorum. Evden yanımıza aldıklarımızı yedik. Asker bekliyordu başımızda. Sonbaharın sonunda sürüldük, kış girmeden. Mayıs'ta ise Kırım Türkleri sürülmüştü. Sürgünden kaçan amcamın oğlu Türkiye'ye geçti (S.H.).
- Üç yaşındaydım. Hayvan trenlerinde, vagonlarla taşındılar bizleri. Üst üste yığılmış gibiydik. Başka aileler de vardı vagonda. Sürgün esnasında ninem amcamın cesedini Ruslara vermemek için dört gün sandığın içinde sakladı. Sonradan amcamın cesedini buldular. İki kardeşim savaşta öldü (B.A.).

- Sürgün esnasında Ural dağları kısmında kalanlarımız oldu. Yolculukta ölenlerini gömmek için tren den inenler tekrar trenlere binemedi. Yolculukta dedemin iki kardeşi ölmüş. Ali Osman ve Osman dedelerimiz. Benim dedem o zaman savaştaydı. Sovyet ordusunda görevliydi. Türkiye'ye yardım edecekler, Rusya'yı arkadan vuracaklar ve savaş bahanesiyle sürgün edildik o zaman (M.M).
- Ben tam hatırlayamıyorum. Babamlar söylerdi. Sürgünde vagonlara koyun gibi doldurmuşlar. Ural dağları eteğinde çok ölümümüz olmuş. Nice milletimiz öldü. Bizi sürdükleri yer, aç, yoksul, çıplak ve fakir bölgelerdi. Bir erkek, iki kız kardeşim yolda ölmüş (A.H.).
- Annemler anlatırdı, sürgün zor geçmiş. Gömmemişler cenazelerimizi, korkmuşlar bizimkileri. Her taraf asker doluymuş (P.V.).
- Ondört yaşındaydım. Bizi, kendi cemaatimizi götürdüler. Biz geri döneceğimizi sanıyorduk. İcaret köyündeniz. Bizi Özbekistan'a döktüler. Yanımızda ekmeğimiz, mısırımız vardı. Elmamız, cevizi-miz, armudumuz vardı. Köyde on ineğimiz, ikiyüze yakın koyu-numuz vardı. Dedemin adı Halil. Dedemin babasının adı Koca Ali'ydi. Annem Özbekistan'da öldü. Abim cepheden dönmedi. Öldüğünü amcamın çocukları söylediler. Sonradan üç amcamın çocuğu da savaşta öldü (S.H.).
- Ben Abastuban köyündenim. 14 Kasım 1944'te sürdüler bizi. Üç gün öncesinde köyün yollarını kapatmışlardı. Gece 01.00'de gelip çıkardılar bizi. Sürgünde on üç yaşındaydım. Erkeklerimiz savaştaydı, çocuklar ve kadınlar vardı sadece. Kız kardeşim Gürcü köyündeki arkadaşındaydı, orada kaldı. 25 yıl sonra kavuşabildik. 7-8 aile bir vagona yüklerimizle bindik. Gece çok soğuk oluyordu, gündüz ise sıcak. Vagon kapılarını üzerimize kilitliyorlardı. Ninem yolculuk esnasında öldü. Anne ve babası olmayan çocukları kimsesizler yurduna gönderdiler (G.A.).

Görüşülenlerin yukarıda yer alan ifadeleri yaşananlara ilişkin olarak ele alınmış diğer çalışmalarda da benzer biçimde vurgulanmaktadır.

14 Kasım 1944 günü, gece saat 12.00'de daha önce sınırı takviye amacıyla yerleştirilmiş olan on binlerce Rus askeri, silahlarıyla Türk evlerinin etrafını sarmıştır. Dört saat içerisinde kamyonlara doldurulan suçsuz ve çaresiz insanlar istasyona getirilerek trenlere bindirildi. 150-200 bin civarındaki Ahıska Türkü, kara kış gününde yük vagonlarına 8-10 aile halinde koyunlar gibi doldurularak kapılar kilitleniyordu. Yer gök, Allah Allah haykırılarıyla inliyor, ağlama, sızlama ve hıçkırık sesleri kulakları sağır

ediyordu. Ural dağlarının soğuk havası birçok insanın hayatına mal oldu. Onlara kefen ve mezar bile nasip olmadı. Kefenleri Sibiry'a'nın bembeyaz karıydı. 35 gün süren yolculuk sonunda bu talihsiz insanlar Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a dağıtıldılar (Aslan 1995: 8)

Stalin'in İkinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye'nin diğer devletler ile ortak hareket edip, dünya savaşına dahil olacağı noktasındaki kaygılarının Ahıska Türklerinin sürgünündeki temel faktör olduğu görülmektedir. Nitekim 9 Mart 1941'de Türkiye'ye yapılan tebligatta Türkiye'nin, herhangi bir yabancı devlet tarafından saldırıya ve topraklarını silahla müdafaya mecbur kalması durumunda ortaya çıkacak neticelerden birinin Sovyet Birliğine cephe açma sonucuna yol açabileceği endişesinin olduğu anlaşılmaktadır (Benhür 2004: 330). Söz konusu ifadeler İkinci Dünya Savaşı ortamındaki Rusya'nın öngörülerini ve sürgünün nedenini anlamlandırmada önemli bir belgedir.

Stalin döneminin Rus olmayan gruplara yönelik benimsediği sürgün politikası çerçevesinde, Ahıska Türkleri dışında Acaralılar da gelişmelerden etkilenmişlerdir. Nitekim Ahıska Türkleriyle aynı tarihte, 15 Kasım 1944'te "Türkleşmiş" olarak nitelenen Acarların önemli bir bölümü yük vagonlarına doldurularak Orta Asya'ya sürgüne gönderilmiş ve Acara'daki "Türkleşmiş gruplar"ın zorunlu göçü 1949'a kadar devam etmiştir (Müller 1995: 43). Ülkedeki diğer halklara yönelik olarak 27 Ağustos 1941'te Volga Almanları, 28 Şubat 1944'te İnguş ve Çeçenler, 13 Nisan 1944'te Kırım Tatarları, 29 Ocak 1949'da Baltık ulusları sürgüne tabi tutulmuşlardır (Gregory 2009: 31). Yaşanan sürgünlerden başka 1921-1938 yılları arasında 4.8 milyon insan tutuklanmış, bunların 3.3 milyonu karşı devrim suçundan cezalandırılmıştır. İdamlar, cezaevleri ve sürgün yoluyla milyonlarca Sovyet vatandaşı baskı altında kalmıştır (Gregory 2009: 8). Hastalıktan, soğuktan, açlıktan ve çalışma kamplarındaki kötü koşullardan kaynaklı ölen Sovyet vatandaşı sayısı 1.473.424'tür. Sovyet düşmanı ve karşı devrim taraftarı olarak görünen ve Rus olmayan unsurlar ile marjinal gruplar Stalin politikalarının hedefi olmuşlardır (Goldman 2007: 256). Rus olmayan nüfusa yönelik yürütülen ayrımcı politikaların sonucunda sürgünde binlerce insan yaşamını yitirmiştir. İklim şartları ve sağlıksız barınma koşulları dışında yerleştirme planlamasından kaynaklanan hatalar birçok aksaklık ortaya çıkarmış, gıda maddelerinin dağıtımındaki gecikmeler yaşanan can kayıplarının artmasına yol açmıştır.

Ayrımcı Politika: “Onlara Göre Türk Diye Bir Şey Yoktu”

1938-1940 yıllarında Ahıska ve çevresine, Türkiye'ye karşı mücavir sınırın korunması adı altında on binlerce asker yerleştirilmiştir. 1940 yılına kadar askere alınmayan Ahıskalılardan 40 bin civarında bir nüfus Alman cephesine sevk edilmiş ve askere gönderilenlerin aile bireyleri Borcom demiryolunun yapımında çalıştırılmışlardır. İronik bir biçimde 1944 yılında tamamlanan demiryolu Ahıska Türklerine mezar olmuştur (Aslan 1995: 8). Sürgünün ardından devam eden ayrımcı politika uygulamaları, Ahıska Türkleri için yaşamı katlanılmaz hale getirmiştir.

- Bütün milletin soyadını değiştirdiler. 1939'dan sonra Türk olduk. Ondan önce Gürcü Müslüman diyorlardı. Sürgün sonrası 1957'ye kadar kasabalarımızın dışına çıkamadık. Pasaport, izin lazımdı. Farklı iki reyon yani bölgedeki kardeşler birbirini göremedi. Rus olmayanlar için Rusya içinde dolaşmak yasaktı. Müslümanlar ve diğer etnik unsurlar için ciddi bir kontrol vardı. Biz tam üç sürgün yaşadık. Buraya gelmek zorunda kaldık. 1944'te yalnızca Ahıska Türkleri sürülmedi, tüm Kafkas halkları sürüldü (M.M.).
- Pasaportumda Türk yazıyor diye 1987'de üniversiteye almadılar. Ailemde herkesin pasaportunda Azeri yazıyordu, benim ve kardeşim hariç. Onlara göre Türk diye bir şey yoktu (B.V.).
- Dağlarda Kürtler vardı, koyunculuk yaparlardı, onları da sürdüler. Kürtleri Kırgızistan'a sürdüler. Kırım Türklerini Kazakistan'a sürdüler (S.H.).
- Önce Ahıska'dan, sonra, Özbekistan'dan sonra da Krasnodar'dan sürüldük. Özbekistan'ın Sırderya bölgesinden önce Rusya'ya geçtik. Rusya'dan buraya geldik. 89 Fergana olaylarından sonra Rusya'nın Rostov köyüne yerleştik. Çiftçilik yapıyorduk orada (K.A.).
- Sadece bize değil, Karadeniz'e yakın bölgedeki tüm Türklere pasaport vermediler. Özbekistan'dan sonra bizleri terkedilmiş yerlere yerleşmeye zorladılar. Suyu, elektriği ve yolu olmayan köylere yerleşmemizi istediler. Eğer yerleşir isek bize pasaport vereceklerini söylediler. Yerleşenler pasaportunu aldı. Yerleşmeyen alamadı (K.A.).
- 25 yıl köyün dışına çıkamazsınız dediler. Aileler sürgün esnasında farklı bölgelere yerleştirildi. Aileler sonradan birbirini bulabildi, sonradan göçmenlik edebildik. Bir kızım Azerbaycan'da, iki oğlum Rusya'da kaldı. 1965'te köyümüze yakın diye Azerbaycan'a gittik. Kardeşlerimiz orada kalmıştı. O zaman bize izin çıkmıştı. Geçinme şartları iyi olmadığından geri döndük (B.A.).

Türk kimliği ve kültürünü de içerisine alan tecrit ve ayrımcı politikalar altında farklı bölgelere yerleştirilen aile bireylerinin birbirlerini görebilmeleri, izin ve pasaporta tabi tutulmuştur (Özku vd. 2009: 140). Bir anlamda Rusya sınırları içerisindeki seyahatler yasaklanmış ve kontroller uygulanmıştır. Eğitim imkânlarından yararlanabilme, kimliklerde Türk ibaresi yazmama koşuluna bağlanmıştır. Ekonomik alanda ise tarım ve hayvancılık gibi sınırlı istihdam imkânları Ahıska Türklerinin dar bir sosyal çevre içerisinde sosyalleşmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle kırsal bölgelerde yerleşime izin verme politikası neticesinde, Ahıska Türklerinin refah ve gelişmişlik imkanlarına ulaşması engellenmeye çalışılmıştır.

Fergana Olayları: “İyi Bir Soykırımdan Geçtik”

Ahıska Türklerinin Fergana'ya gelmeden önce yayılmış olan halk düşmanı ve insan eti yiyen oldukları söylentisi, sosyal ilişkileri etkilemiş ve iki grup arasında psikolojik bir sınır örmüştür. Nitekim önyargıların etkisinde kalan yerli halk ile Ahıska Türkleri arasındaki çatışmalarda ölümler yaşanmış ve pek çok Ahıska Türkü yaşamını yitirerek yeni bir sürgün dönemi başlamıştır. Neticede toplumsal huzursuzluk ortamını yatıştırabilmek üzere Fergana bölgesindeki Ahıska Türkleri Rusya içlerine ve Krasnodar bölgesine gönderilmişlerdir (Mırkhenova 2006: 33). Bununla birlikte söz konusu yer değişimi beklenen sonucu doğurmamış, özellikle bölgedeki Türk varlığından rahatsız olan aşırı Rus milliyetçileri ve bölge valisinin hedefi haline gelen Ahıska Türkleri yeni mekan arayışına yönelerek Amerika Birleşik Devletlerine uzanan yer değiştirme sürecinin aktörü olmuşlardır. Ancak ABD hükümeti tarafından verilen oturma izni beraberinde Krasnodar bölgesinde önemli bir nüfus azalışına yol açmış ve Krasnodar bölgesindeki Ahıska Türkü nüfusu yaklaşık 2500'e kadar düşmüştür (Perov 2007).

Fergana olaylarına yol açan etkenlerin neler olduğu konusunda farklı görüşlerin varlığı tartışılmaya devam etmektedir. Görüşülenlere göre yaşananlardan Rusya hükümeti sorumludur. 23 Mayıs 1989 günü Fergana'da Kuvasay kasabasında meyve satan bir Özbek kadını ile Ahıska Türkü bir genç arasındaki tartışma, nedensiz bir kavgaya dönüşmüştür. Kavga Fergana'dan sonra Margila ve Taslak şehirlerine yayılmış ve ayaklanma halini almıştır. Olaylar ancak 15 Haziran'da yatıştırılabilmektedir. Ahıska Türkleri Sovyet Güvenlik Kuvvetleri tarafından Fergana dışında kurulan kamplara yerleştirilmiş, sonrasında Özbekistan'dan ayrılmak zorunda kalmışlardır.

- Fergana'da 45 yıl kaldık. Özbekistan'da bizim için 'adam yer' bunlar demişler, yardım etmeyin diye önceden bildirmişler. Özbekler

yanımıza gelmeye korkardı. Özbekistan'da dedemin, Rusya'da babamın mezarı var. 17 sene Özbeklerle kaldık, sonra Ruslarla. Biz Çingene olduk, yerimiz yurdumuz yoktu. Bize Kültürlü Çingene derlerdi (B.A.).

- Fergana olaylarını çok iyi hatırlıyorum. İyi bir soykırımdan geçtik. Bir nesli yok ettiler. Annem hep hayıflanır, Türkiye bize yardım etmedi diye. Gelinler tecavüzden kurtulmak için pencerelerden atladı. Özbek bayrağı asılı olmayan Ahıska Türkü evlerini ateşe verdiler. Özbek komşularımız da korktukları için bizi evlerine almadılar (B.V).
- Özbekler Fergana olaylarında bizim cemaati kırdı. Silahları vardı ve evlerimizi taradılar. Kaçmak zorunda kaldık. Bizi Rusya içlerine gönderdiler. Malımızı mülkümüzü yok fiyata satıp çıktık (S.H.).
- Fergana'da bizim milleti ezdiler. Çocukları bile katlettiler. Dirgenlerin ucuna taktıkları cesetlerimizi havaya kaldırarak bizlere gösteriyorlardı (G.A.).
- 1989 Fergana olaylarında ciddi bir soykırım yaşadık. Krasnodar valisi burası sadece Kazaklarıdır dedi. Karadeniz boyunu Türklere vermeyeceğiz dedi. Swar -Rus komutanı- vermedi, ben de vermeyeceğim dedi. Putin de bu sürgünden sorumlu. Onun izni olmadan hiçbir şey olmaz. Özbekistan'daki mallarımızı çok ucuza bıraktık. Bir yıl sonra da enflasyonda sattığımız malların parasını kaybettik. Fergana aslında hükümetin bir oyunuydu. Özbeklerle Ahıska Türklerini birbirine düşürdüler, onlar da aslında bizim gibi Sünni Müslümanlar. Olaylarda 1500 - 2000 kişi öldü (M.M).
- Özbekistan Taşkent'te, Özbeklerle aynı evin odalarını paylaşıyorduk. Başlangıçta her şey çok iyiydi. Ekmeğimizi paylaşırdık Özbeklerle. Sonra uzaklaştırdılar bizi. Bizimkiler okudu, çalıştı. Gözleri kaldırmadı. Bizim halk işlek halktır, evimiz, paramız oldu, kuvvetlendiler diye bizi sığdırmadılar. Zenginlerimizin evini ateşe verdiler. Evleri taradılar. Çok ölümüz oldu. 3 gün polisler olaya müdahale etmedi. Gelinlere kaynalarının gözü önünde tecavüz edildi. Fergana'ya 200 km'dir bizim yerimiz. Namaganda ve Sırderya'ya olaylar taşıtı. Evlerimizi ucuza satıp Rusya'ya gittik. Özbek hükümeti yerlilere ucuz kredi verip evlerimizi satın aldırdı (G.A.).

Konuyla ilgili diğer araştırmacıların verileri yukarıda yer alan ifadelerle örtüşmektedir. Fergana olaylarının nedeni etnik nefret, gençler arasındaki yoğun işsizlik oranı ve dinsel söylentilerdir. Ekonomik açıdan, Ahıska Türklerinin mali koşullarının Özbeklerden daha iyi olmasından kaynaklanan durumdur (Nunn 1999: 46). Diğer bir temel etken bölgenin yeraltı zenginliklerinden kaynaklanmaktadır. Gelecekte bölge ekonomik, politik

ve askeri çatışmaların merkezi olarak kalmaya devam edecek görünmektedir. Rusya, Çin, Afganistan ve İran'ın farklı politikaları ve etkileri bölgedeki barış ortamını belirleyecek düzeydedir. Bölgenin taşımış olduğu özellikler kadar, Sovyet döneminden kalma sosyal gerginlikler çatışmalar için zemin hazırlamaktadır (Tabyshalieva 1999: 2). Fergana olayları neticesinde kargaşa ortamı Kuvasay, Margilan, Kokand ve Namangan kentlerini de içine almış ve resmi rakamlara göre 103 kişi yaşamını yitirmiş, 1000 kişi de yaralanmıştır. Çatışmalardaki yaralanan ordu mensubu ve asker sayısı 137'dir. Maddi anlamda 700'den fazla ev hasar görmüştür. Ahıska Türklerinin tamamına yakını evlerinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Tabyshalieva 1999: 20). Olaylar sonucu şubat 1990 tarihine kadar Ahıska Türkleri Özbekistan'ı terk etmek zorunda bırakılmış ve 1944'ten sonra ikinci bir sürgün süreci başlamıştır.

Vatan Özlemi: "Kanatları yoktu ki uçabilsinler"

Kuşkusuz kendi istekleri dışında farklı coğrafyalarda yaşamak zorunda bırakılan insanlar için vatan özleminin manası her türlü anlatımın dışındadır. Görüşülenlerce sürgünü dramatik kılan ve hafızalardaki canlılığını devam ettiren en belirgin vurgunun 'vatan' kavramına yapılmış olması kültürü ve kimliği yaşatma çabasından ötürüdür. Zira aynı kaderi paylaşıyor olmanın verdiği bir algıyla vatan özlemi üzerinden kimlik ve kültüre göndermede bulunulmakta ve geçmişle gelecek arasında köprü kurulmaya çalışılmaktadır. Diğer bir ifadeyle sürgün anı ve sonrasında yaşanan ayrımcı politikalara karşı kültürel aidiyet Türklük ve İslam üzerinden inşa edilecek grup içi dayanışma bağları kuvvetlendirilmektedir.

- Dedem ve ninem vatan vatan diye öldüler. Kanatları yoktu ki uçabilsinler. Dedem vatansız yaşanmaz derdi. Her sürgünde yeniden bir şeyler kurmaya çalıştık. Vatanımız olsa daha rahat ederdik. Vatansızlık zordur, yabancı kalıyorsun, yerli gibi olamıyorsun (B.A.).
- İhtiyarlarımız vatan özlemiyle öldü Özbekistan'da. Kadınlar, nineler, tabiki dedeler de ağlar. Köyümüzü hatırlıyorum, Türkiye'yi gördüm, akrabalarım var orda. Şimdi Ahıska'yı görmek istiyorum (S.H.).
- Biz Ahıska'ya yerleştirilmiş bir milletiz. Annemin tarafı Türkmen'dir. Tarih konusunda yazılı belgelerimiz yok. 1993'te Türkiye'ye gidebilmek için Moskova büyükelçiliğine üç kardeşim adına dilekçe verdim ama sadece iki kardeşime izin çıktı. Anavatanıma dönmek istiyorum. Yersiz, topraksız millet mi olur. Babalarımızın yeri Ahıska (M.M.).

- En büyük isteğim Türkiye'ye ayak basmaktı bu oldu. Şimdi köyüme ayak basmak istiyorum. Havası güzeldi, dağı, meşesi vardı. Çok özlüyorum. Türkiye 25 km. bize. Topraktan, vatandan, anayurttan ayrıldık. Mezarlığı ziyaret etmek, kabri görmek istiyorum. Annemi, babamı ziyaret etmek istiyorum. Bayramlarda çok zoruma gidiyor. Bizim burada sadece karnımız tok (S.H.).
- Dedemin 48 odalı evi vardı, köyden sürüldükten sonra Gürcüler bizim evi bozup, taşlarından 14 farklı ev yapmışlar (B.A.).
- Sürğün Allahın yazısı. Topraksız ve Vatansız kaldık ama rızksız kalmadık. Dönmek istiyorum, görmek istiyorum. Vatanını sevme-yen. Allahını sevmez (A.H.).
- Rahat olsak da aklımız vatanda. Merak ediyor, özlüyoruz. Burada rahatımızı iyi ama yarın ne olacak belli değil (A.Ö.).
- Vatanımı görmek isterim. Kim görmek istemez, Birisi köyümüzden haber getirecek diye bekleyip duruyoruz (P.V.).
- İmkanım olsa görmeye giderim. Baba ve annemin mezarı Taşkent'te kaldı. Geçen yıl kardeşlerimi görmeye Azerbaycan'a gidebildim. Krasnodar'a yerleşmek istedik ama Rusya pasaport vermedi. Baskı uyguladı bizlere. Krasnodar yakındır Türkiye'ye, Ahıska'ya. Türk sınırına yakın olmaz isek işimizi kolaylaştıracaklarını söylediler. Hem vardık hem yottuk Rusya'da (G.A.).
- Osmanlılar yerleştirmiş bizi. İlk dedemin adı Murat. Murat adı kimde var, Türk'te var. Gürcülerin bir kısmı zamanla Müslüman olmuş-tur. Gürcünün biri ölürken şahadet parmağını kaldırdı diye, diğer Gürcüler ölünün eline kırdılar. Osmanlı dinde zorlama yapmazdı. Az da olsa, Türk ile evlenen Gürcü vardı bizim orda (K.A.).

Görüşülenlerin Ahıska bölgesine ilişkin anlatılarında yer alan ev, toprak ve ağaç gibi tanımlamalar hafızanın canlı tutulmasına yardımcı olan sembollerdir. Söz konusu semboller aracılığıyla vatan kavramının boş bir toprak parçasından öte anlamlarla içinin doldurulması hem görüşülenlerin geçmişle özdeşim kurmasını sağlamakta hem de sahiplik duygusuna imkan vermektedir. Bu anlamda vatan kavramı, görüşülenler için güven, özgürlük ve aidiyet sağlamakta, kendi kimliklerini koruma ve varolan yaşamı devam ettirme fırsatı sunmaktadır.

1- Âlem de bilir biz Osmanlı Türküyüz
Ahıska'da ömür sürdük bir zaman
Dini İslam, din Muhammed dinimiz
Okuyup da ilim gördük bir zaman | 2- Otuz senede su kolhozu kurdular
Mal devleti elimizden aldılar
Namaz oruç bize yasak kırdılar
Gizli tuttuk dinimizi bir zaman |
|---|--|

3- Sene otuz yedide çok zulüm oldu
Günahsız bu Türkler mahpusta kaldı.
Gavurlar elinde kavrulup yandı
Şu camiler kilitli kaldı bir zaman

5- Sepildi bu Türkler gurbet ellere
Günden güne düştük ağır günlere
Köle olup satıldık elden ellere
Polisler tutsağı olduk bir zaman

4- Kırk bin can bu Türkler savaşta öldü
Zulüm edip Stalin vatandan sürdü
Yollarda çok insan ecelsiz öldü.
Ağlayıp analar geldi bir zaman

6- Adım Ali Paşa çok selam size
Allahın duası hem cümlemize
Zanarım bir yardım yetişir bize
Sevinip sizinle gülek bir zaman

Ali Paşa Veyselöglü

Toplumsal hafıza çalışmaları içerisinde sözlü kültür ürünleri önemli bir veri kaynağıdır ve kültürel taşınmaya ilişkin tanımlayıcı özellik taşımaktadır. Bu çalışma özelinde yukarıda yer verilen dörtlükler, söz konusu tanımlayıcılığının bir örneği ve yaşananları anlatmadaki anahtar bilgilerden bir kısmıdır. Ahıska Türklerinin sözlü kültür geleneklerinin zenginliği bu noktada vurgulanmalı ve farklı çalışmaları gerekli kılabilceği belirtilmelidir.

Sosyal Uyum Sorunları: Burada ne bayrak, ne toprağım var

2004 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin farklı eyaletlerine yerleştirilen Ahıska Türklerinin, akrabalık ve yakın aile ilişkileri içerisinde sosyal uyum sorunlarını aşmaya çalıştıkları görülmektedir (Swerdlow 2006: 1829). Eyalet yönetimleri, yeni yerleşenler için görevlendirdiği rehberler aracılığıyla, istihdam ve eğitim sorunlarını çözmede oldukça mesafe almış bulunmaktadır. Daha özel durumlarda görüşülenler önceden yerleşmiş ve çevreyi bilen Türkler, Boşnaklar ya da Arnavutlardan yardım almayı tercih etmekte, ev satın alma ve bankacılık işlemlerinde çoğunlukla bu yola başvurumaktadırlar. Çalışma yaşı grubundaki aile bireylerinin tamamına yakını gelir getirici bir iş sahibidir ve aile bütçesine katkı sağlamaktadır. Diğer bir anlatımla Ahıska Türkleri arasında işsizlik sorunu bulunmamakta ve kolay ya da zor iş ayrımı yapmayan ve çalışmanın kutsallığına inanan Ahıska Türklerinin bu tutumu iş piyasasında kolaylıkla iş bulabilmelerinin önünü açmaktadır. Erkekler çoğunlukla tır şoförlüğü, oto tamirciliği, oto alım satımı ve inşaat işleri yapmaktadır. Kadınlar ise yoğun olarak gıda sektöründe çalışmaktadır.

- Kültürü baba öğretir, dilimizi korursak, geleceğimiz daha iyi olacaktır. Gürcistan şimdi yerleşime izni veriyor. Ama Gürcü dilini konuşacak, okuluna gideceksin. Burada karnım tok, ama karın tokluğundan

başka önemli şeyler var. Vatan özlemi insanı boğar. Burada ne bayrak, ne toprağım var, aması var işte. Gelecek kaygımız var. Çocuklar eğitim alsın. Buradaki Türk Derneği önemli işler görüyor, bizleri bir araya topluyor Dışardan kimse ile evlenilmez. Binde bir olur. Zorumuza gider dışarıdan evlilik (M.M).

- Gürcistan'a dönsek yine dil problemi olacak. Türk Okulu, koleji açılırsa olur. Gürcistan şimdi ekonomik sıkıntıda. Yarın ne olacak belli değil (B.A.).
- Dört yıldır şükür iyiyiz. Türklüğümüzle gurur duyar olduk. Çocuklarımız buraya, dillerine alıştı. Hiçbir ülke bizi sığdırmamıştı. Her sürgünde yeniden başlamıştık yaşama. Sıfırdan başlıyorsun anlıyor musun? (B.A.).
- Amerika'da yaşam rahat, Burada herhangi bir iş yapmıyoruz, tarla yok, hayvan yok, rahatız. Ama apartman yaşamı iyi değil, bizim insanımızın müstakil evi olacak (A.H.).
- 2006 yılında Amerika'ya geldik. Amerika'yı seviyorum. Araba tamircisi olarak çalışıyorum. Saati 10 dolar. Üç çocuğum var. Amerika'da sürgün değiliz ama Rusya'da sürgündük. Çünkü Rusya Türkleri istemiyordu. Bizleri Türk sınırına, öz yurdumuza yerleştirmede ve pasaport vermedi (K.A.).
- Üç oğlum ve iki kızım buraya geldim. Bizim buraya geleceğizimden haberimiz yoktu, Bizleri belirlemişler, 10 bin Ahıska Türkü Amerika'ya gidecek dediler, geldik. Başlangıçta çok korkmuştuk. Şimdi burada durumumuz iyi (G.A.).
- İlk geldiğimizde herkesin kendince sorunu oldu. Dil bilmiyorsunuz. Burada Özbekçe, Kırgızca, Kazakça, Azeri ve Türkçe yetmiyor. İşsizim şimdi. Dil engeli büyük sorun, dil istiyorlar. Ahıska Türklerinin bazıları diğer eyaletteki akrabalarının yanına taşındı. Birbirinize destek olmanız gerekiyor (E.H.).
- Krasnodar'da din eğitimi aldım 15 gün. Kuran ve elif cüzü öğrendim. İstanbul'dan gelen bir hoca öğretti. Amerikan hükümeti geldiğimizde 3 ay maddi destek verdi. Her şeyimizi karşıladı. İlk önce zordu ama şimdi alıştık (A.H.).

Kültürel aidiyete ilişkin olarak Ahıska Türklerinin dillerini çok iyi muhafaza ettikleri görülmektedir. Türkçeyi kimliğin özü olarak değerlendiren görüşlenler, dili bir varoluş aracı olarak anlamaktadır. Ahıska Türkleri örneğinden hareketle dilin korunması ve yaşatılmasında, Sovyetler Birliği gibi ülkelerin uyguladığı baskıcı politikalara karşı geliştirilen refleksif duruşların olumlu

etkisi olduğu düşünülebilir (Balım vd. 2003: 243). Görüşülenler arasında İngilizce, okula giden çocuklar ve gençler tarafından akıcı bir biçimde konuşulurken, çalışma yaşamındaki nüfus sınırlı İngilizceleriyle günlük ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır.

Ahıska Türkleri kültürlerini yaşama bağlamında oldukça istekli görünen bir gruptur. Doğum, evlilik ve ölüm gelenekleri olduğu gibi devam etmekte, kendi grupları içerisindeki etkinlikleri, küçük bir komünite yaşamı izlenimi uyandırmaktadır. Düğün ve sünnet törenlerinin renkliliği ve misafirperverliği dikkat çekici boyutlardadır. Grup içi evlilikler ve özellikle de yakın akraba evliliği desteklenmekte, grup dışı evliliklere izin verilmemektedir. Grup dayanışmasının belirgin olarak gözlemlendiği ölüm törenlerinde ise katılım oldukça yoğundur. Defin işleminden sonraki yedinci ve kırkıncı günde tekrar bir araya gelmekte ve zengin bir menüden oluşan ölü yemeği verilmektedir.

Genel anlamda yeni yerleşimin getirdiği her türlü zorluk grup dayanışması ve geniş aile dayanışması aracılığıyla aşılmaya çalışılmaktadır. Bunun dışında kentteki Türk Kültür Merkezi'yle yakın ilişki kurulmakta ve bazı etkinlikler birlikte gerçekleştirilmektedir. Söz konusu etkinlikler içerisinde konferanslar, eğitim çalışmaları, eğlenceler ve diğer sosyal faaliyetler yer almaktadır. Ayrıca Amerika'daki Ahıska Türklerinin ülke genelinde kurumsal düzeyde örgütlenmeye çalıştığı bilinmekte ve örgütlenmelerinin Türk nüfusunun yüksek oranlı temsilinde önemli rol oynayacağı düşünülmektedir.

Sonuç

1944'ten günümüze sürgün ve yer değiştirme politikalarından ötürü hayatta kalma mücadelesi veren Ahıska Türklerinin, Amerika Birleşik Devletlerinde görece arzu ettikleri bir ortam içerisinde buldukları görülmektedir. Ancak kültürün yaşamın her boyutuyla olan ilişkisi nedeniyle sürgünün izleri, hafızalarda taşınmakta ve kendisini kimlikle ilintili formlar içerisinde sıklıkla hissettirmektedir. Sürgün bilinci ve gelecekle ilişkili kaygılar mevcudiyetini korurken bu durum vatandaşlık hakkı ve yerleşme imkanlarının elde edilmesiyle biraz yumuşamış görünmektedir. Diğer kolaylaştırıcı bir etken, akrabalık, komşuluk, din ve dil gibi bağların, yeni mekanlarda kader birliği ve ortak geçmiş üzerinden ilerleyerek dayanışmayı kolaylaştırmasıdır. Temel sorunsal ise içe dönük sosyal yapıların oluşma tehdididir ve orta yaş kuşağı ve üzerinin dış gruplarla ilişkisi yok denecek kadar az bulunmaktadır.

Sürgün bir halk olarak iç grup ve dış grup ayrımını iyi bir biçimde kurgulayan Ahıska Türkleri adet, gelenek ve dillerini koruyarak Rus ve Rus olmayan

diğer kültürlerden sınırlı oranda etkilenmiş görünmektedirler. Dil bir anlamda kimliğin temel belirleyicisi olarak kabul edilmekte ve grup kimliğinden ziyade kültürel pratiklerde melezleşme yaşanmaktadır. Dilin dışında kimliğin korunmasına yardımcı olan dini pratiklerdir ve doğum, sünnet, evlilik ve ölüm adetleri içerisinde kültürel birikimler korunarak taşınmaktadır. Sürgün ve sürgün sonrası dönemdeki 'biz ve diğeri' ayrımı bu anlamda kimlik ve kültürün sınırlarını zayıflatmamış aksine güçlendirici etki sağlamıştır. Zira kurumsal anlamda ve uluslararası düzeydeki dernekleşme çaba ve istekleri kültürel canlanmaya iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Sürgün ve kültürel taşınma sürecinin, beraberinde refleksif kimlik hareketlerine de yol açtığı görülmektedir. Özellikle göç edilen yere tutunum sağlayamayan bireyler, marjinal kimlik modelleri içerisinde kendilerini ifade etme yolunu tercih etmektedir. Dışlanmışlık, karşıtlık ve farkedilebilme çabası üzerinden ilerleyen yeni kimlik kabulleri aynı zamanda karşıt/muhalif kimliklerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Zira mevcut davranış kalıpları ve sosyal çevrenin değişmesine bağlı olarak ortaya çıkan yeni yaşam kalıpları birey ve grupların sahip olduğu kültür ve kimliğin sorgulanması sonucunu doğurmaktadır. Genç yaş grubu içerisindeki Ahıskalı gençlerin giyim tarzları, müzik tercihleri ve eğlence biçimlerindeki farklı davranış sergileme tutumları refleksif kimliğe iyi bir örnek oluşturmaktadır. Ancak var olan sosyal kabulü ve kültürel işleyişi sorgulayan, eleştiren duruşlar toplumsal dengesizlikleri ve sürgünün yol açtığı etkileri göstermesi açısından da önemlidir.

Çoğunlukla kırsal alandan gerçekleşmiş sürgün ve yer değiştirme sürecine kültürel formların sağladığı destek açık bir biçimde okunmaktadır. Ortak hassasiyet ve geçmişin varlığına olan inanç, sürgün ve yer değiştirmeyi göç edenler açısından daha yaşanılabilir kılmıştır. Öyle ki parçalanmış ya da bölünmüş yeni mekânlar içinde, göç edenler açısından kendilerinden olanların varlığı tutunum sağlamada en önemli aracı oluşturmakta, yeni sosyal mekanlar inşa edilmekte veya genişletilmektedir. Kendilerinden olmayanlara ilişkin olarak geliştirilen "bizimkiler güvenilirdir" gibi olumlayıcı sıfatlar yaşanan ortamın daha da desteklenebilir olmasını sağlamaktadır.

Genel anlamda Ahıska Türkleri açısından temel sorunsal okuryazarlık oranının düşüklüğü ve geçmişe ve sürgüne ilişkin hatıraların sözlü olarak aktarımıdır. Bir anlamda 1944 ve 1989 dönemlerine ilişkin yazılı kaynak eksikliği yaşananların sınırlı bir haberdarlık çevresi oluşturmasına yol açmış bulunmaktadır. Ahıska Türklerinin coğrafi dağılımı da dikkate alındığında kayıp verilere ilişkin çalışmaların önemi tartışılmazdır. Ahıska Türklerinin

başta Türkiye olmak üzere yaşadıkları coğrafyalardaki örgütlenme ve birlikte hareket etme çabaları bulunsa da henüz başlangıç aşamasında oldukları belirtilmelidir. Ayrıca Ahıska Türklerinin kültürel özelliklerinin yaşatılmasına katkıda bulunabilecek projeler geliştirilmesi ve uluslararası literatür oluşturma ihtiyacı bir zorunluluk olarak kendisini hissettirmektedir.

Son söz olarak Ahıska Türklerinin 1944 öncesi topraklara dönüş istekleri bugün itibarıyla sınırlı oranda gerçekleşebilecek bir taleptir. Sürgün ve yaşanan yer değiştirmelerin ardından kazanılmış yeni birikimlerden vazgeçmeme isteği ve Gürcistan'ın olası bir yerleşime yeteri anlamda destek veremeyeceği gerçeği bunlardan bazılarıdır. Bunun dışında Ahıska bölgesinde büyük orandaki bir Türk varlığı dün olduğu gibi bugün de bölgeden beklentisi olanlar açısından rahatsız edici bulunabilir. Nitekim Ahıska bölgesinin Türk sınırına olan coğrafi yakınlığı, enerji hatları üzerinde bulunuşu ve Kafkasya'ya açılan kapı olma özelliği bölge üzerindeki demokratik gelişimi engelleyici etkenler olarak rol oynayabilecektir. Yine de bölgenin uluslararası ölçekli demokrasi ve zenginlik üretebilme potansiyeli gelecek açısından güvenli ve istikrar sağlayıcı karakterdedir.

Kaynaklar

- Agnew, Vijay (2005). "A Diasporic Bounty: Cultural History and Heritage". *Diaspora, Memory, and Identity: A Search for Home*. Ed. Vijay Agnew. Toronto: University of Toronto Press. 171-186.
- Aslan, Kıyas (1995). *Ahıska Türkleri*. Ankara: Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yay.
- Ataöv, Türkkaya (2007). "Ahıska Türkleri: Kendine Özgü Durumları". *Bizim Ahıska Dergisi* 3 (7): 22-27.
- Aydınğün, Ayşegül (2002a). "Kültürünü Koruyan Bir Halk: Ahıska Türkleri", *VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi* (Genel Konular Seksiyon Bildirileri.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 23-33.
- _____ (2002b). "Ahıska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus?". *The International Journal of Human Rights* 6 (2): 49-64.
- _____ (2002c). "Creating, Recreating and Redefining Ethnic Identity: Ahıska/Meskhetian Turks in Soviet and Post-Soviet Contexts". *Central Asia Survey* 21(2):185-197.
- Balim, Çiğdem ve Ayşegül Aydınğün (2003). "Dil ve Grup Kimliği: Ahıska Türkleri". *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. Yay. Haz. Ayşe Kiran vd. İstanbul: Multilingual.

- Bayraktar, Rasim (2000). *Ahıska-Çıldır Beyberbeyliği*. İstanbul: Yaşayan Kitaplar.
- Benhür, Çağatay (2004). "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15 (Güz): 325-337.
- Climo, Jacob J. ve Maria G. Cattell (2002). "Introduction: Meaning in Social Memory and History". *Social Memory and History: Anthropological Perspectives*. Ed. Jacob J. Climo ve Maria G. Cattell. California: Altamira Press.
- Connerton, Paul (1989). *How Societies Remember*. New York: Cambridge University Press.
- Fuller, Graham E. (2008). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör*. Çev. Mustafa Acar. İstanbul: Timaş Yay.
- Goldman, Wendy Z. (2007). *Terror and Democracy in the Age of Stalin, The Social Dynamics of Repression*. New York: Cambridge University Press.
- Gregory, Paul R. (2009). *Terror By Quota, State Security from Lenin to Stalin (An Archival Study)*. New Haven and London: Yale University Press.
- Hua, Anh (2005). "Diaspora and Cultural Memory". *Diaspora, Memory, and Identity: A Search for Home*. Ed. Vijay Agnew. Toronto: University of Toronto Press.
- Jansen, Stef ve Staffan Löfving (2009). "Introduction: Towards an Anthropology of Violence, Hope and the Movement of People". *Struggles for Home: Violence, Hope and the Movement of People*. Ed. Stef Jansen ve Staffan Löfving. New York: Berghahn Books.
- Kvale, Steinar ve Svend Brinkmann (2009). *Interviews, Learning the Craft Qualitative Research Interviewing*. California: Sage Publications.
- Leeuwen, Theo Van (2008). *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Mills, Barbara J. (2008). "Remembering while Forgetting: Depositional Practices and Social Memory at Chaco". *Memory Work*. Ed. Barbara J. Mills and William H. Walker. Santa Fe: School for Advanced Research Press.
- Mirkhenova, Malika (2006). "People in Exile: The Oral History of Meskhetian Turks (Akhyskha Türkleri)". *Journal of Muslim Minority Affairs* 26 (1): 33-44.
- Müller, Daniel (1995). "Ethnische Gruppen in der Republik Georgien". *Zeitschrift für Türkeistudien* 8 (1): 5-50.
- Nunn, Sam vd. (1999). *Calming The Ferghana Valley, Development and Dialogue in the Heart of Central Asia*. New York: The Century Foundation Press.
- Perov, Sergey (2007). "Ahıska Türkleri Başkenti Terk Etti". Çev. Erdoğan Ilgaz. *Noviye İzvestia* Gazetesi. 25 Nisan 2007. 3.
- Qi Wang ve A. Conway Maratin (2006). "Autobiographical Memory, Self and Culture". *Memory and Society*. Ed. Lars-Göran ve Nobuo Ohta. Hove and New York: Psychology Press.

- Özkul, Osman ve Hüseyin Vermez (2009). “Dağlık Karabağ Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları”. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 51: 139-170.
- Rodriguez, Jeanette ve Ted Fortier (2007). *Cultural Memory: Resistance, Faith and Identity*. Austin: University of Texas Press.
- Schonpflug, Ute (2009). “Theory and Research in Cultural Transmission: A Short History”. *Cultural Transmission, Psychological, Developmental, Social, and Methodological Aspects*. Ed. Ute Schonpflug. New York: Cambridge University Press.
- Swerdlow, Steve (2006). “Understanding Post-Soviet Ethnic Discrimination and the Effective Use of U.S. Refugee Resettlement: The Case of the Meskhetian Turks of Krasnodar Krai”. *California Law Review* 94 (6): 1827-1878.
- Şen, Yunus (2009). *Hazar'ın Kanı: Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tabyshalieva, Anara (1999). *The Challenge of Regional Cooperation in Central Asia*, Peaceworks. Washington: United States Institute of Peace.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (2009). 3835 Sayılı Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskanına Dair Kanun.
- van Dijk, Teun A. (2008). *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wertsch, James V. (2002). *Voices of Collective Remembering*. New York: Cambridge University Press.
- Zeyrek, Yunus (2001). Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- _____ (2006). *Ahıska Araştırmaları*. Ankara: Kozan Ofset Matbaacılık.

Exile, Social Memory and Cultural Migration: A Study on the Ahiska Turks in USA

Suat Kolukırkı*

Abstract

Exile means being geographically away from one's home, and corresponds to a process which has political, cultural and economic dimensions. As culture and identity are closely linked to every aspect of life, memory that captures pre- and post- exile experiences is transferred from generation to generation through profound social relationships. The memory of a group or individual depends essentially on self-experiences and bears the possibility of having an emotional character. However, the existence of similar memories reveals that a certain event has been experienced by the individual or group, and emphasizes the homogeneity of social memory. Accordingly, the exile narratives of the Ahiska Turks, who were exiled to the province of Fergana in Uzbekistan by the command of Stalin in 1944, demonstrate the homogeneity of the accounts and objectify the consequent effects of the process of exile. In this study, the role of the process of exile and displacement in social memory and cultural transfer is discussed through the example of the Ahiska Turks, who had to migrate first to the Krasnodar region of Russia and later to the state of Utah in the United States as a consequence of the Fergana events.

Keywords

Ahiska Turks, 1944 deportation, Fergana events, social memory, cultural migration.

* Assoc. Prof. Dr., Suleyman Demirel University, Faculty of Letter and Sciences Department of Sociology / Isparta
suatkolukirik@sdu.edu.tr

Депортация, общественная память и культурное переселение: исследование положения турок-месхетинцев в Соединенных Штатах Америки

Суат Колукырык*

Аннотация

Депортация как понятие наряду со значением переселения с родины с географической точки зрения является процессом, имеющим политические, культурные и экономические аспекты. Исходя из тесной связи культуры и идентичности со всеми сторонами жизни и быта общественная память вбирает в себя все, что было до и после депортации, хранит это глубоко в социальных отношениях и передает из поколения в поколение. Воспоминания определенных групп или отдельных личностей основаны на собственном опыте и носят чувственный характер. Однако наличие подобных воспоминаний отдельных лиц и групп показывает пережитые события и подчеркивает однородность общественной памяти. Являющиеся темой данного исследования воспоминания о депортации турков-месхетинцев, высланных в 1944 году по приказу Сталина в Узбекистан в г. Фергану, показывает схожесть пережитого и конкретизирует его последствия. В данной работе исследуется роль процесса депортации и перемены места проживания в общественной памяти и культурной миграции на примере турков-месхетинцев, вынужденных из-за ферганских событий переселиться сначала в Краснодарский край России, потом в штат Юта Соединенных Штатов Америки.

Ключевые слова

турки-месхетинцы, депортация 1944 года, ферганские события, общественная память, культурная миграция.

* доц. доктор, Университет им. Сулеймана Демиреля факультет социологии, г. Спарта
suatkolukirik@sdu.edu.tr

Kırgızcadaki Pir İnancıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine

Mayrambek Orozobaev*

Özet

Geleneksel Türk inancında kökü İslam öncesi devirlere uzanan kimi dinî unsurların İslamiyet döneminde bazı İslamî ruh ve motiflerle yeniden şekillenerek (İslamlaştırılarak) günümüzde varlığını sürdürmeye devam ettikleri bilinmektedir. Bu tür unsurlardan biri de, Kırgızların geleneksel inanç dünyasında önemli bir yere sahip olan pir inancıdır. Pirlere, halk inancına göre, kendisine ait bir varlığı ya da o varlıkla ilgilenen kişiyi koruyup kollayıcı bir takım üstün özelliklere sahip ruhlardır. Kırgız halk edebiyatında 30'dan fazla pir ismi geçmektedir. Yapılan araştırmalardan bu isimlerin bir kısmının İslam'ın tesiriyle daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak diğer önemli kısmının ise ne zaman ve nasıl ortaya çıktıklarına dair henüz bir filolojik inceleme yapılmamıştır. Bu makalede Kırgızca folklorik eserlerde ve sözlüklerde adı geçen bazı pir isimleri filolojik açıdan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Pir inancı, geleneksel inanç, Kırgızca, Eski Türk Dini.

Giriş

Kırgızlar, günümüzde hem geleneksel Türk inancıyla ilgili gelenek-görenek, örf-adetlerini hem de İslam dininin hüküm ve yargılarını bir arada yaşatan, çeşitli etnik ve kültürel zenginliklere ve özelliklere sahip eski Türk boylarındandır. Kırgızların inanç dünyasında, Kökö Teñir (Gök Tanrı) inancı başta olmak üzere onun etrafında şekillenmiş, kökeni İslamiyet'ten çok daha önceki devirlere uzanan ve akademik dilde şamanizm,

* Dr., Türk Dil Kurumu / Ankara
m.orozobaev@gmail.com

animizm, fetişizm, dinamizm, totemizm, natürizm vs. olarak adlandırılmakta olan bazı dinî unsurlar hâlâ canlılığını korumaktadır. Yapılan araştırmalarda bu unsurların bir kısmının İslamiyet'in yaygınlaşmasıyla yeniden şekillenmiş olduğu, ancak bu şekillenmelerdeki değişiklikler genellikle yüzeysel boyutlarda gerçekleştikleri anlaşılmaktadır. Daha doğrusu Kırgızların eski inanış ve geleneklerinden alıp getirdikleri ve günümüzde de yaşattıkları birtakım halk inanışları ve uygulamalarının özünde pek değişiklik görülmemiştir. Söz gelişi ölüm, doğum ve evlenmeyle ilgili töre, yasalar gereği gerçekleştirilen üçlülük “ölen adamın anısına ölümünden üç gün sonra verilen yemek”, cetilik “ölen adamın anısına ölümünden yedi gün sonra verilen yemek”, kırkılık “ölen adamın anısına ölümünden kırk gün sonra düzenlenen ziyafet”, kara aş “cenazeye gelenlere ölen adamın defninden hemen sonra anısına düzenlenen ziyafet ve bu ziyafet sırasında verilen yemek”, aş “ölen adam için yaklaşık bir yıl sonra düzenlenen anma töreni, verilen ziyafet”, cıt çıgaruu “ölenin anısına sıvı yağında çörek, börek pişirmek; ateşe yağ dökmek”, tülöo “kurbanlık; hayırlı bir işin gerçekleşmesi için kesilen kurbanlık; adak; ziyafet” vs. gibi örf-adet ve ibadetler yerine getirilirken kesilen kurbanlıklar, yapılan uygulamalar başlangıçta daha çok Kökö Teñir'e, yer-su ve atalar ruhuna bağışlanarak yapılırken İslam'ın Kırgızlar arasında yayılmaya başladığı dönemlerde bunlarla beraber Kuday (Huda) veya Alda'nın (Allah) isimleri de anılmaya başlanmıştır. Ancak uygulamaların çoğunun İslam'ın hüküm ve yargılarıyla herhangi bir ilgisi yoktur. Bunun yanında bazı geleneksel unsurlar İslam'ın tesiriyle yeni anlamlar kazanarak İslamlaşmıştır. Örneğin, Eski Türkler tabiatta doğaüstü birtakım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyor ve onları kutsallaştırıyorlardı. Bu unsurların İslam öncesi devirlerde iyilik iyeleri ve kötülük iyeleri olarak ikiye ayrılmış olduğu bilinmektedir. Bazı kaynaklarda Türkler bu doğaüstü güçleri “iyilik verenler ve kötülük getirenler” olarak ikiye ayırdıkları belirtilmiştir (bk. Günay ve Güngör 1997: 45). İslamiyetin kabulünden sonra bu iyelerin bir kısmı tamamen ortadan kalkmış ve yerlerini iyilik iyeleri meleklere, kötülük iyeleri ise şeytan, cin, peri vs. gibi varlıklara bırakmıştır. Ayrıca bu kavramlar, İslam öncesi devirlerdeki iyilik ve kötülük iyelerine İslamî dönemde verilen genel ad olarak da algılanmaktadır (bk. Duvarcı 2005: 125). Kırgızların geleneksel inancında bunlara benzer bir başka unsur da pir inancıdır.

Kırgız Geleneksel İnancında Pirlere

Pir kelimesi Farsça kökenli olup Kırgızcada “1. Ruhani mürşit; bir tarikatın veya onun bir kolunun şeyhi; 2. Yaşlı, ihtiyar; 3. Bir şeyin Tanrısı,

kutsalı, ruhani koruyucusu, hamisi” (Yudahin 1985: I, 135; II, 110; Karasayev 1986: 228, 70; Abduldayev ve İsayev 1969: 498) anlamlarında kullanılmaktadır. Söz konusu kelime, Türkçenin tarihî dönemlerinde ve diğer çağdaş lehçelerinde genellikle “yaşlı, ihtiyar; şeyh, ruhanî lider” anlamlarında görülmektedir (Bk. Orozobaev 2010: 188). Farsçada “yaşlı, ihtiyar; mürşit, şeyh; Zerdüşti din adamı” (Kanar 1993: 153) anlamlarında kullanılan *pir* kelimesi, diğer bazı çağdaş Türk lehçelerinde görüldüğü gibi, Kırgızcada da anlam genişlemesine uğramış ve günümüz Kırgızcasında daha çok “bir şeyin Tanrısı, kutsalı, ruhani koruyucusu; hamisi, atası” anlamlarında kullanılmaktadır: *İttin piri – Kumayık, kuştun piri – Budayık* “Köpeğin hamisi Kumayık’tır, Kuşun hamisi Budayık’tır”(folk.).

Kırgızlarda günümüzde natürist unsurlar olarak nitelendirilen dünyadaki göze görünen ve hastalık gibi görünmeyen canlı ve cansız bütün varlıkların her birinin koruyucu *ee*lerinin (iye) var olduğu inancı yaygındır. *Pirler*, işte bu iyelerin kimliği bilinen türüdür¹. Daha doğrusu, *pirlerin* bir kısmı tarihte yaşamış, fakat zamanla efsaneleşmiş insanlardır. Örneğin, Kırgızlarda atın *pirine Kambar Ata* derler. *Kambar Ata*, bazı kaynaklara göre İslam’ın en büyük temsilcilerinden olan Hazreti Ali’nin atına bakan kişidir (Karasayev 1986: 137). Ancak zamanla bu kişinin ismi efsaneleşerek bütün atların hamisi, *piri* haline gelmiştir. Kırgızlar bulunduğu çevre ve koşullara göre *pirlerden* yardım isteyebilirler. Örneğin, savaş sırasında yiğidin *piri Şaymerden*’in² kendisine destek olmasını isterse, çocuğu hastalandığında onun iyileşmesine yardımcı olması için çocukların ruhanî koruyucusu olarak bilinen *Umay Ene*’ye yalvarırlar. Çobanlar koyunlarının çoğalması için koyunun *piri Çolpon Ata*’nın adını anarak dua ederken, avcılar geyiğin *piri Kayberen*’e kendilerine geçimini sağlayabilecek, karnını doyurabilecek geyiği nasip etmesi için niyaz ederler. Özellikle *bakşılar* (şamanlar) tedavi sırasında ya da gelecekle ilgili fala bakarken kendi koruyucu ruhları ile birlikte *pirleri* de davet ederek onlardan yardım isterler.

Pirlerin adlarını sırayla sayarak onlardan yardım isteme âdeti bazı *batıl*larda (hayır dua) da görülür (bk. Akmataliyev, 2003: 214-217).

Kırgızların geleneksel inancında dünyadaki bütün canlı cansız varlıkların *piri* vardır. Ancak bunların çoğunun isimleri günümüzde bilinmemektedir. Çalışmamızın temel kaynağı olan Kırgızca sözlüklerde (Yudahin 1985 Abduldayev ve İsayev 1969, Karasayev 1986, Mukambayev 1976, 2009) tespit edilen *pirler* şunlardır: *Kambar Ata* “atın hamisi”, *Çolpon Ata* “koyunun hamisi”, *Oysul Ata* “devenin hamisi”, *Zenği Baba* “sığırın hamisi”,

Çıçañ Ata “keçinin hamisi”, *Koroson Ata* “genelde koyunlarda rastlanan çiçek hastalığının hamisi”, *Umay Ene* “çocukların hamisi”, *Şaymerden* “yiğidin hamisi”, *Kayberen* “geyiğin hamisi”, *Baba Dıykan* “çiftçinin hamisi”, *Böltök* “bildircinin hamisi”, *Döötü* “zanaatkârların hamisi”, *Sulayman* “sunun hamisi”, *Kumayık* “köpeğin hamisi”, *Gunda* ya da *Ay Gunda* “hami, koruyucu ruh; Ay’ın hamisi”, *Buudayık* “yırtıcı kuşların hamisi”, *Kıntık* “sülün kuşunun hamisi”, *Cölömö* “her hangi bir kaza beladan koruyan hami, koruyucu”, *Kedepaya* “Kekliğin hamisi”, *Karşan Ata* “kurdun hamisi”, *Döñköy* “köstebeğin hamisi”, *Güşünay* “değirmenciliğin hamisi”, *Caltañkara* “atın hamisi”, *Bavakan* “atın hamisi”, *Mañkayın* “ayının hamisi”, *Mañka Ata* “maymunun hamisi” (Orozobaev 2010: 66). Bunların içerisinde *Cölömö*, *Bavakan*, *Döñköy*, *Güşünay*, *Kedepaya*, *Caltañkara*, *Karşan Ata*, *Mañkayın*, *Mañka Ata* gibi *pirler* sadece bazı ağızlarda rastlamakta olup bu isimler hakkında yeterli bilgi yoktur. Halk arasında en yaygın bilinen *pirler* *Kambar Ata*, *Çolpon Ata*, *Oysul Ata*, *Zeñgi Baba*, *Çıçañ Ata*, *Kumayık*, *Buudayık* *pirleridir* ve bunlar folklorik kaynaklarda çok sık rastlanan unsurlardır.

Yukarıda adı geçen *pirlerin* bir kısmının etimolojik kaynağı İslam’a dayanmaktadır. Bunlar *Kambar Ata*, *Çolpon Ata*, *Oysul Ata*, *Zeñgi Baba*, *Koroson Ata*, *Şaymerden*, *Döötü*, *Sulayman*, *Kayberen* gibi efsanevi isimlerdir. Bu isimlerin bazılarının Kuran’da adı geçen peygamberler olduğu bilinirken (örn.: *Döötü*, *Sulayman*), kimilerinin ise Hz. Muhammed peygamberin sahabeleri ya da onlarla ilgisi olan efsaneleşmiş evliyaların isimleri olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Kırgızlarda “koyunun hamisi” olarak bilinen *Çolpon Ata* çoğunluk bilgilere göre Yesevilik tarikatından gelen bir evliyanın ismidir (bk. Karasayev 1986: 281).

Pir isimlerinin diğer önemli bir kısmının kökenlerini de İslam öncesi devirlere dayandırmak mümkündür. Bunlardan en çok bilineni *Umay Ene*’dir. Günümüz Kırgız halk edebiyatında olduğu gibi, Eski Türk yazıtlarında ve diğer bazı Türk boylarına ait folklorik kaynaklarda onun adına sıkça rastlamak mümkündür. İnan’ın da belirttiği gibi “*Umay* eski Türklerin dişi tanrularından biridir. Mahmud Kaşgari’nin bu ruh hakkında verdiği bilgi pek fazla İslamlaştırılmıştır” (1971: 295). Eski Türk yazıtlarında ilahî varlıklardan *Tengri*’nin yanında seyrek olarak sadece onun adı geçmektedir. İslam öncesine ait yazılı kaynaklarda *Umay Ene*’nin dışında Kırgızların geleneksel inanç dünyasındaki diğer *pir* isimlerine rastlanmaktadır. Ancak en eski Türk destanlarından olduğu bilinen “Manas” destanında *Ay Tuyak* “atın hamisi”, *Ay Müyüz* “ineğin hamisi”, *Aksarbaşıl*

“koyunun hamisi”, *Çıçañ Ata* “keçinin hamisi” gibi isimlere sık rastlamak mümkündür. Ayrıca bu isimler sadece destanlarda değil, masal, öykü, alkış, kargış, *bata* (hayır dua), ağıt, şarkı, türkü, atasözleri gibi Kırgız folklorik kaynaklarında da sıkça yer almaktadır. Makalemizde işte bu *pir* isimleri üzerinde filolojik bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Ay Tuyak: Kırgızcada “at (genel anlamda); tek tırnaklı hayvan; kurbanlık at; atın hamisi” (Yudahin 1985: I, 28, II, 276; Abduldayev ve İsayev 1969: 25; Karıpkulov 1995: 48) anlamlarında kullanılan bu kelimenin *ay* “Ay” ve *tuyak* “toynak” kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiği açıktır. Bilindiği gibi, atı diğer hayvanlardan farklı kılan özelliklerinden biri de toynağının taban tarafının Ay’ın şekline benzemesidir. Dolayısıyla, onun bu özelliği dikkate alınarak başlangıçta *Ay Tuyaktuu canıbar* “ay toynaklı hayvan, at” şeklinde kullanılırken zamanla kısaltılarak *Ay Tuyaktuu* “ay toynaklı” ve daha sonraki dönemlerde de *Ay Tuyak* “ay toynak” şeklini almış olabileceğini düşünmek mümkündür. *Ay Tuyak* ismine diğer Türk lehçelerinde rastlanmamaktadır. Söz konusu kelime Kırgız halk edebiyatında genellikle “kurbanlık at” anlamında kullanılmaktadır: *Koş başına bir batyal ay tuyagın soyuşup* “Her bölük için bir genç kısırağı kurbanlık olarak kestiler” (Abduldayev ve İsayev 1969: 25). Bunun dışında *Ay Tuyak* kelimesi bazı folklorik kaynaklarda, özellikle “Manas” destanında “atın hamisi” anlamında da geçmektedir: *Aa Kudayım, Aksarıbaşılım, Ay Tuyagıñ, er Baabedin koldo!* “Ey Tanrım, Aksarıbaşılım, *Ay Tuyak*’ın, alp Baabedin, koruyun!” (Akmataliyev 2003: 375); *Ay Tuyakka at aytıp, ayrı örköçtüü töö soyup* “*Ay Tuyak* için at adayarak, iki hörgüçlü deve keserek” (Yudahin 1985: II, 276). Örneklerden Kırgızların geçmişte *Ay Tuyak* ismine hitap ederek onun kendilerini koruyup kollamasını isteyip, ona at, deve gibi büyük baş hayvanlardan kurban kestikleri anlaşılmaktadır.

Kırgızcada “atın hamisi” anlamında *Kambar Ata*, *Caltañkara*, *Babakan* kelimeleri de kullanılmaktadır. Bunlardan *Caltañkara*, *Babakan* isimleri Kırgızcanın bazı ağızlarında görülmekte olup kökenleriyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Diğer *Kambar Ata* ismi ise, yukarıda belirtildiği gibi, atın hamisinin İslamî devirdeki adıdır.

Eski Türklerde olduğu gibi, Kırgızların geçmiş dönemlerdeki göçebe yaşam kültüründe atın diğer evcil hayvanlara nazaran ayrı bir yeri vardır. Atsız bir Kırgız kültürünü akıllarda canlandırmak mümkün değildir. İyi bir at sadece sahibinin değil, bir kabilenin, hatta bir milletin onuru olmuştur. Bu tür atlar barış günlerinde her türlü aş, toylarda düzenlenen at yarış-

larında bir kabileye itibar kazandırmışsa, savaş sırasında kovalarsa düşmanını yakalayan, kaçarsa düşmandan kurtaran en önemli araç idi. Kırgızlar böyle atlara İslam öncesi devirlerde asıl *Ay Tuyak* nesli diye büyük önem vermişler ise İslamî devirlerde *Kambar Ata* nesli diye ayrıcalık göstermişler ve o atı koruyup-kollaması, neslinin çoğalması için *Kambar Ata*'ya yalvararak dua etmişlerdir: *Kana Gülsarım, Kambar Atañ car bolsun* “Hadi Gülsarı atım, *Kambar Atan* yardımcın olsun” (Karasayev 1986: 137).

Ay Müyüz: Kırgızcada “sığır; kurbanlık inek; sığırın hamisi” (Yudahin 1985: I, 28; Karıpkulov ed. 1995: 45) anlamlarında kullanılan bu birleşik kelime de *Ay Tuyak* kelimesi gibi, *Ay Müyüzdüü canıbar* “ay boynuzlu hayvan” kelimesinin kısaltmış şekli olabilir.³ *Ay* “Ay” ve *müyüz* “boynuz” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen bu kelime, Kırgız halk edebiyatında genellikle *Ay Tuyak* kelimesiyle aynı tabir içerisinde kullanılmaktadır: *Ay Tuyakka bee çaldı, Ay Müyüzgö uy çaldı* “*Ay Tuyak* için kısrağ kestti, *Ay Müyüz* için inek kestti” (Yudahin 1985: II, 276). *Ay Müyüz* kelimesi “sığırın hamisi” anlamında bazı *bata*'larda: *Uyduñ piri Ay Müyüz, amaç tartkan küç bersin* “Sığırın hamisi *Ay Müyüz*, pulluk çekecek güç versin” (Akmataliyev 2003: 236) şeklinde rastlamaktadır. Ayrıca Kırgızcada bu manada *Zaңgi Baba* kelimesinin kullanıldığını da belirtmek gerekir (Yudahin 1985: I, 290). *Zaңgi Baba* ismi de *Kambar Ata* isminde görüldüğü gibi, sığırın hamisine İslamî devirde verilen addır. Karasayev'in de belirttiği gibi, söz konusu kelime 13. yüzyılda yaşamış *Zaңgi Baba* evliyânın ismiyle ilişkilidir (1986: 116). İslamî kaynaklara göre siyah renkli olmasından dolayı *Zaңgi Ata* (< Fa. *zengi* “zenci, siyah adam”) ya da *Zaңgi Baba* lakabıyla bilinen bu adam Türkistanlı Hoca Ahmet Yesevi'nin ilk terbiyecisi Arslan Baba'nın torunlarındanmış. Rivayetlere göre Zangi Baba, Taşkent dağlarında sığır çobanlığı yapar, ailesinin geçimini çobanlıktan aldığı ücret ile sağlarmış. Sığırları kırlarda otlatırken namazlarını kılar, namazdan sonra da Kur'an-ı Kerim okur, Allah Tealâ'yı zikredermiş. Kırdan otlamaya bırakılan hayvanlar onun etrafını çevirirler, otlamayı bırakıp onu dinlerlermiş (bk. *Evlilyalar Ansiklopedisi*).

Aksarbaşıl: Kırgızca sözlüklerde “kurbanlık koyun, adak koyun” (Yudahin 1985: I, 39 121; Abduldayev ve İsayev 1969: 35) anlamında geçen bu kelime diğer Türk lehçelerinden sadece Kazakçada *aqsarbas* “Kudayga qulşılıq etip, arnay şalınatın mal: *aqsarbas ayttı – qudayga qulşılıq etip, arnay mal şaldı*” (Bolganbayev 1999: 27) şeklinde rastlamaktadır. *Aksarbaşıl* kelimesi *ak* “ak”, *sarı* “sarı” ve *başıl* “başlı” kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Kelimenin ilk baştaki şekli *tülöö* (adak) için

kesilen *ak sarı başıl koy* “ak sarı başlı koyun” olmalı ve daha sonradan kısaltılarak *ak sarı başıl* > *aksarbaşıl* şeklinde kalıplaşmış olabilir⁴: *aksarbaşıl aytkamın, azır barıp çalabız* “adak koyun (keseceğimi) söylemişim, şimdi gidip keseceğiz” (Abduldayev ve İsayev 1969: 35).

Kırgızca sözlüklerde yalnız “kurbanlık koyun” anlamında görülen *aksarbaşıl* kelimesi, bazı folklorik kaynaklarda “koyunun hamisi” anlamında da rastlanmaktadır: *Aa Kudayım, Aksarıbaşılım, Ay tuyagırn, er Baabedin koldo!* “Ey Tanrım, *Aksarıbaşıl* ım, *Ay Tuyak*’ın, alp Baabedin, koruyun!” (Akmataliyev 2003: 375). Örnekteki gibi bazı alkış, yakarışlarda rastlayan *aksarbaşıl* kelimesinin buradaki “koyunun hamisi” anlamının ortaya çıkış tarihini İslam öncesi devirlere kadar götürmek zordur. Ancak günümüzde Kırgızların geleneksel inancında “koyunun hamisi” olarak bilinen *Çolpon Ata* isminin İslamiyet ile ilişkilendirilmesi⁵, tıpkı diğer bazı hayvanların hamilerinde görüldüğü gibi, koyunun da *Çolpon Ata*’ya kadar bir *ee(ie)*’sinin olduğu ve bu iyenin de Kırgızlarda *Aksarbaşıl* olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Çıçañ Ata: Kırgızcada “keçinin hamisi” (Yudahin 1985: 893) anlamında kullanılan bu kelimeye diğer Türk lehçelerinde rastlanmamaktadır. Yalnız Kazakçada bu anlamda *Şekşek ata* (Sızdıkova 2001: 79) kelimesi bulunmaktadır. Kırgızca bazı folklorik eserlerde *Şıypañ Ata* şeklinde de kullanılan (Cusupov 2006) bu kelimenin kökeniyle ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak *çıçañ* kelimesi Kırgızcada “keçinin kuyruk sokumu” anlamında kullanılmaktadır: *eçkinin çıçañınday sakal* “keçinin kuyruğu gibi sakal” (Yudahin 1985: II, 394). Söz konusu *Çıçañ Ata* kelimesini, işte bu *çıçañ* kelimesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü diğer hayvanların kuyruğu için Kırgızcada hep *kuyruk* kelimesi kullanılırken, keçinin kuyruğu için *çıçañ* kelimesinin kullanılması onu diğer hayvanlarınkinden farklı kılan bir özellik olarak kabul edilebilir. Ayrıca *Ay Tuyak*, *Ay Müyüz* örneklerinde görüldüğü gibi, İslam öncesi devirlere ait olduğu düşünülen bazı hayvanların hamilerinin onu diğer canlılardan farklı kılan özelliklerine göre adlandırıldığı bilinmektedir. Bu husus *Çıçañ Ata* kelimesi için de geçerli olabilir: *Çıçañ Ata, Ay Müyüz, Çolpon Ata, Kumpa Bayan, Solto Mergen, Çerte Bayan camaatına car bolsun* “Çıçañ Ata, Ay Müyüz, Çolpon Ata, Kumpa Bayan (Karıncanın hamisi), Solto Mergen (Dağ sıçanının hamisi), Çerte Bayan (Çekirgenin hamisi) cemaatına yardımcı olsun” (Akmataliyev 2003: 215).

Sonuç

İnsanlar, yaşadığı coğrafyaya ait önemli gördükleri kişileri, nesnelere ve mekânları kutsallaştırırlar ve sırrını çözemedikleri konuları çeşitli biçimlerde yorumlarlar. Bu yorumların çok eski dönemlere ait olup ve günümüze kadar asırlardır gerçekmiş gibi kuşaktan kuşağa aktarılıp gelen kısmına da efsane denilmektedir. Efsaneler, “Tabiat varlıkları ile olaylarına kişilik verme sureti ile anlatma şeklidir” (Ögel 1993: V). Kırgızların geleneksel inanç dünyasında yer alan *pirler* de efsanelerin bir parçasıdır. Daha doğrusu onlar, efsaneleşmiş kişiler ya da kişilik verme sureti ile kutsallaştırılmış tabiat varlıklarıdır. Yukarıda ele alınan *Ay Tuyak*, *Ay Müyüz*, *Aksarbaşıl* ve *Çıçañ Ata* isimlerinin, işte o kişilik verme sureti ile kutsallaştırılmış tabiat varlıkları olduğu düşünülmektedir.

Kırgızların inanç dünyasında *pir* inancı, tabiat varlıklarıyla insan arasındaki dinsel ve büyüsel bir ilişkinin çevresinde şekillenmiştir. Ancak *pirler* sadece kendileriyle ilişkilendirilen tabiat öğelerinin koruyup kollayıcılarıdır. Onlar herhangi bir yaratıcı kudrete sahip değillerdir. İnsanlar onlardan genellikle karşılaştıkları zorluklardan kurtulmak, amaçlarını gerçekleştirmek ya da huzura kavuşmak için yardım isteyip, yakarmalarda bulunarak onların adına kansız veya kanlı kurban gerçekleştirirler.

Kırgız kültüründe *pir* inancının ayrı bir yeri vardır. Hem İslam’a ait, hem de geleneksel eski Türk inancıyla ilişkin unsurları bünyesinde bulunduran bu inanç, bir yandan Gök Tanrı inanç sistemindeki koruyucu iyelerin İslamiyet dönemindeki devamı olarak görülürken, öte yandan İslam’ın Kırgızların geleneksel inanç dünyası üzerindeki tesiri olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla, yalnızca *pir* inancının yapısını, doğasını ve kapsamını incelemekle günümüz Kırgız kültürünün genel yapısını ve özellikle Eski Türk inancı temeline dayanan bu tür unsurların İslamî ruh ve motiflerle nasıl bir şekil aldığını anlamak mümkündür.

Yapılan araştırmalarda Kırgızların inanç dünyasında İslamiyet’in tesiriyle ortaya çıkan *pirlerin* kökeninin genellikle mesleğiyle tanınmış veya bir özelliğiyle toplumda itibar kazanmış ve zamanla efsaneleşerek külte dönüşmüş İslam’ın temsilcileri ya da peygamberler olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda bu tür pirlere “meslek pirleri” de denilmektedir (bk. Duymaz vd. 2010: 107). Bu tür *pirler* İslamî Türk inançlarındaki veli kültürüyle ilişkilendirilebilir. Fakat Kırgızların *pir* inancında veli kültüne nazaran İslam öncesi animistik, totemistik, hayvan kültü, su kültü, atalar

kültü vb. gibi inanç sistemleriyle ilgili unsurların daha çok yer aldığını söylemek mümkündür.

İslam öncesine ait olduğu düşünülen *pir* isimlerinin ise, genellikle ait olduğu varlığın diğer varlıklardan farklı bir özelliğini belirten veya o varlığın asıl ismini direk söylemekten çekinerek ona dolaylı kelimeler ile hitap eden örtmece isimler olduğu tahmin edilmektedir. Bu şekilde ortaya çıkmış olduğu düşünülen isimlere yukarıda ele alınan *Ay Tuyak*, *Ay Müyüz*, *Aksarbaşıl*, *Çıçañ Ata* isimlerinin dışında *Böltök* “bıldırcının hamisi”, *Karşan Ata* “kurdun hamisi”, *Döñköy* “köstebeğin hamisi” ve *Mañka Ata* “maymunun hamisi” gibi *pir* adlarını da ekleyebiliriz.

Açıklamalar

- ¹ Kırgızların inanç dünyasında *ee* (iye) inancı da yaygın görülmektedir. Ancak *ee*’lerin halk tarafından bilinen özel isimleri yoktur. Onlar genellikle: *başattın eesi* ya da *bulaktın eesi* “pınarın koruyucu ruhu (ruhani sahibi)”, *toonun eesi* “dağın koruyucu ruhu”, *köldün eesi* “gölün koruyucu ruhu (ruhani sahibi)” *mazardın eesi* “mukaddes yerin manevi koruyucusu” vs. örneklerindeki gibi şekillerde adlandırılmaktadır (bk. Bayaliyeva, 1972:40)
- ² *Şaymerden* ismi de İslam’ın dört büyük halifesinden biri olan Hz. Ali’nin lakabı olarak bilinmektedir (bk. Yudahin 1985: II, 26)
- ³ *Ay Müyüz* ismi bazı folklorik kaynaklarda *Ak Müyüz* “beyaz boynuz” şeklinde de geçmektedir.
- ⁴ Günümüzde Kırgızlarda herhangi bir geleneksel törenlerde kesilen kurbanlığın rengine pek fazla önem verilmiyor. Ancak eski zamanlarda bu tür dinsel törenlerde genellikle sarı başlı beyaz koyun, ya da sarı oğlak veya beyaz kısrak kesmiş oldukları bilinmektedir. Örneğin, “Manas” destanında Manas’ın doğumu sırasında annesi Çıyırdı sancı çekerken babası Cakıp, *aksarıbaşıl koy çaldı*, *Ay Tuyakka bee çaldı*, *Ay Müyüzgö uy çaldı* “sarı başlı ak koyun kesti, *Ay Tuyak* için kısrak kesti, *Ay Müyüz* için inek kesti” diye anlatılıyor (Karıpkulov ed. 1995:63).
- ⁵ *Çolpon Ata* kelimesi diğer bazı Türk halklarında *Çupon Ata*, *Çoban Ata*, *Çoban Dede* şekillerinde “İslam velilerinden biri” olarak anılmaktadır. Halk arasında *Çolpon Ata* hakkında çeşitli anlatılar vardır. Kimileri onun Türkistanda yaşamış Yesevilğin kurucusu Hoca Ahmet Yesevi’nin yetiştirdiği evliyalardan olduğunu ve koyunları çok severek devamlı koyun güttüğünü anlatırlarsa, kimilerine göre *Çolpon Ata* evliya olmakla beraber tabip ve astrologdur (bk. Orozobaev 2010: 190).

Kaynaklar

- Abduldayev, Esenkul ve Davletşa İsayev (1969). *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*. Frunze: Mektep.
- Akmataliyev, Abdıldacan (2003). *Kaada Salttar, Ak Batalar*. Bişkek: Şam.

- Bayaliyeva, Toktobübü (1972). *Do İslamskiye Verovaniya Perežitki Kirgizov*. Frunze: İlim.
- Bolganbayev, Äset ve ark. (1999). *Kazak Tilinin Sözdüğü*. Almatı: Dayk-Press yay.
- Cusupov, Kengeş (2006). *Bişkek Tayms Gaz.* 30.
- Duvarcı, Ayşe (2005). “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabul-ler, İnanmalar, Uygulamalar”. *bilig* 32: 125.
- Duymaz, Ali ve Halil İbrahim Şahin (2010) “Meslek Folkloru Kapsamında Geleneksel Mesleklerdeki Pir İnanç ve Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Milli Folklor* 87: 101-113.
- Evlilyalar Ansiklopedisi* c. 12 İstanbul: . Türkiye Gazetesi Yay. 1992
- Günay, Ünvar ve Harun Güngör (1997). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Ocak Yay.
- İnan, Abdülkadir (1971). “Divanü Lûgat-it Türk’de Şamanizme Ait Kelimeler”. *Türk Kültürü* 100: 293-297.
- Karasaev, Huseyin (1986). *Özdöştürülgön Sözdör*. Frunze: Kırgızistan.
- _____ (1987). *Nakil Sözdör*. Frunze: Kırgızistan.
- Karıpkulov, Amangeldi (1995). *Manas Ensklopediyası I-II*. Bişkek: Muras
- Mukambayev, Ceembay (1976). *Kırgız Tilinin Diyalektologiyalık Sözdüğü*. C. I. Frunze: İlim.
- _____ (2009). *Kırgız Tilinin Diyalektologiyalık Sözdüğü*. Bişkek: Sultanov Matb.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1984). *Türk Halk İnançlarında Ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Orozobaev, Mayrambek (2010). *Kırgızcadaki İslam Dışı Geleneksel İnanç Ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniv. Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: TTK.
- Örnek, Sedat Veyis (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Polat, Kemal (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri’nde Gelenek Ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sızdıkova, Rabiga ve Kobey Şahmetulı Husayin (2001). *Kazahsko-Russkiy Slovar’*. Almatı: İlim.
- Yudahin, Konstantin Kuzmiç (1985). *Kırgızsko-Russkiy Slovar’ I-II*. Moskva: İlim.

Words Related to the *Pir* Belief in Kyrgyz Language

Mayrambek Orozobaev*

Abstract

It is known that some religious elements, of which the roots extend to pre-Islamic ages in traditional Turkish belief, have been reshaped (Islamized) using certain Islamic spirits and motifs during the Islamic period and continue to maintain their existence today. One of these elements is the belief of *pir* (protective spirit), which has a significant place in the traditional belief of the Kyrgyz nation. *Pirs*, according to public belief, are souls which have some superior qualifications like protecting and caring for an existence belonging to itself or to a person closely caring about that existence. Kyrgyz folk literature includes more than 30 names for *pirs*. Research indicates that some of these names appeared in later periods due to the influence of Islam. However, philological research has not yet been done in order to find out when and where the remaining names appeared. This article, therefore, focuses on certain *pir* names found in Kyrgyz folkloric works and dictionaries from a philological perspective.

Keywords

Belief in a protective spirit (*pir*), traditional belief, Kyrgyz language, Ancient Turkish Religion

* Dr., Turkish Language Association / Ankara
m.orozaev@gmail.com

О некоторых терминах относительно веры пери в кыргызском языке

Мейрамбек Орозобаев*

Аннотация

В традиционных тюркских верованиях имеются религиозные элементы, возникновение которых уходит глубоко корнями в доисламскую эпоху, в исламский период принимают новые формы под воздействием мусульманской духовности и мотивов (исламизируются) и продолжают существовать и по нынешнее время. Одним из подобных элементов является вера в пери, которая занимает важное место в традиционных верованиях кыргызов. Пери, согласно народному поверью, это духи, обладающими высшими способностями и охраняющие принадлежащий им объект или лиц, занимающихся этим объектом. В кыргызской народной литературе известно более 30 имен пери. В результате проведенных исследований было выяснено, что часть имен пери возникла под воздействием ислама в более поздний период. Однако до сих пор не было проведено филологического исследования относительно времени и условий возникновения другой важной части имен пери. В этой статье рассмотрены с филологической точки зрения некоторые имена пери, встречающиеся в кыргызских фольклорных произведениях и словарях.

Ключевые слова

вера в пери, традиционное верование, кыргызский язык, древнетюркская вера.

* Доктор, общество турецкого языка / Анкара
m.orozobaev@gmail.com

Anlatı Bağlamında Tarihyazımının Sorunları

Mustafa Safran*

Ahmet Şimşek**

Özet

Bu çalışmada anlatı kavramının durumu ve sınırları, tarihyazımı ve edebiyat ekseninde tartışılmıştır. Tarihyazımında en yaygın kullanılan tarz anlatıdır. Bu yüzden, anlatı-tarih ilişkisinin anlaşılması önemlidir. Anlatı, geçmişe ilişkin geliştirilmiş bir söylem biçimidir. Tarihin anlatı tarzında yazılması bütünlüklü bir görünüm vermektedir. Bunun yanında anlatı, tarihte bir süreklilik duygusu oluşturmaktadır. Buna karşın anlatı ile birlikte tarihyazımında pek çok sorun da ortaya çıkmaktadır. Bunlar; bir üst-anlatı olarak tarihin ve diyakronik zaman çizgisi yaklaşımının yol açtığı olumsuzluklarıdır. Bu çalışmada tarihçilerin geleneksel alışkanlıklarından kaynaklı bu sorunlar analiz edilmiş, çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Tarihyazımı, anlatı, metinsellik, tarih, edebiyat.

Giriş

Geçmişin yeniden inşası olarak bilinen tarih yazıcılığı, yazının bulunması ile başlatılır. Yazıyla birlikte yaşanan gerçekliklerin kayda alınması ve paylaşılması daha sistematik ve kalıcı olmuştur. Toplulukların yapıp ettiklerinin kayda geçirildiği tarih yazıcılığında üç temel teknikten bahsedilir. Bunlar; betimleme, çözümleme ve anlatıdır (Tosh 1997: 106). Betimleme tekniği genelde ele alınan dar bir zamansal dönemin genişlemesi-

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü / Ankara
safran@gazi.edu.tr

** Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü / Sakarya
simsek@sakarya.edu.tr

ne açıklanmaya çalışılmasıdır. Voltaire'in *14. Louis Dönemi* adlı eseri ilk betimleyici tarih çalışması sayılır. Voltaire, bu eseri ile zamansal anlamda geleneksel dikey plan yerine, yatay zaman planında eser vermiştir (Stanford 1994: 103). Tarihyazımında ikinci bir yol olan çözümleme tekniği ise tarihçinin ele aldığı dönem, olay ve kişileri çeşitli açılardan değerlendirmesine dayanır. Bu tekniğin ilk temsilcisi olarak, *Peloponnesos Savaşları Tarihi*'nin yazarı Thukydides sayılabilir. Demiriş'e göre O kendisinin, "anlattığı olaylar üzerinde yargıda bulunmasının yanlış olmayacağı" nı belirtirken bir tarih eserinin sadece olayların kayda geçirilmesinden ibaret olmayıp, tarihçinin yorumunu da içermesi gerektiğini vurgulamıştır (2008). Diğer bir deyişle, ona göre tarihçinin görevi sadece nakletmek değil, aynı zamanda *olanlar*'ı değerlendirmektir. "Yazdıklarım kendi görüp yaşadığım ve başkalarından ince noktalarda mümkün olduğu kadar eksiksiz olarak sorup-öğrendiklerimdir" (Hense-Leonard 1948: 63) diyen Thukydides, araştırmacı bir tarzın gelişmesine de öncü olmuştur. Thukydides, tarihsel seyir içinde olayların oluşundaki dışsal farklılıklara rağmen aynı ya da benzer genel kanunların ve kuvvetlerin kişilerin ve milletlerin hayatlarını belirlediğini görmüştür (Hense-Leonard 1948: 66).

İmparatorluk döneminin Romalı tarih yazarlarından Tacitus'un *Tarihi* de çözümlemeci yaklaşım çerçevesinde ele alınabilir. Tacitus, eserinde olayların ve insan davranışlarının arkasındaki insan ruhunun kötü yönlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu sebeple Tacitus'un tarihi, trajik tablolarla dolu ve karamsar görünümüldür (Demiriş 2008).

Çözümlemeci yaklaşımı, tarihten bazı büyük tezlere yönelik anlamlar çıkarma çalışmaları olarak anlamak mümkün görünmektedir. Bu bağlamda, filozofların genelde çeşitli anlamsal kaygılarla tarihe yaklaşmaları da bu yaklaşımla ilişkilidir. Söz gelimi, 18. ve 19. yüzyıl düşünürlerinin toplumların gelişim çizgilerini, tarihsel ilerleme aşamalarını tarih aracılığıyla belirleme çalışmalarını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Tarihyazımında en yaygın teknik ise "anlatı"dır. Anlatı, geçmişi yeniden yaratmanın en geçerli ve başarılı yolu olarak algılanmıştır. Anlatı, belirli bir zaman dilimi içindeki gerçek ya da kurgusal olayları ve durumları ele alan söylem türüdür. Dilbilim uzmanlarından Barthes, anlatıyı doğrudan tanımlamak yerine şu şekilde betimlemiştir:

Dünyada sonsuz sayıda anlatı vardır. Her şeyden önce şaşılacak kadar tür söz konusudur. Anlatı sözlü ya da yazılı olarak, görüntüyle, davranışlarla ve bütün bunların karışımıyla verilebilir. Mitte, efsanede, fabl-

da, masalda, öyküde, destanda, tarihte, trajedide, dramda, güldürüde, pandomimde, tabloda, vitrayda, sinemada, çizgi resimlerde, günlük gazete haberlerinde, konuşmalarda anlatı hep vardır. Üstelik neredeyse sonsuz sayıdaki bu biçimler altında anlatı her zaman her yerde ve her toplumda vardır (1983: 124).

Yukarıdaki bu geniş tanımlamadan hareketle anlatının, oldukça yaygın olarak kullanılan, iletişime ilişkin bir yapı olduğu çıkarılabilir. Ancak bu yapının belirgin tek bir formunun olmadığı, aksine pek çok bilindik tür ve formda temsil olanağı bulabildiği söylenebilir. Bu durumda Barthes'tan hareketle edebiyatta olduğu gibi tarih çalışma alanında da üretilen, bütünlüklü bir anlamı olan her eseri anlatı formu içinde ele almak mümkün görünmektedir.

Çağdaş tarih düşünürlerinden Roger Chartier tarihyazımında anlatının kapsayıcılığı vurgular: Ona göre “tarihin yazımı, en nicel, en yapısal olanda bile anlatı türüne bağlıdır ve onun temel kategorilerini paylaşır. Kurgusal anlatı ya da tarih anlatısı, kişilerin olayın içine oturtulmasından yönlendirilmesine, anlatıda zamansallığın sağlanmasından neden-sonuç ilişkilerinin kurulmasına kadar pek çok konuda aynı yöntemi kullanır” (1997: 16). Bu konuda Michel De Certeau ve Paul Ricoeur'den esinlenen Chartier, daha da ileri giderek tarihin *hikayeleme*¹ temel tekniklerine bağlı olarak yazıldığını ve “salt olaylar tarihinin reddinin tarihyazımında anlatının da reddedildiği” anlamına gelmediğini belirtir (1997: 16). Bu değerlendirmeler, tarihin anlatı formu olmaksızın yazılamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, anlatı kavramını iki ana anlamda ele almanın gereği ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki geleneksel tarihyazım tarzı olarak anlatı, diğeri ise bununla ilişkili olarak tarihsel gerçeği metinleştirme sürecinde kaçınılmaz olarak başvuru anlatıdır.

Geleneksel tarihyazımı olarak tanımlanan tarz, daha çok tarihsel öğelerin (olay, kişi, yer, zaman gibi) basit bir hikâye formunda inşa edilmesini kasteder. Bu anlayışa *narratif*, *rivayetçi*, *hikâyeci* ve *nakilci tarz* da denmektedir (Özçelik 1993: 83–84). Bu anlayışı masaldan ayıran en önemli nokta, gerçekçi bir zaman ve mekân bildirmesidir (Kafesoğlu 1963: 1). Bu rivayetçi tarih anlayışı, tarihsel olayı, felsefi veya diğer bir bakımdan tetkik ve sistemleştirmekle uğraşmayan (Togan 1985: 3), olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkileri üzerinde yorumlar yapmayan, olayları muhakemesiz olarak nakletmekle yetinen (Kafesoğlu 1963: 1) tarzıdır. Bu yaklaşım, tarih oluşturmak için toplumların kullandığı, bilinen en eski anlayıştır (Özçelik 1993: 83).

Bir tarihyazım tekniği olarak anlatının yaygın biçimde kullanılmasının iki önemli sebebi olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki, tarihin bir yazım tarzı olarak anlatı(m) ile ilişkilendirilmesidir. Bu, geçmişte sözlü biçimde aktarılan tarih geleneğinin kendini devam ettirmesi gibi de değerlendirilebilir. Yani, tarih gibi bir çalışma alanına ilişkin yazma eyleminde en çok kullanılan tekniğinin *anlatı* olması, yazıdan önceki zamanlarda *geçmişin* sözlü olarak temsil edilmesi ve aktarılmasında *söze/anlatıya* başvurulmasına, bu alışkanlığa bağlı olarak tarihçinin yazmasından çok *anlatmasına* bir gönderme yapıyor gibidir.

Gerçekte tarih, yazılmaktan çok anlatılan bir şey midir? Diğer bir deyişle tarihin anlatılması mı yazılması mı daha önceliklidir? Çiçero'nun *hitabet için tarih* anlayışı bir yana bırakılırsa ve önce de belirtildiği gibi tarihyazımının, yazının bulunması ile gerçekleştiği düşünülürse anlatılmasından çok *yazılması* elbette ki daha öncelikli görülebilir. Zaten tarihçilere böyle bir soru sorulmuş olsa “tarih elbette ki anlatmaz”² diyeceklerdir (Hartog 2000: 228). Kaldı ki, sorunun cevabını, tarihyazımına ilişkin literatürün varlığı da verecektir. Yine de, en çok kullanılan tekniğin rivayetçi (anlatı) olması, tarihçinin yazmak kadar anlatma eylemini de önemsendiğini gösterir gibidir. Bu durumun, tarihin, öğretiminden kaynaklı olarak, daha çok anlatılarak paylaşılan ve aktarılan bir bilgi alanı olduğu genel kabulüyle ilgisi düşünülebilir.

Diğer yandan, bazı profesyonel tarihçilerin eserlerinin çok satması için “roman gibi okunuyor” söylemine sarılmaları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu söylem, yazar ya da yayınevince ürünü daha iyi pazarlama yöntemi olarak kabul edilmiş olmalı ki, varlığını hâlâ sürdürmektedir. Burada “Ben size, yani uzman olmayan sizlere bu kitabı tavsiye ediyorum, sizi temin ederim ki tarihi yani gerçekten olmuş bitmiş olayları, hiç yayımlanmamış arşiv belgelerini konu alıyor; buna rağmen kitap kolay okunuyor,” demek istenmektedir (Hartog 2000: 227). Bu da okuyucunun eseri satın almasında önemli rol oynayabildiği gibi *tarihin yazılan bir şeyden çok anlatılan bir şey* olarak algılanmasını güçlendirebildiği düşünülmektedir.

Tarihyazımında anlatının bu derece yaygın olmasının diğer bir nedeni, belki de en önemlisi, birbirinden kopuk ve anlamsız gibi görünen geçmiş olayların bir bütün olarak bir araya getirilmesiyle, geçmişten bugüne olaylar arasında tarihsel bir süreklilik izleniminin (tarihsel süreç) yaratılıyor olmasıdır. Bu süreklilik, toplumsal yaşamın sürekliliği düşüncesiyle ilgili de güçlü bir sezgi oluşturmaktadır. Oysa ne tarihin yararlandığı belgeler ne

de insanın deneyimi süreklidir. Anlatı tekniğini seçen tarihçi, bu kesikli olaylardan, belge ve bilgilerden sürekliliği olan bir öykü kurar (Tekeli 1998: 68).

Geçmişten Bugüne Tarih ve Anlatı

Malumu yeniden vurgulayalım ki tarih yazı ile başlatılır. Bu yüzden, yazıdan önceki insanlığın yaşantısı, *tarih öncesi* şeklinde değerlendirilmiş, bu dönem edebiyatta, mitolojik ve kozmogonik hikâyeler aracılığıyla yer bulmuştur. Tarih öncesine ilişkin bu hikâyeler, etnik bir grubun mitleri ile dünyanın yaratılışına ilişkin çeşitli nazariyelerdir. Halkın'a göre bu dönemde halk zamanla kendi kendinin şuuruna varmış, tarihsel düşünce ve ürünler de böylelikle yavaş yavaş gün ışığına çıkmıştır (1989: 69–70). Geçmişe ilişkin ilk anlatılardan olan destan (epope) ve yıllıkların (kronik) oluşumunun bu şekilde / bu mantıkla gerçekleştiği söylenebilir.

Yazı öncesi döneme ait ürünlerden olan destan, mit ve efsaneler halkın bir anlamda kendine has özelliklerini yansıtan ve ona, geçmişine ilişkin bazı bilgiler sunan eserlerdir. Eski Yunan'da, manzum halde bulunan destanlar, haberciler (logograf, terim için bk. Demiriş 2008) tarafından nesir olarak hikâyeleştirilmiştir. Kütükoğlu'na göre bu eserler ne edebi, ne de tarihidir. Ancak, bilimsel araştırmanın yolunu açan basit kroniklerdir (1995: 6). Bunlar, olayları yıl yıl, ilişkisiz ve atlayarak kaydetmişlerdir. Ancak bazı Yunanlı kronikçiler –Hekataios, bunlardan biridir- seyyah olmaları sebebiyle araştırma fikrini de eserlerine yansıtmışlardır. Bu tarzın ilk temsilcisi Heredot'tur.

Heredot, tarihyazımında *vak'a hikâyesi* denebilecek (olaylar anlatısı) bir tarih tarzını kullanmış, ama olayları peş peşe sıralamakta kalmamış, onları bir düzen içinde naklederek kompozisyon oluşturmuştur (Kütükoğlu 1995: 6). O, “anlatma sanatının doğrudan doğruluğunu, plastik canlılığını ve insanların karakterlerini yaptıklarıyla / eylemleriyle / olaylarla göstermiştir” (Hense-Leonard 1948: 64–65). Bunun yanında Heredot, tarihi mitolojiden tam olarak ayıramasa da insanî eylemlere daha fazla ağırlık vermiştir. Bu bağlamda, Homeros'tan beri süregelen mitolojik unsurlu geçmiş algısını yaptığı zamansal dönemlendirme ile her ne kadar Hesiodos'un insanileştirdiği kabul edilse de (Breisach 2009: 25) Heredot da bu konuda öncülerden biri sayılabilir.

Antik Roma'da ise Çiçero, tarihçi olmamasına rağmen, güzel söz söyleme sanatının bir gereği ve tamamlayıcısı olarak tarihten yararlanılmasını salık verirken, söylenenlerin daha da inandırıcı kılınması için buna ihtiyaç du-

yulduğu görüşündedir. O, tarihin retorik özelliğiyle, yani hitabet sanatının tarih yazıcılığı bakımından önemli oluşuyla ilgilenmiştir (Demiriş 2008). Çiçero, “nesnelere daha yüksek bir biçimde tasvir edebilmek için tarih yazmada hatibin yalan söyleyebileceğini” (Hense-Leonard 1948: 69) bildirmekle birlikte “gerçeğin aynasını elinde tutan bir kişi olarak tarihçinin yanlış bir şey söylememesi, söylediği her şeyin doğruluğunu belirtmesi, taraf tutmaktan kaçınması gerektiğini” (Demiriş 2008) de vurgulamıştır.

Roma döneminde tarihe, *güzel söz söyleme için kaynak oluşturma* görevi yüklenmesinden dolayı *antik çağın bir tarih ilmi olamayacağı* düşünülmüş; Antik Yunan’da Herodot ve Thukydideler için önemli olan olaylar hakkında malzeme toplama işinin, Antik Roma’da *eldeki malzemedен sanatkarane görüş elde etmeye göre daha değersiz olduğu* kabul edilmiştir (Hense-Leonard 1948: 70). Bu durumu, Aristoteles’in *sanatların en üstünü olarak şiiri kabul etmesi, tarihi ise en sona bırakması* (Bıçak 1999: 1, 134, 135) tespitine paralel görmek mümkündür. Antik Roma tarihçiliğinde retoriğe malzeme (bilgi) sunma bağlamında tarihin anlatıyla nasıl iç içe geçtiğini, hatta anlatının biçimsel özelliklerinin anlatılan tarihten daha değerli olduğunu göstermesi; tarih-anlatı ilişkisinin anlatıya kayan yönünün vurgulanması açısından önemli sayılmalıdır.

Anlatı tekniğine dayalı tarih, sadece Batı dünyasında değil, İslam dünyasında da oldukça yaygın olarak, uzun süre varlığını sürdürmüştür. Batıda aydınlanmaya kadar, doğuda ise -İbni Haldun gibi bazı tarihçiler dışında-³ Batılılaşma (aydınlanma ve uluslaşma) dönemine kadar tarihçilerin kullandığı vazgeçilmez geleneksel bir tarz olmuştur.

İslam dünyasında Peygamber’in yaşamından öğütler çıkarmak ve bu öğütleri yaşam için birer örnek haline getirmek amacıyla ortaya çıkan siyer (peygamberin hayatı), İslam tarihçiliğinin bu anlamdaki ilk örneğidir. Ravilerin (rivayet eden) kaynak oluşturduğu siyerin (Fayda ve Küçükbaşçı, 2011: 73), İslam dünyasında anlatıya dayalı nakilci (aktarmacı) tarih anlayışının yerleşmesini sağladığı düşünülmektedir. İslam tarih kitaplarında rivayet usulü bilhassa İslâm tarihi ile ilgili olayların kahramanları veya hadiseyi yaşayan, gören ve görenden dinleyen ravilerin verdikleri bilgiler *isnâd* sistemiyle değiştirilmeden ve üzerinde yorum yapılmadan kaleme alınmış; bundan dolayı da bu dönemdeki tarihçiliğin ağırlığını *rivayet tarihçiliği* oluşturmuştur. Rivayet tarihçiliğinde, bir haberin çeşitli kanallardan gelen ve bazen birbirinden farklı, hatta zıt bilgiler ihtiva edenlerin birarada sıralanmasıyla yetinilmiştir (Fayda ve Küçükbaşçı 2011: 80-81,89).

Taberî gibi bazı tarihçiler, anlatıyı öne plana çıkaran bu tarzı benimsemiş, naklettikleri rivâyetlerin doğruluğu üzerinde fikir beyan etmeksizin sorumluluğu haberleri nakledenlere, bunların kabul edilip edilmemesiyle ilgili kararı da okuyucuya bırakmışlardır. Bu nedenle, İslam ortaçağında tarih; en bilineni İbn Haldun olmak üzere Makdisî, İbn Miskeveyh, el-Bîrûnî, İbn Hayyân, İbn Hazm ve Sehâvî gibi tarihçilerin eserleri dışında sadece *gerçekleri nakleden* bir çalışma alanı olarak kabul edilmiştir (Fayda ve Küçükaşçı 2011: 99-100).

Ortaçağ Selçuklu ve Osmanlı tarih yazıcılığında da nâkile ve anlatıya dayalı bir tarzın hâkim olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu haber veren 15. yüzyıl tarihçisi Aşıkpaşa ile 16. yüzyıl tarihçisi Neşri ve daha sonraları Evliya Çelebi ve Naima gibi tarihçiler eserlerinde olayları sadece nakletmekle yetinmişlerdir. Bu tarzın kurumsallaşmasının ise Fatih Sultan Mehmet döneminde ortaya çıkan *şehnamecilik*'le olduğu bilinmektedir. Yaşanan önemli olayları yazma geleneği olan şehname (Özcan 2003: 58), 18. yüzyılın başlarında ise resmi tarih yazdırma geleneği vakanüvisliğe dönüşmüştür.

Osmanlı'da vakanüvisliğin devletin işleyiş kaydını *vakanüvislik kalemi* adıyla tutmaya başlaması 18. yüzyıla aittir. Bu kalem, devlet işlerine ait vesikaları tetkik ve kayıt etmiştir. İlk meşhur vakanüvis, Mustafa Nâimâ Efendi olmuştur (Arı ve İnalçık 2011: 130). Uzun süre imparatorluğun geçmişi hakkında bilgi veren bu tarihçilik anlayışıyla yazılmış olan metinler bugün de Osmanlı klasik döneminin en önemli tarihsel veri kaynaklarından biri olmayı sürdürmektedir.

Anlatı tekniğinin etkili olduğu tarih yazıcılığı Tanzimat dönemi ile bir ölçüde farklılaşmıştır. Batılılaşmayla birlikte aydınlar ve bu bağlamda tarihçiler yeni yöntemler benimsemişlerdir. Millî kaygıların ön plana çıktığı bir tarih düşüncesi çerçevesinde eserler verilmeye çalışılırken *anlatı* yine en önemli tarihyazım tekniği olmuştur. Bu dönem tarihçileri genelde geleneksel tarih yazıcılığının hikâyeci ve tasvirici anlayışı ile pragmatik anlayışı bir arada yürütmüşlerdir (Koçak 1997: 17). Osmanlı'nın Avrupa medeniyetini kendine pek çok alanda örnek alıp, benimsemeye çalıştığı bu dönemlerde bile tarihyazımında öncelikler, eserlerin felsefi arka planları ve uyandırdıkları etkiler bağlamında yeniden belirlenmişse de nakilci tarz etkisini sürdürmüştür. Bu durum anlatı geleneğinin kendini dönüştürerek ve yeniden üreterek devam ettirdiğinin bir göstergesi sayılabilir. Bunun nedeninin, örnek alınan Batılı tarih çalışmalarında -zamanla bir takım felsefi ve

bilimsel dönüşümler yaşanmış olsa da- *anlatı* geleneğinin varlığını sürdürmesine bağlamak mümkündür.

Şöyle ki, Batıda aydınlanmayla birlikte ortaya çıkan bilimsel kuşkuculuk, tarihyazımında da kendini hissettirmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda tarih alanında önemli eserlerin ortaya konulduğu, yalnızca belgelerin derlenip incelenmesiyle yetinilmeyip, geçmişin çok yönlü olarak ele alındığı görülür. İngiliz tarihçi Edward Gibbon'un *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Leopold Von Ranke'nin *1494'ten 1514'e Latin ve German Halklarının Tarihi* bu türden eserlerdir. Ranke'nin bu eseri ile birlikte, nesnel gerçekliği amaç edinen bir tarih metodolojisi, yani bilimsel bir tarih söylemi ortaya çıktığı kabul edilir.

Tekeli'ye göre Ranke, tarih çalışma alanını *iç tutarlılığı olan bir anlatı kurmak* olarak görüyordu. Bu yüzden tarihsel olaylar üzerinde durulmalıydı. Bunları anlamlı bir biçimde sunabilmenin yolu da anlatıydı. Tarihteki olayların yeniden kurulmasında belgelerin değerlendirilmesi de dikkatli bir şekilde yapılmalıydı. Bu yüzden Ranke'nin tarihi, bir siyasi olaylar anlatısı halinde gelişmiştir (1998: 67).

Bilimsel tarih söylemi, edebî hayal gücünü içerdiği gibi daha eski edebî gelenek de gerçeği sahil bir geçmişin yeniden kurulmasında arıyordu. Thukydides'ten Gibbon'a değin süren edebî gelenekle Ranke'den bu zamana gelen bilimsel yönelim şu üç temel varsayımı paylaşmıştır (Gibbon'un tarih anlayışı hakkında bk. Baysal 2007):

1. Tarihin gerçekten var olan kişileri ve gerçekten icra edilmiş eylemleri ortaya koyduğunu benimsemesiyle her ikisi de *gerçekle örtüşme kuramını* kabul ediyordu.
2. Her ikisi de insanî eylemlerin aktörlerin niyetlerine ayna tuttuğunu kabul ediyor ve tutarlı bir tarihsel anlatı kurmak isteniyorsa tarihçinin bu niyetleri kavraması gerektiğini öngörüyordu.
3. Her ikisi de, sonraki olayların tutarlı bir silsile içinde öncekileri izlediği tek boyutlu diyakronik bir zaman içinde ilerliyordu. Bu gerçekçilik, kasıtlılık ve silsile varsayımları, Herodot ve Thukydides'ten Ranke'ye, Ranke'den de 20. yüzyılın sonlarına değin tarih yazmanın yapısını belirlemiştir. Bu durum, Avrupa'da da tarihyazımına yüklenen anlamdan kaynaklı olarak araştırma ve yazmaya ilişkin pek çok teknik değişse de anlatının kendini hep devam ettirdiğinin bir göstergesi olarak algılanabilir (Iggers 2000: 3).

Tarihyazımında anlatıya dayalı bu düşünme tarzı, geçmişteki insanların tecrübelerinin bizim anladığımızdan farklı olduğunu ortaya koyan modern tarih düşüncesinin basmakalıp fikirlerinden biri olmuştur. Farklı durumlarda farklı amaçlarla geçmiş sıraya koyma, talihi yenme, refah devletinin yükselişi, şanlı geçmişimiz örneklerinde de olduğu gibi (Husbands 1996: 45) tarihyazımında vazgeçilemeyen bir üst-anlatı (*meta-narrative*) yaratılmıştır. Bu gibi bazı anlatı biçimleri büyük ölçekli denebilecek tarihsel olay ve durumları, söz gelimi yüzlerce yıl yaşamış büyük imparatorlukların yükseliş ve çöküşlerini işlemiştir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, İngiltere'de demokrasi, Sanayi Devrimi ile ilgili pek çok anlatı bu bağlamda değerlendirilebilir. Bazıları ise Fransız İhtilali, 1. Dünya Savaşı gibi daha küçük ölçekteki tarihsel durum ya da olayları, dönemleri anlatmaktadır. İster büyük ölçekte, isterse küçük ölçekte olsun, anlatılara dayanan bütün tarihyazımlarında tanımlanan ve açıklanan bir arka plan olduğu söylenebilir. Olay ve gelişmelerle ilgili bu arka plandan dolayı anlatı da siyasi bir yön kazanmıştır. Bu yüzden, siyasi anlatı *en tipik geleneksel tarih biçimi* olarak kabul edilmiştir. Şüphesiz siyasi üst anlatıların dışına çıkmış tarihçiler de vardır. Örneğin, 18. yüzyıl aydınlanma yazarları Vico, Voltaire, Montesquieu, Adam Smith vd. insan yaşamında coğrafya, ekonomi, sosyo-psikolojinin önemini belirtmişlerdir. Ancak siyasi anlatı tarzı yine de yaygın olarak varlığını sürdürmüştür (Stanford 1994: 104). Benzer bir biçimde *Annales Okulu* da tarihyazımına farklı bakış açıları getirmiş, ortaya çıkan çalışmalarda siyasi anlatı tarzının dışında bir tarihyazımını vurgulamıştır.

Annales Okulu “olaylardan oluşan geleneksel anlatının yerine sorun odaklı analitik bir tarihyazımını ve siyaseti merkeze almış bir tarih yerine insan faaliyetlerinin tamamına değinen bir tarihi önermiştir” (Burke 2002: 24). Okulun faaliyetleri çerçevesinde ele alınabilecek eserler içinde Fernand Braudel'in *II. Philippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı çalışması, geleneksel anlatıyı kırmasının yanında tarihsel değişimi üç farklı zaman boyutunda ele almasıyla önemlidir. Buna rağmen bazı araştırmacılar onun da anlatıdan bütünüyle kopmadığını belirtmektedir. Hartog, bu anlayış değişmesiyle ilgili şunları söyler:

(Geleneksel) anlatı-tarih, sahne önüne bireyleri ya da olayları çıkaran tarihtir sadece. Bunun sorgulanması, bilimin konusunun birey değil toplumsal gruplar olduğunu düşünen; tarihi yüzeysel olayların izlenmesi değil ‘bütünsel toplum olgusu’ olarak gören genç toplumbilimlerinin baskısıyla gerçekleşir. (Böylece) ulusaldan toplumsala geçen tarih, kısa süre içinde köklere ilişkin anlatıyı, ulusa ait önemli tarihlerin anlatısını

bir yana bırakıp ‘zamanın koşullarıyla ilgili’ (konjonktürel) anlatıya geçer. Artık şecere düzeniyle ve kronolojik çizgiyle yetinmez ve bin bir tarzda karşılaştırmalar yapar, tekrarları ve kalıntıları ortaya çıkarmanın peşine düşer (2002: 229).

Hartog hemen ekler: “Ancak anlatı asla olduğu gibi sorgulanmamıştır” (2002: 229). Yani geleneksel anlatı dışına çıkmaya çalışan Annales Okulu da anlatıyı doğrudan sorgulamak yerine başka bir anlatıya yönelmekten kendini kurtaramamıştır. Böylelikle tarih, insanlara ait olguları ve işleri anlatmayı, aynı anlatıyı olmasa da çeşitli biçimde anlatıları anlatmayı sürdürmektedir (2002: 236).

Bütün bunlardan sonra tarihyazımında *anlatının* kaçınılmaz olarak sürdürüldüğü görülmektedir. Peki, modern tarih neden yüzyıldır bir anlatı türü olduğunu yadsımıştır? Chartier’in tespiti ile ister antik tarzda yapılmış bir örnekler denemesi olsun, ister tarihselcilik ve Alman romantik akımında olduğu gibi kendisinin bilgisi olduğunu söylesin, isterse de bilimsellik iddiasında olsun, tarih, bir anlatı türü olarak düşünülmeyi sürekli reddetmiştir (1997: 16). Bunun sebebi; anlatının söz söyleme (retorik) içinde değerlendirilmesi nedeniyle güvensiz bir yol olarak görülebileceği, tarihsel inşa sürecindeki kurguyu çağırıştırabileceği, bunun da tarihsel gerçekliğin bilimselliğini zaafa uğratabileceği olabilir. Geçmişin gerçekliğini bugüne kesin (şüphesiz) olarak taşıma iddiasındaki bir çalışma (bilim) alanının böylesi bir durumu kabullenışı kolay olmasa gerekir. Anlatının bu yönüyle tarih alanında tartışılmadığı, modern bilim alanının bazı açmazlarında olduğu gibi görmezden gelindiği söylenebilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bir anlatıda birbirinden bağımsız, ilişkisiz halde bulunan tecrübeler anlaşılacak için bir araya getirilir ve bir bütünlük (kompozisyon) içinde sunulur. Bu yüzden, geçmişe ilişkin tecrübelere biçim vermede hikâye etme yöntemi kullanılır (Husbands 1996: 46). Tarihyazımının anlatıya dayalı gerçekleştirmesinin fark edilmesi yanında kurgusal bir süreçle ilişkisinin ortaya çıkması da tarihyazım sürecinin yeniden düşünülmesini sağlamıştır. Bu durumda Chartier’in tespitinde olduğu gibi “tarihin edebi boyutunun acı keşfi ile tarihsel söylemi sadece retorikğin mecazlarının serbest bir oyunu olarak gören ve onun da öteki kurgusal yaratılar gibi bir yaratı olduğunu söyleyenler belirlemiştir” (1997: 17). İşte bu noktada anlatı ve kurgu(lama) ilişkisini, anlamak için irdelemek önem kazanmıştır.

Tarihsel Anlatı ve Kurgu

Anlatı genel olarak *geçmiş* zamana ilişkin bir söylem olarak kabul edilir. Anlatıda ele alınan hikâye olmuş bitmiştir. Geçmiş, çok çeşitli türden anlatılarla temsil edilebilir. Örneğin, kronikler, hikâyeler, hayali tasarımlar ve analitik makaleler bunlardan bazılarıdır. Pek çok kültürde hikâye etme, geçmişini kolayca anlaşılabilir kılmanın önemli ve geçerli bir yolu olarak tanımlanmıştır. Ancak, 20. yüzyılda bu kabulün geçerliliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede anlatı analizle, hikâye de makale ile karşı karşıya gelmiştir. Gerçekte anlatı ile analiz ve hikâye ile makale, geçmişini düşünmenin tamamlayıcıları olabilir. Her ikisi de bir diğerini inandırıcı kılmak için kullanılabilir. Çünkü her ikisinin de farklı ikna yöntemleri vardır: Makale, anlatılanın gerçekliğini; hikâye ise anlatılanın hayattan olduğunu canlı bir biçimde sunabilir (Husbands 1996: 44). İşte bu noktada betimleme ve anlatıdaki canlılığın tarihsel hakikatin anlaşılmasını engellediği görüşü tarihçiler arasında yaygınlık kazanmıştır. Yani, tarihçinin ele aldığı olguyu daha dikkat çekici kılabilmek için seçtiği sözcüklerin, benimsediği söylemin bazen gerçekliğin algılanışının önüne geçebildiğine ilişkin sorunsal ortaya çıkmıştır. Bunu eleştiri bağlamında, ilgi çekici bir anlatıyı gerçekleştirmenin bir romancı veya şairde bulunabilen düş gücü ve ayrıntıları görme ile mümkün olabileceği, bunun sağlansa bile -Braudel'in *II. Philippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz* eserinde olduğu gibi- tarihçinin temel kaygısını dile getirmekten uzak olacağı belirtilmiştir (Tosh 1997: 106). Kaldı ki tarihsel gerçeğin dayanağı olan tarihsel kaynakların da anlatıdan bağımsız veri sunmadıkları zaten bilinmektedir.

Alun Munslow bu duruma köktenci bir yaklaşımla dikkat çekmiştir. Ona göre doğrudan doğruya tozlu raflardan aldığımızda bile deliller, her zaman anlatısal yapılar içinde önceden mevcuttur ve kültürel anlamlar yüklüdür (2000: 19). “Arşiv neden oluşturulmuştur? Kim oluşturmuştur? Neler alınmış, neler alınmamıştır?” soruları bazı çıkarım imkanları sunmaktadır: Her tarihçinin bir sonrakinden çok daha özgür tercihlere dayanan tarihsel belirlemelerinin, sonraki araştırmacılara tarihsel bakış ya da veri olarak miras kaldığı söylenebilir. Bu durumun, önceki tarihçinin gerçeği algılayışı ve betimleyişinin sonrakine kaynaklık etmesi bağlamında oldukça kısıtlayıcı bir döngü yarattığı çıkarsanabilir. Bu sorun elbette ki sadece anlatı tekniğinden kaynaklanmamaktadır. Ancak bu çalışma tarzının geleneksel bir biçimde kendini yeniden üretmesinde, bir öncekinden kalanla araştırmayı biçimlendiren anlatının, sorunda pay sahibi olduğu görülmektedir. Yani

tarihin bir anlatı gibi yazılmasında ya da anlatının tarihyazımında reddedilmesinde farklı sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Anlatının tarihyazımında tamamen reddiyle; birbiriyle ilişkileri kurulamamış, bu anlamda gerçekliği eğilip bükülmemiş olan ama hiçbir bütüncelliği bulunmayan, yine pratik yararı kuşkulu, anlamsız parça parça olaylardan meydana gelmiş olgular koleksiyonunu esas alan bir tarihsel çalışmayla geçmişin temsil edilememesi sorunu ortaya çıkmıştır. Anlaşılan burada tarihçinin bir tercihte bulunması gerekmektedir. Yani, bir süreklilik duygusu yaratmak ve geçmişin anlamlı bir bütünlükle betimlemek için anlatının bir üst-anlatıya dönüşerek bireysel-sıradan gerçekliklere sırt çevrilmesi mi, yoksa sıradanlığı ve ayrıntıları ele alarak resimdeki büyük anlamları ve nedenselliği gözden kaçırılması mı tercih edilebilir durumdadır? Burada Jenkins'in, "en ampirik kronikçi bile zamana ve mekana biçim vermek amacıyla anlatsal yapılardan yararlanmak zorundadır" sözlerini hatırlamak verilecek karar konusunda yönlendirici olabilir (1997: 25). Kaldı ki tarihçinin anlatıya başvurmasındaki zorunluluk sadece yukarıda bahsedilen bütüncül anlam kaygısından kaynaklanmaz.

Geleneksel bir anlatı olarak gerçekleşen tarihyazımının; tarihçinin anlatıyı biçimlendiren *tek bir çizgi halinde doğrusal ilerleyen zaman akışında* belirleyip tanımladığı olaylar silsilesinin bir bütünlük algısı yarattığından bahsedilmmişti. Ancak bu durum tarihyazımının anlatı aracılığıyla gerçek yaşamış olanlarla bağların kopartılarak tekbiçimli soyut bir gerçeklik kurgusu olarak *üst-anlatı*'yı ortaya çıkarmıştır. Bu, milletler ve devletler tarihinin tanımlanmasında olumlu işlevsel sonuçlar yaratsa da hem yeni sosyal bilim paradigmaları açısından durumu hem de bireysel geçmiş algısını oluşturan insanın yaşamındaki pratikler bakımından yararı bugün oldukça tartışmalı bir hale gelmiştir. Munslow'a göre özellikle 20. yüzyılda faşizmin yükselişi, iki dünya savaşı, muazzam teknolojik gelişmeler, çevresel ve ekolojik felaketler, bilgi patlaması, denetimsiz küresel kapitalizmin gelişmesi, emeğin metalaşması, dünyanın diğer yerlerinde emekçi sınıfın giderek yoksullaşması hem bilim hem de tarihi meşrulaştıran üst-anlatıların yıkılmasına yol açmıştır (2000: 31). Bu durum tarihte anlatı ve üst-anlatının ciddi bir biçimde eleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu eleştiri sahiplerinin başında ise Jean François Lyotard gelir.

Lyotard özetle, "anlatılama" olarak nitelediği olgunun birden çok alışıldık bilginin gizli bir biçimi olduğunu belirtmiştir. Buna göre ilkin popüler hikâyeler kahramanın yaptıklarını kutlayan başarı ya da başarısızlıkları sıralamak-

tadır. Bunlar toplumsal kurumlar üzerindeki meşruluğu yaymak ya da yerleşik kurumlarla uyumun olumlu ya da olumsuz modellerini temsil etmektedir. Böylelikle anlatılar söylendikleri toplumlarda bir taraftan ehliyet ölçütlerini tanımlamaya, diğer taraftan bu toplumda işleyeni bu ölçütlere göre değerlendirmeye izin verirler. Böylece sorgulanan kültürde ne söylenilmesi ve yapılması gerektiğini belirleme hakkına neyin sahip olduğunu tanımlar, kendileri bu kültürün parçası olduklarından, yaptıklarını yapmaları olgusu tarafından meşrulaştırılmış olurlar (Lyotard 1998: 29, 33).

Lyotard'a göre bugün post-endüstriyel toplum ve postmodern kültürde bilgiyi meşrulaştırma sorunu çeşitli biçimlerde formüle edilmektedir. Hangi birleştirme türünün kullanıldığına ve spekülative ya da bir özgürleşme anlatısı olup-olmadığına bakılmaksızın bu büyük anlatılar güvenilirliğini kaybetmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında teknik ve teknolojik gelişmelerin, toplumsal değişimlerin buna yol açtığı söylenebilir (Lyotard 1998: 50). Bu bağlamda anlatıların bilgiyi elde etme isteğinin arkasındaki temel yönlendirici olamayacakları olasılığı dikkat çekicidir. Günümüzde sorulan soru artık “doğru mu?” değil, “ne işe yarar?”, “satılabilir mi?”, etkili mi?”dir (Sarup 2004: 198-199).

Lyotard'ın üst-anlatıların hepsini reddeden tavrına pek çok eleştirmen karşı çıkmıştır. Özellikle anlatıların çeşitli olmasına rağmen Lyotard'ın anlatıların hepsini bir sayma eğiliminde olması ve hepsinin dağıldığını iddia etmesi eleştirilmiştir (Sarup 2004: 219). Çünkü büyük anlatıların, hala bilgiyi meşrulaştırma sürecinde toplumsal işleyişe katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Diğer yandan, anlatının belli bir sıra takip etmesinin, sonraki anlatının öncekinin sonucu olduğu izlenimini vermesinin, anlatıdaki tarihsel olayın nedenleri yerine bir nedenin basit bir biçimde verilmesinin olayın çok boyutlu olarak kavranmasına engel olduğu eleştirisi üzerinde durulmuştur (Tosh 1997: 109). Tarihi anlama noktasında tek sebep üzerinde durmak kuşkusuz sağlıklı bir anlam geliştirmeyi engelleyici sayılabilir. Kaldı ki tarihsel olayların her ne kadar nedensel bir ilişkiyi paylaşıya da sıkı bir determinist yaklaşımla açıklanamayacağı artık genel kabul görmüş durumdadır. Anlatının bu bahsedilen sorunu derinleştirdiğine ilişkin eleştiriyi, *zamanın ilerleme sorunu* ile birlikte ele almak mümkündür. Bilindiği gibi tarihte diyakronik bir zaman çizelgesinde tek yapı ve sebep-sonuç ilişkisi zincirleme kurulmuş bir tarih anlatısı elbette ki pek çok algı yanlışını beraberinde getirecektir (Safran ve Şimşek 2009). Oysa ki bu sorun da

sadece tarihin anlatı biçiminde yazılmasından kaynaklanmaz. Sorun, anlatının, tarihçinin seçtiği bir takım olay ve olguların sıralandığı, yine tarihçinin tercih ettiği doğrusal bir zaman anlayışında ve katı kronolojik usullerle gerçekleştirilmesindedir. Üstelik temelde bir çeşit *seçme* eylemine dayanan bu tercih, zamanla bu seçimlerin de *tek gerçeklik* olarak algılanmasına dönüşmekte, adeta bir kısır döngü yaratmaktadır. Ancak burada dile getirilen kronolojik anlayıştan bütünüyle kaçınılması da değildir. Tarihçi, çalışmalarını salt nedenselliğe dayalı gerçekleştirirse de elbette ki olayların ardışıklığını belirlemek, vurgulamak gereğini duyar. Bu ardışıklık ise kronoloji ve nedensellik mümkün olabilir (Stanford 1994: 90). Çünkü kronolojik sıranın gözetilmediği bir tarih çalışmasında tarihsel olayları ilişkisel anlamak zorlaşacaktır. Kaldı ki, kronolojik bir düzen göstermeyen anlatının ne derecede doğru bir tarih anlatısı olabileceği kuşkuludur. Ama yapılması gereken geçmişin gerçekliğinin bu indirgemeci ve tekçi yaklaşımdan kurtarılmasıdır.

Anlatı-Gerçeklik İlişkisini Açıklama Çabaları

Geçmişin gerçekliğinin şimdide temsilinde bir form olarak anlatının vazgeçilemeyen bir yaygınlıkta kullanılması *anlatı-gerçeklik ilişkisini* tartışmaya açmıştır. Bu durumda şunu sormak gerekli görülebilir: “Anlatı geçmişin gerçekliğini sunma bağlamında nasıl bir rol üstlenir?” Ya da Munslow’un betimlemesiyle şöyle düşünülebilir (2000: 13):

Bir anlatı olarak tarihçilerin bize sundukları yalnızca bizim kendi yaşam deneyimlerimiz midir, yoksa –geçmişteki insanlar gibi- tarihsel failer olarak anlatıları mı deneyimleriz? Başka bir deyişle, delillerde hikâye biçimine sokulmayı bekleyen geçmiş hayatlar var ve biz tarihçiler anlatıyı fiilen olduğu haliyle yeniden mi anlatırız; yoksa her zaman kendi hikâyelerimizi geçmişin delillerine mi dayatırız?

Ünlü sosyal bilim düşünürlerinden Brain Fay, bu durumun şu ikilem ile formüleştirildiğini belirtmiştir: “Hikâyeler yaşanıyor mu, yoksa sadece anlatılıyor mu?” Yani bizler kendimize dair anlattığımız ya da bize dair anlatılan öykülerde oynuyor muyuz, yoksa bu öyküler için bir düzenden yoksun hayatlarımıza düzen görüntüsü vermek için uydurduğumuz masallar mı? (Fay 2001: 246). Bunu tarihyazımı bağlamında benzer biçimde sorgulamak mümkün görünmektedir: Tarihe ilişkin yazılanlar gerçekten yaşanmış hikâyeler midir, yoksa daha sonradan geçmişi anlamlı kılmak için bizlerin yarattığı yazınsal ürünler midir? Fay, anlatının gerçekliğine ilişkin bu ikilemi *anlatısal gerçeklik* ve *anlatısal inşa* kavramları çerçevesin-

de tartışmıştır. Fay'e göre anlatısal gerçeklik; anlatısal yapıların, insanların kendi dünyaları hakkında anlattıkları öykülerde değil, bizzat insanların dünyasında var olduğunu iddia eder. İnsanların hayatları, tarihçiler ya da biyografi yazarları bunların hikâyelerini anlatmaya kalkışmadan önce zaten hikâye şeklinde bulunur. Anlatısal yapılar insanların hayatlarına içkin olduğu için, tarihçilere düşen iş zaten var olan bu yapılara ayna tutmaktır (Fay 2001: 247). Bu durumda tarihçinin rolü de oldukça pozitif bilimlik bir anlam kazanmaktadır. Gerçek hikâyeler inşa edilmezler, sadece keşfedilebilirler. Tarihçi de sadece keşfeder.

Anlatısal gerçeklik anlayışını savunanlardan biri de F. Jameson'dır. Ona göre anlatı; Kantçı uzam ve zaman kavramları gibi deneyimlerimizin bir özelliği olarak değil, olsa olsa içlerinde dünyayı bilir hale geldiğimiz soyut ya da *boş yardımcı koordinat*lardan biri olarak; algılayışımızın gerçekliğin ham akışına sızdığı içeriksiz bir biçim olarak alınabilir (Sarup 2004: 253). Anlatısal gerçekçilere göre tıpkı moleküllerde ve gezegen sistemlerinde olduğu gibi, insanların yaşamlarında da doğal eklemler ve örgüler vardır. İnsanların yaşamlarındaki *doğal eklemler* bunların başlangıçları, gelişimleri ve sonuçlarıdır. Her birimizin hayatı, kendimiz hakkında kendi kendimize anlattığımız süregelen anlatının hep yeniden biçimlenmesine, yaşadıkça onu ve davranışlarımızı yeni durumlara uyarlamamıza dayanmaktadır. Kısmen yazarı olduğumuz hayatlarımızın temel olay örgüsü, bu süren anlatı hattının mecrasını oluşturuyor. Bu hat anlaşılacağı gibi değişmeyen, statik bir hat değildir. Her hangi bir edimin ya da hayatın nedensel etkileri, söz konusu kişilerin ölümünden sonra bile süresiz/belirsiz bir biçimde devam edeceği için bu edim ya da hayat hakkında anlatılan hikâyenin doğası da bu etkilerden nasibini alacaktır. Bu sebeple bir hayat hakkında anlatılacak hiçbir *nihai öykü* olamayacaktır. Çünkü bir hayattan kaynaklanan yeni nedensel sonuçlar ortaya çıktıkça, bu hayat hakkında yeni öyküler anlatılabilir ve anlatılacaktır. Bu bağlamda geçmişin hikâyelerinin bugünkü kaygıların geçmişteki hayatlara sürekli aracılık etmesiyle oluştuğu, bugünün kaygıları değiştikçe geçmişteki hayatlar hakkında anlatılan öykülerin biçimlerinin de değiştiği söylenebilir. Bu durumda geçmişin anlaşılabilirliği, farklı yorumcular için farklı olacaktır. Çünkü yorumcular kendilerine has anlayışlarıyla bu yaşamı kendileri için anlaşılır olan terimlere çevirmeye çalışmaktadırlar (Fay 2001: 248-260).

Anlatısal inşacılık ise tarihçilerin olayların biçimsiz akışına anlatısal yapılar *kazıdığını* iddia eder. Bunlara göre, insan hayatlarının öykü olduğu düşüncesi geriye dönüktür. Anlatılar, hayatın kendi içinde üretilen sonuçlar

değil, tarihçilerin ve biyografi yazarlarının hayatı anlamlandırma girişimlerinin sonucunda ortaya çıkan sanat ürünleridir. İnsanların hayatları, sadece bir olaylar dizisidir ve bu olaylar dizisinin anlaşılır kılınması için bir biyografi yazarının olaylar yaşanıp bittikten sonra bu diziyi anlatsal bir kalıba sokması gerekir. Bu bağlamda anlatılar keşfedilen değil inşa edilen yapılarıdır (Fay 2001: 262).

Fay'ın dile getirdiği *anlatsal gerçeklik* ve *anlatsal inşa* kavramlarının Munslow'un geçmişin gerçekliğinin şimdiye taşınmasına ilişkin sınıfladığı ana yaklaşımlardan *yeniden kurmacılar* ve *yapısökümcüler* ayrımına paralel olduğu söylenebilir. Bunlardan Fay'ın *anlatsal gerçeklik* kavramıyla ele aldığı Munslow'un *yeniden kurmacı* olarak tanımladığı anlayışın, yine Fay'ın *anlatsal inşa* olarak tanımladığının da Munslow'un *yapısökümcü* olarak sınıfladığı anlayışın ana kavramları olabileceği iddia edilebilir.

Fay'ın *anlatsal inşacı* Munslow'un ise *yapısökümcü* olarak adlandırdığı bu yaklaşımın önemli isimleri olarak H. White, De Certeau, M. Foucault, J. Derrida, F. R. Ankersmith, L. Mink, H. Kellner, K. Jenkins, P. Ricoeur sayılabilir. Yapısökümcü tarih, geçmişi muhtemel anlamları açısından irdelenecek bir metin olarak ele alır. Her şeyden önce modernist tarihçilerin onları delil-yorum arasında nihai tekabüliyetin geçerliliğine sonuçta – kaynakların kendi başlarına konuşmaların imkan vererek – ahlaki tarafsızlık, çıkarızsızlık, nesnellik, sahicilik gibi amaçlarını mümkün kılacak kadar temsil / tasavvur şeffaflığına inanma eğilimine sokan içi boş yöntemsel amaçlarını ve varsayımlarını açığa çıkarır (Munslow 2000: 33).

Bir anlatı olarak tarih, tarihçinin yazınsal olarak düzene koyduğu pek çok hikâyeden oluşur. Belli bir hikâyenin anlatımın merkezini oluşturması, tarihsel olayların özünden değil, daha önce de belirtildiği gibi, tarihçinin seçiminden kaynaklanır (Opperman 1999: 16). Bu anlayışa göre tarihçi geçmişe ait delilleri tüketirken, aynı zamanda bir anlam üretir. Delilleri nasıl öyküleştirse kendisi ve okurları için öyle bir geçmiş yaratmış demektir. Anlam doğrudan tarihsel failin ya da yazanın/söyleyenin niyetinden yahut da tek başına yazılan ya da söylenenin içeriğine göre türetilmez; sözcük ya da metnin verildiği ya da yer aldığı biçimsel yapı ve bağlamdan türetilen ortak bir dil kullanımınıdır (Opperman 1999).

Bu yaklaşıma göre genel olarak *olan biteni* dile getiren her anlatı, kendini – geçmiş- bir gerçekliğin temsili saydığı ölçüde gerçeği kurar. Gerçek adına söz alan anlatı oldukça etkilidir. Gerçeği anlattığını iddia ederken gerçek üretir. Söylediğini inanılır hale getirmek için bütün gücünü ve yetkisini,

kendini olanın ya da olmuş olanın tanığı gibi kabul ettirmekten alır (De Certeau 2009: 5, 10).

Yapısökümcü kuramın tarihsel analizin retoriğın sorunlarına ilişkin öne çıkan değerlendirme ve tespitlerine sahip düşünürlerinden belki de en önemlisi Hayden White'tır. White'a göre tarih; sözlü kurgular ve sözlü anlatılardır. Tarihsel kanıt tarihçilere doğrudan doğruya herhangi bir hikâyeye sunmaz (Stanford 1994: 102). O anlatıyı tarihçiler kurar. Bu yüzden geçmişin hikâyesini fiili olarak olduğu şekliyle hiçbir zaman bilemeyeceğimize, tarih yazınsal olarak kirlenmemiş bir geçmiş olamaz. Bizim için ancak tarihçilerin kaleme aldıkları biçimiyle tarih vardır. Tarih, gerçek geçmişe dolaylı erişmemize imkân verecek herhangi bir olgular demetinden önce var olamaz. Tarih edebi bir üretdir. Çünkü her zaman metinleştirilmiş kalıntıların yorumlanması olmuştur. Olgular hiçbir zaman anlam doğurmak üzere otomatik olarak kendilerini düzenleyemeyecekleri için verileri bir anlatı olarak örgütleyerek bir anlam yükleme tariğinin işidir (Munslow 2000: 58).

White'ın ana düşüncesini kavramak için tarihsel bilginin doğası ve ortaya çıkış süreçlerini anlamak için büyük tarihçiler (Michelet, Ranke, Tocqueville, Burckhardt) ve büyük tarih felsefecilerinin (Hegel, Marks, Nietzsche, Croce) eserlerinden hareketle tespit etmeye çalıştığı eseri Metahistory'ye (orijinali 1973, Türkçesi 2008) bakmak gerekecektir. White bu çalışması ile tarihsel bilgiyi ortaya çıkaran süreçleri analiz etmeye çalışırken önce kavramsallaştırmanın düzeylerini belirlemiştir. Bunlar; *vakayiname*, *öykü*, *sahneleme*, *argüman* ve *ideolojik imâ*dır. Bunlar tarihsel bilginin metinleştirilme sürecinin tanımını sayılabilir. Buna göre ilkin tarihsel alandaki öğeler zaman sırasına göre düzenlenerek bir vakayiname haline getirilir. Sonra giriş, gelişme ve sonuç olarak öyküleştirebilir. White'a göre bu süreç aslında tariğinin vakayinamelerde gömülü kalmış olan öyküleri tanımlayarak açığa çıkarmasıdır. Buna göre tarih ile kurmaca arasındaki fark; tariğinin kendi öykülerini bulmasına karşılık kurmaca yazarının kendi öykülerini icat etmesidir (White 2008: 20-22).

White'ın yaptığı sınıflama ve analizlerin diğere önemli kavramları ise *sahneleme kipleri*, *kanıtlama kipleri* ve *ideolojik ima kipleri*dir. Bunlara toplu olarak şu tabloda olduğu gibi bakmak mümkündür:

Tablo 1. *Hayden White'in Tarihsel Çalışmaları Analiz Kategorileri (White 2008: 46).*

Sahneleme Kipi	Kanıtlama Kipi	İdeolojik İma Kipi
Romantik	Formist	Anarşist
Trajik	Mekanistik	Radikal
Komik	Organisist	Muhafazakâr
Hiciv	Bağlamsalçı	Liberal

Yukarıdaki tabloda verilen kiplerin tarih çalışmalarının gerçeği temsil etme sürecinde ortaya çıktığı söylenmiştir. White'a göre bir tarih çalışması sahneleme, kanıtlama ve ideolojik ima kip çeşitlerinden birine uygun yazılmıştır. Yani bu kiplerin bir çaprazlama ilişkisinden doğmuştur.

White'a göre tarihsel anlatılar tarihsel sürecin özgül kesitlerinin dilsel modelleri ya da görüntüsel göstergeleri olma iddiasındadır. Tarihçi belgesel kayıtların, doğruluğa tanıklık ettikleri olayların yapısına ilişkin açık-seçik bir imgeye yer vermemesinden dolayı poetik bir tarzı benimsemek zorunda kalır. Böylelikle tarihçi, tarihsel alanın biçimsel çözümlemesini önceleyen poetik edimde hem kendi çözümleme nesnesini yaratır hem de bu nesneyi açıklamak için kullanacağı kavramsal stratejilerin kipliğini belirler. Poetik dilin ise tarihyazımına ilişkin dört değişmeci vardır. Bunlar *eğretileme*, *düzdeğişmece*, *kapsamlama* ve *ironidir*. Bu değişmece türleri dilsel protokollerin parçası olarak kabul edilebilir (White 2008: 47, 48).

White'ın anlatıyı tamamen sanatsal olarak görmesinde ve tarihsel gerçeğe ulaşmada engel olduğunu düşünmesinde “geçmiş olaylara erişmenin ve geçmişle ilgili bilgi edinebilmemizin tek yolu yazılı metinlerdir” genel anlayışının etkili olduğu söylenebilir. Çünkü ona göre tarihsel gerçekliği metin dışında aramak imkânsızdır. Tarih, yazılı metinler içinde biçimlenir. Tarihsel metinlerin içeriğini biçimden ayırmak mümkün değildir. Bu açıdan tarihin yazınsal dil ile bağlantısı kaçınılmazdır (Opperman 1999: 4).

White'a göre tarihçi tarihsel bilgiyi edebi türlere özgü kipler kullanarak anlatı olarak örgütler. Öncelikle tarihsel belgeleri ayıklar, bu belgelerdeki olaylar arasından seçme yapar ve *dilsel protokoller'e* (alışılmış anlatımsal yollar, kalıplaşmış tarzlar) başvurarak bir anlatı kurar. Böylelikle, tarihsel alanı dilsel protokol ile canlandırır. Tarihçi geçmişi yeniden canlandırma noktasında onu -belgelere dayalı olarak da olsa- kurgular. Bu bağlamda, tarihyazımında tarihinin imgelemi etkilidir. Tarih, *tarihsel imgeleme* yazılır. Dolayısıyla tarih kendini kurgusallıktan kurtaramaz. Tarihinin anlatısal söylemi de bu sebeple edebi esere yakındır. Bundan hareket eden eleştirmenler “Eğer tarih bir anlamda kurgusal anlatı ise bu anlatının için-

deki olaylar iddia edildiği gibi nesnel gerçekçilik çerçevesinde yazılmış olamaz” görüşüne ulaşmışlardır. Buna göre yazılmış bir tarih, epistemolojik açıdan nesnel bir bilgi içer(e)mez (Turhanlı 2008).

Tarihyazımı sürecine ilişkin tüm bu iddiaların tarihin göreceliliği biçiminde özetlenmesi mümkündür. Jenkins’in *talıhsiz görecelilik* olarak adlandırdığı bu zihin durumunun gerçekliğin esnek temsili bakımından olumlu bir yönünün olabileceğini belirtmesi kayda değerdir. Buna göre “eski kesinlikleri reddettiğinden ve bu kesinliklerden yarar sağlayanlar teşhir edilebildiğinden, özgürleştiricidir. Hatta bir anlamda her şey görecelidir (Jenkins 1997: 37).

Biz tarihçiler için bu eleştirilerde haklılık payı varsa da tarihçinin yaptığı işi salt bir seçim ve yeniden kurgu olarak değerlendirmek tamamen doğru olmasa gerektir. Yine de buraya kadar dile getirilenler, Munslow’un da işaret ettiği gibi sorunlara bir dikkat çekme olarak algılanabilir.

Buraya kadar anlatılanlardan tarihçinin anlatıyı kullanırken bazı noktalara dikkat etmek zorunda kaldığı, tarihi gerçekleri manipüle etmeden aktarmasının bir zorluluk olduğu görülmektedir. Ancak bu sınıflamalı karşılaştırmadan bir sonuç daha çıkarılabilir ki o da hikâyenin tarih anlatısında önemli bir yere sahip olduğu, bunun ise bir çalışma alanı olarak tarihyazımı ile edebiyatı yakınlaştırdığıdır.

Edebiyat ve Tarihsel Gerçek

Avrupa dillerinin çoğunda *history* (tarih) sözcüğü aynı zamanda “story” (hikâye) anlamına gelmektedir (Standford 1994: 87). Almanca’da *Geschichte*, Felemenkçe *geschiedenis*, Fransızca *histoire*, İtalyanca *storia* sözcükleri de hem “tarih” hem de “hikâye” anlamına gelir. Tarihle edebiyatın birer disiplin haline gelmeden önce özellikle Antik Yunan ve Avrupa’da birbirinin tamamlayıcısı olarak düşünölmeleri ve bu manada eserler verilmesi (Halkın 1989: 69–71) bu anlamsal birlikteliğin temellerini ortaya koyar.

Tarih ve edebiyat uzun zaman insan gerçeklerini birlikte, iç içe geçerek anlatmaya çalışmışlardır. Ancak, 17. yüzyılla birlikte etkili olmaya başlayan, 18. yüzyılda *edebiyat* ve *bilim* alanlarının birbirinden kopmasıyla yasalaşan bu ayrılık 19. yüzyılda üniversite örgütlenmesi sayesinde kurum-sallaşmıştır. Bu ayrılığın temelinde pozitif bilimlerin *nesnel* ile *imgesel* olan arasına çektikleri sınır çizgisi vardır (De Certeau 2009: 49). Böylelikle belgeye dayalı modern tarih, *objektif* bir bilim alanı olmasıya edebiyattan

tamamen ayrılmıştır. Modern anlayışla birlikte tarih, insanın geçmişteki eylemlerinin, edebiyat ise, insanın duygu ve düşüncelerinin kaydı olarak düşünülmüştür (Ata 2000: 159). Bu bağlamda iki alanın ayrılığı sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu kopuşla birlikte, tarihçilerin, yeni bir çalışma alanı yaratmak ve sınırlarını çizmek için edebiyata ve o alanda ortaya konulan eserlere karşı -doğrudan ya da dolaylı- tepkilerini keskinleştirerek sürdürmeleri söz konusu olmuştur (Şimşek 2006: 67). Bunda Ranke ve takipçilerinin tarih alanını pozitif bilim sahasına taşıma kaygısı yanında, yapılan işin bir inşa etme/kurgulamayı içerdiği eleştirilerinin de etkisi olduğu söylenebilir. Bu süreçte tarihsel içerikli edebi eserler olarak özellikle tarihsel roman⁴ ve hikâyeler iki farklı çalışma alanının ürünü olmayı sürdürmelerine rağmen *objektiflik* iddiasındaki modern tarih düşüncesi ile bir sanat alanı olarak edebiyat arasındaki farklar şu biçimde ele alınmıştır.

Tablo 2. Modern Tarih ve Edebiyat Çalışma Alanlarının Epistemolojik Durumu (Yalçın 2000: 161).

Disiplin Olarak Tarih	Disiplin Olarak Edebiyat
<ul style="list-style-type: none"> • Hayatın gerçeğini anlatır. • Objektif olmak esastır. • Seçilmiş gerçekler vardır. • Olasılıklar üzerinde durur. Kanıtlar ve belgeler, araştırır ama olasılıktan bahsetmez. • Tarihçi bir sanatçı tavrına girebilir. Yorum yapabilir, hayal gücünü kullanır. Ama son kertede o, olayı aktarandır; sanatçı değildir. • Olay ön plandadır. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sanatın gerçeğini anlatır. • Sübjektif olmak durumundadır. Seçilmiş gerçeğimsiler vardır. • Olasılıklardan bahsetmez. • Edebiyatçı, hayal gücü yaratıcılığı, estetik öğeler ve üslubuyla dengeler, sanat eseri oluşturur. • Kişiler ön plandadır.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında ilk göze çarpan husus, tarih ve edebiyatın çalışma yöntemleri bakımından benzerlikleridir. Tarihçinin de edebiyatçı gibi bir seçimde bulunması, olayı aktarmasına rağmen var olan/oluşan boşlukları imgelemele doldurabilmesi (yaratması) bunlardan en dikkat çekici olanlarıdır. Bunun dışında, -fen bilimleri alanındaki kadar olmasa da- tarihçi için özellikle *objektif tavır* vurgusunun yapıldığı görülür. Ranke ve takipçilerine göre tarihçi bir astronomun yaptığı gibi eldeki kaynaklar üzerinden dolaylı bir okuma yapar ve olguları ortaya koymaya çalışırsa da bunu salt bir olgu tanıtımı şeklinde yapamaz ya da verileri sadece sayısalılaştırarak sunamaz. Mutlaka akli ve bilimsel süreçleri takip ederek yorumlamaya çalışması gerekir En önemlisi de, tarihsel imgelemede bulunarak veriyi özümseyerek zihinsel anlamda yeniden inşa etmeye çalışır. Bu süreçte yaşanmış olaylara ve kişilerle empati kurarak geçmişe ilişkin gerçekliği

sağlıklı ve anlamlı temellere oturtmak ister. Bu süreç, ister istemez tarihyazımını edebiyata yakınlaştırır. Bu bağlamda tarihçi ile romancı arasında nasıl bir benzerlik ve farklılığın olduğu sorulabilir. Stanford bu ilişki ve farklılığı, hikâye formundan hareketle başlangıç, özne, olay, karakterler, ortam, ardışıklık, plan, perspektif, benzetme, iç zaman, bitiriş ve gerçeklik başlıklarında analiz etmiştir (1994: 84–92).

Modern bilimin tarih ve edebiyat çalışma alanlarına biçtiği roller sadece Yapısökümcülerce değil, çağdaş bazı kuramlarca da eleştiri konusu yapılmıştır. Geçmişin gerçekliğinin *şimdide* temsilinde tarih ve edebiyat ayrımının anlamsızlığı üzerinde duran yeni bir yaklaşımı burada dile getirmek gerekecektir. “Yeni Tarihselci” olarak adlandırılan edebiyat eleştirmenlerinin, tarihçinin de bir edebiyatçı gibi çalıştığı, dolayısıyla tarihin bir bilim olmadığı görüşünü ortaya atmalarına neden olmuştur.

Yeni Tarihselciliğin, *Klasik Tarihselcilik* olarak adlandırılan egemen modern tarihyazım düşüncesine karşın ortaya çıktığı söylenebilir. Stephen Greenblatt’a göre bu durum şu üç maddede özetlenebilir:

1. Yeni Tarihselcilik; soyut evrensel vakalarla değil, bireysel şartlara bağlı vakalarla, belli bir kültürün doğuş kurallarına ve çatışmalarına göre şekillenmiş ve o kural ve çatışmalara göre hareket eden kişilerle ilgilendir. Çünkü bu kişilerin tarihin akışındaki değişiklikleri sürekli olarak etkilediğini düşünür. Bu bağlamda tarihsel süreçlerin etkilememe ve değiştirilemez olduğunu kabul etmez. Ama kişilerin etkilerini belirleyen ölçülerin sınırlarını bulmaya çalışır.
2. Yeni Tarihselcilikte değer yargıları devre dışı bırakılmaz. Çünkü bu pek olası değildir. Klasik tarihselcilik, geçmişi anlatırken tüm değer yargılarından kaçındığını bilinçli bir biçimde ilan etmesine rağmen bunu başaramadı ve yaptığı işi yanlış bir biçimde anlattı. Bu anlamda yeni tarihselcilik her ne kadar taraflılığı kabul etse de kendi değerlerini geçmişe dayatmaya çalışmaz. Çünkü o değerler tarihsel olarak koşullara bağlıdır.
3. Yeni Tarihselciler geçmişe geleneksel şekilcilik ve tarihselciliğin bakışında yer alan ruhsal, sosyal, maddi direniş, inatçı, kaynaştırılmaz bir ötekilik, bir uzaklık ve farklılık hissini vermeye çalışırlar. Bu yüzden bazen çelişkili ve belirsiz görünmüştür. Oysa her biri dönemin vücudu düzenleme yöntemlerini, bilinçli ve bilinçsiz ruhsal taktiklerini, marjinaleri ve sapkınları tanımlama ve onlarla uğ-

raşma yollarını, güç gösterme ve hoşnutsuzluğu ifade etme mekanizmalarını anlamak için önemlidir (2003: 744-748).

Yeni Tarihselciliğe göre, metinde iç içe geçmiş ve karmaşık nitelikli kültürel, metinsel ve siyasi güçlerin sonu olmayan alışverişi vardır. Bu bağlamda araştırmacı için dışa kapalı, estetik ve akademik olduğu düşünülen meseleler artık başka toplumsal söylemlerden, pratiklerden ve kurumlardan ayrıştırılmaz görülmüştür (Uslu 2008: 1-4). Greenblatt, “dünya, kestirilebilir bir klişe nedenler grubu ile sanatçının şekillendirmek için seçtiği, hatları tam olarak seçilemeyen büyük bir ham madde kütlesi arasında bölüştürülmüş” (2003: 748) demekle de sanki tarih ve edebiyat ayrımını kökten reddediyor gibidir.

Bilindiği üzere Klasik Tarihselcilik üzerine inşa edilen tarihyazımı, sanatla tarihi birbirinden kalın çizgilerle ayırmış, tamamen farklı alanlar olarak kurgulamıştı. Yeni Tarihselci kurama göre ise tarih de edebiyat gibi aşkın ve evrensel olduğu varsayılan değerlerin aktarımı için sorunsuz bir araç değildir. Dolayısıyla, herhangi bir anlatı türünde gerçeklikten söz edilecekse, tarih ve edebiyat arasında bu açıdan bir farkın olmadığı düşünülmüştür. Yani, Erlevent’in tespiti ile ister *verili* olan tarihsel kaynaklardan, ister belli tarihsel dönemlerdeki gerçeklikleri yansıttığı düşünülen romanlardan yola çıkılsın, hatta nasıl bir eleştiri yöntemi temel alınıralsa alınsın, metinsel düzlemde yapılacak bir araştırma sonucunda hiçbir zaman *olgu*’lara varılamaz (2005: 62). Peki, o zaman geçmişin anlaşılması eyleminden vazgeçmek mi gerekecektir? Bu sorunun dile getirilmesinin bile tarihçiler açısından oldukça sarsıcı olduğu açıktır. Çünkü geçmişin bilimsel anlamda yeniden inşası iddiasındaki tarihçinin geçmiş gerçekliğe ilişkin seçme yaparak eserlerini oluşturduğunu, anlatının gelenekselleşmiş dilsel özelliklerini kullandığından hareketle sadece kurgusal bir ürün ortaya çıkabileceğini söylemek tarihi her şeyden önce anlamsızlaştırmaktadır. Ancak, yine Erlevent’in belirttiği gibi Yeni Tarihselci görüşe göre tarih edebiyat ile hem üretim süreci hem de ürün bakımından aynılaşsa bile “eleştiride metnin tarihsel boyutunun incelenmesinin bir anlamı vardır” (2005: 62). Bu sebepten, hangi türden olursa olsun metnin anlaşılması için mutlaka var olan tarihsel boyut göz önünde tutulmalıdır. Tarihsel okumaların yararı, kültür geçmişimizle bağlarımızın yeniden düşünülmesindedir.

Greenblatt’a göre bu geçmişin gerçekliğini anlama yolunda en önemli araçlarından biri ya da belki de en önemlisi *tarihsel anekdot*lardır. Anlatıya bir anekdotla giriş yapmak gerçeklik duygusu vermek için iyi bir fırsat

sunabilir. Edebi metin dışından gelen anekdot hiçbir zaman tastamam elde edilemeyecek gerçekliği hiç olamayacağı kadar yakınlaştırır. Gerçekliğin ancak metinsel olarak ifade edilebileceğinin farkında olan eleştirmen için bir alternatif yaratabilir. Elbette ki *anekdot da retorik düzeyde bir anlatıdır*, ama bu işlevsiz olduğu anlamına gelmez. Bunlar geçmiş kurgusu sürecinde gerçeği birebir veremeseler de güncel deneyimlerimize yakın görünen izleri sunabilirler. Bu durum yeni tarihselci yaklaşımın hem Yapısökümcü yaklaşımın biçimciliğinden hem de klasik tarihselciliğin pozitivisminden uzak durmak eğiliminde olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Uslu 2008: 11-12).

Yeni Tarihselciğin tarihyazımı açısından ele aldığı iddiaları özetlersek şunlar söylenebilir:

- Kurgusal betimlemeler gibi gerçek tarihsel olaylara dair betimlemelerimiz de olsa olsa temsiller ya da betimlenmiş olaylar olabilir. Çünkü tarihçilerin birincil elden tarihsel bilgi edinebilmelerinin yolu yoktur.
- Edebi bir biçim olarak tarih, tek ve toplumsal olaylar hakkındadır. Nedenselliğin gerçek doğası son tahlilde her zaman çözümsüz kalmaktadır.
- Tarihçiler, tarihsel olayların ve yorumlarının örtüştüğünü kabul etmelidirler. Çünkü kuşağımızın yazılı tarihi gelecek kuşaklar için birincil kaynak olmakla kalmaz, tarihsel metnin kendisi de her çağın geniş toplumsal ve siyasal yapıları içinde metinlerarası bir biçimde var olur.
- Delillerimiz ve onları yorumlarken ürettiğimiz yazılı söylem zamana ve mekana özgüdür. Keşfedilecek evrensel tarihsel hakikatler olmadığı gibi gözetilecek aşkın değerler de yoktur (Munslow 2000: 55).

Yukarıda dile getirilen eleştirileri geçmişin birebir örtüşen gerçekliğini bugüne taşıma konusunda sanıldığı gibi nesnel bir yolunun olmadığı, her delilin kurgusal bir içeriğe sahip olduğu, geçmişe ilişkin gerçekliğin ancak metinsel bir biçimde aktarılabilceği şeklinde kabul etmek mümkündür. Ancak modern tarihyazımının; geçmişin gerçekliğini önemsemesi, bunu bugüne *olabildiğince olduğu gibi* taşıma iddiasının yersiz ve boş bir uğraş olduğu anlamını taşımadığı da açıktır. Bu bağlamda yeni tarihselciğin yeniden kurmacı olarak adlandırılan modern tarihyazımına getirdiği bu eleştirileri, tarihyazım sürecinde farkındalığı artırıcı eleştiriler olarak okumak da mümkündür.

Tarih anlatısının tıpkı edebi metinlerdeki gibi yazım kurallarına bağlı olarak yapıldığı göz ardı edilmemelidir. Gerçi tarihçi, geçmişte olmuş olayları;

roman yazarı ise, hayalindeki olayları aynı yazınsal düzen ve yöntemlerle yazar (Oppermann 1999: 10). Ancak anlatıda en başarılı tarz, kendi hayatımız ile yaşadığımız zamana en çok yaklaşan ya da geçmişteki insanların hayatlarına girdiğimiz ve o anın hala yaşanmakta olduğu duygusunu verebilen değil midir? (Tosh 1997: 108). Yani, gerçekliğin temsilinde bir sorun olarak görülebilen ifade ve tasvirdeki canlılık, okuyanda gerçeklik duygusunu oluşturması yönüyle önemli sayılmalıdır. Belki de tarihsel romanların tarih kitaplarından daha çok satması ve okunması bu nedenle açıklanabilir.

Tartışma ve Sonuç

Özetle söylemek gerekirse, birinci olarak, tarih ancak ve ancak tarihçiler onu anlatı formunda tasavvur ettiklerinde müzakere edilebilir bir şey (Munslow 2000: 16) olduğu için tarihyazımında anlatı olmaksızın bir metin oluşturma pek mümkün görünmemektedir. Bu durum tarihyazımını dil ilişkisini yeniden gündeme taşımaktadır.

İkinci olarak, Ricoeur'un vurgulu söyleyişi ile “anlatıyla incecik de olsa bir bağı olmayan herhangi bir tarihin mümkün olamayacağı” (Hartog 2002: 228) ön kabulünden hareketle, anlatı kapsamında ele alınan tarihle kurmaca anlatılar arasında pek çok benzerlik olduğu söylenebilir. Üretim süreçleri açısından ele alındığında her iki alandaki ürünlerin kurgusal bir eylemle oluşturulmaları söz konusu olsa da tarih ve edebiyat eserleri yorumsal yapıları, epistemolojik konumları ve geçmişi kavramsallaştırmada sergiledikleri kendilerine özgü tutumlarıyla birbirlerinden farklılaşırlar (Oppermann 1999: 81). Bu bağlamda Munslow'un belirttiği gibi “Edebiyat tamamen “referanssız” değilse de, tarihsel metinle “aynı anlamda referanslı” da değildir. Yazılı tarih edebiyatla aynı şey olmadığı gibi, geçmişle de aynı şey değildir (2000: 16).

Tarih, geçmişi kendi kavram ve yöntemleri ile ele alırken, edebiyat da kendine özgü çalışmaktadır. Bu farklılığı bütünüyle gözden kaçırmak, tarih ve edebiyat eserlerinin aynılaş(tırıl)ması sorununu beraberinde getirecektir. O nedenle, geçmişin gerçekliğini çeşitli kaynaklardan yararlanarak bul(gula)mayı amaçlayan tarih ile çeşitli anlatım sanatlarıyla insanı insana anlatmayı amaç edinmiş edebiyatın ontolojik bakımından birbirine üstünlüğü olmasa da gerçeği temsil etme noktasında ayrı ele alınmaları gerekir. Aksi takdirde disiplinler için metodik ve imaj yönüyle bir popüler aynılaşma sorunu ortaya çıkacaktır. Bu durumun ise her şeyden önce etik olmayacağı söylenebilir. Çünkü her iki çalışma alanının ürününün de metinden hareketle değerlendirilebileceği söylemi, tarihsel ürünü bir hikâye

gibi algılamak, bu ise tarihçilerin de edebiyatçıların da kendine özgü araştırma yöntemlerini tamamen göz ardı etmek, çalışma alanlarının kendilerine özgü kavramsallaşmalarını hiçe saymak anlamına gelebilecektir. Diğer yandan, örneğin dilsel sanat unsurlarını kullanarak “insana insanı anlatan” romanları, edebi ve estetik açıdan daha az değerli olan tarih eserleriyle aynı kategoride ele almak da estetik açısından başka bir haksızlık olacaktır. Bu noktada özellikle Fay’ın *anlatısal gerçeklik* ve *anlatısal inşacılık* olarak vurguladığı iki yaklaşımın eksiklerini görmek makul bir yol aranmasını gündeme getirecektir. Buna ek olarak yine Chartier’in White’a yönelttiği eleştiri nitelikli sorular ve değerlendirmeleri fikir verici ve Jameson’un görüşleri ise konuya ilişkin bir çözüm getirici gibi görünmektedir.

Fay’e göre hem anlatısal gerçeklik hem de anlatısal inşacılık bazı sorunları beraberinde taşımaktadır. Anlatısal gerçeklik nedensel sonuçların bir hayat üzerine anlatılan öykülerdeki rolünü atlamakta ve önemliliğinin önemini ihmal etmektedir (2001: 261). Çünkü geçmişin gerçekliğinin yerleşik tek bir anlatı formunda temsilini beklemek ne kadar yanlışsa anlatıyı biçimlendiren anlayışın zaman ve kültüre göre belirlendiğini fark etmemek/atlamak da o derece sorunlu görülmektedir. Yine Fay’e göre anlatısal inşacılık ise, aktörlerin kendileri ve başkaları hakkında kendilerine anlattıkları anlatıların tamamen inşa edilmiş karakterlerine vurgu yaparak tek taraflı olmaktadır. Aktörlerin hem bireysel hem de kolektif olarak icra ettikleri süregelen etkinliklerin zaten anlatıları cisimleştirdiği gerçeğinin hakkını verememektedir. Bu noktada çözüm galiba konuyu tartışmayı bu ikilemden kurtarmakla mümkün görünmektedir (2001: 267). Fay şöyle devam ediyor:

Hikâyeler yaşıyor; çünkü insani etkinliğin karakteri ve biçimi içkin olarak anlatısalıdır. Bizler herhangi bir eylemde bulunurken ‘geçmiş ile geleceği birbirine bağlıyoruz’. Ancak aynı zamanda hikâyeler anlatılıyor da; çünkü eskiye baktığımızda, eylem anında kavrayamadığımız anlatı kalıplarını kavrayabiliyoruz. Eylemde bulunurken hikâyeler anlatıyoruz ve eylemlerimizi icra ettikten sonra da onlar hakkında hikâyeler anlatmayı sürdürüyoruz. Yani, hayatımız öyküleniyor, öykülerimiz yaşıyor (2001: 272).

Bu noktada Chartier’in, tarihyazımında, metinden hareketle getirdiği köktenci eleştiriler nedeniyle White’a yönelttiği şu dört soru önem arz etmektedir:

1. Dilbilim ile bir tarihçinin edebi yaratıcı olarak özgürlüğünü bağdaştırmak olanaklı mıdır?
2. Dilbilgisel ve poetikaya ilişkin tasarımın söz sanatsal modelini, retoriğin tarihte farklı durumlara göre değişen konumunu hesaba katmadan, ayrıca Rönesans ve 20. yüzyıl arasında çok büyük değişiklikler gösteren ve ne tekil ne de yerleşik olan bu söylem kodlama biçimine araştırmacıların ne kadar uzak ya da yakın olduğunu ölçmeden uygulamak ne kadar doğrudur?
3. Eğer tarih bize bir kurgunun verdiği kadar, ne eksik ne fazla bilgi veriyorsa, belgelerin toplanması, verilerin ve varsayımların kontrolü, bunların yorumlanması gibi zor ve ağır işlemleri nasıl değerlendirebiliriz ya da bunların hala uygulanmasının mantığı nedir?
4. Sözlem dışında gelişen olayların ya da olguların kanıtları olarak metinlerin ‘güvenirliği’ sorusunu ileri sürme ve metinlerin ‘dürüstlüğü’ ve ‘nesnelligi’ sorusuna geçmemizi sağlayan göstergebilimsel yaklaşımın düşünsel anlamda kabul edilmesi ve benimsenmesi mümkün müdür? (1997: 102-114).

Bu sorular, aslında White’a ve tarihyazımını nerdeyse salt metinler üzerinden dile ilişkin bazı çözümleme teknikleriyle veri toplanması ve yorumlanması şeklinde değerlendiren diğer eleştirilere birer cevap niteliğinde kabul edilebilir. Cartier’ın burada tarihyazımına yönelik bu eleştirilere haklı olarak karşı eleştirilerle cevap verirken geleneksel tarihyazımının sorunlarının da farkında olarak makul bazı yollar önerir. Buna göre örneğin; tarihçi belli bir edebi türde yazsa bile ortaya bir edebiyat eseri çıkmaz. Bunun nedenleri; tarihçinin çalışması boyunca arşive bağlı kalması ve mesleğinin gerektirdiği teknik işlemlere ve bilimsellik ölçütlerine bağlılığıdır (98). Bir diğeri tarih bilgisinin gerçek bilgi düzleminde, matematiksel ve tümdengelimli “Galileci paradigmalara” kategorisinde yer almadığı ve alamayacağıdır. Tarihyazımına yöneltilen yıkıcı eleştirilere bir cevap da Jameson’dan gelmiştir. Ona göre tarih (yaşanmışlık), bir metin olmadığı gibi üst ya da başka türlü bir anlatı da değildir; ama bizler, şimdi açısından namevcut olan tarihe ancak metin biçimi içinde ulaşabiliriz. *Yaşanmış* olarak tarih ve gerçeğe yaklaşımımız, tarihin siyasal bilinçdışı içinde daha önceden metinselleştirilmesi, anlatisallaştırılması gerçeğini kabul etmekten geçecektir. Bu, kaçınılmaz görülmektedir. Diğer yandan bir edebiyat metninin de böyle anlaşılabilir bir tarihle kurduğu ilişki asla mekanik ve statik olmayacaktır. Her türlü sanat eseri, ancak kendisinden hareketle ulaşabileceğimiz tarihsel gerçekliğin içerdiği gerilim ve çelişiklere verilmiş bir cevap

olarak, bu gerilim ve ilişkilere imgesel/hayali çözümler üreten simgesel bir edim olarak elbette kavranacaktır. Çünkü geçmiş, yaşanmış bir gerçeklik olarak metinle temsil edilmesine rağmen zaten vardır. Ancak bizim metni, gerçeği aktaran değil de gerçeği kuran olarak algılamamız bu sorunları yaratmaktadır (Birkan 2008).

Sorun tam da burada, yani, gerçeğin temsil edilmesinde metine yüklenen anlamdadır.

Gelinen bu noktada tarih ve edebiyat ürünlerinin aynılığını iddia eden yeni tarihselciler kadar tarihçi de yaptığı işi yeniden sorgulamak durumundadır. Çünkü geleneksel anlamda bir olgu aktarıcılığı ve koleksiyonculuğu şeklinde süre giden ve ifade ettiği gerçeklikten emin bir (anlatı tarzı) tarihçilik anlayışı pek çok sorunu taşımaya devam edecektir. Bu sorunların birkaçı şunlar olabilir:

- Geçmişin tek bir zaman düzleminde tek tip seçilmiş olgu ve olaylardan ibaret anlaşılması,
- Tarihin gerçekten yaşanıp yaşanmadığına ilişkin insanî algı sorunu,
- Genelde siyasi ve askeri bir olguculuk biçiminde ele alındığında gerçeğin temsili açısından ortaya çıkabilecek indirge/n /me sorunu,
- Tarihyazımı açısından en önemlisi olarak kabul edilebilecek, tarih eserinin gerçekliği tamamıyla ya da kısmen temsil ettiği düşüncesine olan sarsılmaz inanç.

Diğer yandan, bu tarz bir tarihyazımında bilginin bilimsel edinimi ve düzenlenmesinde insanî duyarlılıklara pek dikkat edilmediği de açıktır. Sadece belgeleri ortaya koyduğunu, onların konuştuğunu ya da onları konuşturduğunu söylemek aldatıcı görüldüğü gibi, yapılan işin kendi metodolojisi çerçevesinde bile ne derece bilimsel olduğu şüpheli görülmektedir. Kaldı ki bu durumda hem oluşturulma süreci hem de sonuç (ürün) bakımından ortaya çıkan tarih eserinin eleştiri konusu yapılan modernizm öncesi geleneksel bir edebî üründen pek farkı kalmamaktadır. İşte bu noktada tarihçi çalışması esnasında şu soruları özellikle cevaplamaya çalışmalıdır:

Bir 19. yüzyıl insanı olarak Ranke'nin yaptığı gibi gerçeği temsil noktasında belgelere, (özellikle resmi olanlara) sonsuz bağlanış ve güven duymaya dayalı belgeci tarih, geçmişin sağlıklı olarak yeniden inşası için yeterli midir? Tarih çalışmaları ile geçmiş ne derece kurulabilir ve tarihsel gerçeklik nasıl sınanabilir? Salt diyakronik (tek parçacı, doğrusal) bir zaman algısı ve salt üst-anlatı, tarihsel gerçekleri dile getirmek konusunda ne derece imkân

sunucu olabilir ya da belge dışındaki diğer tarihsel malzemeler, tarih metodolojisi çerçevesinde geçmiş için çoğul anlamlar üretebilir mi? Bu çerçevede edebiyat eserleri geçmişin inşasında tarihiye çoklu perspektifler katabilir mi?

İfade ediliş yakınlığı ve geçmişi konu alması bakımından bir tarihçi, edebiyat dünyasından elbette ki yararlanmalıdır. Bu, tarihinin çalışma alanını ve ortaya koyduğu eseri zenginleştirecektir. Dolayısıyla Yeni Tarihselci kuramın yukarıda ifade edilen “tüm metin incelemelerinde anlam çoğullaşması (zenginleşmesi) için eserin tarihselliğini göz önüne alma” önerisine kulak vermek daha insancıl ve “gerçekten yaşanmışlık duygusu” uyandıracak bir tarih için olumlu bir adım olabilir.

Açıklamalar

- ¹ Burada “hikâyeleme”; geçmişe ilişkin olayları, kişileri, durumları anlamlı bir bütünlük içinde ve zaman dizime bağlı kalarak bir araya getirme, bütünlüklü bir anlam yaratma süreci olarak kullanılmıştır. Aksi takdirde hikâye ve hikâyeleme ile geçmiş yazıya geçirme eylemi olarak yazmanın edebiyat/sanat alanına indirgenerek, genelde “hikâyeci tarih” olarak eleştirilen bir tarih yazım tarzı kastedilmemiştir. Yani “hikâyeleme” ile geçmişin gerçekliğini ele alma noktasında bir zafiyeti anlatmak ya da bir eksikliği ima etmek değil, bizatihi tarih yazımına ilişkin vazgeçilemeyecek bir form olduğunu vurgulamak amaçlanmıştır.
- ² 19. yüzyılın ikinci yarısında doğa bilimlerinden etkilenme ile birlikte tarihin “gözlemler bilimi, tahlil bilimi, belgeye dayalı bilim, belki bir gün senteze kadar gidebilecek ve yasaları bir yana bırakacak bilim” şeklinde tanımlanması söz konusudur (Hartog 2000: 228).
- ³ Narratif tarihte olayların geçmişten bugüne doğru (dikey) sıralanışı yanında betimleme de çok önemli bir yer tutar. Örneğin Herodot’un tarihi Mısır ve Yakındoğu hayatının eğlenceli tasvirlerini içerir. Benzer zengin betimlemeler, bu tarzın dışında algılanan İbn-i Haldun’da da vardır.
- ⁴ Uluslaşma sürecini destekleyen birer araç olarak görülen tarihsel romanlar, propaganda amaçlı olarak 20. yüzyılda yoğun bir biçimde yazılmıştır.

Kaynaklar

- Arı, Bülent ve Halil İncılık (2011). “Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği” *Türkiye’de Tarih yazımı*. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek (ed.). İstanbul: Yeditepe Yay. 107-136.
- Ata, Bahri (2000). “Tarih Öğretiminde Bir Araç Olarak Tarihî Romanlar”. *Türk Yurdu* 153-154: 158-166.
- Barthes, Roland (1983). “Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş”. Çev. Mehmet Rifat. *Yazko Çeviri* 2 (11): 123-127.

- Baysal, Alev (2007). “8. Yüzyıl İngilteresinde Tarih Yazım Kuramları ve Tarihi Roman.” Çevrimiçi Ulaşım: www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/17_cilt/alev.htm. 09.06.2011.
- Bıçak, Ayhan (1999). *Tarih Bilimi*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Birkan, Tuncay (2008). *Modernizm İdeolojisi (Edebiyat Yazıları)*. Çevrimiçi Ulaşım: <http://www.metiskitap.com/Metis/Catalog/Text/59412> (09.06.2011).
- Burke, Peter (1994). *Tarih ve Toplumsal Kuram*. Çev. Mete Tuncay. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Breisach, Ernest (2009). *Tarihyazımı*. Çev. Hülya Kocaoluk. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Chartier, Roger (1997). *Yeniden Geçmiş*. Çev. Lale Arslan, Ankara: Dost Kitabevi.
- De Certeau, Michel (2009). *Tarih ve Psikanaliz, Bilim ile Kurgu Arasında*. Çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Demiriş, Bedia (2008). *Antikçağda Tarih Yazmak*. Çevrimiçi Ulaşım: www.scribd.com/doc/51489854/antik-ca%C4%9Fda-tarih-yazmak (09.06.2011).
- Erlevent, Damla (2005). Halide Edib Adıvar'ın Son Dönem Romanlarında İstanbul'da Gündelik Hayat ve Müzik. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Fay, Brain (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefeleri Çokkültürlü Bir Yaklaşım*. Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Fayda, Mustafa ve Mustafa Küçükkaşçı (2011). “Ortaçağ İslâm Dünyasında Arapça Tarih Yazımı”. *Türkiye’de Tarihyazımı*. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek Ed. İstanbul: Yeditepe Yay. 69-105.
- Greenblatt, Stephen (2003). “Yeni Tarihselcilik”. Çev. Türkan Mignon. *Hece* (Eleştiri Özel Sayısı) 7 (77-79): 744-749.
- Halkın, Leon (1989). *Tarih Tenkidinin Unsurları*. Çev. Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: TTK Yay.
- Hartog, François (2000). *Tarih, Başkalık ,Zamansallık*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Hence-Leonard (1948). *Helen-Latin Eskiçağ Bilgisi*. Çev. Suad Baydur. İstanbul: İÜ Yay.
- Husbands, Chris (1996). *Historical Forms: Narratives and Stories, What is History Teaching?* Buckingham: Open University Press.
- Iggers, George (2000). *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Jenkins, Keith (1997). *Tarihi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Kafesoğlu, İbrahim (1963). “Tarih İlmi ve Bizde Tarihcilik”. *Tarih Dergisi* 13 (17-18): 1-16.

- Koçak, Kemal (1997). *Cumhuriyet Dönemi Tarih Eğitimi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Kütükoğlu, Mübahat (1995). *Tarih Araştırmalarında Usul*. İstanbul: Kubbealtı Yay.
- Liotard, Jean François (1990). *Postmodern Durum*. Çev. Ahmet Çiğdem. İstanbul: Ara Yay.
- Munslow, Alun (2000). *Tarihin Yapısökümü*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Opperman, Serpil Tunç (1999). *Postmodern Tarih kuramı: Tarih Yazımı, Roman ve Yeni Tarihselcilik*. Ankara: Evin Yay.
- Özcan, Abdulkadir (2003). “Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”. *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14: 55–62.
- Özçelik, İsmail (1993). *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Safran, Mustafa ve Ahmet Şimşek (2009). “Tarih Yazımında Bir Sorun: Tarih ve Zaman İlişkisi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1 (1). www.tarihinpesinde.com.
- Sarup, Madan (2004). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. Çev. Abdülbaki Güçlü. Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Stanford, Michael (1994). *A Companion to the Study of History*. Oxford: Basil Blackwell.
- Şimşek, Ahmet (2006). “Tarihsel Romanın Eğitimsel İşlevi”. *bilig* 37: 65-80.
- Tekeli, İlhan (1998). *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Togan, Zeki Velidi (1985). *Tarihte Usul*. İstanbul: Enderun Yay.
- Tosh, John (1997). *Tarihin Peşinde*. Çev. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Turhanlı, Halil (2008). *Tarih Objektif ve Bilimsel Değil Sübjektif ve Ebedidir!* Çevrimiçi Ulaşım: <http://www.stargazete.com/acikgorus/tarih-objektif-ve-bilimsel-degil-subjektif-ve-edebidir-138917.htm>, (09.06.2011).
- Uslu, Mehmet Fatih (2008). “Greenblatt’ın Yeni Tarihselci Eleştirisi”. *Kritik Eleştiri Dergisi* 1: 1-20.
- White, Hayden (2008). *Metatarih 19. Yüzyıl Avrupasında Tarihsel İmgelem*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Yalçın, Dilek (2000). “Şeyh Bedreddin ya da Tarihsel Gerçeklikten Kurgusal Söyleme”. *Türkbilgi* 1: 158-177.

The Problems of Historiography within the Context of Narrative

Mustafa Safran *

Ahmet Şimşek **

Abstract

This study discusses both the limitations and the benefits of narrative within the context history and literature. Because narrative is the most widely used style in historiography, the relationship between narrative and history needs to be examined. Narratives of the past form a variety of discourses, and the narrativization of history gives us a complete view of the past. In addition, narrative constitutes a sense of duration in history. However, narrative also generates many problems in historiography. These are questions of history as metanarrative and the diachronic approach in historiography. This study analyzes the questions that originate from historians' praxis and makes suggestions with regard to the highly problematic use of narrative in historiography.

Keywords

Historiography, narrative, textuality, history, literature.

* Prof.Dr., Gazi University, Faculty of Education, Department of Secondary Social Science Education / Ankara
safran@gazi.edu.tr

** Assoc.Prof.Dr., Sakarya University, Faculty of Education, Department of Secondary Social Science Education / Sakarya
simsek@sakarya.edu.tr

Проблемы историографии в контексте повествования

Мустафа Сафран*

Ахмет Шимшек**

Аннотация

В этой работе рассмотрены состояние и пределы повествования в рамках историографии и литературы. В историографии самым распространенным стилем является повествование. Поэтому взаимосвязь между повествованием и историей очень важна. Повествование – это определенная форма речи о прошлом. Написание истории в стиле повествования дает общее представление об истории. А также повествование порождает чувство преемственности в истории. Тем не менее, вместе с повествованием возникает и ряд историографических проблем. К ним относятся негативные моменты с точки зрения истории как предповествования и подхода диахронического времени. В работе проанализированы эти проблемы, исходящие из традиционных привычек историков, а также предложены пути их решения.

Ключевые Слова

историография, повествование, текстуальность, история, литература.

* Проф. док., Университет Гази, педагогический факультет, кафедра гуманитарных дисциплин среднего образования, специализация преподавание истории / Анкара
safran@gazi.edu.tr

** Доц. док., Университет Сакарья, педагогический факультет, кафедра гуманитарных дисциплин среднего образования, специализация преподавание истории / Сакарья
ahmet.simsek@marmara.edu.tr

Tarihsellik ve Kuramsallık Arasında: 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı Tartışması

Sedat Yazıcı*
Fatih Yazıcı**

Özet

Türkiye’de modern anayasa hareketleri çoğu Avrupa ülkesiyle aynı tarihlerde ortaya çıkmış olmasına karşın birçok bakımdan kendine özgü tarihsel ve toplumsal olayların etkilerini taşır. Bun-lardan birisi 1921 ve 1924 anayasalarında yer alan kuvvetler birliği ilkesidir. Ço-ğu yoruma göre bu anayasal ilke dönemin koşulları gereği savunulmuş ve kabul edilmiştir. Bu çalışma, bu yaygın görüşün aksine, 1921 Teşkilat-i Esasiye Kanunu’ndan 1961 Anayasası’na kadar hu-kuksal olarak yürürlükte olan kuvvetler birliği ilkesinin özellikle Ata-türk ve arkadaşları tarafından tarihsel bir gereklilik temelinde değil; kuramsal, felsefi ve normatif temelde savunulmuş bir görüşe dayan-dığını göstermektedir. Çalışmanın birinci ana bölümünde kuvvetler birliğinin bu iki anayasada yer almasıyla ilgili yorumların değeri-ndirilmesi; ikinci bölümünde kuvvetler birliği ve ayrılığı düşüncesinin tarihsel ve kuramsal olarak gelişimi; son bölümde ise Atatürk ve ar-kadaşlarının kuvvetler birliğini savaş koşullarının veya etkin bir yö-netim anlayışının gereği olarak değil, Rousseau’cu bir egemenlik an-layışının sonucu olarak savundukları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kuvvetler Birliği, Kuvvetler Ayrılığı, 1921 Anayasası, 1924 Ana-yasası, Egemenlik, Atatürk.

* Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/Tokat
sedat.yazici@gop.edu.tr

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Eğitim, Fakültesi/İstanbul
fatih.yazici@marmara.edu.tr

Giriş

Günümüz Türk siyasi hayatının başat tartışmalarının birçoğu tarihsel olarak Cumhuriyetin kuruluş aşamasındaki kendine özgü yaklaşım ve uygulamalara dayanır. Bu yaklaşım ve uygulamaların tarihsel bağlamları ile kuramsal boyutlarını doğru okumak ve bunlar arasındaki nedensel ilişkiyi doğru ayırt etmek birçok konunun tarihsel ve siyasal temelini daha iyi anlamamıza önemli katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın genel amacı kuvvetler birliği/ayrılığı tartışması temelinde böyle bir anlamaya katkı sağlamaktır.

Bilindiği gibi, kuvvetler birliği hem hüküm olarak 1921 ve 1924 anayasalarında yer almış, hem de özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında bu doğrultuda önemli uygulamalara yer verilmiştir. Bu konudaki yorumları iki ana başlık altında gruplandırabiliriz. Birincisine göre, kuvvetler birliği tarihsel ve olağan üstü şartların ürünüdür. Yorumcuların büyük bir çoğunluğu bu görüştedir. İkinci görüşe göre, kuvvetler birliği kuramsal temelde savunulmakla birlikte bu savunmaların tümü salt pratik durumu gerekçelendirmeye yöneliktir. Bu görüş çok az kişi tarafından dile getirilmiştir. Bize göre bu iki yorumun dışında üçüncü bir yorum söz konusudur ve bu yorum ilk ikisinden daha doğrudur. Bu makalenin ana iddiasını oluşturan bu üçüncü yoruma göre, pratik durum etkili olmakla birlikte, kuvvetler birliği salt kuramsal ve normatif temelde savunulmuş Rousseau'cu bir egemenlik düşüncesine dayanır.

Bu amaçla ilkin 1921 ve 1924 anayasalarında yer alan kuvvetler birliğine ilişkin tarihsel durumu açıklayarak birinci ve ikinci yorumu savunan çalışmalardan söz edeceğiz. Daha sonra, bu tartışmanın dönemin Türkiye'sine özgü olmadığını göstermek amacıyla kuvvetler birliği düşüncesinin tarihsel gelişimini açıklayarak karşı görüş ve düşüncelerden söz edeceğiz. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan bölümde ise kendi yorumumuzu savunarak 1921 Teşkilat-i Esasiye Kanunu'ndan 1961 Anayasası'na kadar hukuksal olarak yürürlükte olan kuvvetler birliği ilkesinin özellikle Atatürk ve arkadaşları tarafından tarihsel bir gereklilik temelinde değil; kuramsal, felsefi ve normatif temelde savunulan bir ilke olduğunu göstermeye çalışacağız.

1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği

Birinci TBMM daha ilk günden itibaren, Mustafa Kemal'in de telkinleriyle, yasama ve yürütme yetkilerini üzerine alarak kuvvetler birliğine giden bir eğilim benimsemiştir. 24 Nisan 1920'de Meclis'te yaptığı uzun konuşmasından sonra, hükümet kurulmasına dair bir önerge sunan Mustafa Kemal, bu önergede özetle "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkinde bir kuvvet" olmadığını, TBMM'nin "teşriî ve icra salâhiyetleri"ni kendisinde

topladığını ifade etmiştir. Kuvvetler birliği hükmü 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ikinci maddesinde ifade edilen "icra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder" hükmüyle açık bir şekilde anayasada yer almıştır.

Birinci TBMM'yi inceleyen bütün yazarların ortak kanaati, bu meclisin kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sisteminin tipik bir örneği olduğu şeklindedir. Tunaya'ya göre, "1920 yılında, Türklerin... seçtikleri hükümet şekli, Meclis Hükümeti sistemidir." Gerçekten de o dönemde bile birçok milletvekili bu sistemin Fransız İhtilali'nin ünlü meclisi Convention'a benzediğinin farkındaydı ve bu iki meclis arasındaki benzerlik ve farklılıklar üzerinde duruluyordu (2003: 95).¹ 1921 Anayasasında ayrı bir hukuki varlık olarak yürütmeden bahsedilmemişti. Kanunun 3. maddesi gereğince devlet, Meclis tarafından yönetilecekti. Kanunların yürütme yetkisinin meclise ait olduğunu açık biçimde belirten "işbu kanunun icrasına BMM memurdur" ibaresinin yer alması meclis hükümeti uygulamasını göstermesi bakımından ilginçtir (Akın 2001: 219).

Kuvvetler birliği sadece Birinci TBMM'ye ve 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'na özgü bir ilke olmayıp 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda da yer almıştır. Bu anayasa, meclis hükümeti ile parlamenter sistem arasında karma bir model kurmakla birlikte, anayasal düzeyde kuvvetler birliği açısından değişen pek de bir şey olmamıştır. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 5. maddesi "Teşri Salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder" hükmünü ifade etmektedir. Ancak 1924 Anayasasının hukuksal durumu ve pratiği hukukçular tarafından "kuvvetler birliği ve görevler ayrılığı" şeklinde yorumlanmaktadır (Özbudun 1992: 10). Kuvvetler birliğinin bu anayasal statüsü 1961 Anayasasına kadar devam etmiş, CHP programlarında da "Türk milletinin idare şekli kuvvetlerin birliği esasına müsteniddir" ifadesi 1947 yılına kadar yer almıştır (Balta 1960: 13-14).

Girişte de belirttiğimiz gibi, hemen hemen tüm yorumcular kuvvetler birliğinin benimsenmesini tarihsel koşullara veya dönemin pratik gerekliliklerine dayandırmıştır. Eroğlu'na göre Birinci TBMM'de "*devrin zaruretleri icabı* aşırı bir meclis hükümeti sistemi benimsenmişti" (1974: 118); Mumcu'ya göre TBMM'nin kuvvetler birliğine dayanması "*o günler için doğru bir düşünce idi. Yurdu bir an önce kurtarmak için, halkı doğrudan doğruya temsil eden Meclis'in bütün yetkilerle donatılması gerekti. Böylece hem zaman kazanılacak, hem de yasama ve yürütme güçleri arasındaki anlaşmazlıklardan kaçınılmış olacaktı* (1997: 54)²." Alpargu, Özçelik ve Yavuz da "*Günün*

şartları bunu gerektiriyordu” derken etkili bir karar alma ve uygulama isteğine işaret etmektedirler. Bu yoruma göre, “Olağanüstü dönem olduğu için çabuk karar almak ve uygulamak gerekiyordu. O nedenle bu yola gidilmiş ve millet adına yararlı uygulamalarda bulunmuştur” (2003: 145).³

Bazı yorumculara göre ise Mustafa Kemal en baştan beri bir inkılâp hazırlığı içinde olduğu için kuvvetler birliğini doğrudan desteklemiştir. Shaw, Mustafa Kemal’in kuvvetler birliğini tercih etmesinde meclis hükümeti sisteminin bir devlet başkanını zorunlu kılmamasının etken olduğunu düşünmektedir (2000: 417). Shaw’a göre Mustafa Kemal’in düşüncesi, “TBMM’nin üstünlüğünde, padişahın yerini alacak bir yürütme organının sahibine duyulan ihtiyaç” ortadan kalkacaktı. Yeni bir sistem ve yeni bir yönetim kurulacağına ilişkin hiçbir kuşku uyandırmadan bu yolla padişahla olan ilişki kesilmiş olacaktı. Aslan da bu konuda Shaw ile aynı doğrultuda düşünmektedir (2002: 39). Ona göre,

“Mustafa Kemal hem milli mücadeleyi başarıya ulaştırmak hem de bu mücadele sonunda devlet bünyesini değiştirmek niyetinde idi. Meclis Hükümeti sisteminin kabul edilişi, daha başlangıçtan itibaren böyle bir bünye değişikliğinin temellerini atmakla birlikte, bu gidişin göze çaracak bir açıklıkla ortaya çıkmasını ve padişahlığı vazgeçilmez bir kurum olarak kabul eden çevrelerde lüzumsuz tepkilerin uyanmasını önlemiştir.”

Özbudun ise radikal reformcuların bu ilkeyi “Cumhuriyete götüren yolun temel taşları olarak” görmelerinden; muhafazakarların ise muhtemelen “halkın çoğunluğunun muhafazakar eğilimli olduğu varsayımına dayanarak ... hilafet ve saltanatın korunmasına yarayacak, en azından Mustafa Kemal Paşanın kişisel otoritesinin güçlenmesini engelleyecek araçlar gibi” düşüncelerinden dolayı fazla itiraz etmeden kabul ettiklerini ifade etmektedir (1992: 24).⁴

İkinci yorum olarak 1921 ve 1924 anayasalarında kuvvetler birliğinin yer almasının kuramsal temeli olabileceğine işaret eden nadir açıklamalardan biri Tanör’e aittir (2006: 262). Ona göre de pratik nedenler yine de daha belirleyici olmuştur:

“Kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemlerinin seçilmesinde, düşünsel yakınlıkların büyük payı vardı: Fransız Devrimi, Rousseau, vb. Ancak, bu seçimi doğuran pratik nedenler daha az önemli değildir. Bir kere, bu ilkelerin kabulü ulusal kurtuluş potansiyelini bir tek kurum ve organla birleştirmekle ‘enerji tasarrufu’ sağlıyor ve başarı şansını arttırıyordu.

Güçler birliği yepyeni bir devletin kurulmasına doğru da elverişli bir basamaktı. Bütün bu yetkiler bir kez BMM’de toplanınca, kurtuluştan sonra artık ne padişaha, ne onun hükümetine ne de eski devlete gerek kalacaktı. Kuvvetler birliği ve meclisi hükümeti sistemi, bir yandan bağımsızlık için savaşınlara ulusal-siyasal birlik olanağını sağlarken öbür yandan da saltanatın yıkımını kolaylaştıracak hukuk zeminini kuruyordu.”

Özetle, hemen hemen tüm yorumcular kuvvetler birliğini olağanüstü şartların bir sonucu olarak daha hızlı, pratik ve etkin yönetim ortaya koymak için seçilmiş bir yönetim ilkesi olarak görmekte-dirler. Bu yorumlara göre, bazı kuramsal etkilenmeler olmuşsa da bunlar pratik kaygılar kadar belirleyici olmamıştır. Kanaatimizce bu yorumlar hem eksik, hem de yanlıştır. Çünkü bize göre, savaş koşullarında diğer erkler arasında yürütmeye daha fazla güç verme çoğu ülkede gözlenen bir olgu olmasına karşın yeni Türk devletinin kuruluş ve gelişme aşamasında ortaya çıkan kuvvetler birliği düşüncesinin itici gücü kuramsaldır ve Rousseau’cu bir cumhuriyet anlayışına dayanır. Bu temellendirmemize geçmeden önce kuvvetler ayrılığı ve birliği düşüncesinin gelişmesine öncülük eden iki cumhuriyetçi düşünürün görüşlerinden söz etmemiz gerekir.

Bir Yol Ayrımı: Montesquieu ya da Rousseau

Atatürk’ün Montesquieu ve Rousseau’yu doğrudan kendi eserlerinden okuduğunu, cumhuriyetçilik görüşlerini oluşturmada bu iki düşünürden birçok noktada yararlandığını biliyoruz. Atatürk’ün, Montesquieu’nun *Kanunların Rubu* adlı eserini okurken cumhuriyet yönetiminin gerektirdiği vatandaş nitelikleri ile ilgili kısımların altını özenle çizdiğini görüyoruz (Cengiz 2001). Cumhuriyet bayramlarında sıklıkla duyduğumuz “Cumhuriyet Erdemdir” sözü aslında Montesquieu’ya aittir. Çok azımızın devamını merak ettiğimiz veya bildiğimiz bu söz cumhuriyetin kendisini niteleyen bir söz değil, cumhuriyet yönetiminin gerektirdiği yurttaşları nitelendirmek içindir. Üç yönetim şekline söz eden Montesquieu bunlardan saltanat hükümetinin onura, istibdat hükümetinin korkuya, cumhuriyetin ise fazilete dayandığını savunur. Ancak bu, “herhangi bir cumhuriyette kişilerin faziletli oldukları anlamına değil, faziletli olmaları gerektiği anlamına gelir” (Montesquieu 2004: 49-51). Çünkü hemen hemen tüm cumhuriyetçi yazarların ifade ettiği gibi, cumhuriyet bir duygudur ve kişilerin kamu adına özel tutkularından fedakârlık, hatta feragat etmelerini gerektirir.

Yeni Türk devletini cumhuriyetçi ilkeler üzerine kurmada Atatürk’ün fikri kaynaklarından bir diğeri Rousseau olmuştur. Atatürk’ün mecliste yaptığı bir

konuşmada Rousseau'yu dikkatlice okuduğunu ve çok yararlandığını, arkadaşlarına da okumalarını tavsiye ettiğini biliyoruz (1997: 231). Ancak, bu çalışmada da göstermeye çalıştığımız gibi, Atatürk ve arkadaşlarının kuvvetler birliği/ayrılığı konusundaki düşünceleri liberal cumhuriyetçi Montesquieu'dan değil, egemenlik kavramına yüklediği merkezi rol dolayısıyla Antikçağ'ın doğrudan demokrasisine özlem duyan Rousseau'dan daha fazla etkilenmiş görünüyor. Daha geniş boyutlarıyla bu seçim sadece Montesquieu ve Rousseau arasında bir seçim değil, Anglo-Sakson siyasi gelenek ile Fransız siyasi düşüncesi arasında bir seçim yapmayı da içerir. Bu yorumu açıklığa kavuşturmak için Montesquieu ve Rousseau'nun kuvvetler birliği/ayrılığı konusundaki düşüncelerini açıklayarak devam etmekte yarar var.

Kuvvetler ayrılığı düşüncesi Aristoteles'in *Politika*'da her anayasal devletin karar verme (meşveret), yürütme ve yargı düzenine veya ögesine sahip olması gerektiği görüşüne (2006: 132-133); Locke'un hükümet güçlerini yasama, yürütme ve federatif olmak üzere üçe ayırma girişimine (2004) dayandırılrsa da bu ilkenin açık ayrımı ve savunuculuğu Montesquieu tarafından yapılmıştır. İlkenin İngiltere'deki uygulamasından son derece etkilenen Montesquieu özgürlük için kuvvetler ayrılığının zorunlu olduğunu belirtir. Ona göre "Yasama yetkisiyle uygulama ya da yürütme yetkisi aynı kişiye ya da aynı memurlar topluluğuna verilirse, ortada hürriyet diye bir şey kalmaz" (2006: 156). Dönemin Türkiye'sinde "korkunç bir istibdat yönetimi"nin olmasını üç erkin padişahta toplanmış olmasından kaynaklandığını belirten Montesquieu, meclis hükümeti uygulamasına da karşı olduğunu şu sözleriyle açıkça ifade eder: "Hükümdar olmadığı takdirde, uygulama yetkisi, yasama yetkisi içinden seçilen birkaç kişiye verilirse o zaman ortada hürriyet denilen bir şey kalmaz. Çünkü iki yetki yine birleştirilmiş olur" (2006: 160).

Montesquieu'nun görüşlerinin etkisi konusunda ayrıntılı bir değerlendirme yapmak bu çalışmanın kapsamı dışında olsa da kısa bir açıklama yararlı olacaktır. Locke'un ABD anayasasına etkisi açık ve yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Aynı şeyi onun görüşlerinden yararlanan Montesquieu için söyleyemsek de Amerikan siyasi yaşamına etkisi konusunda değişik yorumlar söz konusudur. Wright'a (1933: 169-185) göre ABD tarihinde en açık olgulardan biri koloni döneminde yasama-yürütme tartışmasında kolonilerin kuvvetler birliğinin değil ayrılığının kendileri için en uygun olduğunu düşünmüş olmaları gerçeğidir. Ne var ki, Wright'a göre, Amerikan anayasasını hazırlayanların kuvvetler ayrılığına dayanan bir sistem öngörmeleri kuramsal yaklaşımlardan ziyade, kendi deneyimleri sonucu bu sistemin doğruluğunu görmüş olmaları etkili olmuştur. Sharp'a (1935)

göre böyle bir deneyim etkili olmakla birlikte Montesquieu'nun görüşleri Blackstone aracılığıyla kurucu babalar üzerine etkili olmuştur.

Montesquieu'nun açık karşı duruşuna karşın kuvvetler birliği uygulama açısından da Fransız siyasi yaşamının hiç de uzak olmadığı bir ilke olmuştur. İlk kez Fransa'da "Ulusal Konvansiyon Meclisi"nde (1792-1795) uygulanan meclis hükümeti sistemi, Fransa tarihindeki 1793 Montagnarde Anayasası, 1848 Anayasası, III. Cumhuriyet Anayasası (1871-1875) ve 1946'da kurulan IV. Cumhuriyet'in halkoylaması ile reddedilen ilk anayasası da Meclis hükümeti sistemini öngörmekteydi. Bu yönetim şekli Fransa dışında ise I. Dünya Savaşından sonra Polonya, Litvanya, Estonya, Avusturya ve Letonya'da değişik sürelerde uygulanmıştır (Akın 2001: 218). Halen yürürlükteki 1874 tarihli İsviçre Anayasası, meclis hükümetini öngörmesi bakımından bu sistemin uzun süreli bir örneğidir.

Gerçekten de on yedinci yüzyıldan itibaren Avrupa'da ortaya çıkan anayasal devletlerde kuvvetler birliği/ayrılığı bakımından yasama ve yürütme arasında inişli çıkışlı bir ilişki görülmüştür. Loewenstein bu değişimi dört ana döneme ayırır. Birincisi, 1688 sonrası İngiltere ve 1789 sonrası Fransa'yı içine alan parlamentonun hâkimiyeti dönemi. İkincisi, I. Dünya Savaşı dönemi yürütmenin yeniden güçlendiği dönem; üçüncüsü savaş sonrası dönemde parlamentonun hakimiyeti dönemi; dördüncüsü ise 1938'lere doğru kuvvetli bir yürütme gücünün yeniden ortaya çıktığı dönem (1938: 580-584). 1921 ve 1924 anayasalarının kabul edildiği dönem kuvvetler birliği açısından parlamentonun üstün olduğu bir döneme, Loewenstein'in ifadesiyle, "yüz elli yıl sonra Rousseau'nun Montesquieu'ya galip geldiği" üçüncü döneme karşılık gelmektedir.

Demek ki, Batı devletleri arasında kuvvetler ayrılığı ilkesine yönelik artan bir ilgiye rağmen kuvvetler birliği yönünde hem bazı somut uygulamalar hem de sempatik yaklaşımlar mevcuttu. Bu noktada yanıtını aramamız gereken sorularda biri şudur: Atatürk Milli mücadeleden sonra cumhuriyet fikrini geliştirirken Montesquieu'dan önemli ölçüde yararlanmış olmasına karşın onun kuvvetler ayrılığı düşüncesine neden rağbet etmemiştir? Bu soruya yönelik olarak Savcı bazı psikolojik unsurların etkili olabileceğini ifade etmektedir (1960). Bunlar arasında eski istibdat yönetiminin halkın zihninde derin izler bırakması ve kuvvetler birliği ilkesiyle anayasaya sadakati sağlamada ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almada veya korumada parlamentonun daha güvenilir olacağı konusunda belli bir güvenin olması psikolojik olarak etkili olmuştur. Bu açıklamada önemli bir haklılık payı vardır. Savcı'nın açıklamasında eksik

olan bu psikolojik korkunun Türkiye'ye veya dönemin koşullarına özgü bir korku değil genel olarak klasik cumhuriyetçi yaklaşımlarda var olan bir korku olmasıdır. Bu nedenle bize göre yukarıdaki sorunun iki kuramsal nedeni vardır. Birincisi, Atatürk ve arkadaşları özgürlük ve egemenlik ilişkisini Montesquieu'cu kavrayışta değil, Rousseau'cu bir kavrayışta görmüşlerdir. İkincisi, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde kuvvetler birliğine yönelik eleştirel ve kuşkucu bakışların yeni devletin kurucularını kuvvetler ayrılığı ilkesini daha olgun ve gelişmiş yönetim anlayışının gereği olarak görmelerine yol açmış olmasıdır.

Hemen hemen tüm yorumcular kuvvetler birliği düşüncesini Rousseau'ya dayandırır (Gökberk 2004, Akın 2001, Teziç 1998). Ancak bu çıkarım doğrudan metinsel kanıt değil Rousseau'nun siyaset felsefesinde yer alan ortak irade, özel irade, egemenlik, siyasi bütün ve özgürlük kavramlarına yüklediği anlama ve bunlar arasındaki kuramsal ve mantıksal ilişkiye dayanır. Bu karmaşık ilişkiden dolayıdır ki, 18. yüzyıldan itibaren Rousseau birbirine karşıt iki akım içinde yer alan bir düşünür olarak yorumlanmıştır.⁵ Bunlardan birincisine göre Rousseau bireysel özerklik ve özgürlüğün öncüsü liberal bir düşünür olarak yorumlanırken ikici yoruma göre, tam aksine, ortak irade adına bireysel özerkliği ve özgürlüğü feda eden totaliter, otoriter ve despotik bir düşünür olarak görülür. Bu yorumlardan hangisinin doğru olduğunu tartışmak amacıyla değiliz ancak, şurası kesindir ki sonuç kendi tasarladığı gibi olmasa da Rousseau'nun açık bir amacı vardır. Bu amaç bireylerin özgürlüğünü ve eşitliğini güvence altına almaktır.

Rousseau'nun ilk bakışta kuvvetler birliğini savunuyor izlenimi veren paragraf *Toplum Sözleşmesi*'nde hâkimiyetin hangi sebeple devredilemeyecek-se yine aynı sebeple bölünemeyeceğini savunduğu kısımdır:

“Fakat bizim siyaset nazariyecilerimiz, hâkimiyeti, esasında parçalara bölemedikleri için, konusunda bölüyorlar. Onu, kuvvet ve irade diye bölüyorlar; yasama yetkisi, yürütme erki; vergi, adalet ve savaş hukuku diye parçalara ayırıyorlar; içe yönetim ve dış münasebetlere girişme yetkisi diye bölümler kabul ediyorlar. Bazen bunun bütün parçalarını birbirine karıştırıyorlar, bazen birbirinden ayırıyorlar. Hâkim varlığı ayrı ayrı parçalardan eklenme suretiyle meydana gelmiş, hayali bir varlık haline sokuyorlar.” (1989: 77).

Devleti organik bir varlığa benzeten Rousseau yukarıdaki alıntının hemen devamında kuvvetler ayrılığıyla egemenliği parçalara böldüklerini söylediği yazarların bu düşüncesini Japon hokkabazların herkesin gözü önünde bir çocuğu parçalara ayırıp sonra birleştirmesine benzetir. Belirtmek gerekir

ki, Rousseau bu görüşüyle doğrudan kuvvetler ayrılığına karşı çıkmıyor, görevler ayrılığının kuvvetler ayrılığı olarak algılanmasının yanlış olduğunu söylüyor. Yine de Rousseau'nun kuvvetler birliği görüşü onun toplum sözleşmesi ve egemenlik kavramlarına yüklediği merkezi öneme, egemenliğin bölünemeyeceği ve devredilemeyeceği düşüncesine dayanır.

Rousseau'ya göre egemenlik genel iradenin yürütülmesi olarak varlığını toplum sözleşmesinden alır. İnsan eylemlerinde de nedensel etki olarak rol alan "kuvvet" ve "irade" metaforunda olduğu gibi toplum sözleşmesi siyasi varlığa vücut ve hayat; yasama ise hareket ve irade verir (1989: 77). Siyasi bütünde veya cumhuriyette de aynı unsurlar bulunur. Yasama yetkisi iradeye, yürütme gücü kuvvete karşılık gelir. Rousseau, bu iki unsurun siyasi bütünde birbirinden ayrı olduğunu belirtmesine karşın bunlar "birleşmeden siyasi bütünde ne bir şey yapılabilir, ne de yapılmalıdır" görüşünü savunur (1989: 77). Onun kuvvetler birliğini savunduğuna dayanak oluşturan yorum tam da bu noktada başlar. Rousseau kuvvetle iradenin her zaman birlikte ve aynı hareket etmesi gerektiğini düşünür. Bu ilişki ve birliktelik toplum sözleşmesinden başlayarak yasama üzerinden yürütme üzerine doğru olmak üzere belirleyici bir role sahiptir.

Rousseau'ya göre toplum sözleşmesinin gücü mutlaklıdır: "Tabiat nasıl, her insana organları üzerinde mutlak bir yetki verirse, toplum anlaşması da siyasi bütüne organları üzerinde öyle, mutlak bir yetki verir."⁶ Ona göre "hâkimiyet genel iradenin icrasından başka bir şey olmadığı için hiçbir zaman başkasına devredilemez." (1989: 31-38). Genel irade veya egemenlik kendini kanun koymada ortaya koyar. Bu nedenle yasamada temsil olamaz ve irade devredilemez. İngilizlere hayranlığını birçok kez dile getiren Montesquieu kuvvetler ayrılığına dayanan anayasasıyla bu milletin dünyanın en özgür milleti olduğunu düşünürken, Rousseau'ya göre İngilizler ancak sandık başında özgürdürler. Çünkü o, Antikçağın doğrudan demokrasilerine hayrandır ve egemenliğin temsil edilemeyeceğini düşünür:

"Hâkimiyet, hangi sebeplerden başkasına devir ve terk edilemezse, yine aynı sebeplerden temsil de edilemez. Hâkimiyet aslında genel iradede mündemictir. Genel irade ise hiç temsil olunamaz. Bu irade ya kendinin aynıdır, ya değildir. İkisinin ortası olmaz. Şu halde, milletin vekilleri temsilcileri değildirler ve olamazlar da. Olsa olsa milletin memurları olabilirler; kesin olarak hiçbir şeye karar veremezler." (1989: 137-138).

Rousseau'ya (1989: 31) göre yalnızca genelin iradesi genelin iyiliğine uygun bir şekilde idare edebilir. Bu görüşle doğrudan ilişkili olarak, hâkimiyeti

genel iradenin icrasıyla özdeşleştiren düşünce hâkimiyet kavramına belli bir durumu veya niteliği değil, bir oluşu ve eylemi ifade eden anlam yükler. Bu oluş ve eylem, ya da Rousseau'nun ifadesiyle iradenin kullanılması, kanun yapma yoluyla kendini gösterir. Bu nedenle “kanunlar genel iradenin fiil ve hareketleridir.” Demek ki, her tür genel iradeyi yürütme eylemi egemenliğin meşru kullanımını ve temsilini ifade eder. Bunun içindir ki, Rousseau'ya göre, egemenlik bölünemeyeceğine göre onun kullanımı da bölünemez ve devredilemez. Yürütme erkinde ise temsil olabilir. Çünkü “hükümet hâkim varlığın sadece vekilidir.” Ancak, hükümetle hâkim varlık veya siyasi bütün arasında “ruhla vücudun birleşmesi” veya irade ile vücudun bir araya gelerek eylemde bulunduğu gibi bir birliktelik bulunması gerekir (1989: 78). Bu kuramsal ve mantıksal ilişki temsili yönetimlerde bir meclis hükümetinin varlığının ve güçlerin onda birleşmesinin temelini oluşturur. Bir başka deyişle, devlet tek kuvvet üzerine kurulu siyasi bütündür ve kuvvetler ayrılığı savunucularının tanımladığı tüm güçler aslında bu tek gücün memurları vasıtasıyla yerine getirdiği çeşitli görevlerdir.

Batı dünyasında kuvvetler birliği ilkesini kuramsal düzeyde savunmada Rousseau yalnız değildir. Rousseau'dan yaklaşık iki asır önce bu fikrin en ateşli savunucusu yine bir başka Fransız düşünür Bodin de tek ve nihai egemenlik düşüncesini savunarak egemenliğin bağımsız kuvvetler arasında bölünmesi düşüncesine karşı çıkmıştır. Bodin, Rousseau ve Atatürk, egemenliğin bölünmezliği ilkesinin kuvvetler ayrılığını mantıksal ve kavramsal olarak dışladığı veya geçersiz kıldığı noktasında aynı görüşü paylaşırlar. İlgili literatüre baktığımızda, Rousseau'dan sonra özellikle yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde kuvvetler ayrılığı görüşüne karşı eleştirilerin daha yüksek sesle dile getirildiğini, konuyla ilgili çalışmaların yoğunluk kazandığını görüyoruz. Bunlar arasında Polard, 1920 yılında yayınlanan parlamento tarihi ile ilgili eserinde kuvvetler ayrılığı ile ilgili olarak şöyle diyor:

“On sekizinci yüzyılda bu ilkeyi kabul etmek için önemli nedenler vardı, ne var ki bu nedenler ortadan kalkmaktadır. ‘Bölünmüş’ Amerika ortadan kalkınca, kuvvetler ayrılığı ile ortaya çıkan ‘bölünmüş’ hükümet sistemi de onunla birlikte ortadan kalkacaktır. Amerikan ulusu, tam egemenlik gücüyle ulusal bir hükümete güvenecektir.” (Fairlie 1923'den: 417-418)

Fairlie (1923) Duguit, Moreau, d'Eichtal, Barthelmy ve Seignobes gibi yazarların Mostesquieu'nun görüşüne açıkça karşı çıktıklarını belirtir. Bu yazarlar arasında Atatürk'ün de eserlerini okuduğunu bildiğimiz

Barthelmy'nin de olduğunu hatırlatırsak etkileşmenin ne oranda doğrudan olduğunu tahmin etmek güç olmayacaktır. Bu nedenle, I. ve II Meclislerdeki konuşmalarından görüşlerini aktaracağımız Atatürk ve arkadaşlarının düşüncelerini dünyada kuvvetler birliği ilkesine karşı artan bir kuşkuculuk bağlamında anlamak gerekir.

M. Kemal ve Arkadaşlarının Kuvvetler Birliği Düşüncesi

Şubat 1921'de Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarını tespit eden bir kanun hazırlamakla görevlendirilen, çoğunluğunu muhalif mebusların oluşturduğu komisyonun Meclis'e sunduğu önerge 24 Kasım 1921'de gündeme alınır. Bu önergenin görüşmeleri sırasında yapılan konuşmalar Birinci TBMM ve Mustafa Kemal'in kuvvetler birliğini nasıl yorumladıkları konusunda önemli kanıtlar sunmaktadır. Bu önerge, kuvvetler ayrılığı ilkesinden hareketle yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılmasını ve kabine sistemine geçişi öngörüyordu (Demirel 2003: 234). Komisyon adına önergeyi savunmak için söz alan Salahattin (Köseoğlu) Bey kuvvetler ayrılığı yönünde şu görüşleri savunmuştu:

“Devlet denilen şey bir kuvvetler manzumesidir. Milletten alınan kuvvetler, yine milletin yararına uygun şekilde dağıtılır. Devlet kuruluşunun ruh ve esası bundadır. Yüksek Meclisiniz 23 Nisan 1920'deki ilk toplantısında millet işlerine el koyarak, yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştı... Fakat Yüksek Meclis en küçük işlere kadar her şeyi kendi yapamayacağından bu işleri kendine karşı tam bir sorumluluk içinde ve yeteri kadar yetkili olarak yürütme kuruluna gördürür... Bugün devletlerdeki idare şekli iki türlüdür. Birinde yasama ve yürütme güçleri birleştirilerek kullanılır, ötekisinde güçler ayrılarak kullanılır. Güçleri birleştirmenin sonu “diktatör”lüktür. Güçlerin ayrılığı ise “meşrutiyet”tir. Bu düzende yasama ve yürütme güçleri ayrı ayrı ve serbestçe görevlerini yaparlar... Yüksek Meclisiniz ilk toplantısında devletin bütün güçlerini kendinde topladı, ileri derecede merkezçiliğe gitti.” (TBMM 1920: 311-316).

İki gün sonraki toplantıda iktidar grubundan Kırşehir mebusu Müfit (Kurutluoğlu) Efendi, Edirne mebusu Mehmet Şeref (Aykut), Malatya mebusu Lütfi (Evliyaoğlu) ve Adana mebusu Zekai (Apaydın) Bey kuvvetler ayrılığı ilkesine karşı çıkararak önergeyi şiddetle eleştirmişlerdir. Kuvvetler ayrımının kuramsal eleştirisini yapan Zekâi Bey'e göre kuvvetlerden birinin ötekini tahakküm altına almasını önlemenin yolu kuvvetler ayrılığıyla değil birliği ile mümkündür. Ona göre, kuvvetler birliği son yıllardaki hukuk görüşü karşısında çok sarsılmış ve zedelenmiş olduğu için artık eski geçerlili-

ğini yitirmek üzeredir. Bunun ana nedeni “milli iradedeki birliğe engel olduğu” noktasından yapılan eleştirilerdir (TBMM 1920: 343).

Bu tartışmalar içinde konunun kuramsal boyutunun yanı sıra Türkiye’ye özgü koşullardan da söz ederek yaklaşan konuşmalardan biri Mahmut Esat (Bozkurt) Bey tarafından yapılmıştır. Mahmut Esat, öncelikle kuvvetler ayrımının hiçbir ülkede uygulanmadığını belirtir. Duguit’den alıntı yaparak “...kuvvetler ayrımı, tatbikatta Hıristiyanlığın teslisi gibi hayal kabilindedir. Teslis nasıl bir hayal mahsulü ise kanun alanında ve uygulamada kuvvetler ayrımı öyle hayal mahsulü olmuştur” der (TBMM 1920: 365). “Esas itibarıyla bir hayalden ibaret olan tefriki kuanın yalnız kitap sahifelerinde yer” bulabildiğini, uygulamada yararlı sonuçlar vermediğini, Amerika’da birçok ihtilallere neden olduğunu belirtir (TBMM 1920: 366). “Biz parlamentonun şiddetli denetimine göre ülkemizi eski Kanun-u Esasi ile hükümet darbesinden kurtaramadık. Ondan daha ileri giderek Türk milletinin hâkimiyetini kısarık icra heyetine büyük yetki verdiğimizde bilgi düzeyi yüksek olmayan ülkemizde ‘heyeti icraie istibdadının’ doğacağını ve bunun da ‘heyet-i teşriie istibdadından’ daha çok tehlikeler” doğuracağını belirtir. Mahmut Esat, hükümet istibdadının, ülkelerde ihtilallerin doğmasına yol açarken; parlamento istibdadının ülkeleri kurtardığını örneklerle açıklar ve güçler ayrılığı ilkesi kabul edildiği gün meclisin icra heyeti üzerinde denetiminin kalmayacağını, o nedenle de tehlikeli olduğunu söyler (TBMM 1920: 366-367).

Esat’ın kuvvetler ayrılığına dayalı sistemde yürütme gücüne kuşkuyla bakması sorunun Türkiye bağlamını değerlendirme açısından anlamlıdır. Ona göre önerenin teklif ettiği sistem parlamento sistemidir. Parlamento sistemi ise “parti hükümeti esasına” dayanır ve ancak “partilerin geliştiği ülkelerde faydalı” olabilir (TBMM 1920: 367). Ona göre, kaynağı İngiliz anayasasına dayanan bu sistemden “bütün dünya yakınmaktadır”; bu nedenle “bütün kuvveti Türk milletini temsil eden parlamentoya” verdiğimizde “hürriyet yükselecektir” (TBMM 1920: 369).

Meclis’teki bütün bu tartışmaları başından beri takip eden Mustafa Kemal, 1 Aralık 1921 günü kuvvetler birliği hakkında uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasının başında genel yönetim kavramının ana unsurlarından bahsederek kuvvetler ayrımının tanımlamasını, unsurlarını ve işleyişini anlattıktan sonra bu üç kuvvetin birbirinden ayrılmaz olduğunu somutlaştırarak anlatmaya çalışır. Atatürk batılı düşünürlerin kuvvetleri nasıl ayırdığını biraz da küçümseyerek anlatır ve bu ayrımın toplumun saadeti için yeterli olmadığını ifade eder:

“Alimler, müdekkikler gördükleri manzaralar ve levhalar ve o levhaların ihtiva ettiği esbab ve anasır-ı mütalaa ettikleri zaman görmüşlerdir ki; iki kuvvet vardır. Biri, irade-i asliye-i milliye, diğeri kuvve-i kahire ve müstebite ‘O halde hiç olmazsa bu iki kuvvetin sahiplerinin birbirine en az bir zarar verecek bir şekil bulalım” demişler. Bir çare ve tedbir bulalım ki kuvve-i müstebidenin tesirini tahfif etsin! Bu düşünülmüş olan şey nazariyat kitaplarında meşrutiyetle ifade olunur. Kuvve-i müstebide sahibini de aldatmaya kıyam etmişler ve demişler ki: “Korkma her şeyde hakim sensin, her şey senin... yalnız senin. Yalnız şu istimal ve tatbik ettiğin kuvveti senin de istirahatın için ve fakat senin de mevkiini katiyen sarsmamak şartıyla müsaade buyurun da, taksim edelim” demişler, etmişler. Daima yine kendisiyle beraber olmak şartıyla bir kuvve-i icraiye ihdas etmişler. Fakat milleti aldatmak için de bir kuvve-i teşriye ve yine o kuvve-i icraiye ve kuvve-i müstebidenin tesirini tahfif için bir kuvvet daha: kuvve-i adliye! Ve hedefi, heyeti içtimaiyenin menafii hakikiyesini izrar eden kuvvetin tesiratını tahfif için ehvenîşer olmak üzere bu taksim-i kuva, fakat, hiçbir vakit Efendiler, bu şekiller insanların saadet-i beşeriyesini ve saadet-i hakikiyesini temine kifayet edememiştir. Nasıl kifayet etsin ki gayri hakiki ve gayri meşrudur. Bizzarure yapılmıştır” (1997: 230).

Atatürk kuvvetler birliği sisteminin doğruluğuna ve en ideal yönetim şekli olduğuna öylesine inanmaktadır ki bu ilkeyi gelişmiş dünya yönetimlerinin bir ileri aşaması olarak görmekte ve tanımlamaktadır: “Cihanda mevcut olan tarzı hükümetlerden bir hatve daha ileriye çıkmak bu beşeriyet için nasip olursa, emin olunuz ki efendiler, bulacakları şekil Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şekli olacaktır”. Benzer yaklaşım daha sonraki dönemler için de geçerlidir. Atatürk, savaş şartlarının geride kaldığı 1923 yılında kuvvetler birliği ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Taksim-i kuva esaslı bir şey değildir. Taksim-i kuva esasını vaz’etmiş olan insanlar dahi esasen vahded-i kuvaya kanidirler. Fakat vahded-i kuvayı teminden aciz oldukları için eşkâl-i mevcudeyi esas ittihaz ederek müstebitlerle mazlum milletlerin yaptıkları pazarlık neticesinde ortaya atılmış bir nazariyedir. Hakikat-i halde vahded-i kuva vardır ve bu kuvvetin menba-ı aslisi millettir. Binaenaleyh bunun sahib-i aslisi de millettir” (İnan 1996: 75).

Mustafa Kemal, yukarıda belirli bölümlerini aktardığımız konuşmasına atıfta bulunarak kuvvetler birliği ile ilgili düşüncelerini Meclis’te ifade ettiğini söyleyerek konuşmasını şöyle sürdürür:

“Bütün cihan tarihinde ve bugün de dünya yüzünde mutlakiyet-i idareye, meşruti idareye tesadüf ediyoruz. Bir de Cumhuri hükümetler görürüz. Bildiğiniz Meşruti ve Cumhuri hükümetler teşkilatı, taksim-i kuva esasına müstenit kabul edilmektedir. Biz vahdet-i kuva esasına istinaden tesis-i hükümet ettik... Bence hakikatte taksim-i kuva yoktur. Vahdet-i kuva vardır” (İnan 1996: 31).

Benzer düşüncüyü Şükrü Bey 16 Mart 1924 tarihli Meclis konuşmasında da dile getirmektedir. Kuvvetler ayrılığını uygulamak isteyen “bütün meşruti hükümetler iflas etti, nazariye iflas etti” diyen Şükrü Bey aynı konuşmasının bir bölümünde “yalnız bir kuvva vardır ki o da vahdeti kuvvettir. Bir tek millet vardır, onun bir tek hâkimiyeti milliyesi vardır. O da vahdeti kuvvettir” sözlerini ifade etmiştir (Gözübüyük ve Sezgin 1957: 86-87).

Konuşmaların çoğunu özetleyerek verdiğimiz yukarıdaki açıklamalar arasında genel bir kuramsal tutarlılık ve birliktelik olduğu açıktır. Rousseau ile Atatürk ve arkadaşları arasındaki benzerlik sadece kuramsal düzeyde olmayıp kuvvetler ayrılığına yönelik metaforik ifadelerde de kendini göstermektedir. Rousseau kuvvetler ayrılığını savunan yazarların eylemini Japon hokkabazların insanları kollar ve bacaklara ayırmasına benzetirken Şükrü Bey “karpuz dilimlerine ayırmaya benzetiyor” (Gözübüyük ve Sezgin 1957: 91).

Bu benzerlikleri göstererek Atatürk ve arkadaşlarının görüşlerinin Rousseau ve diğer kuvvetler birliği savunucularının doğrudan yansıması olduğunu söylemek istemiyoruz. Yukarıdaki benzerliklere karşın bazı temel farklılıklar da söz konusudur. Bunlardan biri Rousseau’nun egemenliğin meşru temsiliyet hakkını yasamada gören ve yasamaya ayrı bir üstünlük tanıyan düşüncesinin tam tersi Atatürk’ün 1 Aralık 1921 tarihli meclis konuşmasında ifade edilmiştir: “Hâkimiyeti milliye kuvve-i teşriyede değil bu kuvvetin fevkinde tecelli eder. O ise *kuvve-i icraiye aittir.*” Rousseau, doğrudan demokrasi sevdalısı iken Atatürk böyle bir yönetimin günümüzde mümkün olamayacağını farkındadır. Bu noktada Atatürk’ün yürütmeye ayrı bir önem vermesi Rousseau’da ayrımını gördüğümüz egemenliğin kullanımı anlamında iradeyi temsil eden bir yürütme düşüncesinden mi, yoksa hükümet işleri anlamında bir yürütmeden mi bahsettiğini yorumlamak oldukça güç görünmektedir. Bir başka olası neden diğer Batılı devletlerde olduğu gibi savaş sırasında yürütmeye daha fazla yetki verme düşüncesinden de kaynaklanmış olabilir. Şurası kesin ki kuvvetler birliğinin egemenliğin bölünmezliği ilkesinin bir sonucu olduğu konusunda Atatürk ile Rousseau’ aynı düşünmektedir.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal'in fikirlerinde tutarlı bir devamlılık vardır. Bu devamlılık sadece milli mücadele döneminde ve cumhuriyetin kuruluş aşamasında değildir. Akyol, kuvvetler birliğinin "Mustafa Kemal'in bütün ömrünce savunduğu" bir ilke olduğunu belirtir (2008: 148).⁷ Kuvvetler birliğinin tarihsel koşulların gereği savunulduğunu ileri süren yorumlara karşı sunabileceğimiz bir başka kanıt da şudur. Kuramsal kaygıları bir kenara bırakarak, tamamen tarihi koşulların Birinci Meclis'te kuvvetler birliğini zorunlu kıldığını varsayalım. Peki, aynı durum Cumhuriyetin ilan edilmiş olduğu İkinci TBMM için de söz konusu mudur? Yine aynı tarihi koşullar hemen hemen tüm siyasal devrimlerin tamamlanmış olduğu 1931 yılında da geçerli miydi? Çünkü Atatürk 1931 yılında büyük bir kısmını Afet İnan'a yazdırdığı Medeni Bilgiler kitabının kendi yazdığı bölümünde kuvvetler birliğini açıkça savunuyor. Atatürk, Cumhuriyet kavramını açıkladığı kısımda mevcut anayasada kuvvetler birliği ile ilgili maddeyi zikrettikten sonra şöyle diyor: "Bizim telakkimize göre *siyasi kuvvet, milli irade ve hâkimiyet, milletin vahdet halindeki müşterek şahsiyetine aittir, birdir, taksim ve tefrik ve ferağ olunamaz*. Millete ait olduğu gibi, onun mümessili olan tek mecliste mütemerkizdir. Yani *taksim-i kuva nazariyesi bizim için esas değildir*" (İnan 1998: 34).

Atatürk bu tarihlerde kuvvetler birliği düşüncesinden ilkesel olarak vazgeçmiş olsaydı gelecek nesli cumhuriyetçi ilkeler doğrultusunda yetiştirmek amacıyla yazılmış bir kitapta böyle bir görüşten neden bahsetmiş olsun ki? Kuvvetler birliğini pratik gerekçelere dayandıranların ifade ettikleri gibi *devrin zaruretleri icabı, Kurtuluş Savaşını başarıya ulaştırmak* ya da saltanatı kaldırmada başarılı olmak amacıyla uygulanmış olsaydı, bu amaçlara ulaşıldıktan sonra kuvvetler birliğinden vazgeçilmesi gerekirdi. Oysa Atatürk'ün, savaş şartlarının geride kaldığı ve birçok inkılâbın gerçekleştirilmiş olduğu yıllarda bile kuvvetler birliğini savunması, bu sistemin Türkiye'deki uygulamasının pratik gerekçelerden değil, kuramsal nedenlerden kaynaklanmış olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Kuvvetler birliğinin kuramsal boyutunu görmezden gelmek her şeyden önce Birinci TBMM'yi oluşturan mebusların entelektüel seviyelerini görmezden gelmek demektir. Onlar kuvvetler birliğine hem karşı çıkarken hem de savunurken onu hep kuramsal boyutta ele almışlar; Avrupa'daki sistemleri yasama-yürütme ilişkisine göre sınıflandırarak, kendi bakış açlarına göre onları analiz etmişlerdir. Birçok milletvekili tarafından da sıklıkla dile getirilen yorumlarda o dönemlerde ABD ve diğer batılı ülkelerde kuvvetler ayrılığına yönelik ortaya çıkan ciddi eleştirilerden Atatürk ve arkadaşları haberdardı. Bu karşı çıkışlardaki ortak noktalardan biri egemenliğin

bölünmezliği ilkesinin mantıksal ve kavramsal sonucudur. Göstermeye çalıştığımız gibi, bu yaklaşım, Rousseau, Atatürk ve arkadaşlarının ortak noktasıdır. Atatürk de tıpkı Rousseau gibi egemenliğin çeşitli sınıflandırmalar altında parçalanmasından mustarıptır.

Bu mustarıplik egemenliğin bölünmesi endişesinden kaynaklanan bir mustarıplik olduğu gibi ortak iradenin temsil edilememesi yönündeki korkudan da kaynaklanıyor olabilir. Bu bağlamda, Rousseau ve Atatürk'ün temel amaçlarının özgürlüğü güvence altına almak olduğu açıktır. Ancak bu korku tarihsel durumdan kaynaklanan bir korku türü değil, klasik cumhuriyetçi düşüncede tipik olarak var olan egemenliğin kullanılması önündeki engellerden, tahakküm olasılığından ve özgürlüğün koşullarını güvence altına alma isteğinden kaynaklanan korkudur (Petit 1998, Yazıcı 2003). Bu korku, liberal kuramca özgürlükle özgürlüğün koşullarını birbirine karıştırmakla eleştirilen klasik cumhuriyetçi özgürlük anlayışıyla ilişkilidir. Çoğu yorumcunun tarihsel koşullar olarak gördüğü aslında “egemenliğin kullanımını engelleyen” olgu ve unsurları ortadan kaldırmaya yönelik mekanizmalara yüklenen cumhuriyetçi normatif anlamdır.

Kuvvetler birliğine yönelik düşüncelerin daha çok belli kuramsal kaygılardan kaynaklandığını göstermeye çalıştığımız bu tarihsel durumun ve geleneğin ülkemizin demokrasi, cumhuriyet, hukuk devleti, devlet-vatandaş ilişkisi, ulus devleti ve bireysel özgürlük anlayışları üzerine önemli etkisinin olduğu açıktır. Doğrudan veya dolaylı olarak uzun yıllar kuvvetler birliğine dayalı siyaset ve hukuk geleneği içinde yaşamış bir toplumda erkler arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarında her bir erkin kendini daha “enel-ha(l)k” görme tavrı bu vahdet geleneğinin bir yansıması gibi görünüyor. Bu bağlamda, günümüz Türk siyasi yaşamında tanık olduğumuz tartışmaların birçoğunun ne oranda tanımlamaya çalıştığımız kuramsal yaklaşımların etkisinde olduğu sorusunu aydınlatmaya yönelik ayrıntılı çalışmalar cumhuriyetçi demokrasi anlayışımızı daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Açıklamalar

1. Örneğin, Lazistan mebusu Abidin Bey “Konvansiyon tarihine bakarsanız bizim meclisimizden fazla bir şey değildir” derken Fransız Konvansiyonu ile Birinci TBMM arasında bu rejim ortaklığına dikkat çekmektedir. “Bir konuşmasında Fransız İhtilali Tarihini ve 1875’de Tierre’den Mc Mohan’a kadar olan süreci ele alan Edirne Mebusu Şeref Bey Kendi yönetim tarzlarının da konvansiyon olduğunu vurgulayacaktır” (Akın 2001: 218-219).
2. Vurgu eklendi.
3. Vurgu eklendi. Bu yorumların yanı sıra, Akyüz vd. kuvvetler birliğini çabuk karar alma gerekliliğine (1992: 97-98), Turan vd. “olağanüstü şartlara” (2004: 114) bağlar.

4. Tanör de aynı noktaya işaret etmektedir: “Meclise bunca yetki verilmesinin başka taktik ve politik nedenleri de vardı. Bunlar, meclisteki kümelenmelere göre değişiyordu. Mustafa Kemal ve yakın çevresi meclisin üstünlüğünü savunuyorlardı; çünkü bu yolla padişahın yerini alabilecek bir yürütme organı başkanına da ihtiyaç kalmıyordu. “Padişahlık kaymakamlığı”na gerek olmadığının vurgulanması bununla ilgiliydi. Mustafa kemalin muhalifleri ya da rakipleri de meclis üstünlüğünü savunmaktaydı. Çünkü bunlar da bu yolla Mustafa Kemal’in gücünü frenlemek, diktatörlaşmesinden duydukları korkuyu gidermek olanağını buluyorlardı.” (2006: 262).
5. Rousseau’nun liberal ve otoriter yorumları konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Dodge 1971.
6. Rousseau, siyasi bütün, devlet, egemen varlık ve cumhuriyet kavramlarını benzer anlamlarda kullanır.
7. Bildiğimiz kadarıyla bu makalede temellendirmeye çalıştığımız yorumla örtüşen yegâne görüş Taha Akyol tarafından ifade edilmiştir. Akyol, I. Meclis’in yapısını değerlendirirken şu ifadelerle yer verir: “Mustafa Kemal hem Meclis’in yani yasamanın başıdır, hem yürütmenin başıdır. Kuvvetler ayrılığı değil, Mustafa Kemal’in bütün ömrünce savunduğu kuvvetler birliği ilkesi geçerlidir” (vurgu bize ait, 2008: 148).
8. Eleştiri ve katkıları için Bilig dergisi hakemlerine teşekkür ederiz.

Kaynaklar

- AKDITYK (1997). *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*. Ankara: TTK Basımevi.
- Akın, Rıdvan (2001). *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*. İstanbul: İletişim Yay.
- Akyol, Taha (2008). *Ama Hangi Atatürk*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Akyüz, Yahya vd. (1992). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II/1 Türk İnkılabı’nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı*. Ankara: YÖK Yay.
- Alpargu, Mehmet, İsmail Özçelik ve Nuri Yavuz (2003). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. Ankara: Gündüz Yay.
- Aristoteles (2006). *Politika*. Çeviri: Mete Tuncay, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aslan, Yavuz (2002). “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)”. *Türkler*, Cilt 16, Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1989). *Nutuk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Cengiz, Recep (2001). *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar. Cilt 21*, Ankara: Anıtkabir Derneği Yay.
- Demirel, Ahmet (2003). *Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dodge, Guy H. (1971). *Jean-Jacques Rousseau: Authoritarian Libertarian?* MA: Heath and Company.
- Eroğlu, Hamza (1974). *Türk Devrim Tarihi*. Ankara: Emel Matbaacılık.

- Fairlie, John A. (1923). "The Seperation of Powers". *Michigan Law Review*, 21 (4): 393-436.
- Goloğlu, Mahmut (1971). *Cumhuriyete Doğru*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Gökberk, Macit (2004). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- İnan, Arı (1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*. Ankara: TTK.
- İnan, Afet (1998). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: TTK.
- Locke, John (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. Türkçesi: Fahri Bakırcı Ankara: Babil.
- Loewenstein, Karl (1938). "The Balance between Legislative and Executive Power: A Study in Comparative Constitutional Law". *The University of Chicago Law Review* 5 (4): 566-608.
- Montesquieu, (2004). *Kanunların Ruhu Üzerine*. Çev. Fehmi Baldaş, İstanbul: Seç.
- Mumcu, Ahmet (1997). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*. Ankara: İnkılap Kitabevi.
- Özbudun, Ergun (1992). *1921 Anayasası*. Ankara: AAM.
- Petit, Philip (1998). *Cumhuriyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı.
- Rousseau, Jean Jacques (1989). *Toplum Anlaşması*. Çev. Vedat Günyol, İstanbul: MEB Yayınları.
- Savcı, Bahri (1960). "Türkiye'de Meclis-Hükümet Münasebetlerine Bir Bakış". *İncelemeler* 9: 57-82.
- Sharp, Malcolm P. (1935). "The Classical American Doctrine of the Seperation of Powers". *The University of Chicago Law Review* 2 (3): 385-436.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. Cilt 2, İstanbul: E Yay.
- Tanör, Bülent (2006). *Osmanlı-Türk Aynasal Gelişmeleri*. İstanbul: YKY.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Birinci Devre*, Cilt 14. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası.
- Teziç, Erdoğan (1998). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta.
- Tunaya, Tarık Zafer (2003). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Turan, Refik vd. (2004). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Wright, Benjamin F. (1933). "The Origins of the Seperation of Powers in America". *Economica* 40: 169-185.
- Yazıcı, Sedat (2003). "Atina, Isparta Ya da Liberal Cumhuriyetçilik". *Liberal Düşünce* 29: 115-126.

Historical or Theoretical? The Separation and Unity of Powers in the Turkish Constitutions of 1921 and 1924

Sedat Yazıcı*

Fatih Yazıcı**

Abstract

Although the beginning of modern constitutional movements in Turkey started in the same period with that of many European countries, the Turkish constitutional development bears its own peculiar historical and societal effects in many respects. Among others, one is the existence of the unity of powers in the constitutions of 1921 and 1924. A great number of commentators suggest that this was due to consequences of the conditions of that period. This paper argues that, unlike the common interpretation, the constitutional principle of the unity of powers in the 1921 and 1924 constitutions was defended on the basis of theoretical, philosophical and normative arguments, rather than on the necessity of such historical facts. The first part of the paper examines widely accepted comments with respect to the unity of powers in these constitutions; the second part discusses the historical development of the idea of the separation and unity of powers; the third part argues that the main reason behind the argument defended by Atatürk and his colleagues with respect to the unity of powers rested not on the conditions of war or concern for an effective government, but on a Rousseauian idea of sovereignty.

Keywords

Unity of Powers, Separation of Powers, The Constitutions of 1921 and 1924, Sovereignty, Atatürk.

* Prof. Dr., Gaziosmanpaşa University, Faculty of Education / Tokat
sedat.yazici@gop.edu.tr

** Res. Asst. Marmara University, Faculty of Education / Istanbul
fatih.yazici@marmara.edu.tr

Между историзмом и теорией: исследование рассуждений относительно единства и разделения властей по конституциям 1921 и 1924 гг.

Седат Языджи*

Фатих Языджи**

Аннотация

Современные конституционные движения в Турции несмотря на то, что начались в тот же период, что и во многих европейских странах, вобрав в себя последствия исторических и социальных событий, имеют своеобразный характер. Одним из них является принцип единства властей, имеющий место в конституциях 1921 и 1924 годов. Согласно большинству мнений, этот конституционный принцип был включен и принят согласно условиям того времени. Это исследование, вопреки распространенному мнению, показывает, что юридически начиная с Конституции 1921 года и до Конституции 1961 года принцип единства властей сознательно был включен Атаатюрком и его соратниками не на основе исторической необходимости, а на основе их теоретических, философских и нормативных взглядов. В первой основной части приводится анализ различных взглядов относительно принципа единства сил в двух конституциях, во второй части показано историческое и теоретическое развитие идеи единства и разделения властей, в последней части показано, что утверждение Атаатюрка и его соратников о необходимости единства властей является не необходимостью в условиях войны или понятия эффективного управления, а результатом влияния взглядов Руссо о суверенитете.

Ключевые слова

единство сил, разделение властей, Конституции 1921 и 1924 годов, суверенитет, Атаатюрк.

* Профессор, доктор, университет Газиосманпаша, педагогический факультет / Токал
sedat.yazici@gop.edu.tr

** Научный сотрудник, университет Мармара, педагогический факультет / Стамбул
fatih.yazici@marmara.edu.tr

Anderson, Gregory D. S. (2004).
*Auxiliary verb constructions in
Altay-Sayan Turkic.* (Turcologica 51)
Wiesbaden: Harrassowitz.

Faruk Gökçe*
Eyüp Bacanlı**

Altay-Sayan Türkçesi, Güney-Batı Sibirya'daki Altay ve Sayan dağ silsilesinin yayıldığı coğrafyadaki Türk dilleri için kullanılan bir tabirdir. Gregory D. S. Anderson, 2004'te Altay-Sayan Türkçesindeki yardımcı fiil yapılarını ele alan bir kitap yayımladı.

Anderson'un kitabı, sonunda bir de özeti bulunan 7 bölümden oluşur. Aşağıda eserin olumlu ve olumsuz yönleri üzerinde durulacaktır.

Giriş niteliğindeki 1. Bölümde (s. 1-32) Güney Sibirya'daki Altay-Sayan Dağları Bölgesi'nde bulunan Tofa, Tuva, Hakas, Şor, Altay ve Çulım Türkleri ve dilleri hakkında kısa bilgiler verilmekte ve yardımcı fiil yapısının (auxiliary verb constructions) söz dizimsel özellikleri açıklanmaktadır. Birinci bölümün ikinci kısmında dünya dillerindeki ve Türk lehçelerindeki yardımcı fiil yapısının çekim ve bükün tipolojisi üzerinde durulmaktadır. Son kısımda ise Altay-Sayan Türkçesindeki yardımcı fiil yapısının gramerleşmesi ve her bir yapının İngilizce karşılıkları verilerek fiillerin hangi morfolojik unsurlara doğru geliştiği ele alınmakta ve nihayet kitabın bölümleri özetlenmektedir.

* Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü / Diyarbakır

fgokce@dicle.edu.tr

** Doç.Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü / Ankara
ebacanlı@etu.edu.tr

Bu bölümde dikkati çeken ve düzenli tekrarlanan hata, atıfların kaynaklar kısmında belirtilmemiş olmasıdır. Yüzeysel bir bakışla kontrol edildiğinde bile pek çok atfın kaynaklarda belirtilmediğini görmek mümkündür. Örneğin, Kurpeshko and Shirobokova (s. 2), Sulkala and Karjalainen 1992 (s. 8), Heine 1993 (s. 9), Dixon 1980, Weber 1989, Heine 1986, Zepeda 1983, Foley 1986 (s. 10), Haspelmath 1993, Saltarelli 1988, Dutkin 1995, Crowley 1998 (s. 11), Aze 1973, van Driem 1987 (s. 12-13), Gragg 1976, Noonan 1992, Hattori 1967 (s. 14), Langdon 1978 (s. 15), Dooley 1990, Milne 1921 (s. 16), Graczyk 1991 (s. 17), Shibatani 1990 (s. 18), Craig 1977 (s. 20), Zhukova 1980 (s. 21), Berger 1998a ve 1998b (s. 23-24), Kellogg 1990 (s. 25), Ghosh 1994 (s. 26), Granberry 1993 (s. 27), Harris and Ramat 1987 (s. 29), Johanson 1971, 1990, 1991, 1995, 1998a, 1999, Csató and Johanson 1993 ve Demir 1993 (s. 32). Atıflardaki bu eksiklikler sadece yukarıda ilk tespit edildikleri sayfalarda değil ilerleyen sayfalarda da tekrar etmektedir. Diğer bölümlere de gelişigüzel bir göz attığımızda aşağıdaki atıfların da kaynaklarda belirtilmediğini görmek mümkündür: Domojakov 1962 (s. 52), “Juldashev et al. 1981” (s. 76, 78, 131, 225), Skvortsov 1985 (s. 200, 206, 215, 216), Kuna 1970 (s. 142, 150), Eski Türkçeye dair sık sık atıf yapılan von Gabain 1941 ve von Gabain 1974 (ör. 119, 120, 139, 155, 200 vb.) kaynaklarda belirtilmemiştir.

Birinci bölümde dikkati çeken bir diğer hata ise yazarın Türkiye Türkçesindeki geliyorum yapısını daha eski bir **ge-le* (come-CV) *yoru-m* (AUX-1) yapısına götürmesidir. Bu yapı için yeniden tasarlanabilecek biçim **kel-e yori-r men* şeklinde olmalıdır (bk. Anderson 2004: 9).

Eserin 2. bölümü ise (s. 35-89) iki kısımdan oluşur. Birinci kısımda, sırasıyla Altay-Sayan Türkçelerinde, *-p tur(u)*, *-(p)ça(dır)/-(p)çat/--(p) çadı*; *(p) otur(u)/-voti ve -(p) çörlürü ve -at/-adıl/-adır* (< *-a turur*) gibi kuruluşunda kılınışsal dönüşümsüzleştirici bir yardımcı fiilin olduğu şimdiki zaman şekilleri ele alınmaktadır. Bu bölümün ikinci kısmında ise yalın ve yardımcı fiilli şekillerin *bol-* fiiliyle oluşturdukları terkipler üzerinde durulur. Bunlar *-gan bolgan*, *-gan bolır/bolor*, *-p çatxan/yatkan polgan*, *galak bolgan*, *galak boltır* gibi görünüş-zaman-kiplik bildiren *karmaşık* (complex) yapılarıdır.

Anderson s. 62’de *-p çatkan* yardımcı fiil yapısının Kuzey Altay ağızlarında *-atan* ve *-tan* şeklinde bir dizi şekle dönüştüğü belirtilmektedir. Oysa, Altay Türkçesinde *-atan*, KazTü. *-atın*, KKlpTü. *atugun*, NogTü. *-atagan* ÖzbTü. *-adigan*, KarTü. *-adogan* ve HakTü. *adırgan* şekillerinin hepsi

Eski Türkçe *-a turğan* çekimine gider (bk. Baskakov 1952: 430, 1966: 289, 1972: 100, Menges 1995: 150)

3. Bölüm (s. 91-148), ikisi giriş ve sonuç olmak üzere 7 kısımdan oluşur. Bu bölüm görünüş ve kılınışa adanmıştır. Bitmemiş/sürekli/süregiden/alışılmış başlığı altında *tur-*, *odır-* (*otur-*), *çör-* (*yür-*) yardımcı fiilleri; bitmiş ve başlangıç (inchoative) başlığı altında *id-/it-/ıs-*, *ber-*, *kal-*, *bar-/par-*, *sal-* yardımcı fiilleri; “beklenmedik görünüş + kılınış” başlığı altında *tüş-*, *sal-*, *xon-* yardımcı fiilleri; “tamamlanmamışlık” başlığı altında *-galak* eki; “diğer görünüş + kılınış şekilleri” başlığı altındaysa *tart-/tirt-*, *kir-*, *kag-*, *ün-*, *çık-/sıx-*, *toos-*, *yas-/ças-/câsta-*, *taşta-/tasta-*, *bojot-* ve diğer yardımcı fiiller ele alınmaktadır.

Bu bölüm teorik açıdan oldukça zayıftır, çünkü şekiller, görünüş-kılınış veya görünüşsel-kılınış gibi muğlak nitelemelerle açıklanmakta ve tam olarak görünüşün ve kılınışın ne olduğu, nasıl ayrıştığı üzerinde durulmamaktadır. Görünüşle ilgili ‘perfective’ nitelemesinin bitiş dönüşümü bildiren (finitransformative) kılınışsal belirleyiciler için de kullanıldığı, süreklilik bildiren *yat-*, *tur-*, *otur-*, *yür-* gibi yardımcı fiillerin ‘görünüşsel/kılınış ayrımları (aspectual/aktionsart distinctions)’ gibi muğlak bir nitelemeyle geçiştirildiği görülür. Anderson bu muğlak ve yanlış nitelemeyi *-a ber-* gibi salt kılınışsal işlevler taşıyan bir art fiil için bile kullanmaktadır (Anderson 2004: 111). Oysa, bunların gramatikal statüsünün ne olduğunun ve eğer görünüş ile kılınış arasında bazen örtüşmeler varsa bunların net olarak örneklerle ortaya konulması gerekirdi. Aksi takdirde bu yardımcı fiillere eklenen çeşitli görünüş-zamansal eklerle birlikte düşünüldüğünde herhangi bir Sibiry Türkçesinde 30 civarında şimdiki-geniş zamandan söz edilebilir. Bu bölümün ilk kısmında kılınışsal dönüşümsüzleştiricilerden *yat-*, *tur-*, *otur-*, *yür-* yardımcı fiillerinin *-di* ve *-gan* ekleriyle görünüş ve kılınış arasında gidip gelen farklı morfolojik ve söz dizimsel özellikleri üzerinde hiç durulmamıştır. Örneğin, *-p turdı* yapısı ya salt kılınışsaldır ya görünüş-kılınış kategorilerini birlikte ifade eder ya da salt görünüşseldir. Birinci kullanım “art fiil + di” şeklinde iki farklı biçimbirimi içerirken, diğer iki kullanımın statüsü tek bir biçimbirimdir. Bu ayrımlara değinilmemiş olması bir eksikliklerdir.

Görünüş, bir eyleme zaman hattı üzerindeki bir noktadan nasıl bakıldığıyla ilgili bir dil bilgisi kategorisidir. Temel ayrımlar *bitmiş* (perfective), *bitmemiş* (imperfective) ve *bitmişlik* (perfect) karşıtlıklarına dayanır. Johanson ise görünüşü biraz daha farklı ele alır. Ona göre görünüş *terminallikle*, yani

eylemin başlangıç ve bitiş sınırlarıyla ilgilidir. Buna göre eylem, konuşan tarafından ya iki terminal (sınırı) arasında, yani *intraterminal* olarak (ör. okumakta, okuyor, okur) ya terminallerden birinin aşıldığı noktada, yani *postterminal* olarak (ör. okumuş, okumuştur, okumuş bulunuyor) ya da bir olayı o olaya ilişkin sınıra erişildiği noktada ele alan *adterminal* (ör. Rusçadaki perfective fiiller) olarak görülmektedir. Buna göre Türkçe, İngilizce ve Fransızca gibi tipik +INTRA diller sadece *ara sınırlı*, yine Türkçe, İngilizce ve İsveççe gibi +POST diller ise *art sınırlı* bir durum tipini gösterirken, Rusçanın da aralarında bulunduğu +AD diller ise *an sınırlı* bir durum tipini sergilerler (Johanson 1990: 130-131, Johanson 2000: 7-8). Kılınış ise eylemin meydana gelme tarzını ele alan ve fiillerin anlamsal özelliklerine göre tasnif edilmesini öngören sözlüksel bir kategoridir. İşte, Anderson'un bu ayrımı dikkate almaması ve art fiilleri “görünüsel ve kılınışsal” şeklinde genel bir nitelemeyle geçiştirmesi bir eksikliktir. Kılınış bildiren art fiiller zamanla bir görünüş işaretleyicisine dönüşebilirler, ama bu dönüşümün aşamaları Anderson'un çalışmasında boş bırakılmıştır.

Görünüşe *özgü bitmiş* (perfective) terimi kılınışsal pek çok şekil için düzenli olarak kullanılmıştır. Halbuki *-p id-* (HakTü. *-ibis-*, TuvTü. *ıvit-* ve AltTü. *-p iy-*) ve *-p sal-*, *-p kag-* gibi art fiiller görünüş değil, sadece kılınış bildirirler. Şekilleri alan fiilleri Rusçadaki gibi bitmiş veya bitmemiş olarak nitelemek imkansızdır (Hakasça için bk. Bacanlı 2009a: 49-51). Altay Türkçesi bu bölümde en az betimlenen Türk dilidir. Örneğin, Hakas Türkçesindeki *-ibis-* ekleşmiş şeklinin olumsuzluk ekiyle birleşerek bildirdiği “eylemden çıkış” (ör. *toğın-mın-ibis-* “çalışmayı bırakmak/ kesmek”) anlamı Altay Türkçesindeki *-p iy-* art fiilinde görülmez.

Bu bölümde kılınışsal işlevleri de olmasına rağmen *-p al-*, *-p ber-* ve *-p kel-/kil-* art fiillerinin bu tür işlevlerine hiç yer verilmemiştir. Bunlardan ilk ikisi ‘yarar (version)’ başlığı altında 5. bölümde, *-p kel-* ise *-p bar-* ile birlikte ‘yönelim (orientation)’ başlığı altında 6. bölümde ele alınmaktadır. Oysa, bunların başlangıç veya bitiş, faillik/kontrol, ‘tatmin olana dek yapılan (saturative)’ eylem, ‘kısa süreli (delimitative)’ eylem, ‘belirli bir süre devam eden (perdurative)’ eylem, sınıra doğru tedrici gelişim gösteren eylem bildirme gibi kılınışsal daha pek çok işlevleri vardır.

Ayrıca yazarın *-p bar-* yapısı ile ilgili “a completed or perfective action may also be marked by an auxiliary verb construction in (*) *-Ip bar-* in various Altai-Sayan Turkic languages” ifadesinden sonra bu ifadeyi örneklendirmek için kullandığı HakTü. *xar ça:p parza sanalıy pararbis* “if it is snows,

we'll go sking” cümlesindeki *ça:p parza* birleşmesi araştırmacının ileri sürdüğünün aksine açık bir şekilde başlama kılınışını işaretlemektedir (Gökçe 2007: 108).

Bu bölümde Anderson herhangi bir ayrıma gitmeksizin her tür başlangıç için *'inboatif* (inchoative) terimini kullanmıştır (2004: 103-128). Halbuki, Batı literatüründe uzun bir zamandan beri *inboatif* terimi sadece durağan durumların başlangıcı için kullanılmakta, dinamik faaliyetlerin başlangıcı için ise *'ingresif* (ingressive) terimi tercih edilmektedir (bk. Smith 1997, Bondarko vd. 1987, Tatevosov 2002 vd.). Örneğin, *-a ber-* art fiili Altaycada *kaykay ber-* “hayrete düşmek” ve *bolo ber-* “haline gelmek” eylem ibarelerinde inhoatif bir eylemi; *oynoy ber-* “oynamaya başlamak” ve *iştey ber-* “çalışmaya koyulmak” eylem ibarelerinde ise ingresif bir eylemi bildirmektedir.

Anderson *-a tart-* yardımcı fiil yapısının “literatürde rastlanmadığını” belirterek kısaca ele almış ve kaynakları olan Şamina, İsxakov ve Pal'mbax'ın yardımcı fiille ilgili görüşlerine hiç değinmemiştir. İsxakov ve Pal'mbax, Tuvacadaki *-a tirt-* art fiilini “hızlıca, çevik bir şekilde, aniden gerçekleşen eylemi gösterir” şeklinde açıklamıştır (1961: 414). Şamina ise, “nesnenin yer değiştirmesi, nesnenin diğer varlıklarla ve katılımcılarla ilişkili olarak mekansal konumundaki değişim” şeklinde değerlendirmiştir (Şamina 1995: 32).

Yine İsxakov & Pal'mbax (1961: 414), Şamina (1995: 32) ve Tıbıkova (1966: 33-34) tarafından ele alınan *-a sok-* yardımcı fiil yapısı üzerinde de hiç durulmamıştır. Sok- yardımcı fiili leksik olarak “vurmak” anlamına gelir ve leksik anlamını da bazen hissettirerek “süratle, birden, sertçe yapılan eylemi” bildirir.

Üzerinde hiç durulmayan bir başka yardımcı fiil yapısı da *-a tut-*'tur. Bu yapı, Eski Türkçede ve Altay Türkçesinde durağan bir hâle atlamayı ve o hâlde kalmayı/tutmayı sürdürmeyi bildirir: *çaba tut-* “kapatmak ve kapalı halde tutmak”, *kuçaktay tut-* “kucaklamak ve kucaklanmış halde tutmak”, (kanattarın) *çaya tut-* “(kanatlarını yana) açmak ve o hâlde tutmak”, vb.

Anderson'un ele almadığı bir diğer yardımcı fiil yapısı da Altay Türkçesindeki *p koy-*'dur. Oysa daha 1928 yılındaki çalışmasında Arat, Altay Türkçesinde *-p koy-* yapısı aracılığı ile ana fiildeki eylemin tamamlanmışlığı görünüşünün ortaya çıktığını “in verbindung mit einem Gerundium auf -p bedeutet es eine vollendete Handlung” cümleleri ile ifade etmekteydi

(Arat 1928: 21). Bunun yanında Anderson'un kaynakları arasındaki Tıbıkova'da (1966: 50) da bu yardımcı fiilden söz edilmektedir.

Anderson'un, *kal-* ve *bar-* fiilleri geçişsiz olduğu için *-p kal-* ve *-p bar-* yardımcı fiil yapılarının da sadece geçişsiz fiiller üzerinde işlem yaptığını belirtmesi; yine, *-p sal-* yardımcı fiil yapısının *sal-* “bırakmak, koymak” fiilinden dolayı geçişli fiiller üzerinde işlem yaptığını; özellikle, *-p bar-* ile *-p sal-* arasında geçişli ve geçişsiz fiiller üzerinde işlem yapma görevinin paylaşımını açıklaması bakımından isabetlidir (Anderson 2004: 116, 120, 124). Örneğin, geçişli kök *-p sal-*, edilgenlik eki alan geçişsiz gövde *-p par-* art fiili alır: HakTü. *pas sal-* “yazıp bitirmek” \Leftrightarrow *pazıl par-* “yazılıp bitirilmek”, *kör sal-* “görmek, görüvermek” \Leftrightarrow *körül par-* “görüldürmek”, vb. Bu arada Anderson'un *sal-* yardımcı fiilinin, Türk dilleri için tipik olmadığını belirtmesi de doğru bir tespittir.

-a ber- art fiilinin başlangıç işlevi Anderson tarafından tespit edilmiştir. Ancak, *Grammatika Altayskogo Yazıka*'nın yazarları, Arat, Pritsak ve Tıbıkova bu işlevi, “başlangıç kavramıyla devam etme kavramının birleşmesi” veya “başlamış ve devam eden” şeklinde açıklarlar. İsxakov ve Pal'mbax da Tıvacadaki *a ber-* art fiilinin “sadece eylemin başladığını değil ayrıca başladıktan sonra devam ettiğini de bildirdiğini” belirtirler (1961: 412-413).

Anderson'un gerek bu bölümde, gerekse diğer bölümlerde en az malumat verdiği Altay-Sayan dili, Altay Türkçesidir. Daha kitabın başında Anderson, Altay Türkçesi konuşanların sayısının 20.000 kişiyi geçmediğini belirtmektedir (Anderson 2004: 2), oysa Rusya'daki 2002 nüfus sayımına göre 62 bin Altaylı bu dili aktif olarak konuşmaktadır (www.perepis2002.ru). Anderson, yardımcı fiillerle ilgili Arat'ın temel araştırmasını (Arat 1928) bile görmemiştir. Gördüğü eserleri de dikkatli okumadığı anlaşılmaktadır.

4. Bölüm (s. 149-189), yardımcı fiillerin kiplik işlevlerine ayrılmıştır. Bu bölümde önce *bol-/pol-* fiiliyle kurulan değişik yapılar üzerinde durulmaktadır. Bunlar *-p bol-/pol-* yapısındaki yeterlilik, *bolor/polar/boor* sözcük biçimindeki ihtimallik, “sıfat fiil eki + *bolzo/polza*” yapısındaki dilek, *bol-* fiiliyle ‘yapmacıklık (pretendative)’ bildiren değişik yapılardır. Ardından, *tur-* fiilinin *-ydr,* *-ptr,* *-gandır,* *boltr,* *(p)çattır* gibi çeşitli analitik ve sentetik yapılarda delile dayalılık kategorisini nasıl bildirdiği ele alınmaktadır. Daha sonra *kör-* yardımcı fiiliyle deneme, çabalama; *-arga çör-* ve *-arga it-* yapılarıyla niyetlilik; *a al-* veya *-p al-* yardımcı fiil yapısıyla yeterlilik; *-p*

çıda-/çada-/şıda- yardımcı fiil yapısıyla yeterlilik/ yetersizlik; *-irga poptur-* yapısındaki kararlılık gibi kiplik anlamları üzerinde durulmaktadır. Altay Türkçesiyle ilgili literatürün taranmamış olması daha başka eksikleri de beraberinde getirmektedir. Yukarıdaki “fiil-ArgA + *çör-*” yapısının niyet bildirmede kullanıldığı haber verilmektedir; oysa Altay Türkçesinde sadece bu yapı (AltayTü. *-arga çür-*) değil ayrıca *tur-*, *çat-* ve hatta *otur-* yardımcı fiilleri de niyet bildirmede kullanılabilir: *Men medinstitutka kirerge çadım* “Ben tıp enstitüsüne girmeye niyetliyim”, *Men medinstitutka kirerge turum* “Ben tıp enstitüsüne girmek istiyorum” (Ozonova 1999: 16-17, ayrıca bk. Direnkova 1940: 200, 203).

5. bölümde (s. 191-207) “version” yani “yarar” bildirimini ele alınmaktadır. Bu kategori kapsamında kendi yararına yapılan eylemi bildiren *-p al-* ve başkası yararına yapılan eylemi bildiren *-p ber-* yardımcı fiil yapılarının işlevsel alanı irdelenmektedir. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi bu bölüm oldukça yetersizdir. Örneğin, yarar anlamı pek çok Türk dilinde eylemin ‘kismî tezahürü (delimitative)’ veya ‘tatmin olana dek (saturative)’ yapılan eylem gibi konotasyonlarla bildirilmektedir (Bacanlı 2009b). Bunlara çalışmada hiç değinilmemiştir.

6. bölümde (s. 209-227) “orientation” yani “yönelim” bildirimini ele alınmaktadır. Bu kategoriyle ilgili olarak konuşana/bağlam merkezine doğru olan eylemi bildiren *-p kel-/kil-* ve konuşandan/bağlam merkezinden uzaklaşma bildiren *-p bar-/par-* ile *-a ber-* yardımcı fiil yapıları irdelenmektedir. Bu bölümde sık yapılan hatalardan biri de *ayıltap kel-* “misafirlige gelmek”, *añnap par-* “ava gitmek” gibi karma yapıdaki serbest fiil birleşmelerinin bile yardımcı fiilin işlev alanına örnek olarak verilmesidir. Diğer taraftan bu bölümde oldukça yararlı tespit ve yorumlar da dikkati çeker. Öncelikle, Anderson, *-a ber-* art fiilinin Altay-Sayan Türkçelerindeki yönelim anlamına değinmiştir (Anderson 2004: 221-222). Bu anlam, geleneksel çalışmalarda belirtilmez. Bu art fiilin, örneğin, Altay Türkçesindeki “gitmek, yola koyulmak” anlamına gelen *çüre ber-*, *sala ber-*, *baza ber-*, *atana ber-*, *çorto ber-* gibi eylem ibarelerinde ve *çügüre ber-* “koşup gitmek”, *kaça ber-* “kaçıp gitmek”, *köçö ber-* “göçüp gitmek”, *uça ber-* “uçup gitmek”, *çıga ber-* “çıkıp gitmek”, *mañtay ber-* “dörttnala çekip gitmek”, *cele ber-* “tırıs gitmek; (at için) alıp başını gitmek”, *çuray ber-* “(köpek, kurt, vb. dört ayağı üzerinde) sıçrayarak gitmek” ve *çana ber-* “evine dönmek” gibi pek çok eylem ibaresinde kullanıldığı görülür. Yazarın yine bu bölümde *-a ber-* ile *-a bar-* arasında fonetik benzeşme nedeniyle bir nöbetleşme yaşanmış olabileceğine dikkati çekmesi de oldukça ilginç bir tespit-

tır. Çünkü bu iki art fiil arasında sadece fonetik değil ama pek çok semantik paralellikler de bulunur. Baskakov'un metinlerinde *-a bar-* art fiilinin Telengit lehçesinde tedricen gelişen bir inhoatif eylem bildiren kullanımı dikkati çeker: *Kara çayıs bukazı çajay bargan* "Onun tek kara boğası (tedricen) yaşlandı" (Baskakov 1958: 86). Anderson yukarıdaki örneğin yanı sıra kendisi de Hakas Türkçesinden bazı örnekler verir (Anderson 2004: 121). Tuva ve Tofa Türkçelerinde deiktik uzaklaşma bildirimini için genellikle *-a bar-* art fiili kullanılmaktadır. Örneğin, *mañnap çoruy bar-* "dörtmala koşup gitmek/uzaklaşmak" (İsakov & Pal'mbax 1961: 413, Anderson 2004: 217-224). Bu lehçelerde diğer Altay-Sayan Türkçelerinde olduğu gibi ayrıca *-a ber-* art fiili de deiktik uzaklaşma için yer yer kullanılmaktadır. Bundan dolayı Anderson, *a ber-* art fiilinin deiktik işlevini *bar-* fiiliyle olan fonetik benzerliğinden dolayı birbirine karıştırmayla ve dil bakımından *-a bar-* art fiilinin modası geçmiş olmasıyla açıklar (Anderson 2004: 223). Arat, *bar-* yardımcı fiilinin *-a* zarf fiil ekiyle birleşimini "bir eylemin veya hâlin bitmesi veya devam etmesi" şeklinde açıklar (Arat 1928: 13). Arat, Orhun Abidelerinden *uça bardı* "uçtu gitti", *bolu bardı* "oldu, gerçekleşti" ve Kazak Türkçesinden *jaza bardı* "yazmaya devam etti", *uqıy bardı* "okumaya devam etti" örneklerini de verir (Arat 1928: 13-14). Bu örneklerdeki *-a bar-* art fiilli eylem ibarelerinin hepsinin bugün *-a ber-* ile yer değiştirdiğini görüyoruz. Yukarıda da ele alındığı gibi standart Altaycada *bolo ber-*, *otura ber-*, *tura ber-* eylemin başlangıcı ve ardından devam etmesi anlamında kullanılır. Yine *uça bar-* ibaresi de Güney-Batı Sibirya Türkçelerinde yerini *uça ber-* ibaresine bırakmıştır.

Kitabın 7. bölümü (229) sonuç kısmıdır. Burada içerik ve çalışmanın sonuçları değerlendirilmektedir.

Altay-Sayan Türkçelerindeki yardımcı fiilleri geniş bir bakış açısı ile ele alan bu eser oldukça isabetli öneri ve yaklaşımlar içermektedir. Bununla birlikte, çalışmada ciddi eksikler, hatalar ve özensizlikler görülmektedir. Dikkatsizlikler sadece atıfların kaynakçada gösterilmemesiyle sınırlı değildir. Bazı atıflarda yazar adlarındaki tutarsızlıklar da dikkati çekmektedir. Örneğin, s.52-53'teki Domožakov ve Domožakov imlaları; s.74 ve 76'daki Juldashev ve s.81'deki Juldaşev imlaları; atıflardaki Cheremisina imlasıyla kaynaklardaki Čeremisina imlası; s. 40, 41'deki Shamina imlasıyla kaynaklardaki Šamina imlası; s. 57'deki Babuškin imlasıyla s. 105'teki Babuškın imlası tutarsızlık örnekleri olarak dikkati çekmektedir. Anderson, kaynaklar kısmında ç, ş, j seslerini içeren isimleri düzenli olarak ç, ş, ž karakterleriyle göstermiş olmasına rağmen atıf yaparken bazen ç, ş, ž

harflerini ama genellikle de ch, sh ve zh harf birliklerini kullanarak düzensiz bir yol izlemiştir. Yazar adlarında bile özensizlik dikkati çekmektedir. Örneğin, Doerfer'in adının s. 79'da "Doefer" olarak yazılması gibi...

Bazı eserlerin yayım yılı da atıf ve kaynakta farklıdır. Örneğin, 68. sayfada Babuşkin & Donidze 1966: 476 olarak verilen atıf, Dul'zon 1966: 453 şeklinde; s. 130'daki Cheremisina 1984: 149 atfı da Cheremisina et.al. 1984: 149 şeklinde; s. 48, 159 ve kaynaklardaki Baskakov 1975 atfı Baskakov et. al. 1975 şeklinde düzeltilmelidir. Eserin sonunda yazar indeksi verilmemiştir ama kaynaklar kısmındaki bazı eserlere de kitabın içinde atıf yapılmadığı tahmin edilebilir.

Kısaltmalarda da tutarsızlık dikkati çeker. Örneğin, *perfective* ve *perfect* terimleri, kılınışsal olan *bitiş*, *dönüşüm*, *sonluluk*, *telik* (telic) gibi olgular için kullanılmıştır. Görünüşle ilgili *perfect* ve *perfective* terimlerinin kılınışsal nüanslar için kullanılması bir yana, Anderson *perfective* ve *perfect* terimlerinin bile birbirinden farklı görünüş işlemcileri olduğundan habersiz gözükmektedir, çünkü, dramatik bir şekilde iki ayrı kavramı aynı olgu için kullanmıştır. *İδ-* yardımcı fiilinin Altay-Sayan Türkçelerindeki işlevlerini açıklarken s. 108'de "... perfective suffix element originating in the AVC [auxiliary verb construction] in *-ip id* may appear on a verb ..." derken s.109'da "one finds occasional speakers who use the perfect suffix in *-IbIs* to form an inchoative" demektedir. Nitekim bu hata, terimin kısaltmalarına da yansımış ve PERF (104, 105, 107, 109, vb.), PRFV (103, 108, 109, vb.), PRF (105, 106, 107, 108, vb.) gibi farklı kısaltmalar kullanılmıştır. Diğer taraftan, aynı yardımcı fiiller hiçbir işlev farkına değinilmeksizin bir üst örnekte yukarıdaki tutarsız kısaltmalarla gösterilirken, bir sonraki örnekte inchoative anlamında INCH kısaltmasıyla gösterilmektedir (bk. Anderson 2004: 112).

Kaynaklarda da alfabetik sıra bakımından hatalar göze çarpar, örneğin s. 244'te Menges ile ilgili 5 eserin künyesi verildikten sonra Maksunova'ya geçilmektedir.

Bütün bunlar, eserin ciddi bir süzgeçten geçirilmeden çabucak basıldığı izlenimi uyandırmaktadır.

Kaynaklar

- Arat, R. R. [Rachmatullin, Gabdul-Raschid] (1928). *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde: Weimar.
- Bacanlı, Eyüp (2009a). “Türkçe fiil, Slav türü bitmiş görünüş bildirebilir mi?” *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 6/1: 43-58.
- Bacanlı, Eyüp (2009b). “Altay Türkçesindeki *-p al-* art fiiline dair notlar”. *Türkbilgi* 17: 33-46.
- Baskakov, Nikolay A. (1966a). *Severnıye Dialekti Altayskogo (Oyrotskogo) Yazıka: Dialekti Çerneviç Tatar (Tuba-Kiji) – Teksti i Perevodı*, Moskva: Nauka.
- _____ (1966b). “Nogayskiy Yazık”. *Yazıkı Naradov*. Moskva: Nauka. 280-300.
- Bondarko, A.V. vd. (1987) *Teoriya funktsional'noy grammatiki – Vvedenie, aspektual'nost', vremennaya lokalizovannost', taksis*. Leningrad: Nauka.
- Comrie, Bernard (1976). *Aspect*. Cambridge: CUP.
- Dahl, Östen [ed.] (2000). *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Gökçe, Faruk (2007). *Oğuz Türkçesinde fiil birleşmeleri - Tarihsel ve karşılaştırmalı bir inceleme denemesi*. [Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara].
- Johanson, Lars (1999). “Grenzbezogenheit in Aspekt und Lexik am Beispiel türkischer Postverbialkonstruktionen”, Breu, Walter (ed.). *Probleme der Interaktion von Lexik und Aspekt (ILA)*. Tübingen: Max Niemeyer. 129-139
- _____ (2000). “Viewpoint operators in European languages”. Dahl, Östen (ed.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- Menges, Karl-Heinrich (1995). *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies*, 2nd, revised edition. Wiesbaden: Harrassowitz.

André Hesselbäck (2005). *Tatar and Chuvash Code-copies in Mari*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis Studia Uralica Upsaliensia 35.

Oğuzhan Durmuş*

Kavimler arasında etkileşimin pek çok boyutu olmakla birlikte en kolay tespit edilebilen ve sonuçlarının en aktif olduğu alanların başında dil gelmektedir. Tarihsel ve modern olarak Orta Avrupa-Ohotsk Denizi; Basra Körfezi-Laptev Denizi sınır noktaları arasında kullanılan Türkçe, dünya dilleri arasında en geniş coğrafi yayılıma sahip olanlardan biridir. Böylesine geniş bir coğrafya, çeşitli milletlerle etkileşim süreçlerini beraberinde getirmiştir.

Türkçe, son 1300 yılı metinlerle takip edilmek üzere, tarih içinde Hami-Sami, Hint-Avrupa, Ural, Kafkas ve Çin-Tibet gibi birbirinden çok farklı ailelere mensup dillerle etkileşim içerisinde bulunmuştur. Bu ilişkiler pek çok araştırmaya konu olmuştur.

Türkçenin en fazla ilişkide bulunduğu ailelerden biri de Ural dilleridir. Ural grubuna giren diller ile ilişkilerin hemen hepsinde Türkçenin *baskın dil* olduğu görülmektedir. Türkçenin dil ilişkileri araştırmalarında en yoğun alanların başında yine Ural grubu gelmektedir.¹

Ural dil ailesi, kendi içinde *Samoyet dilleri* ve *Fin-Ugor dilleri* şeklinde iki ana kola ayrılmaktadır. Comrie'ye göre, bu dil grupları birbirlerinden oldukça uzak olmalarına rağmen aralarındaki genetik bağa ilişkin herhangi

* Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Edirne
oguzdur@gmail.com

bir şüphe yoktur. Samoyet dillerinin Fin-Ugor grubu dillere göre daha az konuşuru olmasına ve daha az araştırılmasına bağlı olarak nispeten az tanınması nedeniyle Ural dil ailesi, kendisinin bir kolu olan *Fin-Ugor* adıyla anılmaya başlanmıştır (1981: 94). Fin-Ugor dillerinin *Ugor* alt grubuna dâhil olan *Macarca*, Türkçe ile ilişkileri bakımından en çok araştırılmış olanıdır. Fin grubu dillerinden ise, Türkçe ile etkileşime giren diller, bu dil kolunun *Perm* grubuna mensup *Komice* (Zyran) ve *Udmurtça* (Votyak) ile *Volga* grubuna giren *Marice* (Çeremis) ve *Mordvacadır*. Söz konusu dillerin yer aldığı *İdil-Kama Dil Bilimi Alanı*'nın (Alm. *sprachbund*; İng. *linguistic area*) Türkçeden üyeleri ise Çuvaş, Tatar ve Başkurt Türkçeleridir. Coğrafi bakımdan alanın kıyısında olmasından dolayı Başkurt Türkçesinin bu dil ilişkilerinde oynadığı rol görece zayıftır. Bu dilbilim alanı, *Orta İdil (Volga) Dil Bilimi Alanı* olarak daha dar bir sahada da ele alınabilir. *Orta İdil Dil Bilimi Alanı* Fin-Ugor dillerinden *Marice* ve *Mordvaca* ile gelişim bakımından birbirinden oldukça farklı olan Tatar ve Çuvaş Türkçelerinden oluşmaktadır.

Bu yazıya konu olan *Tatar and Chuvash Code-copies in Mari* başlıklı kitap, dil bilimsel Orta İdil Alanının Fin-Ugor dillerinden *Marice* (Çeremisçe)² ile Türkçe (Tatar ve Çuvaş) arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Kitap, yazarın 2001 yılında Uppsala Üniversitesinde savunduğu *Tatariska och tjuvasjsiska kodkopior i Mariskan* başlıklı İsveççe yazılmış tezinin İngilizceye çevirisidir. Eser, Uppsala Üniversitesi tarafından Uppsala Ural Araştırmaları Serisi'nin (Studia Uralica Upsaliensia) 35. sayısı olarak yayımlanmıştır.

Marice ile Türkçe (Çuvaş ve Tatar Türkçeleri) arasındaki ilişki, öteden beri araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu konudaki ilk önemli inceleme, Räsänen tarafından yapılmıştır. 1915-17 yılları arasında konuyla ilgili olarak Kazan'da araştırmalar yapan Räsänen, yayımladığı iki kitapla önce *Maricedeki Çuvaş Türkçesi* alıntı kelimeleri (1920, 1923).

Konu, daha sonra Çuvaş dilcisi Mihail Romanoviç Fedotov tarafından çeşitli çalışmalarla Çuvaş Türkçesi açısından ele alınmıştır (örn. 1965, 1968, 1990).

Mari bir araştırmacı olan N. İ. İsanbayev de *Maricedeki Tatar ve Başkurt Türkçesi* unsurları ele alan iki ciltlik çalışması ile tanınmaktadır (1989, 1994).

Konu hakkındaki çalışmalarıyla son yıllarda öne çıkan bir araştırmacı da Agyagási'dir. Agyagási, Türk-Mari dil ilişkilerini tarihsel bir bakış açısıyla değerlendiren çok sayıda araştırmacının sahibidir.

Türk-Mari dil temaslarını konu edinen çalışmalara en yeni katkı durumunda olan eser, yazarı tarafından şöyle özetlenmektedir:

The Finno-Ugric Language Mari is considered to be among the most turkicized of the Finno-Ugric languages. The impact of the two Turkic languages Tatar and Chuvash on Mari is considerable and concerns every part of the Mari language system: lexicon, phonology, morphology and syntax. The factors underlying this impact are both social and structural. Among the social factors are the cultural, political and numerical dominance relations between the Mari and the Turkic peoples that have led to complex language-contact situations. Especially important has been the emergence of considerable groups of bilinguals among the Mari and areas in which both Mari and Turkic languages are spoken. Among the structural factors of importance is the typological relatedness of Mari and the Turkic languages, which has further increased the Turkic impact on Mari. In this thesis, some aspects of this complex language-contact situation are investigated. Social and structural factors underlying the Turkic influence on Mari are of importance for understanding the outcome of the Tatar and Chuvash impact on Mari. The Turkic elements in Mari are analyzed as code-copies, elements of another linguistic code-copied into Mari. Since copies can establish themselves as parts of the language they are copied into, the thesis furthermore aims to show the extent to which the copies of Tatar and Chuvash models in Mari can be analyzed as habitualized or conventionalized.

Kitap, *Giriş* (s. 13-27), *Dil İlişkilerinde Etkenler* (s. 28-50), *Sözcüksel ve Ses Bilimsel Kod Kopyaları* (s. 51-70), *Şekil Bilgisel Kod Kopyaları* (s. 70-124), *Söz Dizimsel Kod Kopyaları* (s. 125-165) ana bölümlerinden oluşmaktadır. Kitabın sonunda *Özet* (s. 166-168), *Kısaltmalar* (s. 169), *Tablolar*³ (s. 170), *Haritalar*⁴ (s. 171-172) ve *Kaynakça* (s. 173-180) yer almaktadır.

Yazar, *Giriş* bölümünde (s. 13-27) *Arka Plan*, *Teorik Arka Plan*, *Amaç*, *Materyal*, *Metod ve Sınırlama*, *Yazı Çevrimi* ile *İlk Araştırmalar* başlıkları altında araştırmacının genel bilgilerini vermiştir.

Bu bölümden anlaşıldığına göre, yazar Tatar ve Çuvaş Türkçesinin Mari dili üzerindeki etkisini Johanson tarafından Türkçeden hareketle dil ilişkilerini incelemede bir metot olarak geliştirilen *kod kopyalama* taslağı esasında incelemeyi amaç edinmiştir⁵.

Materyal başlığı altında çalışmaya esas olan malzemeler hakkında bilgiler verilmiştir. Burada Marice için Fin ve Macar araştırmacıların derlemelerinin yanı sıra, ana dili Marice olan kişilerce ortaya konan malzemenin de değerlendirildiği belirtilmektedir. Ancak burada ve kaynakçada 1990-2005 yılları arasında Mari Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü tarafından on cilt olarak yayımlanan ve tanıklı bir sözlük olma özelliğiyle bu dilin en temel kaynaklarından sayılan *Slovar' Mariyskogo Yazıka* adlı sözlüğün anılmaması oldukça büyük bir eksikliklerdir.

Yine bu bölümde ve kaynakçada, Tatar ve Çuvaş Türkçesi için anılan materyaller Fin ve Macar araştırmacılar tarafından ortaya konan birkaç çalışmadan ibarettir. Oysa hem Tatar Türkçesi hem de Çuvaş Türkçesi oldukça zengin birer edebî külliyata sahiptirler. Bu yazı dilleriyle ilgili dil bilimsel bir araştırma için metin külliyatı oluşturmak hiç de zor bir şey değildir. Hele hele, Çuvaş Türkçesi ile ilgili herhangi bir çalışmada, sadece Türkoloji değil, sözlük biliminin de temel eserlerinden biri sayılan ve N. İ. Aşmarin sözlüğünün (1994-2000) göz ardı edilmesi kabul edilebilir bir şey değildir.

Bugüne kadar, Mari-Türk dil ilişkileri üzerine araştırmaların gösterildiği *İlk Araştırmalar* bölümünde Hesselbäck'in, Fedotov, İsanbayev ve Agyagási'nin çalışmalarını hiç anmaması; kaynakçada ise adı geçen araştırmacıların konuyla ilgili çok sayıda çalışmasından sadece bir ya da ikisinin yer alması, bilimsel titizliğe uygun düşmemektedir. Bilimsel çalışmalarda, konuyla ilgili çalışmalara, bütün zorlamalara rağmen ulaşılabilmesi, çok fazla iyi niyet göstererek, kerhen kabul edilebilse de, araştırma konusu bakımından yazarın seleflerinin eserlerini bilmemesi araştırmacının ciddiyetini sorgulamayı gerektirebilir. Söz konusu bu iki eserin ilk çalışmalar bölümünde anılmamasının sehven olduğunu düşünmek istiyoruz.

Giriş'i takip eden *Dil İlişkisinde Etkenler* (s. 28-50) bölümünde konu, sosyal ve yapısal etkenler olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilmiştir. Sosyal etkenler başlığı altında coğrafi sınırlar, Orta İdil bölgesinin tarihî,

demografik etkenler, sayısal, politik ve kültürel şartlar ele alınmıştır. *Yapısal Etkenler* bölümünde ise, Fin-Ugor dilleri ile Türkçenin yapısal özellikleri kısaca ele alınmıştır. Burada, Türkçenin yapısal özellikleri gösterilirken “Turkic languages are spoken by well over 100 million persons...” şeklindeki bir ifadenin bilimsel olmadığını ifade etmek isteriz. Zira bilimsellik kesin (ya da kesine yakın) verilerden hareket etmeyi gerektirmektedir. Yazar böylesine muğlak bir ifadenin yerine, çalışmasının teorisini görüşlerine dayandırdığı -fazlaca ihtimamlı- Boeschoten 1998’i kullanabilirdi.

Yine *Dil İlişkisinde Etkenler* bölümünde *Orta Volga Bölgesinin Dilleri* başlığı altında, bölgedeki Fin-Ugor dili olan Marice ve Türk dilleri olan Tatar, Başkurt ve Çuvaş Türkçeleri ele alınmıştır. Bu bölümde ilişkideki bu diller için açıklayıcı bilgiler verilmiştir. *Dil İlişkisinde Etkenler* bölümünün son başlığı *iki dillilik*’e ayrılmıştır. Yazarın burada verdiği oldukça aydınlatıcı bilgilere göre bu başlığın *Bilingualism /Multilingualism*“(iki dillilik / çok dillilik) olması daha uygun olurdu. Zira çalışmanın başlığına göre ikiden fazla dilden söz edilmektedir. Bunların üzerine bir de Rusçanın konumu göz önüne alınırsa zorunlu olarak *çok dillilikten* söz etmemiz gerekmektedir.

Eserin, *Sözcüksel ve Ses Bilimsel Kod Kopyaları* başlıklı bölümünde önce sözcüksel kod kopyaları ele alınmıştır. Buradaki değerlendirmeler kod kopyalama türleri olan genel kod kopyaları, karışık kod kopyaları ve seçilmiş kod kopyaları başlıkları altında ele alınmıştır.

Genel kod kopyaları sözcük türlerine göre gösterilmiştir. Kopyaların bu türünde isim, fiil, sıfat, zarf, çekim edatı, ünlem, bağlaç, edat gibi her sözcük türünde Türkçe unsurların Maricede bulunduğu görülmektedir. Ancak, burada gösterilen kimi Çuvaş Türkçesi veriler düzeltilmeye muhtaçtır⁶:

Ma. *araka* ‘vodka’ < Çuv. *ereke* ‘votka, içki’

Çuvaş Türkçesinde ‘içki, votka’ anlamında kullanılan kelime, yazı dilinde *ereh* şeklindedir. Burada gösterilen *ereke* biçimi Viryal ağzına ait bir biçimdir (Aşmarin III: 23).

Ma. *kalık* ‘people’ < Tat. *kalık* , Çuv. *çalāk* ‘halk’

Çuv. için gösterilen *çalāk* biçiminde son ses /k/ değil /h/ olarak kaydedilmelidir. Zira Çuvaş Türkçesinde bu şekilde bir kullanım mevcut değildir (Çuv. *халăх* /halih/)

Ma. *oksa, okśa* ‘money’ < Çuv. *ukśa* ‘para’

Ma. *olma* ‘apple’ < Çuv. *ulma* ‘elma’

Bu örneklerde Çuvaş Türkçesi kelimeler /u/ ile, yani standart dildeki biçimleriyle gösterilmiştir. Oysa Maricedeki biçimlerinden de anlaşılacağı üzere bu kelimeler Viryal ağzından kopyalanmıştır. Burada kelimelerin Viryal ağzındaki олма /olma/ (Aşmarin III: 218) ve оқса /oqşa/ (Aşmarin III: 200) biçimleri gösterilmeliydi.

Ma. *motor* ‘güzel’ < Çuv *motor* ‘güzel, hoş’

Mariceye geçen *motor* kelimesinin Çuvaş Türkçesindeki şekli burada yanlış verilmiştir. Çuvaş yazı dilinde *mammyp* /mattur/ şeklinde olan bu kelime ağzılarda *motor* biçimine de sahiptir. Ayrıca bu kopya sadece Çuvaş Türkçesinden değil, Tatar Türkçesinden de alınmış olabilir (Fedotov 1990: 201): Tat. *matur* ‘güzel’.

Ma. *taza* ‘sağlıklı’ < Tat. *taza* ‘temiz; sağlıklı’

Bu kopyanın Çuvaş Türkçesinden alınmış olabileceği de gösterilmeliydi. Çünkü kelime Çuvaş Türkçesinde de mevcuttur: *taca* /taza/.

Bünyelerinde seçilmiş kopyalar bulunduran genel kopyalar olarak tanımlayabileceğimiz *karişık kopyalar* bölümünde isim, fiil, sıfat ve ikileme gibi başlıklarda kopyalama örneklerine yer verilmiştir.

Kopya türlerinin sonuncusu ise, *seçilmiş kopyalardır*. Burada, kaynak dile ilişkin ses, anlam vs. gibi unsurlardan sadece biri ya da birkaçı kopyalanmıştır. Bu bölümde ise sadece üç örnek verilmiştir. Örneklerin sayısı artırılsa daha iyi olurdu.

Sözcüksel kopyaların ele alındığı bölümün sonunda ise, kopyaların geçiciliği, alışılmışlığı ve yaygınlığı ele alınmıştır.

Sözcüksel ve Ses Bilimsel Kod Kopyaları bölümünün ikinci kısmında ses bilimsel kopyalar ele alınmıştır. Burada, alıntı ünlü ve ünsüz fonemler ile vurgu ve ünlü uyumu ele alınmıştır.

Çalışmanın en hacimli kısmını *Şekil Bilgisel Kopyalar* bölümü oluşturmaktadır. Buradaki ana başlıklar sırasıyla şöyledir: *Edatlar, Belirsiz Zamir ve Zarflar, Sıfatlar, Yapım Ekleri* ve *Maricedeki Çokluk Biçimleri*. *Edatlar* (s.

71-93) başlığı altında Marice tarafından kopyalanmış Türkçe edatlar sıralanmıştır. *Belirsiz Zamir ve Zarflar* başlığında {AlA}, {tA} ve {kerek} biçim birimleri ile zamir ve zarf teşkili ele alınmıştır. Sıfatlar bölümünde, karşılaştırma ve üstünlük teşkilleri ele alınmıştır. Yapım ekleri bölümünde ise, GT {+CX}, {-CXk}, {+IXk}, {+IX} ve {+SXz} isim yapım eklerinin Çuvaş ve Tatar Türkçesi biçimleri gösterilmiştir. Fiil yapım ekleri bölümünde ise, {-tAr-}, {-tAt-}, {-lAn-}, {-Ar-} ve {-kAlA-} ekleri gösterilmiştir. Fiil yapan bu eklerin hemen hepsi Çuvaş Türkçesi karakterlidir.

Şekil bilgisel kopyaların sonunda Maricenin çokluk ekleri karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Yazar, bu bölümde Çuvaş Türkçesindeki çokluk eki {+sen} ve onun muhtemel Fin-Ugor kökeni sorunu üzerinde de durmuştur. Yazarın, Çuvaş Türkçesindeki çokluk ekinin ilk kez tanıklandığı 1308 tarihli mezar taşında yer alan 'ulemāsemne yapısından 'ulemā kelimesinin 'ālim kelimesinin çokluk şekli olduğu; dolayısıyla bu ekin gerçek bir çokluk eki olamayabileceği şeklinde görüşüne katılmadığımızı belirtmek istiyoruz. Bu şekildeki Arapçadan çokluk şekilleriyle Türkçeye kopyalanmış unsurların Türkçe çokluk ekleriyle kullanım örnekleri öteden beri tanıklanmaktadır⁷. Yazar, görüşünü ileri sürerken gösterdiği 'ulemāsemne kelimesinin hemen devamında yer alan *mescidsemne* biçimini her nedense göz ardı etmektedir. Nitekim {+Sem} çokluk eki İdil (Volga) Bulgarcasında sadece bu iki örnekte tanıklanmaktadır (Erdal 1993: 87).

Eserde kod kopyalarının incelendiği son bölüm *Söz Dizimsel Kopyalar* bölümüdür. Burada ilk olarak bağlaçlar ele alınmıştır. Kopyalanan bu şekillerin hepsi karşılaştırma bağlaçlarıdır: {AlA... AlA...}, {ya... ya...} ve {te... te...}. Bunlardan ilk ikisinin Tatar, sonuncusunun ise Çuvaş Türkçesi karakterli olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca {ya... ya...} biçiminin Çuvaş Türkçesinde mevcut olmasının Tatar Türkçesinden kopyalama sonucu olduğu düşünülmektedir. Yazar, Maricenin ağızlarında *den*, *don* şekillerinde geçen bağlaçın işlevsel özelliklerinin Çuv. {+PA} araç-birliktelik ekinden seçilmiş kopya olduğunu ileri sürmektedir.

Söz dizimsel kopyaların ikinci kısmı son çekim edatlarına ayrılmıştır. Burada, altı son çekim edatı ele alınmıştır. Bunlardan *kōra*, *kōrā* 'göre' Tatar Türkçesinden genel kopya; *βerc(ə)*, *βerč* Tat. *kūrā* den seçilmiş kopya; *toreš*, Tat. *taba* '-A doğru' edatından seçilmiş kopya; *lec pasna*, *deč posna*, *yeč posna* Çuv. *Pu'sne* 'başka' edatından karışık kopya⁸; (*den*) *pīrl'a* Çuv.

pırle ‘birlikte, beraber’ edatından karışık kopya; *deç bara, leç bara; şeç bara* Çuv. *vara* ‘sonra’ edatından karışık kopya olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde, *İsim Hâllerinin Fonksiyonları ve Kopyalanmış Biçimleri* başlığı altında modal ve yönelme durumu ekleri değerlendirilmiştir. Ancak modal hâlinin değerlendirilmesi esnasında Çuv. {+(l)lA} zarf yapma ekiyle {+(n)AllA} yön eki bir arada ele alınmıştır. Buna göre, Marice {+lA} ekinin Çuvaş Türkçesindeki iki farklı ekten kopyalanmış olarak tanımlanabileceği belirtilmektedir. Bu biçim hakkında çeşitli araştırmacıların görüşlerine başvurulurken, Agyagási’nin (2001) çalışmasının anılmaması doğrusu büyük bir eksikliktir. Yönelme hâlinin fonksiyonlarında ilişkiye bağlı olarak kimi seçilmiş kopya örnekleri açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, *Bitimsiz Fiil Şekilleri* ele alınmıştır. İlk olarak, [-şə(lək)] ve [-šəš(lək)] biçimleri ele alınarak, ekin bünyesindeki [+lək], [+lək] biçimlerinden hareketle Türkçe kökenli olabileceği düşünülmüştür. Bu düşünceden hareketle ek, fonksiyon bakımından Türkçe denklere (Çuv. {-Aššĭn} ve Tat. {+IrgA}; TT. {-mAk için}, {-mAyA}) ile karşılaştırılmıştır. Bu yapı detaylı bir şekilde değerlendirilse de tatmin edici bir sonuca varılamamıştır. Devamında {-DƏmAš} eki değerlendirmeye alınmış ve Tat. olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki {-mAs} ile ilişkili görülmüştür.

Türkçenin en önemli özelliklerinden biri de fiil birleşmeleridir. Yani, {-A}, {-(X)P} zarf-fiil ekli bir file başka bir fiilin morfolojik dizimle bağlanarak gramerleşmesi özelliğidir. Diğer Fin-Ugor dillerinde bulunmayan bu özelliğin sadece Marice ve Udmurtçada Türkçe etkisi olarak mevcut olduğu, *Söz Dizimsel Kopyalar* bölümünün dördüncü başlığı altında gösterilmiştir. Burada, Marice tarafından genel kopya olarak benimsenen Tatar ve Çuvaş Türkçesi fiillerin yardımcı fiil görevinde de kullanıldığı belirtilmektedir⁹.

Maricedeki bir diğer ilgi çekici özellik de *uke* ‘yok’ edatıdır. Edatın fonksiyonlarının ve türemelerinin ayrıntılı olarak gösterildiği bölümde bu edatın Türkçeden (Tatar-Çuvaş) genel bir kopya olduğu görüşü dile getirilmektedir. Aynı şekilde, bu edattan türetilen *ulan-ukean* ‘önemsiz, ehemmiyetsiz’ ve *uke yân* ‘yoksa’ biçimlerinin karışık kopyalar olduğu belirtilmektedir.

Yazar, takip eden bölümde Tat. *di-*, Çuv. *te-* ‘demek’ fiillerinin Marice dengi *man-* biçiminden gelişmiş *manēš* ‘says’ ve *manĭn* ‘saying’ şeklindeki

şimdiki zaman ve zarf-fiil biçimlerini fonksiyon çeşitliliği (dolaylılık, öyküleme vb.) bakımından seçimlik bir kopya olarak nitelendirmektedir.

Son olarak, Marice soru edatı olan *mo*, *ma* biçimleri değerlendirilmiştir¹⁰. Bu edatların etimolojik olarak Maricede soru zamirleri ile aynı olduğu belirtildikten sonra, tasdik-ret cümlelerinde kullanılış biçimlerinin semantik ve yapısal bakımdan Tatar Türkçesinden seçimlik kopya olduğu ileri sürülmektedir.

Sonuç bölümünde, meselenin tarihsel boyutuna vurgu yapıldıktan sonra Mari-Çuvaş dil ilişkisinin tarihsel olarak daha önce başladığı belirtilmektedir. Son olarak yazar, Mari-Türk dil ilişkilerinin oldukça kapsamlı olduğunu belirttikten sonra kendi tezinin geniş bir çalışma konusunun ilk denemesi olduğunu ifade etmektedir.

André Hesselbäck tarafından hazırlanan *Tatar and Chuvash Code-copies in Mari* başlıklı eser, Türk dil ilişkileri konusunda Johanson tarafından geliştirilen kod kopyalama teorisini uygulama örneği bakımından faydalı bir çalışma olmuştur. Ancak dil ilişkileri incelemelerinde, Johanson'un ifadeyle, A ve B dillerinin her ikisinin de (bu çalışmaya göre her üçünün de) mutlak suretle iyi bilinmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Açıklamalar

- ¹ Türk-Ural dil ilişkileri üzerine genel bir değerlendirme için bk. Róna-Tas 1988.
- ² Marice: Bu dil ve halk Çeremis adıyla da anılmaktadır. Mariler titüler olarak çoğunluğu Rusya Federasyonuna bağlı Mari-El Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Mari Cumhuriyeti'nin başkenti Yoşkar-Ola'dır. 2002 yılında yapılan sayıma göre Marilerin toplam nüfusu 604.298'dir. (http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_04_01.htm). Yine aynı sayıma göre, ana dili olarak Mariceyi kullananların sayısı toplam 487.855 kişidir (http://www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_04.xls; 15.03.2010: 03.12).
- ³ Bu bölümde üç tablo vardır. Bunların ilki, Doğu ve Batı Maricenin ünlü sistemini; ikincisi ünsüz sistemini; sonuncusu ise, hâl eklerini göstermektedir.
- ⁴ Eserde üç harita mevcuttur. İlki Maricenin ağızlarını göstermektedir. İkinci haritada Maricenin çokluk biçim birimlerinin dağılımı gösterilmektedir. Sonuncusu Mari-El Cumhuriyeti'nin haritasıdır.
- ⁵ Johanson'un dil ilişkileri incelemelerine yeni bir bakış açısı getiren eseri, ilk olarak *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten* adıyla Almanca olarak yayımlanmıştır (Stuttgart, 1992). Bu önemli eser 2002 yılında İngilizceye, 2007 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

- ⁶ Eserde Çuvaş Türkçesiyle ilgili bu türden yanlış, hatalı ve eksik gösterilen verilerin sayısı arttırılabilir. Tatar Türkçesi ile ilgili problemlere ise bu lehçeye dair uzmanlığa sahip olmadığımızdan temas edemiyoruz.
- ⁷ Meselâ, Kutadgu Bilig’de aynı kelime ‘*ulemâlarını*’ şeklinde tanıklanmaktadır (Arat 1979: 493).
- ⁸ Yazar, bu bölümde Tat. *başka* ve Çuv. *puşne* ‘başka’ son çekim edatı üzerine bir etimolojik izah denemesinde bulunmuştur. Tatar Türkçesiyle birlikte birçok Türk lehçesinde bulunan *başka* edatının baş ‘baş’ ve {+KA} yönelme durumu ekinden ortaya çıktığını ileri süren yazar, Çuv. *Pu’sne* biçiminin de aynı morfolojik düzene sahip olduğunu, yani *puş* ‘baş’ ve [+ne] yönelme-belirtme ekiyle oluştuğunu ileri sürmektedir. Aslında böyle bir çalışmada söz konusu edatın etimolojisini açıklamaya gerek yoktur.
- ⁹ Marice’de kullanılan yardımcı fiillerin dökümü için Alhoimeni (1985:144) ve Bartsen’s (1979: 147-148) göndermede bulunulmuştur. Maricedeki yardımcı fiillerin daha kapsamlı ve detaylı olarak gösterildiği yer için bk. Pengitov vd. 1961: 203-216.
- ¹⁰ Maricede soru, tonlamanın yanında *mo*, *mo vara*, *tuge vet*, *ale*, *gın*, *gala*, *a*, *nu* edatlarıyla yapılmaktadır (Pengitov vd. 1961: 303).

Kaynaklar

- Agyagási, Klára (2001). “Zur Geschichte der tscheremischen -la/-lä- und der tschuwaschischen -lla/-lle- Adverbialsuffixe”. *Studia Etymologica Cracoviensia* 6: 9-14.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce (haz.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- Aşmarin, N[ikolay] İ[vanoviç] (1994-2000). *Slovar’ Çuvaşskogo Yazıkı – Çıvaş Sımahışen Kĩneki*, 17 Cilt, 2. Baskı. Çeboksarı: Russika.
- Bayram, Bülent (2007) *Çuvaş Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlük*. Konya: Tablet Yay.
- Boeschoten, Hendrik (1998). “The Speakers of Turkic Languages.” *Turkic Languages*. London-New York: Routledge. 1-15.
- Comrie, Bernard (1981). *The Languages of the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erdal, Marcel (1993). *Die Sprache der wolgalbolgarischen Inschriften*. Wiesbaden: Harrasowitz.
- Fedotov, M. R. (1965). *İstoriçeskie Svyazi Çuvaşskogo Yazıkı s Yazıkami Ugro-Finnov Povolj’ya i Permi*. Çeboksarı.
- _____ (1968). *İstoriçeskie Svyazi Çuvaşskogo Yazıkı s Voljskimi i Permskimi Finno-Ugorskimi Yazıkami*. Çeboksarı.
- _____ (1990). *Çuvaşsko-Mariyskie Yazıkoviye Vzaimosvyazi*. Saransk: İzdatel’stvo Saratovskogo Universiteta.
- Golovkina, O. V. vd. (1966). *Tatarsko-Russkiy Slovar’*. Moskova: Nauka.

- İsanbayev, N. İ. (1989). *Mariysko-Tyurkskie Yazıkoviye Kontaktı – Çast' Pervaya (Tatarskie i Başkırskie Zaimstvovaniya)*. Yoşkar-Ola: Mariyskoye Knijnoe İzdatel'stvo.
- _____ (1989). *Mariysko-Tyurkskiye Yazıkovie Kontaktı – Çast' Vtoroya (Slovar' Tatarskih i Başkırskih Zaimstvovaniy)*. Yoşkar-Ola: Nauçnyy Tsentr Finno-Ugrovedeniya.
- Komisyon (1992-2005). *Slovar' Mariyskogo Yazıka*. Yoşkar-Ola.
- Johanson, Lars (2007). *Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. Çev. Nurettin Demir. Ankara: TDK Yay.
- Mahmutova, L. T. (1969). *Tatar Têlênêj Dialektologik Süzlêgé*. Kazan.
- Pengitov, N. T. [Red.] (1961). *Sovremenniy Mariyskiy Yazık, Morfologiya*. Yoşkar-Ola: Mariyskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Räsänen, Martti (1920). *Die tschuwassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Räsänen, Martt (1923). *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Róna-Tas, Andras. (1988). "Turkic Influence on the Uralic Languages." *The Uralic Languages*. Denis Sinor (ed.). Leiden: Brill. 742-780.
- Sergeyev, L. P. (1968). *Çıvaş Çılbin Dialektologi Slovarı*. Çeboksarı
- Skvortsov, M. İ. [Red.] (1982). *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*. Moskova: Russkiy Yazık İzdatel'stvo.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihi ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçütler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihi ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Abmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına* devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. **Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i belirtilmelidir.
3. **Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.
4. **Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 7.000 (yedibin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.
5. **Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.
6. **Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

Tablo 1: *bilig'deki yayınlarda ilgili bilgiler*

Yayın türü	Yayın sayısı	Sayfa sayısı			Kaynak sayısı		
		N	X	SS	N	X	SS
Makale	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Kitap tanıtımı	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Toplam	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.
8. **Alıntı ve Göndermeler:** Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1,5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmadır:

"Tanpınar (1976: 131), bu konuda"

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

"Köprülü (1926)" (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. **Kaynaklar:** Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türki 1893*. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak kaydıyla) üç nüsha olarak CD kaydıyla birlikte *bilig* adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak CD ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Yazışma Adresi:

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (312) 215 22 06 • Faks: (312) 215 22 09

www.yesevi.edu.tr/bilig

bilig@yesevi.edu.tr

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion of international level scientific studies on the Turkish world.

Articles primarily related to social sciences subjects and those dealing with past and current issues and problems, suggesting solutions are published in *bilig*.

Articles submitted for publication should be original, contributing to knowledge and scientific information in related fields or bringing forth new views and perspectives on previously written scholarly papers. Articles introducing works and personalities of particular importance, informing readers of new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

In order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

Review of Articles

Articles submitted to *bilig* are first reviewed by the Editorial Board in terms of journal's publishing principles. Those which are found unsuitable are returned to their authors to be corrected. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Those considered acceptable are initially referred to two referees who are well-known for their works in relevant fields. Names of the referees are kept confidential and referee reports are safe-kept for five years.

For publication of articles, two positive reports are required. In case one referee report is negative while the other is favorable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Only original copies of the declined articles are returned upon request. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility and writing preferences for the published articles belong to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

The Language

Turkish is the language of the journal. Articles in English or in other Turkish dialects may be published, not to exceed one third of an issue. Articles submitted in other Turkish dialects may be published after they are translated into Turkish, upon the decision of the Editorial Board as necessary.

Style Guidelines

In general, following rules are to apply to writing for *bilig* articles:

- 1. Title of the article:** Title should be suitable for the content and one that expresses it best, and should be in bold letters. The title should consist of 10-12 words at the most.
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s):** Names and surnames are written bold, addresses in normal italic letters; the institution the author is associated with, her/his contact and e-mail addresses should also be specified.
- 3. Abstract:** At the beginning, the article should include an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in minimum 75, in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the body of abstract, there should be key words, minimum 5 and maximum 8 words. At the end of the article there should be titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be included by the journal. (An English abstract should also accompany the articles in Turkish)
- 4. Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 2,5 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
- 5. Section Headings:** Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings may be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendices) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).
- 6. Tables and Figures:** Tables should have numbers and captions. In tables, vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate subtitles within the table. The table number should be written at the top, aligned to the left, and should not be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in accordance with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. It should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below are sample tables and figures.

Table 1: *bilig*'deki yayınlarla ilgili bilgiler

Types of publication	Number	Number of pages			Number of cited works		
		N	X	SS	N	X	SS
Articles	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Reviews	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Total	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

- 7. Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Furthermore, rules for figures and tables are applied to pictures as well. In special cases, color pictures may be printed. The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without, shall leave the proportional size of empty spaces for pictures within the text, numbering them.

8. Citations: Endnotes should only be used for explanation, and at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follow:

(Köprülü 1944); (Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are referred, the name of the first author is given and for others 'et. al' is added.

(Gökay et al. 2002)

Authors should avoid using footnotes as much as possible. Footnotes should be used only for explanations and numbered automatically. In order to indicate sources in footnotes, authors should use the principles of in-text citation.

Full reference, including the names of all authors should be given in the list of references. If the name of the referred author is given within the text, then only the publication date should be written:

"Tanpınar (1976: 131) on this issue"

In the sources and manuscripts with no publication date, only the name of the author; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

In secondary sources quoted, original source should also be pointed to:

"Köprülü (1926)" (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s) and the date(s); moreover they should be stated in the references.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. References: Should be at the end of the text in alphabetical order, in one of the ways shown below. If there are more than one source by the same author, then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will be shown as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

Submissions

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies; one original, two photocopied forms with a compact disc, to *bilig* at the address given below. The last corrected fair copies in original figures are to reach *bilig* not later than one month. Minor editing may be done by the Editorial Board.

Address:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü
Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 215 22 06 • Fax: +90 312 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr